

A large, stylized white line drawing of a house is centered on the page. The house has a chimney on the right side, several windows, and a door. The background is a light blue gradient with faint, repeating patterns of a house and a heart. The house is positioned in the middle of the page, with its roofline extending towards the top and its base towards the bottom.

SAMHÄLLSKROPPEN – OM SAMHÄLLE, KÖN OCH SEXUALITET

ETT KUNSKAPSMATERIAL FÖR LÄRARE I SAMHÄLLSORIENTERANDE
ÄMNER I GRUNDSKOLAN OCH GYMNASIESKOLAN

Kunskapsområdet sexualitet, kön och relationer är minst sagt omfattande. Detta material gör således bara några nedslag, av många möjliga, och behandlar vitt skilda områden. Utan att knyta varje artikel till kurs- och ämnesplanerna, har vi ändå haft dem i åtanke när vi gjort vårt urval och vad som kan vara användbart för lärare i samhällsorientande ämnen. Vår förhoppning är att artiklarna ska ge nya tankar och ny kunskap, inspiration till vidare förkovran eller uppslag till undervisningen. Vi tackar alla forskare och författare för de texter som de har bidragit med. Notapparater och källhänvisningar varierar i materialet, då RFSU har lämnat åt respektive författare att bestämma hur hen ville göra. Varje författare står som ansvarig för sin text och uttrycker inte nödvändigtvis RFSU:s uppfattning. Vi önskar stort läsnöje!

RFSU är en politiskt och religiöst obunden ideell organisation med syfte att sprida en kunskapsbaserad och öppen syn på samlevnads- och sexualfrågor. Genom sexualupplysning, utbildning och opinionsbildning vill RFSU slå hål på fördomar, öka kunskapen och den sexuella hälsan, i Sverige såväl som internationellt. RFSU har ett frihets- och rättighetsperspektiv på sexualiteten som utgår från allas frihet att vara, frihet att välja och frihet att njuta.

RFSU är en medlemsorganisation. Vill du bli medlem?
Anmäl dig på www.rfsu.se/medlem.

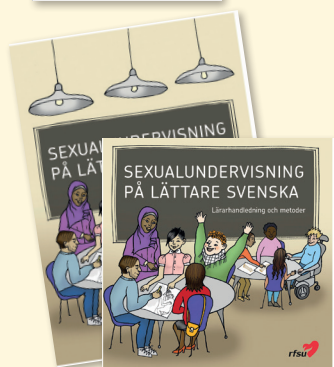
Du kan läsa mer om RFSU:s verksamhet på www.rfsu.se.
Du kan också prenumerera på nyhetsbrevet.
Anmäl dig på www.rfsu.se/sv/Sexualundervisning.

Redaktörer: Katarina Lindberg, ämneslärare, och Hans Olsson, lärare och sakkunnig, RFSU
Grafisk formgivning: Eva Fallström
©RFSU 2016
Utgivet med stöd av beviljade medel från Skolverket.

MATERIAL

Sex i skolan. Organisation, ansvar och innehåll i sex- och samlevnadsundervisningen. För rektorer och lärare om hur undervisningen kan organiseras och genomföras. Innehåller förslag på innehåll i undervisningen utifrån kurs- och ämnesplanerna.

Sexualundervisning på lättare svenska. Består av handledning, metoder och bildunderlag. Ett rikt bildmaterial som är användbart oavsett vilken grupp man arbetar med.

Samtala om pornografi i skolan. Handledningen består dels av texter om pornografi, dels av metoder för hur man kan ta upp pornografi med eleverna.

Kondomboken 2.0. Lärarhandledning med elevmaterial. Fullmatad bok med metodförslag och faktatexter om kondom och sexualitet, hur människor tänker kring risker samt ungdomars frågor om kondomer.

Hiv i undervisningen – några förslag. Här ges förslag på ämnesövergripande teman kopplat till hiv.

Den onaturliga naturen. Ett kunskapsmaterial för lärare i biologi och naturkunskap. Innehåller ett 20-tal artiklar om bl a könssjukdomar, preventivmedel, genus, trans och oklart kön.

Sex på kartan. En animerad film för högstadiet och början av gymnasiet. Finns textad på nio olika språk. "Nio års undervisning på en halvtimme" (lärare högstadiet).

Sex – på ditt sätt. Ett 40-sidigt häfte för tonåringar om sex och relationer.

Slidkransen. En broschyr om myter och fakta kring mödom, oskuld och sexualitet.

RFSU har gett ut ett antal praktikor på olika teman, liksom häftena "Kukkunskap" och "Fittfakta". De är skrivna för en bred allmänhet, och inte för ungdomar specifikt, men kan vara användbara för egen kunskapsinhämtning eller i undervisningen.

Du beställer eller laddar ner skrifterna i RFSU:s materialbutik.

<http://online4.ineko.se/rfsu>

Vill du? Fem kortfilmer med lärarhandledningar med syfte att förebygga sexuella kränkningar och övergrepp. Om sexualitet, kommunikation och gränser och hur man i undervisningen kan främja ömsesidighet i relationer och sex.

www.rfsu.se/sv/Sexualundervisning/RFSU-material/Sidbank/Method-och-handledning/Vill-du/Vill-du---alla-filmerna

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SEXUALITET, KÖN OCH RELATIONER – ETT KUNSKAPSÄMNE INLEDNING	5
ANALT, ORALT, VAGINALT – VAD ÄR NORMALT?! ELLER VEM GÖR VAD MED VEM OCH VARFÖR? ALLA HAR VI EN SEXUALSYN. HANS OLSSON	10
SKOLANS VÄRDEGRUNDSARBETE OCH SEX- OCH SAMLEVNADSUNDERVISNING HUGO WESTER	23
”OM JAG EJ FÅR GÅ MED BYXSOR KAN JAG INTE LEFVA” INGER LITTBERGER CAISOU-ROUSSEAU	33
BARNBEGRÄNSNING, SEXUALITET OCH GENUS I DEN SVENSKA 1930-TALSFAMILJEN SOFIA KLING	43
SEXUALUPPLYSNING INFÖR RÄTTA ANDRÉS BRINK PINTO	53
EN OHEJDBAR KOMMERSIALISERING AV DET SEXUELLA? PORRTIDNINGAR OCH FÖRESTÄLLNINGEN OM DEN SVENSKA SYNDEN UNDER 1950- OCH 1960-TALEN KLARA ARNBERG	63
PORNOGRAFIN – EN DEL AV KULTUREN GABRIELLA HÅKANSSON	72
DRÖMMEN OM EN NY MAN HELENA HILL	78
RELIGION OCH SEXUALITET LENA ROOS	91
FREUD OCH SEXUALITETEN JOHAN ERIKSSON	98
ORGASMER I TABELL OCH KURVA LENA LENNERHED	105
ATT FÖRSTÅ SEXUALITET UTIFRÅN SOCIALA OCH KULTURELLA PERSPEKTIV LOTTA LÖFGREN-MÅRTENSON	115
QUEERTEORI FANNY AMBJÖRNSSON	124
NÄR SEX SOM POLITIK KOM TILL FN – OM GLOBAL SEXUALPOLITIK JULIA SCHALK	132
ABORT I EUROPA – EN ÖVERSIKT ANNA DAHLQVIST	145
SEXUALITET OCH FLYTTNINGSMÖNSTER THOMAS WIMARK	155
KÖN, TRANS OCH CIS MINA GÄREDAL, VIERGE HÅRD	165
OM KRAVET PÅ OSKULD MARIET GHADIMI	175
MENS OCH MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER EMMA GÜNTNER	193

SEXUALITET, KÖN OCH RELATIONER – ETT KUNSKAPSÄMNE

INLEDNING

SEXUALITET, KÖN OCH RELATIONER – ETT KUNSKAPSÄMNE

INLEDNING

Frågor om sexualitet, kön och relationer – det som i skolan traditionellt har kallats sex- och samlevnadsundervisning – har en framträdande plats i skolans styrdokument. Det finns inskrivet i så gott som samtliga kurs- och ämnesplaner. Så uppdraget är tydligt. Det är något som i princip alla lärare i den svenska grund- och gymnasieskolan är skyldiga att undervisa om. Vissa lärare mer än andra, som lärare i samhällsorienterande ämnen och i biologi och naturkunskap; i dessa ämnen finns många skrivningar som på olika sätt berör sexualitet, kön, relationer, jämställdhet mm. Liksom för alla andra moment behöver man självklart kunskap för att undervisa om detta. Det är dock inte givet att man fått någon utbildning i sex- och samlevnadsfrågor under sin lärarutbildning eller på den skola man senare arbetar. Det är en av anledningarna till att vi ger ut detta kunskapsmaterial, och vi hoppas kunna bidra till nya eller påfyllda kunskaper och intresse för frågorna.

De samhällsorienterande ämnena har ju minst sagt en stor spännvidd och att spegla alla de perspektiv som finns är förstås omöjligt. Materialet kan bara göra några nedslag i det väldiga kunskapsområdet människans sexualitet.

Vi har valt teman och artiklar som vi hoppas ska vara intressanta. Artiklarna har valts för er som är lärare, för er fördjupning och för ert höga nöjes skull. Vår förhoppning är att de ska tillföra något till er kompetens och hjälpa er att hitta vetenskapliga kopplingar till de olika teman som artiklarna berör. Artiklarna knyter självklart an till syftet med respektive ämne och det centrala innehållet i kurs- och ämnesplanerna, urvalet är gjort för att vara ett stöd till er i undervisningen. En del artiklar har en mer direkt koppling till teman som ska belysas i undervisningen, till exempel sexuell läggning eller könsidentitet, medan andra artiklar, som den om Kinsey, kanske mer har karaktär av bakgrundkunskap för dig som lärare.

Det finns många skrivningar i läroplanerna och de specifika kurs- och ämnesplanerna som berör sexualitet, kön och relationer. Redan i de inledande formuleringarna, som rör den svenska skolans grundläggande värden, stadgas att ”... *jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan ska gestalta och förmedla.*”

I läroplanen anges vidare att skolan ”*ska aktivt och medvetet främja kvinnors och mäns lika rätt och möjligheter*” och där finns en tämligen sträng anmodan om att ”*skolan har ett ansvar för att motverka traditionella könsmönster*”. I de övergripande målen och riktlinjerna står det också att skolan ska ansvara för att ”*varje elev har fått kunskaper om och förståelse för den egna livsstilens betydelse för hälsan, miljön och samhället*”. I skollagen står att ”*var och en som verkar inom utbildningen ska främja de mänskliga rättigheterna och aktivt motverka alla former av kränkande behandling*”.

Därutöver har skolan en lagstadgad skyldighet att arbeta mot diskriminering och kränkande behandling och att upprätta likabehandlingsplaner, vilket vi inte går in närmare på här. Men självklart har diskrimineringsarbetet kopplingar till undervisningen om sexualitet, kön och relationer, och de normer, attityder och värderingar som påverkar synen på det.

Om man skulle ge en mycket sammanfattande bild av det centrala innehållet i geografi, historia, religion och samhällskunskap avseende sex- och samlevnadsfrågorna handlar det om hur olika livsvillkor påverkar människor, om förändringar i synsätt på kön, om jämställdhet och sexualitet, om identitetsfrågor på både individ- och gruppnivå och om hur exempelvis relationer och sexualitet skildras i populärkultur och medi-

er. Vi ger här bara några exempel och hänvisar i övrigt till Skolverkets stödmaterial:

Geografi, åk 7-9, centralt innehåll:

”Förekomst av och orsaker till fattigdom och ohälsa i olika delar av världen.”

Geografi 1, gy, centralt innehåll:

”Betydelsen av migration, utbildning, miljöförändring, försörjningsstrategier, reproduktiv hälsa och familjeplanering sett ur olika perspektiv, till exempel kön, sexualitet, etnicitet och socioekonomiska förhållanden.”

Religion, åk 7-9, syfte:

”Undervisningen ska bidra till att eleverna utvecklar kunskaper om hur olika religioner och livsåskådningar ser på frågor som rör kön, jämställdhet, sexualitet och relationer.”

Religion, åk 7-9, centralt innehåll:

”Hur olika livsfrågor, till exempel meningen med livet, relationer, kärlek och sexualitet skildras i populärkulturen.”

Religion 1, gy, centralt innehåll:

”Religion i relation till kön, socioekonomisk bakgrund, etnicitet och sexualitet.”

Samhällskunskap, åk 7-9, centralt innehåll:

”Ungdomars identiteter, livsstilar och välbefinnande och hur detta påverkas, till exempel av socioekonomisk bakgrund, kön och sexuell läggning.”

Samhällskunskap, gy, syfte:

”I undervisningen ska eleverna ges möjlighet att utveckla kunskaper om frågor som berör makt, demokrati, jämställdhet och de mänskliga rättigheterna inklusive barns och ungdomars rättigheter i enlighet med konventionen om barnets rättigheter.”

Historia, åk 7-9, centralt innehåll:

”Demokratisering i Sverige. Bildandet av politiska partier, nya folkrörelser, till exempel kvinnorörelsen, och kampen för allmän rösträtt för kvinnor och män. Kontinuitet och förändring i synen på kön, jämställdhet och sexualitet.”

Historia 1a1, 1a2, 1b, gy, syfte:

”Historiskt källmaterial som speglar människors roll i politiska konflikter, kulturella förändringar eller kvinnors och mäns försök att förändra sin egen eller andras situation. Olika perspektiv utifrån till exempel social bakgrund, etnicitet, generation, kön och sexualitet.”

I Skolverkets stödmaterial ”Sex- och samlevnadsundervisning i grundskolans senare år” och ”Sex- och samlevnadsundervisning i gymnasieskolan” görs gedigna genomgångar av kurs- och ämnesplanerna och vad du som lärare kan undervisa om. I stödmaterialen för grundskolans senare år ges också förslag på ämnesövergripande teman.

På RFSU:s webbsida rfsu.se finns en särskild avdelning för sexualundervisning, som bland annat innehåller lektionsförslag, metoder och materialtips: www.rfsu.se/sv/Sexualundervisning

RFSU ger också ut ett nyhetsbrev för skolan. Här kan du anmäla dig för prenumeration: www.rfsu.se/sv/Sexualundervisning/Nyhetsbrev/Prenumerera

PLANERA UNDERVISNINGEN

Sex i skolan – organisation, ansvar och innehåll i sex- och samlevnadsundervisningen är en kortfattad och lättöverskådlig skrift om hur undervisningen kan organiseras och genomföras. Den ger exempelvis förslag på ansvarsfördelning och uppgifter för skolledning, personal (lärare, elevhälsopersonal och övrig personal) och elever. Strukturen på undervisningen och skolledningens ansvar är viktiga för undervisningens kvalitet, inte minst för att undervisningen ska bli likvärdig för alla elever på skolan.

Sex i skolan tar också i korthet upp det vi kallar normmedvetenhet och metodmedvetenhet, som handlar om att bedriva en inkluderande undervisning, som alla elever kan ta till sig, oberoende av kön, sexualitet, bakgrund, funktionsvariation, könsidentitet och så vidare.

Ett normmedvetet – eller normkritiskt – tänkande bör genomsyra undervisningen. När läraren möter en grupp måste hen möta gruppen med lyhördhet. Man vet inte alltid så mycket om den grupp som sitter framför en i klassrummet; man vet inte om de är troende eller inte och gör kanske antaganden om detta utifrån deras utseende, man vet inte alltid om eventuella funktionsvariationer eller om vilken typ av familj de lever i. Man kan inte förutsätta saker om elevernas könstillhörighet, könsidentitet eller sexuella identitet. Trots att man inte kan förutsätta detta så gör man det ofta ändå. Ett normmedvetet förhållningssätt handlar om att arbeta inkluderande både i innehåll och upplägg, och att i undervisningen upptäcka, undersöka och analysera normer och hur de påverkar såväl samhällen som individer.

Frågor om sexualitet, kön och relationer är, liksom andra frågor, i ständig utveckling och förändring. Det är en stor uppgift att hålla sig uppdaterad och därför är det viktigt att arbeta med dessa frågor tillsammans på en skola, för att på så sätt utveckla varandra i kollegiet. Det är alla lärares uppdrag att undervisa inkluderande, så att frågorna integreras och blir en självklar del av undervisningen. Men det är också viktigt att påpeka att rektor ska skapa goda förutsättningar för en likvärdig undervisning i dessa frågor, exempelvis för gemensam planering, tid och pengar till kompetensutveckling eller för att genomföra elevreferensgrupper.

I *Sex i skolan* ger vi ett antal kvalitetsfrågor i ja- och nej-form, som kan vara till hjälp för att få en snabb överblick över kvaliteten på sex- och samlevnadsundervisningen. Oavsett om man svarar ja eller nej, bör man sedan fördjupa svaren och diskutera och specificera på vilket sätt man arbetar, om det är något som man kan utveckla mer eller behöver lägga upp en plan för osv.

Kvalitetsfrågor

Här är några ja- och nej-frågor som kan vara till hjälp för att göra en snabb översyn av kvaliteten på sex- och samlevnadsundervisningen på skolan. Självklart behöver man ställa sig fler frågor och även fördjupa dem vi tar upp här. Svarar man ja på de här frågorna är man dock på god väg mot en sex- och samlevnadsundervisning av hög kvalitet.

- Finns det en lokal planering för sex och samlevnad?
- Samarbetar pedagogerna och elevhälsan?
- Erbjuder rektor fortbildning till personalen?
- Är innehållet i undervisningen elevorienterat?
- Förmedlar innehållet en positiv syn på sex?
- Är målen för undervisningen tydliga och ämneskopplade?
- Används flera olika metoder?
- Är det pedagoger som har huvudansvaret för undervisningen?
- Finns det moment av reflektion kopplat till varje faktadel?
- Utvärderas och revideras undervisningen?
- Får alla elever oavsett kön, sexualitet, funktionalitet, etnicitet tillgång till samma kunskaper?
- Används lämpliga externa aktörer?

ANALT, ORALT, VAGINALT – VAD ÄR NORMALT?!
ELLER VEM GÖR VAD MED VEM OCH VARFÖR?
ALLA HAR VI EN SEXUALSYN.

HANS OLSSON

ANALT, ORALT, VAGINALT – VAD ÄR NORMALT?! ELLER VEM GÖR VAD MED VEM OCH VARFÖR? ALLA HAR VI EN SEXUALSYN.

HANS OLSSON, SAKKUNNIG SEXUALUNDERVISNING, RFSU.

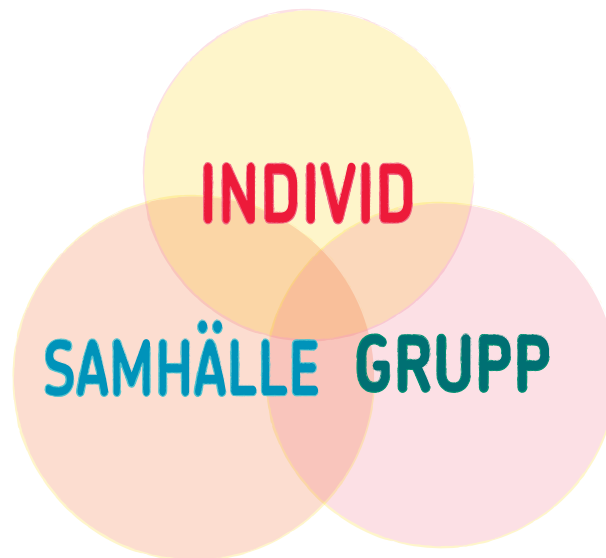
Alla har vi tankar och idéer om sexualitet. Utifrån egna erfarenheter, det vi läser, ser och hör skapar vi oss en uppfattning, en idé, om vad sexualitet är eller bör vara. Dessa tankar och idéer formar en teori om sexualitet. En teori är systematiserad kunskap. Men den kan vara mer eller mindre synlig, (o)medveten eller formulerad. Den behöver inte heller vara akademiskt förankrad – för de flesta är den ett hopplock av det vi läst och hört och mött. Men även om två personer skulle ha samma teoretiska bas kan de dra olika slutsatser, det vill säga deras värderingar påverkar vad de tycker, säger och gör beträffande sexualitet. Teorier om sexualitet tillsammans med värderingar bildar det man kan kalla sexualsyn.

TEORI + VÄRDERINGAR = SEXUALSYN

Sexualsyn kan diskuteras och analyseras på individ-, grupp- och samhällsnivå. Dessa överlappar givetvis varandra, och de samspelar. Sexualsynen kan skilja sig åt på olika nivåer. På samhällsnivån kan finnas ett synsätt, som skiljer sig från det man personligen tycker, eller den uppfattning som finns på gruppnivå, som i familjen, fotbollslaget, församlingen, partiet eller vilket sammanhang man är en del av. Parallella synsätt finns alltså, även om vissa är dominerande eller mer framträdande, särskilt på samhällsnivå.

Sexualsynen präglar förstås även undervisningen i skolan och kan ses på olika nivåer. Dels på den institutionella nivån med det som står i styrdokumentet, dels i den skolkultur som råder på den enskilda skolan (exempelvis hur man hanterar negativa uttryck om homo-, bi- och transpersoner eller om man tilltalar en transperson med dess självvalda namn), dels i det som konkret tas upp i själva sex- och samlevnadsundervisningen. Det här kan överföras på modellen med samhälls-, grupp- och individnivå. Styrdokumentet finns på samhällsnivån, skolkulturen på gruppnivån och den enskilda läraren som genomför undervisningen får motsvara individnivån.

Undervisningen är naturligtvis alltid fylld av värderingar och kan inte vara annat. Samtidigt behöver man ha lite koll på vad som är vetenskap och vad som är värderingar, att kunna skilja på kunskaper och åsikter, för att inte undervisningen ska bli godtycklig och alltför mycket färgas av personliga uppfattningar. Samtidigt är det i det spänningsfältet av fakta, erfarenheter och värderingar som sexualundervisningen kan bli intressant och beröra, ge djupare kunskaper och förståelse för olika idéer och människors göranden.

Sexualsyn handlar om sexualitetens när, var, hur, med vem och varför – och kanske också hur ofta. Den är de mönster och oskrivna regler (normer) som sexualiteten omges av i ett samhälle och en kultur, som kan beskrivas på en skala från repressiv till uppmuntrande. Sociologen och barnmorskan Gisela Helmius har träffande uttryckt det så här: *Varhelst två människor är tillsammans sexuellt är samhället med som tredje part.*

Det låter kanske inte så roligt, att samhället är med i sovrummet (eller var man nu gör det) men det är självklart om man tänker efter. Det omgivande samhället påverkar vad vi tänker, gör och säger om sexualitet. Och idag skulle Helmius kanske ha formulerat det som ”varhelst två eller flera människor”, vilket skulle spegla ett förändrat synsätt. Antagligen inte så mycket i praktiken, alltså vad människor faktiskt gör, som hur vi talar om sexualiteten.

Hur ser då samhället generellt på sexualiteten? Om man spetsar till det kan man ställa frågan om det samhälle man lever i ser sexualiteten som i första hand positiv eller negativ, som bra eller riskfylld, om den är något att stödja eller varna för, eller något som vi uppmuntrar eller avråder ifrån. Till dessa frågor kan man lägga vad som är accepterat, mindre accepterat eller direkt tabubelagt.

Antagligen ligger det svenska samhället någonstans i mitten och vacklar mellan det som är bra och det som är riskfyllt. Det kan man bland annat se i de förmaningar som sex- och samlevnadsundervisningen har innehållit, vad som präglat samhällsdebatten kring ungas sexualitet och vilka farhågorna har varit, och är, om vad unga gör. Frågor om sexualitet har en förmåga att få särskild kraft och aktualitet när vi pratar om barn och ungdomar.

För vad är det eleverna ska lära sig om sexualitet? Vilken bild av sexualiteten ska skolan (lärarna) ge? Vad ska skolan stötta eller avråda ifrån – om den nu ska göra det ena eller det andra? För även om det finns många skrivningar om sexualitet och relationer i kurs- och ämnesplanerna är det inte angivet exakt vad skolan ska lära ut.

Om man ska kunna planera sin undervisning är det bra att ha funderat på hur man ser på sexualitet – både på samhällsnivå och som lärare och individ som möter eleverna. De flesta lärare vill nog ge eleverna en positiv syn på sexualitet och har det som utgångspunkt för sin undervisning. Det är bra. Det är en inställning som det också finns belägg för i forskning om sex- och samlevnadsundervisning. Men ändå

– det är lätt att man i bästa välmening oroar sig, varnar, är rädd för att de unga ska råka illa ut, och utgår från missförstånd, myter och felaktiga antaganden. Det är ju inte konstigt – vi vill att barn och unga ska må bra, men denna välvilja kan också leda fel, exempelvis i samtal om hur saker borde vara eller vad som är ”rätt” eller ”fel”. Eller att undervisningen mot ens avsikt får en slagsida mot sexualitetens negativa sidor. En flicka i Skolverkets granskning av sex- och samlevnadsundervisningen sa retoriskt om den undervisning hon hade fått: ”Sex är väl inte bara farligt?!”. En vanlig myt om ungas sexualitet är att de är onyktra, eller till och med fulla, när de debuterar. En del är det, men majoriteten har inte druckit alls (UngKAB09; Ungdomsbarometern 2014/15). Om man då i sin undervisning utgår från att unga är onyktra har man som lärare medverkat till att skapa ett missförstånd. Däremot kan det finnas lokala skillnader eller variationer. På vissa skolor eller orter kanske alkohol är ett vanligt inslag i ungas festande och sexuella liv. En annan vanlig föreställning är att ”alla” unga lägger upp mer eller mindre sexiga bilder på sig själva på nätet. I Ungdomsstyrelsens rapport ”Se mig. Unga, sex och internet” (2009) framkommer att runt åtta procent av tonåringarna uppger detta. Det betyder förstås inte att man inte ska prata om nätet och om att lägga upp bilder. Men samtalet får en annan utgångspunkt – ungas frågor eller eventuella problem med nätet kanske är helt andra än de som vuxenvärlden tror eller oroar sig för.

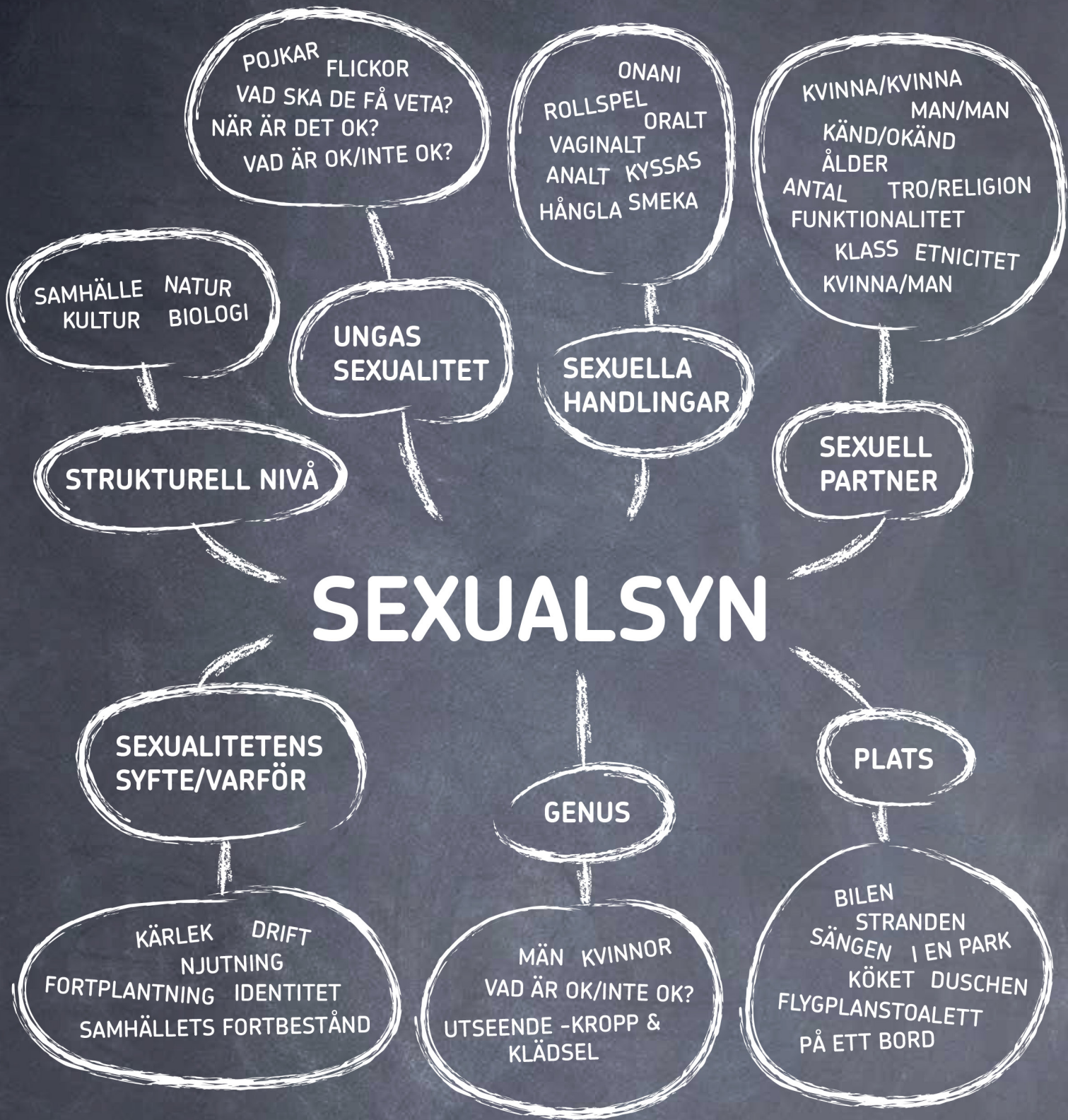
Den modell som presenteras här är inte det enda sättet att diskutera och analysera sexualitet på. Det här är *ett* sätt, som kan underlätta förståelsen av och främja reflektion över hur vi ser på sexualitet. Det finns inte utrymme att utveckla varje del utan vi gör några korta nedslag och exemplifieringar med längre resonemang kring två av områdena, ungas sexualitet och sexuella handlingar.

Så vilka är då komponenterna i sexualsyn?

Strukturell nivå:

På en övergripande nivå kan man se två huvudspår: Huruvida man ser på sexualitet som i första hand biologiskt grundad eller som socialt formad. Har vi en medfödd, oberoende kärna som bestämmer hur sexualiteten är eller skapas och förändras sexualiteten i mötet med omgivningen? Om man ser sexualiteten som i första hand medfödd och biologisk brukar det kallas att man har en essentialistisk syn på sexualitet, det vill säga att sexualiteten är ganska fast och oföränderlig, att den primärt handlar om genetiskt arv och i princip har varit densamma genom historien. Om man anser att vi i första hand är präglade av det omgivande samhället – att sexualiteten är ett resultat av den kultur och det historiskt specifika samhälle vi lever i och skapas i samspel med andra – brukar man kalla det för en konstruktionistisk (eller konstruktivistisk) syn. Sammanfattar man det kan man säga att det handlar om huruvida man i huvudsak ser sexualitet som natur eller kultur – eller arv och miljö, denna klassiska fråga, som periodvis varit tämligen konfliktfylld och infekterad.

På senare år har naturvetare och humanister närmat sig varandra. Få idag har en renodlat essentialistisk eller konstruktionistisk syn och inga seriösa forskare hävdar idag antingen eller. Däremot har det betydelse var man lägger tonvikten, och i det avseendet finns det skillnader som är avgörande. Vilken vågskål väger tyngst och vad lägger vi i dem? Det kan påverka hur man ser på kvinnors och mäns sexualitet, om män och kvinnor är lika eller olika och på vilket sätt, eller för att ta ett konkret exempel de olika könen förmåga eller oförmåga att ta hand om barn. På fullaste allvar har en ansedd svensk hjärnforskare hävdat att kvinnor har känsligare fingertoppar än män, vilket gör män olämpliga att ta hand om spädbarn. Det är ett exempel på en renodlad – och oreflekterad – biologisk syn på sexualitet. Om man ansluter sig till den idén skulle det också kunna få politiska konsekvenser för hur yrkesarbete, föräldraledighet och förskolor skulle organiseras. På det viset är inte heller naturvetenskapliga perspektiv politiskt neutrala. Om man i stället tänker sig att förmågan att ta hand om barn handlar om förväntningar, förutsättningar och möjligheter, och om egenskaper som empati mer än könstillhörighet, kommer man fram till andra

Synen på sexualitet påverkar vad enskilda människor, grupper och samhället anser som acceptabelt (eller oacceptabelt) beträffande olika aspekter av sexualitet, från kunskap till partnerval och handlingar, vilket i sin tur påverkar människors sexuella rättigheter och sexuella välbefinnande.

slutsatser. Och den typen av övergeneraliserande tankegångar får märkliga konsekvenser – eller blir ihåliga – om man drar dem till sin spets. Vad bör man göra om modern går in i en förlossningspsykos och inte klarar av att ta hand om barnet? Vad menar man att det får för konsekvenser? Och hur ska man någonsin vetenskapligt kunna bevisa vilka de är (eller inte är)?

UNGAS SEXUALITET

För alla samhällen har sexualiteten varit en viktig fråga. Man har flitigt diskuterat hur den ska hanteras och regleras och kontrolleras, och då hamnar särskilt barn och unga i blickfånget. Det är det uppväxande släktet som ska stå som framtida garantier för samhället och dess värden.

Här finns det många frågor att fundera över. Finns det en acceptans för ungas sexualitet och hur ser den acceptansen i så fall ut? Vad är okej för unga att göra? Att vara ihop, hångla, kyssas? Onanera med en annan person? När är det okej att börja? Vid vilken ålder? Hur ser vi på barns eller ungas onani? I Sverige frågar vi redan på förskolan om barnen är kära eller förtjusta i någon. Det skulle vara otänkbart i exempelvis Indien, där barn inte alls förväntas bli kära.

Generellt sett finns det en accepterande hållning till ungas sexualitet i Sverige. Man utgår från att sexualitet och relationer är något som de flesta unga funderar på, har frågor om och kanske också uttrycker på olika sätt. Men självklart finns det uppfattningar om vad och med vem och under vilka former som det är acceptabelt eller bra eller dåligt. Det skiljer sig också för olika grupper och individer – det är inte likadant för alla unga. Det handlar inte heller bara om vad de får göra, utan vad vi tycker att unga bör eller ska få veta. Det är ju en ständigt aktuell fråga för skolan, både för dem som skriver styrdokumentet och för dem som arbetar i skolan. Då och då blåser det upp debatt eller diskussioner om detta. Vilken kunskap tycker vi är viktig? Finns det kunskap som eleverna inte bör få? Vilken är det i så fall och hur motiverar vi det? Många fjorton-femtonåringar undrar hur man har sex med en partner, rent konkret och praktiskt. De vill ju inte vara okunniga. Hur ska skolan besvara den typen av frågor?

Över tid har förstås också synen på vad unga ska lära sig förändrats. När sexualundervisningen infördes 1955 var hållningen försiktig till vad unga skulle veta. De skulle få kunskaper och man var noga med att sexualiteten inte skulle skam- eller skuldbeläggas. Samtidigt fanns där tydliga gränser och en påtaglig ängslighet. I den dåvarande handledningen för sexualundervisning skulle eleverna exempelvis uppmanas att vara avhållsamma, man talar om ”uppluckring av moralbegreppen” och risker förknippade med sexualitet – exempelvis i kombination med sprit och dans – och att det är ”i förening med andlig gemenskap” som sexualiteten ger bestående lycka. Sempel ”driftstillfredsställelse” riskerade att ta en ut på farliga vägar. Man kan ställa sig frågan vilka budskapen är idag och på vilka grunder.

Det är också uppenbart att synen på sexualitet och därmed normerna är olika för pojkar och flickor, då som nu. Pojkar och flickor får delvis olika budskap och har olika möjligheter att få vara sexuella. Det kan man se beträffande onani, antal partner, klädsel, budskap. Det finns olika förväntningar på vad tjejer och killar ska vilja och tycka om, hur de bör uppträda eller bete sig. Vi gör ofta generaliserande antaganden – och påståenden – baserade på kön, exempelvis att flickor är mer romantiska och att pojkar är mer intresserade av sex. Alla vet att detta inte är sant, påstår jag tvärsäkert och normerande, men ändå säger vi sådant.

Flickors sexualitet är överlag mer begränsad än pojkars. Vi intar en mer varnande och försiktig hållning till flickor. Sexualiteten blir ofta något som flickor behöver skyddas ifrån, medan pojkar måste lära sig hantera eller tygla den, framför allt i förhållande till flickor. ”Lära sig säga nej” står det i en del

arbetsplaner i sex och samlevnad. Vid närmare åsyn gäller det nästan alltid flickorna. Man hör nästan aldrig att pojkar ska lära sig säga nej till sex – inte för sin egen skull i alla fall, däremot för flickornas. (Och samtidigt förutsätter man att det inte är andra pojkar de vill ha sex med.) Frågan är vad de ska säga nej till. Och vem? Intressant nog utgår det också från att flickorna ska invänta en fråga – som de kan svara ja eller nej på. Det finns en osynlig frågeställare, som jag fördomsfullt förmodar är en pojke. Gäller det även pojkar, att de ska lära sig säga nej till andra initiativtagande pojkar? Ska flickor också säga nej till flickor? Och när flickor har ”för mycket” sex är det i relation till vad som är bra eller dåligt för dem. När pojkar har ”för mycket” sex står det i relation till flickorna. Detta är trådar vi kan plocka upp från förr. Handledningen för sexualundervisning från 1956 tar i ett lektionsexempel för 14-16-åringar upp vad läraren bör säga till eleverna: ”Flickan bör tänka att hon inte genom sitt sätt att vara, genom att släppa pojken för nära in på livet, får göra det svårare både för sig själv och för honom att stå emot driften. Pojkarnas motståndskraft är nog oftast mindre än flickornas och därför måste pojkarna försöka att behärska sig. Flickorna måste ’hålla på sig’, som man brukar säga, och pojkarna måste lära sig förstå, hur värdefullt detta är”. Här finns en hel värld av föreställningar om sexualitet och om skillnader mellan könen. Man kan reflektera över på vilket sätt detta lever kvar, för visst finns det kvar, även om det uttrycks mer subtilt idag. Hos pojkarna förläggs fortfarande en starkare driftsmässig sexualitet och det är flickornas sak att hjälpa dem med den, så att den inte går överstyr. Kanske har preventionen delvis fungerat så; den har utgått från driftsmässiga pojkar och ansvarstagande flickor. Pojkars beteenden – att de inte tänker sig för eller går över gränsen, att de inte använder kondom – kan ursäktas med driften. Vilka beteenden kan flickor skylla på driften? Att bli oönskat gravida? Eller kallar vi det för modersinstinkt?

Men även föreställningar om pojkars sexualitet snävar in pojkarnas uttrycksmöjligheter eller tvingar in dem i roller som många vantrivs i. Pojkar förväntas vara aktiva och initiativtagande och alltid vilja. Den blyge pojken är det inte många föräldrar som skryter om, medan de gärna uttalar förtjust att han har flicktycke, om han har det (får han ha pojkycke?), ja, till och med kallas en blivande hjärtekrossare med en inte helt ogillande min – till en viss gräns, förstås. Något som ofta förbises är det vardagsvåld som pojkar erfar och lever med och som de förväntas acceptera – eller snarare uthärda. Och som de också ofta själva accepterar: Det hör liksom till, ungefär som många tjejer uppgivet accepterar att de sexualiseras. Det gäller att inte visa sig feg eller vara vek. De ska stå ut med knuffar, med gnuggningar, slag på axeln. De utmanas och utmanar. De ska inte dra sig för att slåss om det behövs. De ska sätta sig i respekt. Det visar sig även i sexualiteten. Det är värre för en kille om hans tjej är otrogen än tvärtom. Och reaktionerna förväntas vara olika. Tjejen gråter och gör slut, killen utmanar och ska stå upp för sin heder. ”Manligheten” står på spel. Han räckte inte till. Medan tjejen har svikits vid otrohet (och killen förvisso är ett svin), har han gjorts till åtlöje. Det visar sig även på andra sätt. Det tycks vara vanligare att killar tjarar till sig olika sexuella handlingar, och enligt de studier som finns utsätter killar andra – både tjejer och killar – för mer trakasserier med anspelningar på kön än vad tjejer gör. Avståndstagande från homosexualitet eller transpersoner är också en del av det. Men det har också skett positiva förändringar de senaste åren, exempelvis när det gäller attityden till homosexualitet. Skolans sexualundervisning, likabehandlingsarbetet och det ökande arbetet med hur normer påverkar har sannolikt bidragit till det.

En särskild plats i synen på ungas sexualitet intar sexualdebuten. Vad ser vi som en ”lyckad” debut? Om vi bortser från vad som räknas som debut – traditionellt brukar man mena samlagsdebuten – som är en diskussion för sig, kan man koppla ihop flera av variablerna i sexualsynsmodellen, som plats, partner, handling med sexualdebuten. Även om oskulden inte har haft så stor betydelse i Sverige, så finns det ändå föreställningar om hur debuten bör gå till: var den bör ske, med vem och vad man bör göra. De flesta (vuxna) tycker antagligen att det är bättre att första samlaget sker i en säng under ordnade former med en stadigvarande partner (av motsatt kön), än att det sker av spontan lust på en äng (omklädningsrummet till badet?) en sommarkväll med den nyanlända sommargästen (pojke eller flicka?) medan myggorna inar runt de unga tu (eller flera?). Och särskilt, vågar jag påstå, bryr vi oss om hur debuten går till för flickor.

Sexuella handlingar:

Det finns många olika sexuella handlingar. Vilka handlingar som anses acceptabla eller inte skiftar från tid till tid och från samhälle till samhälle. Och även om de är acceptabla är det inte säkert att man kan tala öppet om dem. Andra handlingar göms undan och vissa är direkt tabubelagda. (Jag åsyftar lagliga handlingar.) Vilka handlingar uppfattas som okej eller inte okej i Sverige idag? Vilka är argumenten för eller emot olika handlingar? Vilka handlingar uppfattas som fina, bra eller mindre fina, mindre bra? Inte sällan får medicinska eller moraliska argument motivera varför man inte ska eller bör göra det ena eller det andra. Eller så får naturen stå som exempel på vad som anses vara passande, det vill säga naturligt. Eller det motsatta, onaturligt. Alla kategorierna – medicinen, moralen och naturen – kan laborera med begreppen normalt eller onormalt. Här är onani ett typexempel. Både moraliska och medicinska argument användes för att förhindra onanin. Det var en synd som kunde leda till sjukdomar.

Det finns även en statusordning och hierarki som graderar både handlingar och vem partnern är. Högst upp i hierarkin vågar man nog påstå att ett vaginalsamlag mellan en man och kvinna stått – eller står. Det framställs ofta som målet för det sexuella erfarenhetsinsamlandet. Det är dit man ska. Bara ordet *förspel* indikerar det. Förspel till vad då? Jo, samlaget, och framför allt vaginalsamlaget. Det kan minst sagt framstå som märkligt att det som för det mesta upptar mest tid i ett sexuellt möte – smekningar, kyssar, tungor och händer, allt det som föregår penetrationen – är det som kallas förspel. Medan själva penetrationen kan vara någon minut. Det mesta människor gör kallas alltså förspel, före det ”riktiga”. Ungefär som reklamfilmen före den riktiga filmen. Det utesluter också det som två män eller två kvinnor gör tillsammans när de har sex utan vaginal (svårt för två män) eller anal penetration. Vaginalsex/samlag är till och med så självklart målet att många låter bli att ha sex med varandra om de inte har någon kondom inom räckhåll – som om det inte fanns något annat sätt att ha sex på. Andra handlingar är mer tabubelagda, som olika roller eller sexuella handlingar som innebär att någon är mer undergiven eller dominerande. Även där finns förstås en skala från det som är mer okej till det som man tar avstånd ifrån.

Onani är typexemplet på hur en radikal förändring i synsätt har skett. Från att ha setts som en skamlig och skadlig handling som man helst skulle avhålla sig från har det i Sverige sedan länge varit en acceptabel handling (åtminstone för män). Argumenten emot onani var både av medicinsk och moralisk art. Nu kan vi finna argument *för* onani – hälsoargument (medicinska), som att det är nyttigt att onanera, att man lär känna sin kropp och att det är bra träning för prostatan för män. I skolan säger vi till pojkarna att de kan prova att onanera med kondom, ibland skämtsamt kallat lyxrunka, för att vänja sig vid att använda kondom. Men oavsett positiva argument onanerar nog folk i första hand för njutnings skull, inte för att lära känna sin kropp eller förebygga prostatacancer. Samtidigt får man säga att det finns ett kvardröjande tabu kring kvinnors onani. Inte i att göra, kanske, men att prata om, även om också det har blivit lättare. Det visade sig delvis när RFSU utlyste en tävling om att hitta ett ord för kvinnors (eller personer med vagina) onani som motsvarar runka, som de flesta nog förknippar med män (eller personer med kuk).

Man får nog säga att vaginalsex och oralsex generellt ses som tämligen oproblematiske sexuella handlingar idag. Annat är det med analsex. Medicinska och naturlighetsargument var framträdande och fick legitimera vad som var rätt sorts sexualitet, när analsex/ansamlag diskuterades för några år sen. Man kunde höra att det var farligt och att man kunde få obotliga skador i ringmuskeln, som sitter i analöppningen. Det intressanta är att ansamlag kom att bli en oro för den heterosexuella samvaron; det blev ett bekymmer när man insåg att även heterosexuella ägnar sig åt detta. Acceptansen för ansamlag killar eller män emellan verkar vara större. För egendomligt nog hade man aldrig varnat för riskerna med ansamlag – eller ens hört talas om dem – när det gällde män som har sex med män. Det man varnade för under upplysningskampanjerna mot hiv var att hivöverföring lätt kunde ske via oskyddade ansamlag. Men ingenting om andra fysiska skador. Om det nu var så farligt – varför hade ingen i så

fall talat om det för bögar tidigare? Vore det så skulle det vara en medicinsk skandal. Sanningen är att risken för skador vid frivilliga anala samlag är små. Och mäns och kvinnors (eller heterosexuellas och homosexuellas) anatomi är i det avseendet inte olika varandra. Ett annat argument i debatten var att ”där ska saker ut, inte in” – vem som nu bestämt det – alltså ett argument kopplat till naturlighet. En barnmorska sa att ”ingen riktig kvinna vill ha analsamlag”. Ett sådant påstående speglar en uppdelad syn på vad kvinnor och män bör och får uppskatta eller göra, och uppenbarligen är analsamlag något som bara män vill ha och kan njuta av. Den kvinna som uppskattar det är i varje fall inte en ”riktig” kvinna. Vad denna barnmorska inte tänkte på var att hon samtidigt indirekt fördömde många homosexuella mäns praktik (även om hon använde ordet kvinna), vilket jag faktiskt inte tror var avsikten. Det fanns också en föreställning om att det alltid var killarna som ville, att de övertalade eller tvingade på tjejerna en sexualitet som de förmodligen inte ville ha. Slutsatsen blir att tjejer inte är nyfikna och vill prova på och att de inte har en egen sexuell vilja. Och visst kan det vara så att tjejer kan känna sig pressade på ett annat sätt än killar. Det finns en ojämlikhet och maktobalans mellan tjejer och killar, som man inte kan bortse från. Men att från det dra slutsatser om hur alla flickor och alla pojkar är och vad de vill är omöjligt.

När RFSU gav ut en liten broschyr om analsex hände det att vi fick frågan, ibland med viss upprördhet, varför det inte står att man inte behöver ha analsex om man inte vill. Svaret var att det gäller alla sexuella handlingar, vare sig det är smekningar, vaginalsamlag eller analsamlag. Det är frivilligheten och ömsesidigheten som är det viktiga, inte vad man gör. Så någonting lurigt och svårt är det allt med just denna handling. En förklaring kan vara att analsex setts som en oren handling, något smutsigt, rentav äckligt. Att kön och anus är två organ som inte ska blandas. Historiskt har kyrkan sett det som en sodomitisk handling. Det har setts som en utlevd, hämningslös sexualitet. En annan förklaring kan vara att analsamlag tidigare förknippades med homosexuella män. Men i takt med att homosexualitet blivit mindre laddat har även denna handling blivit mindre laddad. Kopplingen till bögar finns kvar, men är inte lika stark längre. Utom i ett avseende: Det händer att unga killar undrar om de är bögar eftersom de tycker om att smeka sig i anus eller använda en dildo när de onanerar. Och fortfarande skulle få (heterosexuella) män tala om att de gillar att ta emot analsex av en kvinna, vilket skulle kunna tas för en underordnad (outtalat feminin) position.

Kanske är det så att människor har börjat tala om det. I den första befolkningsbaserade svenska sexualvaneundersökningen 1967 frågade man inte människor om de hade erfarenhet av analsamlag – eftersom man antagligen inte ens tänkte tanken att de kunde ha det, eller om det kanske ansågs som en alltför intim fråga, som människor skulle kunna ta anstöt av. Eftersom analsamlag förknippades mest med homosexuella män var det troligen inte något som heterosexuella (män) ville förknippas med.

Det är dock troligt att erfarenheten av analsamlag har ökat, även om det inte är någon frekvent sexuell praktik (inte heller bland homosexuella män tycks det vara den vanligaste sexuella handlingen). Man kan anta att det har att göra med att sexuella handlingar alltmer är kopplade till njutning och att olika handlingar i sig inte definierar en så mycket som tidigare. Njutningen har fått större utrymme i talet om sexualitet och man undersöker helt enkelt fler sätt att njuta på, och på det viset har även analsamlag blivit en del av en möjlig sexuell repertoar. Då blir analsamlaget någonting man kan prova och se om man gillar.

Man får tycka vad man vill om analsex, förstås, det är inte det detta handlar om. Att jag uppehållit mig så mycket vid denna handling beror på att den är intressant utifrån så många aspekter. Men också för att det i skolan finns en tvekan om att prata om det, eftersom analsamlag (mellan en man och en kvinna) uppfattas som något man kanske inte borde ha, särskilt om man är ung. De flesta anser dock att man ska prata om hur man skyddar sig mot sexuellt överförda sjukdomar. Gör man det måste man också ta upp hur man kan bli smittad, och analsamlag är en smittväg. Analsamlag utan kondom har hög risk. Och

om man nu tänker sig att några av killarna i klassrummen är bögar (eller kommer att identifiera sig som det) och gör antagandet att åtminstone bögar någon gång har eller kommer att ha analsex kan vi inte utsätta dem för risken att inte få kunskap. Men som sagt, även heterosexuella har analsex och bör då ha rätt att få adekvat kunskap.

SEXUELL PARTNER

Spontant säger nog de flesta att det inte spelar någon roll vem man är tillsammans med. Det väljer man själv. Med lite eftertanke inser man att det inte är riktigt så enkelt. Det finns många saker som påverkar partnervalet. Det första som de flesta tänker på om man frågar om sexuell partner (här inkluderar jag även kärleksrelationer eller andra varaktiga relationer) är könet på partnern: om det är en kvinna och en man som är tillsammans med varandra, två kvinnor eller två män. Men det finns andra variabler än kön som samverkar: klass, etnicitet, religiositet eller tro, funktionalitet (kroppslig förmåga), antal partner, om partnern är känd eller okänd, om ersättning är inblandat eller om det är gratis. Vem man kan välja som partner kan också skifta beroende på situation: om det är en semesterflirt, en stadigvarande relation, eller ett tillfälligt möte.

Ibland är det uppenbart. Under apartheidtiden i Sydafrika var det reglerat i lagstiftning. Indelning av ras bestämde vem man fick vara tillsammans med. Men det behöver inte vara så tydligt. I Dagens Nyheter kunde man läsa om relationer som uppstått mellan palestinska kvinnor och israeliska manssoldater vid gränsstationerna mellan Israel och Palestina, som de kände sig tvungna att hålla hemliga för omgivningen. Och inte ens idag, när könsneutralt äktenskap införts i Sverige, är det självklart för alla här att fritt välja om man vill vara tillsammans med en man eller kvinna.

De flesta tycker nog inte heller att det är något större problem med en viss ålderskillnad – men vad är acceptabel ålderskillnad? Tio, tjugo, trettio år? Om man är trettiofem och tjugo, sjutton och trettiofem år, eller sextiofem och femtio eller fyrtio? Spelar det någon roll om det är kvinnan eller mannen som är äldst/youngst? Om det är två män eller två kvinnor? Om man då lägger till andra faktorer som klass bildar det ett komplext mönster. Vad händer om det är en välbärgad 40-årig svensk man som är tillsammans med en asiatisk kvinna i samma ålder. Eller en svensk kvinna som träffar en ung gambiansk man på semestern i Gambia? Vad anser folk om lastbilschauffören och läkaren som är tillsammans? Klass- eller utbildningsbakgrund är nog inte alltid så oviktiga som de kan framstå ens i det svenska samhället, som har en föreställning om att kärleken ska vara den främsta drivkraften för stadigvarande förhållanden och familjebildning. Om man tillhör en församling eller viss tro kan partnervalet spela stor roll (liksom för en ateist). För några få står det till och med i grundlagen. En svensk tronföljare kan inte gifta sig med någon som inte bekänner sig till den ”rena evangeliska läran”, som det uttrycks i grundlagen.

Sexualitetens plats:

Man kan ju le en smula åt resonemang om var sexualiteten bör eller får begås. Det är kanske inte heller den mest avgörande komponenten men även detta påverkar hur vi tänker kring romantik, kärlek, sexualitet och vad som uppfattas som acceptabelt, lagom galet, uppfriskande frigjort eller frigjort bortom skamgränsen. Det finns lagar som begränsar på vilka platser man får ha sex. Man får exempelvis inte ha samlag i en park. Fast ligga och kela på en filt på en strand är okej. Men om vi bortser från de legala aspekterna – och det är väl inte omöjligt att en och annan läsare har brutit mot lagen i detta avseende - så är det fullt möjligt att föra resonemang om hur vi ser på var man gör det.

Självklart kan man ha sex på de flesta ställen och tidpunkter. Det är ju inte bara i sovrummet och på natten – vilket man ju brukar skämta om när det gäller tonåringar och att få övernatta hos varandra. De

kan ju lika gärna ha sex på eftermiddagen efter skolan när ingen annan är hemma. Ändå tänker vi oss nog att det är större sannolikhet att det sker på natten. Sovrummet som plats är alltid okontroversiellt och säkert också det vanligaste. Där räknar vi med att människor har sex. Köket är en annan sak. När man går hem på middag hos kompisar tänker man kanske inte att tja, undrar om det här köksbordet håller för lite sex. Det vilar romantik över att ha sex på en strand, särskilt om kvällen i skymningen, eller på en klippa i skärgården. Och det är nog skillnad på att säga att man träffades första gången på en fest hos en gemensam bekant och på att säga att man träffades i sexaffären på Andra Långgatan. Att vara medlem i tiotusenmetersklubben, det vill säga att ha haft sex på en flygplanstolett, har en exklusiv status. Det är något som man kan berätta för vännerna om (det räknas inte riktigt för dem som redan är ett par, för hur svårt skulle det vara?): ”Nu ska ni få höra vad jag var med om när jag flög från Chicago?!” Jämför det med att säga att man tog en sväng till pissoaren på centralstationen igår kväll och hade lite härligt sex. Särskilt bekvämt lär det inte vara i något av fallen, men det har nog inte någon betydelse för hur omgivningen kan tänkas värdera upplevelserna. Så nog är det skillnad allt.

Och när passion ska skildras på film är hallar och väggar och bord stereotypa platser. Lite trött kan man bli på det fantasilösa sätt den gestaltas – snabbt ska det gå, folk (oftast man och kvinna) ramlar in i hallen, eller ut ur hissen, ner med byxorna och upp med kjolen (kvinnorna har sällan byxor på sig i dylika scener – bara det kan man analysera), och så gör de det ivrigt och raskt som en stavmixer mot hallväggen, skrivbordet, köksbordet eller diskbänken. Och sker det på (mannens) arbetsrum eller i köket, så förs bort grejerna bara, ner på golvet med dem, skrivbordslampor, pappershögar, tallrikar, mormors gamla tulpanvas, ner med alltihop bara. Det är tecken på passion, det. Och aldrig ser man dem städa efteråt.

Genus/kön:

Genus är ju egentligen integrerat i alla övriga delar av sexualsynsmodellen, men det är ändå på sin plats att särskilt betona genus, eftersom det i så hög grad styr vårt sätt att tänka om sexualitet. Den här punkten tangerar det som har beskrivits under ungas sexualitet och pojkar och flickor, och det som togs upp där gäller förstås också här. Däremot finns det vissa ålderskillnader i hur vi ser på genus och sexualitet. Unga vuxna kvinnor har nog större utrymme än unga tjejer. Som berördes under den strukturella nivån kan synen på genus påverka hur man ser på sexualitet generellt. En huvudfåra i diskussionen kring genus handlar om huruvida könen är mer lika än olika varandra. Man brukar tala om en dualistisk (tudelad) eller dikotomisk (uteslutande) uppdelning av könen där kvinnor och män i huvudsak är varandras motsatser. En dikotomisk syn medför att en egenskap hos män inte samtidigt kan vara en egenskap hos kvinnor och tvärtom. Eller att vissa beteenden eller sätt att vara är starkt knutet till endera könet. Det kan vi se många exempel på, som en sådan enkel sak som dans, vem som bör bjuda upp, vara aktiv, och vem som bör vänta på att bli uppbjuden. Vad händer när vi kastar om rollerna? Numera är det inte så noga, men visst finns det gränser och det beror på sammanhang. Och vad lär man ut på kurserna/ danslektionerna i skolan eller inför de baler många gymnasier har när eleverna ska sluta skolan?

Det finns även en direktkoppling till den strukturella nivån. Inte sällan förklaras olikheter mellan könen med hjälp av gener och biologi. I en liten skrift som heter Kärlekens kemi utgiven 2004 av ett bolag med kopplingar till läkemedelsindustrin kan man läsa att östrogen är ”det kvinnliga könshormonet som gör kvinnan sexuellt begärlig och mottaglig.” Om testosteronet står det att det är ”det manliga könshormonet som även finns i mindre mängd hos kvinnor. Ökar könsdriften hos både män och kvinnor. Men höga nivåer är motverkande”. Det finns inga direkta sakfel. Men fakta saknas. Även män har östrogen men i mindre mängd än hos kvinnor. Och observera ordvalen ”begärlig och mottaglig” när det gäller kvinnan – något sådant inflytande har tydligen inte hormonerna på mannen. Mannen och kvinnan intar traditionella, motsatta, positioner. Östrogenet gör kvinnan begärlig, inte att hon känner begär, hon blir mottaglig, inte agerande, och jag tror inte att jag gör en felaktig tolkning av att författaren menar att det

är en man hon blir mottaglig för. Inga flagranta sakfel – tja, men definitivt påståenden som inte har sin grund i fakta, utan i värderingar och synsätt.

Sexualitetens syfte:

Frågar man människor om syftet med sexualiteten nämns ofta reproduktion först. Därefter brukar sådant som kärlek och njutning komma. Identitet är ett annat svar. Det ena av de här exemplen utesluter förstås inte det andra och de går in i varandra. Men även om de flesta brukar säga att det är en blandning, är det inte ovanligt att man till syvende och sist menar att sexualitetens *huvudsakliga* syfte trots allt är reproduktion, eller samhällets fortbestånd. Det är också ett argument som används mot homosexualitet eller samkönade sexuella relationer, inte minst av ungdomar: ”Om alla skulle vara homosexuella skulle samhället dö ut ...”. Vilket i och för sig kanske endast människan skulle sörja, men hur det än vore med den saken, så skulle det knappast ske. Människor tycks vilja reproducera sig och fixar nog det oavsett. Dessutom är det inte heterosexuella människor (eller för den delen homosexuella) som behövs för fortplantning. Det är ägg och spermier.

Nära reproduktionen ligger tanken om driften, att människan har en sexuell drift som hunger och sömn, som väl snarare får betraktas som en orsak än ett syfte. Vi har en drift för att vilja fortplanta oss. Synen på sexualitet som drift är också intressant. I vilken mån kan vi styra våra drifter? När förlorar vi makten över driften? Vem gör det och i vilka situationer? Och då är vi tillbaka på den strukturella nivån: människans nedärvda biologi. I den tidigare citerade ”Kärlekens kemi” finns rubriken ”Livet handlar om fortplantning” och det är ju ett rätt modigt påstående. Inget om filosofi, de sköna konsterna, kärleken, politiken. Nej, fortplantning går livet ut på, det är människans uppgift. Och det är nog här som man kan se två särskiljande spår – antingen handlar sexualiteten om fortplantning eller njutning, identitet och kärlek. Det får konsekvenser. Om man ser fortplantning som sexualitetens högsta syfte och mening, så faller ju det mesta som människor gör: onani, barns sexuella uttryck, samkönade förhållanden, oralsex ... Som jag har resonerat om tidigare har dock det bandet försvagats och påverkar inte längre praktiken eller människors uppfattningar så mycket.

Ibland händer det att folk föreslår makt eller ekonomi som syfte med sexualiteten. Jag tänker mig snarare att sexualiteten kan användas för att uppnå makt eller ekonomiska fördelar, att det är ett medel, inte ett syfte. Ekonomi nämns dock nästan aldrig av svenskar, utan av människor från Afrika och Asien, från samhällen där äktenskap kan ses som en möjlig väg till ekonomisk trygghet och bättre materiell standard. I Sverige har vi en uppfattning om att kärleken bör vara drivkraften i relationer mellan människor, inte trygghet. Som svensk skulle det nog vara svårt att säga att man aldrig varit kär i den man väljer att vara ihop med, men att personen är hygglig, trevlig och rolig och har ett fint litet sommarhus i skärgården, så sammantaget är det ett bra val.

Men det är inte helt lätt att diskutera syftet med sexualiteten, varför vi har den, vad det är för mening med den. När man pratar om syfte riskerar man nästan alltid att trilla ner i föreställningen om reproduktion. Kärlek och njutning omvandlas lätt till medel för reproduktionen; kära blir vi och njuter gör vi för att vi över huvud taget ska vilja reproducera oss. Kanske är det därför bättre att prata om mening och mål: på vilket sätt sexualitet skapar mening och mål i människors liv.

För sexualiteten, kärleken och relationerna rör sig inte i ett vakuum, de finns i ett sammanhang. Människor strävar efter mening i sina liv, att förstå sig själva och sin omgivning, och en inte ringa del handlar om just sexualitet, relationer, kärlek på olika plan. Det handlar om identitet, hur man upplever sig själv, och hur man blir bemött.

Och här kommer sexualundervisningen in. Vad vi som lärare och annan personal kan göra är att skapa sammanhang för våra elever.

Just mening och sammanhang har visat sig ha stor betydelse för människors hälsa och hur de hanterar sina liv. I hälsoarbete och hälsoforskning används ofta begreppet *KASAM* – känsla av sammanhang. Det myntades av den medicinska sociologen Aaron Antonovsky. Han använde sig också av det man kallar ett salutogent perspektiv till skillnad från det patogena. Det salutogena perspektivet studerar och tar fasta på vad det är som bidrar till hälsa, som skyddar och stärker en människa, medan det patogena framför allt riktar in sig på riskfaktorer, på det som skapar ohälsa.

Utgångspunkten för Antonovsky var att alla människor drabbas av motgångar, krav, sorg och problem – det hör livet till och inget som går att undvika – men folk hanterar det olika, och det var det han blev nyfiken på. Vad är det som gör att vissa klarar av olika situationer och påfrestingar? Vad är det för faktorer som stärker dessa personer? Men det här gäller inte bara på individnivå, tvärtom. Det handlar väldigt mycket om omgivning och miljö. Det salutogena, främjande perspektivet känner ju alla lärare igen – en ständig fråga är ju hur man skapar en bra lärandemiljö (och hur skapar man en bra arbets- och lärandemiljö för lärarna?). Och det är här KASAM kommer in, alltså känsla av sammanhang, vilket har visat sig mycket betydelsefullt för människors välbefinnande. Det finns mycket skrivet om detta men för att fatta oss kort, så brukar KASAM-begreppet delas in i tre komponenter: begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet.

Begriplighet handlar bland annat om förutsägbarhet, att det som händer går att förstå och ordna på något sätt, även om det var oönskat och svårt.

Hanterbarhet handlar om att man generellt sett tycker sig kunna möta krav och utmaningar, att man känner att man kan klara av det som händer.

Meningsfullhet handlar bland annat om att vara delaktig, känna tillhörighet och framtidstro, att det finns en mening med de sammanhang man är i.

Och det här är kanske sex- och samlevnadsundervisningens främsta uppgift, att skapa sammanhang, göra tillvaron mer begriplig, hanterlig och meningsfull. Och det gör vi med ett ämnesövergripande perspektiv. Saker hänger ju ihop. I samhällsorienterande ämnen i synen på och normer kring kropp och sexualitet, lagstiftning, jämställdhet och de förändringar som skett och sker, hur olika åskådningar påverkar dessa normer och hur det samverkar med biologi och synen på kropp, pubertet och sexuell respons, i hemkunskap beträffande mat, hushållsarbete och jämställdhet, i idrott och hälsa, och hur allt detta speglats i litteratur, film och konst ... Ja, det hänger ihop. Skolan kan bidra till elevernas förståelse.

Hans Olsson, sakkunnig sexualundervisning, RFSU.

SKOLANS VÄRDEGRUNDSARBETE OCH SEX- OCH SAMLEVNADSUNDERVISNING

HUGO WESTER

SKOLANS VÄRDEGRUNDSARBETE OCH SEX- OCH SAMLEVNADSUNDERVISNING

HUGO WESTER, UNDERVISNINGSRÅD, SKOLVERKET.

VÄRDEGRUNDEN - VAD ÄR DET?

Värdegrund som begrepp lanserades i samband med förarbetena till Lpo-94. Vad som utgör skolans värdegrund har inte alltid uppfattats som tydligt och begreppet har i forskning beskrivits som svårfångat och luddigt.¹ Även om värdegrundsbegreppet i Sverige har kommit att bli rätt vanligt också utanför skolvärlden (inom till exempel näringslivet) så saknas motsvarande begrepp i andra utbildningssammanhang internationellt. I Norge finns ett liknande ord med delvis annan innebörd. I andra länder använder man till exempel *civic education* eller *citizenship education* när pedagogisk praktik betonar betydelsen av att barn och elever utvecklar förståelse för grundläggande demokratiska värden och mänskliga rättigheter. Liknande angränsande begrepp är *values education*, *moral education* och *character education*.

I förskolor och skolor arbetar personal med värdegrund. Vilka värden man arbetar med kan dock se olika ut på olika ställen. På väggen kan det hänga anslag med rubriken ”Vår värdegrund” och sedan ett antal ledord under. T ex; Respekt, Lika värde, Kärlek eller Alla kan. Men egentligen normerar ju skollagen vilka värden det faktiskt handlar om;

- ✓ människolivets okränkbarhet,
- ✓ individens frihet och integritet,
- ✓ alla människors lika värde,
- ✓ solidaritet och
- ✓ jämställdhet mellan människor.²

”Mest högrävande och fina ord – läroplanspoesi”, säger kanske någon och kan väl ges rätt i bemärkelsen att de är högst abstrakta och behöver fyllas med innehåll och mening. Till exempel utifrån frågan: Hur vill vi att det ska synas när vi jobbar med ... alla människors lika värde...?

VÄRDEGRUNDEN + SEX- OCH SAMLEVNADSUNDERVISNING + SO = SANT

Få kunskapsområden kan dock konkurrera med sex- och samlevnadsundervisningen om att så väl spegla och möjliggöra arbete med just dessa värden. Den breda förståelsen av det ämnesövergripande området sex och samlevnad innehåller frågor om jämställdhet, sexualitet, normer, könsmonster, relationer och identitet. Ställt bredvid de värden som skollagen normerar blir undervisning och lärande om sex- och samlevnad en självklar del i jämställdhetsarbetet. Det finns också tydliga kopplingar till arbetet mot kränkande behandling, trakasserier och diskriminering, till exempel genom diskrimineringsgrunderna kön, könsuttryck, och sexuell läggning. Även i likabehandlingsarbetet kan detta utgöra en viktig pusselbit genom hur uppfattningar om normalt och avvikande påverkar hur vi bemöter varandra samt hur dessa normer kan hindra och begränsa oss i våra likvärdiga rättigheter. Rättighetsperspektivet i sex- och samlevnadsundervisningen synliggörs i frågor om sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter (mödravård, rätten till sin kropp, abort och sexualundervisning). I arbetet att främja tillitsfulla relationer och att undervisa centralt innehåll kopplat till frågor om könsmonster, genusfrågor och normer har sex- och samlevnadsundervisningen också en given plats. Att möta eleverna där de själva är i denna undervisning är en framgångsfaktor som också är i linje med frågor om delaktighet och elevinflytande i själva lärandet.

I sex- och samlevnadsundervisningen är det alltså svårt att inte pricka in flera av de värden skollagen nor-

merar. Kanske i synnerhet värden som jämställdhet, allas lika värde, individens frihet och integritet. Inom ramen för till exempel undervisning i SO-ämnena ges många spännande möjligheter, dels inom ramen för respektive ämne men också i bra ingångar för ämnesövergripande teman.

I samhällskunskap ska undervisningen bland annat beröra mänskliga rättigheter, diskriminering, befolkningsfrågor, politiska ideologier och aktuella samhällsfrågor. Alla dessa områden kan kopplas till jämställdhet, sexualitet och relationer. I historieundervisningen ska eleverna få möjlighet att lära sig mer om hur synen på jämställdhet, kön, sexualitet och relationer har förändrats under olika tidsperioder. Undervisningen ska beröra likheter och skillnader i livsvillkoren för kvinnor och män utifrån historiska källor och ge perspektiv på hur värderingar speglas av den tid och i det sammanhang där de växer fram. Undervisningen i religionskunskap ska bidra till att eleverna utvecklar kunskaper om hur olika religioner och livsåskådningar ser på frågor som rör kön, jämställdhet, sexualitet och relationer. Undervisningen ska också beröra människosyn, mänskliga rättigheter, etik och moral. De stora religionernas centrala tankegångar, de varierande tolkningar som finns inom de olika religionernas inriktningar och hur religionen praktiseras är andra områden som kommer att beröra tankar om jämställdhet, kön, sexualitet och relationer. I geografi finns det centralt innehåll som är indirekt kopplade till jämställdhet, sexualitet och relationer, det gäller till exempel befolkningsfrågor, ohälsa, levnadsvillkor, försörjning och handelsmönster.³

En annan fördel i sex- och samlevnadsundervisningen är elevernas intresse och motivation. Elever vill ha mer undervisning om detta och oftare. Min erfarenhet som lärare är att det är just i sex- och samlevnadsundervisning tillsammans med undervisning om Andra världskriget som man som lärare kan utnyttja och förvalta ett väl grundat intresse och hög motivation att lära hos eleverna.⁴ Lite märkligt kanske.

SKOLANS DEMOKRATIUPPDRAG

Skolans värdegrundsarbete är en del i skolans funktion som arena för demokratifostran. Sedan efterkrigstiden har målsättningar kring demokratifostran förmulerats för svensk skola.⁵ Från och med Lgr-80 blir demokratifostran ett övergripande uppdrag för utbildningen tydligt.⁶ Med demokrati- och medborgarfostran menas att staten genom institutioner som bl.a. utbildningsväsendet verkar för att medborgarna utvecklar kunskaper och förmågor som behövs för att aktivt verka i demokratin.

Som verksam lärare drog jag förstås tillsammans med många andra SO-kollegor en lans för skolans demokratiuppdrag och mänskliga rättigheter. En del i läraridentiteten var nog föreställningen att vi SO-lärare skulle stå längst fram i arbetet att få unga människor att omfamna demokratins principer. När jag gick ut lärarhögskolan pågick kriget i forna Jugoslavien och flyktingströmmarna var de största sedan andra världskriget. Missnöjespartiet Ny demokrati, som attraherade väljare med främlingsfientliga åsikter, kom in i riksdagen. Vi fick ett 90-tal med Lasermannen, Vitmaktrörelse och brinnande flyktingförläggningar och moskéer men också utropande av Värdegrundsåret (1999) och "...om detta må ni berätta"⁷. Nu möter vi andra men delvis liknande utmaningar. Skolans värdegrund är den samma.

OM SKOLAN ÄR SCHYSST LÄR MAN SIG MER - "VI SKA TA TAG I VÄRDEGRUNDEN NU..."

Längst ned i 9-åringens skolväska hittar en förälder en liten skrynklig lapp. Med kantiga bokstäver står det "Jag förväntar mig att den här skolan ska vara schysst och jag tror att jag kommer att lära mig mer". Kanske var det en uppgift från terminsstarten i åk 4? Eleverna hade troligtvis fått uppgiften att skriva ned sina förväntningar på den nya skolan. Bilden med lappen i väskan kan användas för att beskriva hur värdegrundsarbetet hänger ihop med skolans kunskapsuppdrag. En schysst skola är en skola där man mår bra

och får vara den man är. Att det finns vuxna som tillsammans med eleverna jobbar för att få till en bra stämning präglad av tillitsfulla relationer och ömsesidig respekt. I en sådan skola finns bra förutsättningar att lära och utvecklas – när skolan är schysst lär man sig mer.

En reporter från SVTs regionala nyheter frågar en rektor hur det går med skolans arbete mot kränkande behandling. Rektorn svarar glatt: ”Vi har haft svårt att hinna med. Det har varit så mycket fokus på kunskaper nu på sista tiden. Men vi ska ta tag i värdegrunden nu.” Det är på ett sätt inte svårt att förstå rektorns svar. Stora skolreformer med ny skollag och nya läroplaner har tillsammans med sjunkande resultat i svensk skola bidragit till ett fokus på kunskapsbegreppet som ofta tyvärr inte alltid rymmer aspekter på värdegrundsarbetet. Samtidigt vet alla som arbetar i skolan att man inte kan jobba med kunskaper på tisdagar och värdegrunden på torsdagar. Vi vet att en skolas framgångsrika arbete mot kränkande behandling också bidrar till att eleverna ges större förutsättningar att lära och utvecklas. Detta genom att de mår bättre, känner sig tryggare, trivs mer och känner att de får vara den de är. Vi vet också, i linje med detta, att barns och elevers känsla av delaktighet och möjligheter att utöva inflytande, det främjande likabehandlingsarbetet och arbetet för att upprätthålla tillitsfulla relationer – allt detta bidrar positivt till lärande och utveckling.

UTMANINGAR I VÄRDEGRUNDSARBETET

BRIST PÅ GEMENSAM SYN

Studier visar behov av att personal i skolan tillsammans jobbar med att få en mer gemensam syn på vad skolans värderund är och innebär. Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, solidaritet och jämställdhet mellan människor – det här är de fem värden skollagen normerar – men vad betyder det? De fina orden i skollag och läroplaner möter verksamheterna som text och behöver omsättas i en praktik. När jobbade vi med alla människors lika värde senast? Vad gjorde vi då? Händer det att detta värde utmanas i verksamheten? Eller till och med bryts? Vad kan det då vara som har hänt? Hur jobbar vi med det då? Om vi aldrig talar om vad vi menar med de fina orden så vaggas vi in i en falsk konsensus där vi nickar och ryggdunkar oss själva i tron att vi menar samma sak. Någon har sagt att vi kanske drar oss för att bena ut vad vi menar med värdegrunden just för att den vid en närmare genomlysning innehåller svåra avvägningar och motsättningar. Fort kan man i en diskussion till exempel komma in på fördelningspolitik och dilemman där fri opinionsbildning krockar med rätten till skydd mot kränkande behandling. Andra ser skolans värdegrund mer som ideal omöjliga att uppnå. För att nå en samsyn behöver verksamheterna organisera arbetet med dessa frågor så att perspektiven kommer in i det löpande systematiska arbetet.

På samma sätt behöver personalen ringa in sex- och samlevnadsområdet och föra samtal om vad som innefattas i det begreppet, vem som behandlar vad i sin undervisning och bidrar till helhetsbilden och hur elevernas rätt till en likvärdig sex- och samlevnadsundervisning av god kvalitet säkerställs. Finns det gamla definitioner och föreställningar som hämmar arbetet idag, eller har kollegorna en gemensam syn på det breda sex- och samlevnadsarbetet som kan vara en viktig del i både kunskaps- och värdegrundsdelarna av skolans samlade uppdrag?

DELAT UPPDRAG

Skolinspektionens kvalitetsgranskning från 2012 visar att skolan genomför och arbetar med skolans demokratiuppdrag i flera från varandra avskilda spår. Elevernas delaktighet och inflytande kan utgöra ett spår, arbetet mot kränkande behandling ett annat och kunskapsområden om demokrati och mänskliga rättigheter ett tredje. Det är inte det faktum att värdegrundsarbetet sker på många olika sätt som är utmaningen utan att se hur dessa spår hänger samman och att skolans värdegrund också är föremål för lärande

inom ramen för undervisningen. Otydligt och uppdelat i olika spår får arbetet med skolans värdegrund inte den uppmärksamhet det borde ha. Samma utmaning finns inom sex- och samlevnadsområdet mer specifikt. Det får inte bli ett sidospår som särskiljs från den ordinarie undervisningen – det måste sättas in i ett sammanhang.

AVSMALNAT UPPDRAG

Med skollagen från 2010 har barn och elever fått ett starkare skydd mot kränkande behandling. Det finns inget utrymme att sälla eller bagatellisera. Alla kränkningar ska upptäckas och åtgärdas. Skolan ska arbeta främjande och förebyggande och det är i slutändan huvudmannen som ansvar för detta. Skolinspektionens tillsyn och möjligheten att anmäla till Barn- och elevombudet samt Diskrimineringsombudsmannen har ökat trycket på skolor som kan riskera kritik och vitesförelägganden om de inte uppfyller lagstiftarens krav. Baksidan av dessa viktiga reformer är att värdegrundsarbetet har fått en alltför reaktiv slagsida. Studier visar att värdegrundsarbetet i dag alltför ofta utgår från situationer när värdegrunden har brutits och mer sällan förebyggande och främjande utifrån att stärka strukturer som fungerar bra.⁸

Detta kan också beskrivas som ett disciplinerande värdegrundsarbete som aktualiseras då barn och elevers beteenden avviker från det, av vuxenvärlden, önskade – det normerande enligt värdegrunden. Ett arbete som bedrivs på detta sätt minskar barns och elevers intresse för att delta i värdegrundsarbetet.⁹ Med detta förhållningssätt formaliseras värdegrundsarbetet till att handla om organisationsfrågor och rutiner utanför undervisningen. Fokus på trygghet och trivsel i kombination med betoningen av elevernas kunskapsinhämtning tar utrymme från kritisk reflektion och värdegrundade diskussioner.¹⁰ När skolpersonal säger sig dokumentera incidenter och arbete för att ha ryggen fri vid en eventuell tillsyn och inte som ett underlag för en analys av läget – då behöver vi stanna upp och tala om hur vi bäst ska arbeta med dessa frågor. Med en förskjutning och avsmalning av värdegrundsuppdraget hamnar det ålagda ansvaret i fokus på bekostnad av det upplevda. Skolans demokratiuppdrag kan inte decimeras till trygghet och trivsel eller ordning och reda.

ANSVARSFÖRSKJUTNING

I studier syns utmaningar i form av en ansvarsförskjutning i dubbel bemärkelse. Skolpersonal kan förklara utmaningar med att ”vi har de elever vi har” och ”de har med sig så mycket värderingar och attityder hemifrån”. På detta sätt backar skolpersonal från sin uppgift och lägger ansvaret på vårdnadshavare. I skolor med svag struktur (ett icke tillitsfullt klimat, problem med ordning, grovt språk, kränkningar etc.) sker ofta ansvarsförskjutningar. När barn och elever uppvisar beteenden i strid med värdegrunden söks orsaken hos individen och dess tillhörighet. Utmaningarna förklaras då med barns och elevers hemförhållanden och bakgrunder vilket gör att förskolan och skolans ansvar förskjuts. Värdegrundsarbetet i dessa miljöer läggs också oftare på externa aktörer. Detta medför en risk att skolorna utvecklar en omhändertagandekultur där barn och elever inte ses som aktiva samhällsmedlemmar.¹¹

En annan form av ansvarsförskjutning riskerar att ske när skolan bjuder in externa aktörer att ansvara för och genomföra de moment som anses svåra. Kanske EXPO eller RFSU bjuds in att leda samtal om frågor som lärarna helst slipper. Det kan handla om frågor där lärarna känner sig obekväma på grund av innehållet eller ser en risk att behöva leda svåra samtal om värden där också elever riskerar att kunna uppleva kränkande behandling på grund av andra elevers kommentarer eller åsikter. Självklart kan skolan bjuda in föreläsare men då som ett komplement. En annan aspekt är att hellre bjuda in externa föreläsare för att stärka lärarnas förmåga att hålla i samtalen själva. Värdegrundsarbetet i bred bemärkelse får liksom sex- och samlevnadsundervisningen heller aldrig bli till enbart temadagar eller projekt. Däremot kan detta sätt att organisera lärandet komplettera en kontinuerlig och ämnesintegrerad undervisning om jämställdhet, sexualitet och relationer.

ELDSJÄLAR

Det finns en utmaning i det faktum att värdegrundsarbetet ska omfatta alla på skolan men att det inte sällan är ett antal eldsjälar som drar ett för stort lass. SO-lärarna är ofta överrepresenterade här på grund av att olika aspekter av dessa frågor är tydligare i ämnen som till exempel samhällskunskap och historia. Men om idrottsläraren inte reagerar på att en elev skriker ”Passa då, din jude!” utan istället ber SO-läraren ta upp frågan eftersom hen ju håller på med området Andra världskriget – då kan man behöva diskutera allas ansvar. Skolledningen har ett ansvar att organisera arbetet i dessa frågor så att det omfattar all personal. Eldsjälarna kan användas som katalysatorer och drivande i arbetet med då behöver de ges ett tydligt mandat av skolledning. En annan utmaning kan vara om några kollegor (eldsjälar!) har gått en bra kurs i till exempel normmedvetenhet och kommer tillbaka och ska leda ett arbete med att implementera synsättet på hela skolan. Det kan bli en dramatisk resa kring självreflektion och kollegialt lärande – men inte helt lätt. Det är skillnad på kollegialt utvecklingsarbete om normmedvetenhet jämfört till exempel med att bli bättre på att undervisa algebra. Skolledningen har en särskilt betydelsefull roll och ansvar när det gäller långsiktigt utvecklingsarbete med all personal i dessa frågor.

BRIST PÅ DELAKTIGHET OCH INFLYTANDE

Enligt Barnkonventionen ska barn ges möjlighet att komma till tals i frågor som rör dem, och deras åsikter ska tillmätas betydelse utifrån ålder och mognad. Detta var också vägledande för skrivningarna om inflytande i skollagen. Barns och elevers möjligheter till delaktighet och inflytande har ökat. Ändå upplever barn och elever att deras möjligheter att utöva inflytande snarare avtar ju äldre de blir. Särskilt ovanligt är det med inflytande kring undervisningens innehåll och form. Detta trots att forskning ger stöd i att delaktighet och inflytande främjar lärande och utveckling bland annat genom motivationseffekter. Sex och samlevnadsundervisningen är ju ett område där eleverna verkligen vill vara med och påverka innehåll och upplägg. Eleverna har här ofta många frågor och idéer – något som kan utnyttjas och ska tas med i lärandet.

Lärare uppfattar elevernas delaktighet och inflytande som högre än eleverna själva. Barn och elever upplever att de inte kan vara med att påverka och detta gör att deras vilja att vara med och bestämma minskar.¹² Alltför många elever går i en skola där de kanske får vara med om att bestämma färgen på en av väggarna i uppehållsrummen med där de inte får känna delaktighet och utöva inflytande över de processer för lärande som är viktiga för dem. Barn och elever ska också enligt styrdokumentet vara delaktiga i likabehandlingsarbetet men detta sker alltför sällan.¹³

KUNSKAPSREPRODUKTION FÖRE KRITISK REFLEKTION

Av rädsla att iscensätta kränkningar ser vi att lärare idag kan dra sig för att initiera och genomföra viktiga samtal om värden.¹⁴ Det kan handla om att öppet kunna diskutera frågor om till exempel identitet, politik och värderingar där elever har olika utgångspunkter och erfarenheter. Till exempel kanske lärare undviker att diskutera hbtq-frågor på grund av att de känner sig osäkra i frågorna. En känsla som kan botten i en okunskap men också i en upplevd risk att hamna i situationer där elever upplever kränkande behandling på grund av en diskussion som läraren satt igång och har ansvar för att leda. Skolan är en bra arena för unga människor att med en tränad utbildad vuxen som ansvarig samtalsledare få undersöka värdefrågor tillsammans. Att lärare kan känna oro och värna om enskilda elevers skydd mot kränkningar är bra men om kränkningen blir måttstock för vilka typer av frågor som blir föremål för samtal så riskerar många viktiga samtal om värden att utebli. Det finns ett spänningsfält mellan de normerande värden värdegrunden kan sägas omfatta och utvecklandet av ett kritiskt tänkande.¹⁵ Skolan kan aldrig bli värdenneutral, samtidigt bör värdegrunden hela tiden erövrats, problematiseras och omförhandlas. Trots detta får kritiskt tänkande alltför ofta stå tillbaka för kunskapsreproduktion.¹⁶ En kritisk granskning och dekonstruktion

kan även destabilisera själva värdegrunden – att värden vi kanske tar för givet ifrågasätts och problematiseras. Detta kan öppna för krafter som kanske inte alltid är önskvärda av vuxenvärlden.¹⁷ Om målsättning är att göra demokrati tillsammans och inte att barn och elever ska göras till demokrater behöver verksamheterna tåla och hantera just detta spänningsfält.

Studier visar att medborgarfostrande inslag enligt styrdokumentet förekommer i undervisning i alla ämnen men att de inte genomsyrar undervisningen.¹⁸ Samtal om värden där barn och elever utvecklar viktiga kommunikativa och kritiska förmågor präglar dock alltför sällan undervisningen. Samtidigt kan nämnas att nästan var tredje svensk högstadiellev uppger att man inte får undervisning i källkritik och fyra av tio lärare upplever behov av kompetensutveckling på området.¹⁹

SYNEN PÅ BARN OCH ELEVER – RISKEN MED ”VI” OCH ”DOM”

Värdegrundsarbetet ska inte utgå från föreställningen om att man kan leda barn och elever rätt genom att förmedla de rätta värdena (normerna). När värdegrundsarbetet uppfattas ur detta perspektiv blir fokus att rätta till elevens yttre beteende så att det blir accepterat.²⁰ Med detta synsätt blir barnet ett passivt lärande objekt oförenligt med en konstruktivistisk kunskapssyn.²¹ Synsättet innehåller också ett statiskt förhållande till de värden som värdegrunden innefattar. Forskning visar också i anslutning till detta att skolan i värdegrundsarbetet framställs som den ”goda kraften” och eleven som den (potentiellt) onda.²²

PERSONALENS DEMOKRATISKA KOMPETENS

Styrdokumentens krav och mål att barn och elever ska utveckla demokratisk kompetens ställer höga krav på lärarnas egna demokratiska kompetens. Det finns här ett stort behov av att utveckla kritiska förhållningssätt. Vi behöver inte minst utveckla och praktisera ett självkritiskt reflekterande synsätt som bidrar till att synliggöra normer, värden och olika perspektiv i undervisningen.²³ Vi påverkas alla av normer – föreställningar av vad som är normalt och avvikande. Dessa normer påverkar hur vi som lärare bemöter barn och elever och vilka förväntningar vi har på dem.²⁴ En utvecklad normkritisk förmåga hos lärare kan därför påverka likvärdigheten positivt.

ETT SAMMANHÅLLET UPPDRAG

Syftet med utbildningen är enligt skollagen att barn och elever utvecklar och inhämtar kunskaper och värden. Det är en och samma mening men ofta drar vi isär kunskaper och värden i två delar och talar på ett olyckligt sätt om ett kunskapsuppdrag och ett värdegrundsuppdrag. Jämför tidigare i texten om att ”ta tag i värdegrunden nu”.

STYRKEDJAN

Ett sätt att se hur kunskaper och värden hänger ihop i de dokument som styr verksamheten i skolan är att beskriva styrkedjan. Skollagen är överordnad läroplanerna. I den står om skolans värdegrund i kap 1. Skolans värdegrund kan sägas vara demokrati och mänskliga rättigheter och vilka de grundläggande värdena är står under kap 1 § 5. I läroplanernas inledande avsnitt uttolkas vidare denna värdegrund under rubriker som normer och värden. De inledande avsnitten i läroplanen ligger sedan till grund för respektive ämnes syftesbeskrivningar i kurs- och ämnesplaner, det centrala innehållet och sedan de förmågor mot vilka elevernas kunskaper bedöms. På detta sätt kan vi se att allt hänger samman i en styrkedja och att värdegrunden inte är någon ”poesidel” man snabbt kan bläddra förbi för att komma till vad som ska vara föremål för lärande inom respektive ämne. Det visar också hur kunskaper och värden hänger ihop. Även grundlagen, med till exempel regeringsformen och yttrandefrihetsgrundlagen, bör nämnas som delar i denna styrkedja liksom Europakonventionen, FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna samt konventionen om barnets rättigheter.

OM, GENOM OCH FÖR

Med hjälp av perspektiven om, genom och för kan vi stärka vår förståelse av hur skolans arbete med kunskaper och värden hänger ihop. De stärker också vår förståelse av skolans som en demokratisk arena och den tydligt demokratifostrande roll utbildningen har haft sedan efter andra världskriget. Barn och elever utvecklar i skolan kunskaper om demokrati och mänskliga rättigheter genom att de värden som kännetecknar demokrati och mänskliga rättigheter också präglar arbetet i skolan. I detta arbete utvecklar barn och elever viktiga förmågor för att kunna ta en aktiv del i demokratin.

Om-perspektivet är aspekter av demokrati och mänskliga rättigheter som blir föremål för mycket lärande inom ramen för SO-undervisningen men också i andra ämnen. Det handlar till exempel om vad mänskliga rättigheter är, hur de efterlevs och har efterlevts och vilka konsekvenser detta har för samhället, etc. Här finns förstås också kunskaper om hur en demokrati fungerar med till exempel maktindelning, valsysteem och rättsväsende. När det gäller sex- och samlevnadsundervisningen innehåller om-perspektivet till exempel kunskaper om

- ✓ sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter,
- ✓ mänskliga rättigheter kopplat till hbtq-frågor och när dessa rättigheter bryts,
- ✓ vad jämställdhet innebär och vilka konsekvenserna av bristande jämställdhet är,
- ✓ kunskaper om vad diskriminering, trakasserier och kränkande behandling är och vad som faktiskt gäller, osv.

För-perspektivet omfattar förmågor som barn och elever tränar och utvecklar i skolan. Till exempel kommunikativa förmågor som att kunna formulera en egen åsikt och lyssna på någon annans, att kritiskt granska information, källkritik och ett kritiskt förhållningssätt. Alla dessa förmågor är tillsammans med att läsa, skriva och räkna centrala medborgerliga förmågor som behövs för att kunna ta en aktiv del i vår gemensamma demokrati. När det gäller sex- och samlevnadsundervisningen innehåller för-perspektivet, till exempel

- ✓ att utveckla ett normkritiskt förhållningssätt,
- ✓ att med förmågor kopplade till medie- och informationskunnighet aktivt och medvetet kunna hantera en vardag fylld av budskap och information,
- ✓ att utveckla kommunikativa förmågor för att bättre kunna uttrycka behov och gränssättningar gällande våra relationer till varandra osv.

Genom-perspektivet innehåller allt arbete med att tillsammans bygga en skola präglad av tillitsfulla relationer och respekt för varandra. Arbetet med barns och elevers inflytande och delaktighet ligger här liksom arbetet mot kränkande behandling, trakasserier och diskriminering. Dessa aspekter av värderundsarbetet är jämfört om- och för- inte föremål för lärande och bedömning men väl utsatta för granskning i till exempel regelbunden tillsyn från Skolinspektionen. När det gäller sex- och samlevnadsundervisningen innehåller genom-perspektivet till exempel

- ✓ en medvetenhet om att föreställningar om normalt och avvikande påverkar oss i hur vi agerar med och bemöter andra,
- ✓ att sluta köna barn och elever och att genom likabehandling få barn och elever att känna att de kan vara precis de som de själva vill vara.

ATT TÄNKA PÅ I VAL AV ARBETSSÄTT OCH MATERIAL

Avslutningsvis några utgångspunkter som kan vara viktiga att tänka på i valet av arbetssätt och material. Skolors arbete med sex- och samlevnadsundervisning måste utgå från skolornas egna behov och förutsättningar. Arbetssätt, övningar och kunskapsmaterial som tagits fram av andra aktörer kan utgöra en del av detta arbete, förutsatt att de passar in i den egna skolans strategi och planering. Det blir fel om arbetssätt och material styr upplägget och inte skolans egen behovsanalys.

Sammantaget finns fyra punkter att ta hänsyn till innan skolan beslutar vilka arbetssätt och material som ska användas:

- ✓ Välj gärna arbetssätt och undervisningsmaterial som möjliggör ämnesintegrering och ämnesövergripande upplägg. Denna typ av undervisning främjar den typen av undersökande samtal om värden som är så viktiga.²⁵
- ✓ Välj resurser som stärker personalens förmåga och arbetssätt. Bjud gärna in externa aktörer men kom ihåg att det är personalen som har det övergripande och kontinuerliga ansvaret att arbeta med dessa frågor – sex- och samlevnadsundervisningen får inte enbart hanteras i temadagar och tidsbegränsade projekt.
- ✓ Var medveten om att våra föreställningar om vad som är "normalt" och "annorlunda" hela tiden påverkar oss. Detta kan skapa föreställningar om ett "vi och dom". Undervisning om "den andre" kan leda till stereotypisering och utelämnar ofta viktiga aspekter av hur "den andre" skapas utifrån rådande normsystem. Medvetenhet om detta är grundläggande i arbetet med identitet, utanförskap, maktrelationer och utsatthet.
- ✓ Utgå från förutsättningarna i den egna verksamheten. Gör en analys, sätt upp mål och vad ni vill åstadkomma. Följ upp det ni har gjort för att kunna fortsätta att utveckla arbetet. Att på så sätt jobba systematiskt bidrar till att säkra kvaliteten. Anpassa olika arbetssätt och undervisningsmaterial till de förutsättningar ni har i verksamheten. Det finns inga genvägar och patentlösningar som passar alla skolor.

Hugo Wester, undervisningsråd, Skolverket.

1 Till exempel i Orlenius, Kennert. *Värdegrunden - finns den?* 2001. SOU 2006:79 föreslog att värdegrundsbegreppet skulle strykas ur läroplanerna och ersättas med mänskliga rättigheter och demokrati vilket ansågs ge ett tydligare antidiskrimineringsperspektiv.

2 Kap 1 § 5 skollagen.

3 *Sex- och samlevnadsundervisning i grundskolans senare år. Jämställdhet, sexualitet och relationer i ämnesundervisningen. Årskurserna 7-9*, Stödmaterial Skolverket 2013.

4 En viss könsskillnad finns dock här. Min erfarenhet är att killar, jämfört med tjejer, oftare visar större intresse för undervisning om Andra världskriget. Vilket i sig är intressant att reflektera kring vad gäller könsönster och förväntat intresse.

5 *Skolvardagens komplexitet*, Skolverket 2011, s. 6.

6 *Hur realisera värdegrunden?* Örebro universitet 2012, Rapporten i pedagogik 17, s. 10.

7 Regeringens informationsinsats om Förintelsen 1997 hade sin bakgrund i en undersökning som visade behov av att stärka elevers kunskaper. Projektet utvecklades och 2003 bildades myndigheten Forum för levande historia som har i uppgift att med utgångspunkt i Förintelsen och kommunistiska regimers brott mot mänskligheten, främja arbete med demokrati, tolerans och alla människors lika värde.

8 *Skolvardagens komplexitet*, Skolverket 2011, s. 45, s. 51.

9 *Tänka rätt, tänka fritt*, Göteborgs universitet 2013, s. 198.

10 *Skolvardagens komplexitet*, Skolverket 2011, s. 20.

11 *Skolornas arbete med demokrati och värdegrund*, Skolinspektionens kvalitetsgranskning, rapport 2012:9 samt *Skolvardagens komplexitet*, Skolverket 2011, s. 17.

12 *Morgondagens medborgare* ICCS 2009, Skolverkets lägesbedömning 2010

- 13 *Bångstyriga barn*, Klara Dolk, s. 117.
- 14 Se till exempel *Med kränkningen som måttstock*, Emma Arneback.
- 15 Torbjörn Tännisjö menar t.ex. att en gemensam värdegrund utgör ett hinder för utvecklingen av kritiskt tänkande. Ur *Tänka fritt, tänka rätt*, Göteborgs universitet 2013, s. 33.
- 16 *Skolornas arbete med demokrati och värdegrund*, Skolinspektionens kvalitetsgranskning, rapport 2012:9, samt *Tänka rätt, tänka fritt*, Göteborgs universitet 2013.
- 17 *Skolvardagens komplexitet*, Skolverket 2011, s. 15.
- 18 *Skolornas arbete med demokrati och värdegrund*, Skolinspektionens kvalitetsgranskning, rapport 2012:9, s. 26.
- 19 Skolverket 2013:61, ur Statens medieråd, *Väldsbejakande och antidemokratiska budskap på internet*, 2013.
- 20 En kritik mot manuellbaserade program som t.ex. SET ur *Skolvardagens komplexitet*, Skolverket 2011.
- 21 *Skola i normer*, Lena Martinsson m.fl. Gleerup 2008, s. 131-141.
- 22 *Med kränkningen som måttstock – om planerade bemötanden av främlingsfientliga attityder i gymnasieskolan*, Emma Arneback, Örebro universitet, 2012, s. 119.
- 23 *Skolornas arbete med demokrati och värdegrund*, Skolinspektionens kvalitetsgranskning, rapport 2012:9, s. 38 och s. 46.
- 24 Skolverkets lägesbedömning 2013, s. 7. I *Skolornas arbete med demokrati och värdegrund*, Skolinspektionens kvalitetsgranskning, rapport 2012:9 beskrivs hur lärares förväntningar på eleverna påverkar värdegrundsarbetet, s. 36. Se också om lärares förväntningar och etikettering av elever i *Utmärkt undervisning* s. 173.
- 25 *Skolornas arbete med demokrati och värdegrund*, Skolinspektionens kvalitetsgranskning, rapport 2012:9, s. 37 och *Elevers demokratiska kompetens* NU03, s. 48 och s. 52-53.

Referenser:

Arneback, Emma (2012). *Med kränkningen som måttstock – om planerade bemötanden av främlingsfientliga attityder i gymnasieskolan*. Örebro universitet.

Dolk, Klara (2013), *Bångstyriga barn - Om makt, normer och delaktighet i förskolan*. Stockholms universitet.

Håkansson, Jan & Daniel Sundberg: *Utmärkt undervisning*. Natur & Kultur 2012.

Skola i normer, Martinsson Lena m.fl. Gleerup 2008.

Skolinspektionen (2012). *Skolornas arbete med demokrati och värdegrund, kvalitetsgranskning*, rapport 2012:9.

Skolverket (2011). *Skolvardagens komplexitet*.

Skolverket (2011), *Morgondagens medborgare*, ICCS 2009.

United Nations Declaration on Human Rights Education and Training, resolution 66/137, **Human Rights Council** mars 2011, **General Assembly** december 2011. Perspektiven om, genom och för som ett sätt att beskriva hur skolans arbete med kunskaper och värden hänger ihop kommer från denna resolution som också Sverige har skrivit under.

Wyndham, Anna-Karin (2013). *Tänka fritt, tänka rätt – en studie om värdeöverföring och kritiskt tänkande i gymnasieskolans undervisning*, Göteborgs universitet.

”OM JAG EJ FÅR GÅ MED BYXSOR
KAN JAG INTE LEFVA”

INGER LITTBERGER CAISOU-ROUSSEAU

Denna artikel har tidigare publicerats
i *Tidskrift för litteraturvetenskap*,
vol 43, nr 3-4 (2013), och publiceras
här med benäget tillstånd av tidskriften.

”OM JAG EJ FÅR GÅ MED BYXSOR KAN JAG INTE LEFVA”

INGER LITTBERGER CAISOU-ROUSSEAU, DOCENT I LITTERATURVETENSKAP,
LUNDS UNIVERSITET.

THERESE ANDREAS BRUCE OCH KAMPEN FÖR EN MANLIG IDENTITET I 1800-TALET SVERIGE

Hur var det att vara man i 1800-talets Sverige? Eller snarare: Hur var det att vara man för någon som inte bara var av kvinna född utan också till kvinna född, men som trots detta redan från början uppfattade sig vara av manligt kön och drog konsekvenserna av detta till det yttersta?

I centrum för min artikel står en handskrivna levnadsbeskrivning författad av en människa som föddes 1808 som Christina Therese Isabelle Jeanette Louise Bruce och dog som Ferdinand Andreas Edvard Bruce 1885. Genom illustrativa textexempel vill jag visa hur Bruce, som vid födelsen förklarats vara flicka, men som från tidiga år känner sig som en pojke och väljer att framleva sitt liv som man, måste kämpa för att leva upp till vad han uppfattar som en manlig identitet kännetecknad av mod, styrka, kraft och fasthet. Visserligen kan Bruces adliga klasstillhörighet – fadern Adam Bruce var militär och hade skilda befattningar vid hovet – initialt ha underlättat hans normbrott, samtidigt framställs faderns opposition till att börja med som behård och den övriga släkten hade också sina synpunkter.

Bruce är förvisso en mycket speciell man som ofta får höra att han är en ”förklädd fröken”, som föder ett barn och som inte får gifta sig med en kvinna. Ändå framställer han aldrig sig själv som en kvinna, inte ens en maskulin och manhaftig kvinna, utan som en heterosexuell man som vill bli respekterad av sin omgivning som sådan. Därför blir det för Bruce desto mera angeläget att lägga bort allt som kan förknippas med femininitet och försöka visa att manligheten inte bara är en tillfällig förklädnad utan en integrerad del av den egna personligheten. Samtidigt bygger han sin maskulinitet från grunden och är ständigt beredd att försvara den. I så måtto illustrerar Bruces text hur 1800-talets syn på manlighet direkt och indirekt diskuteras och förhandlas fram, och hur manlighet är en form av performativitet: kläderna, men även gesterna och beteendet, gör mannen!

Levnadsbeskrivningen är författad mot slutet av Bruces liv och den finns i två överlappande versioner, en förstaversion och en renskrift, utan stora avvikelser sinsemellan. Piktoren i renskriften är prydlig och lättläst och slutar mitt på en sida, medan första versionen vidareför berättelsen fram till redogörelsen av en kris med religiösa övertoner då Bruce är cirka fyrtio år gammal. Det är sannolikt att författaren blev sjuk och dog innan renskriften hunnit fullbordas, men varför sträcker sig inte den första versionen ända fram till den skrivande Bruces nu? Har den resterande delen av texten förkommit eller förstörts? Att framställningen inte var tänkt att sträcka sig längre än till skildringen av krisen är inte så sannolikt, inte heller att Bruce skulle ha arbetat med förstaversion och renskrift parallellt. Bruce äger en litterär begåvning och vet hur man bygger upp en berättelse för att hålla läsarens intresse vid liv. Det framgår också att han föreställde sig en publik, så inleds levnadsbeskrivningen med en direkt hänvändelse till en tänkt läsare och vid ett tillfälle förekommer formuleringen ”att för hela världen bikta”.¹ Hur Bruce tänkt sig att publicera berättelsen om sitt liv framgår dock inte.

Att genrebestämma Bruces text är inte helt enkelt. Själv benämner han den levnadsbeskrivning och den har drag av både självbiografi och memoar, men kunde också kallas till exempel utvecklingshistoria och syndabekännelse. Även om författaren är angelägen om att betona sanningshalten i det han skriver är hans framställning liksom varje självbiografisk text tillrättalagd och har därmed fiktiva inslag. Bruces berättelse är också ett slags apologi (försvarsskrift eller försvarstal).² Författaren döljer inte sina egna fel

och brister, ett av hans uttalade syften är att varna läsaren för att leva ett syndfullt liv som han menar att han själv har gjort, men på samma gång bygger han upp en bild av sig själv som ärlig och rättskaffens, en människa värd medkänsla snarare än klander.³ Man kan också säga att Bruces levnadsframställning fungerar som ett slags retrospektivt (med)skapande av hans manlighet. Genom att konstruera en livligt eftersträvd maskulinitet skriver Bruce fram sig själv som historisk person och som man.

Levnadsbeskrivningen har ställts till mitt förfogande av Bruces dotterdotterdotter Hilbert Björkdahl och den kompletteras av ett antal brev som Bruce skrev till sin dotter under åren 1859 till 1881 samt av en versberättelse, "Hämnd och försoning", skapad 1868–69. Detta är vad som finns kvar av en mera omfattande samling efterlämnade böcker, brev och andra papper. För den som vill ta del av hela det bevarade materialet med ett omfattande inledningskapitel hänvisas till min bok *Therese Andreas Bruce. En sällsam historia från 1800-talet*. Här begränsar jag mig till att behandla illustrativa delar av levnadsbeskrivningen.

Forskningen om "könsöverskridare" av olika slag är ännu inte så omfattande.⁴ Ändå är Bruces fall i sig inte fullt så enastående som man skulle kunna tro, det unika är att han själv skrivit ner berättelsen om sitt liv. Med undantag för Lars Molins, Lasse-Majas (1785–1845), berättelse om sitt liv, som dock är skriven utifrån ett annat transsexuellt perspektiv och delvis är en annan typ av framställning, är detta i princip den enda självbiografiska berättelse av en transperson som vi känner från denna tid. I Maria Lindebergs reseskildring *Bref från Paris* (1827) talas om en omkring femtio år gammal "qvinna af arbetsklassen" som försörjer sig på "murarearbete" och alltid går "klädd som karl, och har fullkomligt attrapperat gång och manér efter klädseln". Det anmärkningsvärda är enligt Lindeberg att ingen fransman gör narr av henne, medan en svensk kvinna i samma predikament skulle smädas och förvägras arbete.⁵

En illustration av hur det svenska samhället faktiskt reagerade inför en kvinna som likt fransyskan valde att leva och verka som man, ett hundratal år innan Maria Lindeberg skrev sin text, ger historien om den småländska överstelöjtnantsdottern Ulrika Eleonora Stålhammar. År 1713 lade hon av "fruntimmersdräkten", då den hindrade henne från att göra lycka, gav sig av till Stockholm och antog namnet Vilhelm Edstedt, för att så småningom hamna i Kalmar där hon tog värvning vid artilleriet och lät viga sig vid en ung kvinna. Äktenskapet var lyckligt, men i och med att Ulrika Eleonora senare blev övertalad av släktingarna att på nytt bära kvinnodräkt ställdes hon 1729 inför rätta på grund av sitt förhållande med en kvinna. Straffet blev en månads fängelse.⁶ Mansdräkten, fascinationen inför militärlivet, kärleken till en kvinna och problemen med överheten är gemensamma nämnare för Stålhammar och Bruce.

Unik i sitt slag är en självbiografi, utgiven av Michel Foucault, skriven av den franska hermafroditen Herculine Barbin (1838–1868), som liksom Bruce hade tilldelats en kvinnlig identitet, men valde att leva som man, dock med tragisk utgång.⁷ I min bok gör jag jämförelser med denna text och Bruces levnadsbeskrivning. Lidandet går som ett ledmotiv genom båda, men också den stoiska och förment manliga attityden att till varje pris dölja den smärta man känner.

Fallet Bruce har tidigare omtalats av Henry Olsson och Stig Jägerskiöld i samband med hypotesen – livligt understödd av Jägerskiöld, snabbt avfärdad av Olsson – att Bruce skulle ha varit en inspirationskälla till Carl Jonas Love Almqvists gestalt Tintomara i *Drottningens juvelsmycke* (1834).⁸ Även Lars Widding har i artikelform presenterat Bruce, liksom Gunvor Hagman.⁹ Det finns också några äldre mer eller mindre spekulativa tidningsartiklar som uppehållit sig vid ämnet. Att Bruce efterlämnat en berättelse om sitt liv är det dock ingen som tidigare behandlat, få är också de som känt till detta. I sin bok om den svenska HBT-historien efterlyser Svante Norrhem, Jens Rydström och Hanna Winkvist historiskt material där könsöverskridare själva berättar om sin situation.¹⁰ Det är just en sådan självframställning som jag nu ska titta närmare på.

”NU VAR HERRN FÄRDIG”

Av levnadsbeskrivningen framgår att Therese Bruce redan tidigt uppfattade sig som en pojke och ville klä sig som en sådan. Som tonåring var hon fixerad vid tanken på att få bära byxor och därmed markera sin manliga identitet: ”Nu hade jag blifvit Comfimerad, och jag tyckte mig vara stora karlen bara jag kunde få Byxor på mig, min fantasi spelade inte på något annat” (s. 122). Den ”lilla fröken Herrn” (s. 112, 127) är en benämning som tidigt introduceras i texten och den visar att även omgivningen uppfattade att Therese hade maskulina drag. Ändå var man inte beredd att utan vidare låta flickan omvandlas till en pojke. I en passage sägs att fadern då Therese talade om omklädning svarade ”att om jag ock vore fullkomlig karl, det aldrig af honom skulle tillåtas, att hans namn blefve nersmuttsat, som han kallade det, utan då ville han heldre låta mig hafva en Metress, om jag ej kunde lefva det förutan” (s. 125). Citatet är avslöjande. Fadern bryr sig inte så mycket om huruvida hans barn är en ”fullkomlig karl” eller en kvinna, han kan till och med gå med på att Therese har en älskarinna, men det yttre skenet och familjens anseende måste till varje pris räddas. Därför kan det inte bli tal om någon omklädning. Uppenbarligen är ett förment lesbiskt förhållande mindre chikanerande än ett byte av könstillhörighet. Det kön som vid födelsen tilldelats barnet må vara arbiträrt, men när det väl en gång valts får inget rucka på det.¹¹

Fadern, som inom kort skulle tillträda en befattning vid tullen i Sandhamn, visar sin patriarkala makt genom att måla upp den nära förestående framtid då han i praktiken vill göra sitt barn till en fånge på ön, ”då var jag ju i fällan” (s. 123), tänker Therese och inser att hon måste fly från familjen. Med sinne för de dramatiska detaljerna återger Bruce sin rymningshistoria. Iförd ”Callsonger”, täta kambriksbyxor och saffiansstövlar och med en ”stor slöjdarknif som vapen” ger Therese sig av ”från sitt hem, utan annat tak öfver hufvudet än himmelen, utan någon jordisk vän, som viste hvarest den var, utan en slant i sin ficka” (s. 126). Utsattheten understryks, samtidigt röjs en stark målmedvetenhet att genomdriva beslutet att leva sitt liv som man. Rymningen misslyckas dock och Therese återvänder till fadershuset, inte utan viss lättnad.

Här kunde man tro att ordningen var återställd och att Therese efter sitt djärva utbrytningsförsök skulle anpassa sig efter livet som hemmadotter. Men icke, tvärtom går omvandlingen till man nu snabbt och denna gång utan något motstånd från faderns sida. Kläderna står åter i fokus då den åldrade Bruce berättar om sitt unga alter egos metamorfos: ”Bror min [...] köpte mig Blåbyxsor, Brun frack, röda skinnhengsel, gulrandig väst, stöflorna svärtade, en liten nätt mössa anskaffades, och nu var Herrn färdig” (s. 131). Ändå räcker det inte med en omklädning. Medicinsk expertis måste konsulteras och fälla sitt omdöme. Därför beger sig Therese tillsammans med fadern till en generaldirektör, som Adam Bruce känner, i Stockholm. Besöket avlöper på följande sätt:

Min Far yttrade då jag kan icke veta huru mina Döttrar är skapade, denna min dotter påstår sig vara karl, har sådana pasjoner har nu iklädt sig manlig dräkt, nu behöfves en atest om rätta förhållandet är och den hoppas jag, att Herr Generaldirektörn min Herr Bror, sanningsenligt beviljar oss! Han tog mig med sig i ett enskildt rum, gjorde undersökning på alla sätt, jag beskref huru det var, han yttrade ej ett ord, men jag sade när han gick ifrån mig, om jag ej får gå med Byxsor kan jag inte lefva. [...] min Far yttrade ej ett enda ord, och när han [generaldirektören] skrifvit och satt sitt sigill under, tog vi afsked [...]. Vi viste ej heller hvad han skrifvit förr än när vi kom dit där Hästen var insatt, då läste far min det för mig. Vi satte oss upp i vagnen körde utom tullen, där var ett Wärdshus [...]; där tog vi in till bästa, åt litet drack ett glas vin tillsammans; Då sade Far min, Skål min nya son, se till, att du gör heder af dig, Andreas skall du heta, det är min Farfaders namn (s. 131f.).

Tystnad beledsagar scenen hos generaldirektören. Den enda replik som yttras är faderns förklaring till besöket och en vädjan till den medicinska auktoriteten som tillika är ”min Herr Bror” – ett homosocialt nät-

verk skymtar – att utfärda en attest på hur det förhåller sig med hans barn i könsligt hänseende. I övrigt är fadern lika stum som generaldirektören, de faller inte "ett enda ord". Jagberättaren säger sig visserligen ha beskrivit "huru det var" under själva undersökningen, men det är karakteristiskt att den i övrigt lämnas utan kommentar. Att en närgången granskning av detta slag var obehaglig för den som utsattes för den är uppenbart. Bruce var dessutom extremt känslig i detta avseende. Han skriver vid ett tillfälle att "det var en nödvändighet för mig, att ej släppa någon på näsan på mig, utan häldre dö, än att någon skulle vara onäpst om den vidrörde mig" (s. 151). Mot bakgrund av den tystnad som råder i scenen framstår Thereses nödrop om det ofrånkomliga kravet att få bära byxor i desto bjärtare dager. I övrigt är det som om far och dotter/son är smittade av generaldirektörens stumhet. Därför kommer de sig inte heller för med att studera det livsviktiga dokumentet förrän de är utanför hans praktik. Då upplåter fadern sin röst och läser den attest vars ordalydelse Bruce avstår från att citera i sin text – ännu en talande tystnad.

Således låter Bruce den tilltränkte läsaren av levnadsbeskrivningen sväva i ovisshet om dokumentets innehåll, men av textens fortsättning kan man lätt få intrycket att läkaren skrivit att den han undersökt var en man och inget annat. Ty från och med detta moment i berättelsen behandlar fadern sitt barn som en son. Som ett par manliga kompanjoner går de på värdshus och skålar i vin tillsammans, och i ett slags kombinerad dop- och nattvardsakt – födelse och vuxenblivande i ett – bekräftar fadern sin nya sons existens och ger honom hans fäderneärvda namn. Andreas är därmed inlemmad i den manliga gemenskapen, vilket också bekräftas av att han nästföljande söndag får sitta bredvid sin far i "karlbänken" i kyrkan utan att någon har några invändningar mot detta: "det var som om aldrig något passerat" (s. 132), skriver Bruce.

"I HÖG GRADE HERMAPHRODITE ELLER TVÅKÖNAD"

Nu var det emellertid inte så att läkaren skrivit att Bruce otvetydigt var en man. I stället intygar han att han funnit den undersökta "vara i hög grade Hermaphrodite eller tvåkönad, ägande ej fullkomlige föds-lodelar¹² för någondera könet, dock synes som delarne voro närmare öfverstämmande med det manliga könet" (s. 34). Dokumentet som aldrig citeras av Bruce förvaras i Ridarhusets arkiv och är undertecknat av Anders Johan Hagströmer (1753–1830), som var läkare och professor i anatomi och kirurgi samt medicinalråd. Det var således en högt meriterad medicinsk fackman som konsulterades för att avge sitt omdöme om hur Adam Bruces barn var beskaffat i könsligt hänseende.

Jonas Liliequist hävdar att om en människas kön och beteende i det tidigmoderna samhället inte stämde överens sågs det antingen som ett tecken på socialt bedrägeri eller en återspeglning av en tvåkönad kropp. I båda dessa fall "låg den yttersta sanningen om könet i anatomin".¹³ Dessutom började medicinarna under 1700-talets senare del alltmera intressera sig för "hermafroditerna" och läkare kallades in för att avgöra rättsliga frågor om tvåkönighet.¹⁴ Även om Bruce lever en bit in på 1800-talet gäller också i detta fall att anatomin får fälla avgörandet. Existensen av en "verklig", det vill säga fullkomlig, hermafrodit tycks dock Hagströmer lika lite som Eric Gadelius i *Handbok i medicinallagfarenheten* (1804) ha trott på.¹⁵ I stället betecknas den undersökta individen som en hermafrodit som står närmare det manliga könet än det kvinnliga. Detta leder tankarna till Gadelius benämning manlig hermafrodit. Så hade Bruce redan vid dryga sexton års ålder (intyget är utfärdat i juli 1825) fått svart på vitt på att han inte var fullkomlig vare sig som kvinna eller man. I hög grad tvåkönad, men ändå varken det ena eller det andra: varken fullkomlig hermafrodit, fullkomlig man eller fullkomlig kvinna. Det är säkert ingen tillfällighet att ordet fullkomlig senare figurerar i Bruces självframställning då han talar om "att jag inte var en fullkomlig man och likväl ville visa prof, att jag i tankar, ord och gärning ville hålla ut med allt som andra karlar kunde göra" (s. 151). Denna insikt att inte vara "en fullkomlig man" och kravet på att trots detta kunna bevisa för sig själv och andra att han var kapabel att klara allt som en karl förväntas kunna utföra är ett återkommande tema i berättelsen. Även om Hagströmers attest var allt annat än entydig var den livsviktig

för Bruce. Den gjorde det möjligt för honom att framleva resten av sitt liv som man. Bruces beskrivning av det officiella mansblivandet kan ge intryck av att allt gick smidigt och enkelt till. Att så inte var fallet vittnar dock förstaversionen om: ”Det påstogs likväl att en förnem Fru, som var i samma bänk i kyrkan som min mor och syster befann sig, hade svimmat då hon vände sig om och fick se mig sitta i karlbänken” (s. 132, not 242). En svimning är en stark reaktion och ett tydligt tecken på upprördhet, den ”förnäma frun” förlorar medvetandet därför att den unge Bruce befinner sig i karlbänken. Det faktum att Bruce vid renskrivningen utelämnar denna färgstarka scen är anmärkningsvärt. Samtidigt som han i sin berättelse vill understryka sitt lidande och de besvärligheter som ”könsbytet” ställer honom inför, skönjer man här en tendens att tona ner svårigheterna i samband med mansblivandet. Svimmningsreaktionen är annars symtomatisk. Att omgivningen blev perplex över Thereses byte av könstillhörighet står klart. Lars Widding talar om hur nyheten om ”könsbytet” spreds och av vissa betraktades som ”en skandal i societeten”, medan andra tyckte att det hela var ”ganska pikant” eller rentav tragiskt.¹⁶

Längre fram i berättelsen omtalas också hur Bruce som då lever som man i Stockholm får ett strängt brev hemifrån ”att jag hade smuttsat ner hela familjen, genom det, att det stog i alla tidningar, om min förvandling, från puppa till Fjeril, att en visa hade utkommit som dem moste förbjuda; [...] att de alldrig kunde förlåta mig [...], att alla släktingar voro onda på mig” (s. 138). Genom en prästs förmedling kommer det dock till en försoning. Men det är inte familjen som ber om ursäkt för de hårda orden utan Bruce som skriver efter prästens diktamen att han ”felat utan att vilja det, eller kunde inse de följder som dem deraf kunde komma att lida; att min atesst borde kunna ursäkta mig, enär jag omöjligen kunde gå i tjolar, att snart allt blef glömt, när jag kom hem till dem där ingen fick påminnelse om min person” (s. 140). Självutplåningen är total, Bruce kunde lika gärna be om förlåtelse för att han blivit född och han lovar i princip att hålla sig dold så att ingen ska bli påmind om hans person. Orden är inte ens hans egna, det är kyrkans representant som förestavar dem.

MESAR, HÖNOR, KRUKOR OCH ANDRA STACKARE

Bruce har en klar bild av hur en man ska vara och uppträda. Hans ideal anknyter till en stereotyp föreställning om att fysisk och psykisk styrka, manifesterad i mod och självkontroll, är viktiga komponenter i mannens rustning. Här är han sin fars son: ”Min Far var mycket älskare af att se att man var tapper, han kunde [...] glädja sig, när min döfstumma Bror och jag brodttades med hvarandra, det var en grön plan [...] och där fick vi tumla om med hvarandra under det Far min ropade, Min karl som vinner” (s. 149). Kraftkarlsidealet lyser igenom. För den som likt Bruce är fysiskt klen är det desto viktigare att kompensera med vighet och ihärdighet för att ”vinna segern” (s. 149). Vidare berättar Bruce att han redan som ung tålde den starka tobaken och rökte kritpipa, senare i livet uppträder han ofta med en cigarr i munnen, detta tidens manliga attribut, och i manligt sällskap dricker han gärna vin och punsch.

”Virilitet är [...] en i högsta grad *relationell* egenskap, som konstrueras inför och för andra män och gentemot det kvinnliga, i en slags *rädsla* för det kvinnliga, först och främst hos sig själv”, hävdar Pierre Bourdieu.¹⁷ Hans tes är i hög grad tillämplig på Bruce som poängterar vikten av inre styrka och fasthet och hävdar att det går an för ”en svag qvinna” att inte våga motsäga någon, ”men en karl med sådan karaktär är plågsam” att ha att göra med: ”de äro Mesar” (s. 187). Det gäller att avgränsa sig från den kvinnlighet som han fruktar finns inom honom själv för att i stället framvisa en entydigt maskulin identitet: ”ville jag vara karl skulle jag ju inte handla som en höna” (s. 164). Inget är i hans ögon föraktligare än en man som betar sig som en svag, dum och räddhågad kvinna. Ibland hjälper dock inte ens de bästa av föresatser: ”Du vill vara karl, men du är en äkta höna ja, af aldra sämsta sorten” (s. 195), förebrår Bruce sig själv vid ett tillfälle då han låtit sig skrämmas av en förment spöksyn. Dock övervinner han snabbt sin rädsla och går modigt faran tillmötes. Det kunde ha blivit en antiklimax då den fruktade fantomen visar sig vara husets

hund, men så framställer inte Bruce saken. Tvärtom tjänar omnämmandet av den fruktan som han måste övervinna i efterhandsperspektiv till att förhöja hans hjältestatus. Så skapar Bruce med berättartekniska medel fram sig själv som en deciderat maskulin individ.

Mes och höna – andra beteckningar för denna ömkansvärda varietet av det manliga släktet, som inte synes alltför ovanlig, är stackare och kruka. Vid ett tillfälle har Bruce råkat ut för ett missöde med sitt åkdon och befinner sig enligt egen uppgift ”i största fara för sitt lif” (s. 239). Scenen bevittnas av ”två unga raska karlar” som springer sin väg då de inte ville bli vittne till Bruces död. Bruce jämför med sig själv, som trots sin klena fysik vågat livet många gånger för mycket mindre, och har sin dom klar: ”jag frågar billigtvis var det karlar? [...] de voro det verkligen till kroppen [...], men till själen voro de sämre än mången käring [...] jag ansåg dem efter den dagen som två krukor” (s. 239).

1829 reste den unge Andreas Bruce till Gotland där han fått anställning hos handelsmannen och skeppsbyggaren Jacob Dubbe på gården Rosendahl i Follingbo socken. Redan innan han anlänt till sin blivande arbetsplats får han av tullinspektören på platsen underrättelse om att hans nye arbetsgivare är mycket sträng och fruktad och att därför ingen kan stanna i hans tjänst. Men Bruce är inte den som låter sig avskräckas: ”Min blivande Prensipal var så sträng att han ej kunde hafva någon tjenare, han slog dem [...], hade det varit en annan än jag, hade den alldrig vågat sig dit, men jag hade ju föresatt mig att vara karl, derföre ville jag ej vara rädd” (s. 164). Bruce inskräper att för den som vill vara man i kvalificerad mening gäller det inte bara att skilja sig från de svaga kvinnorna utan också från andra män som inte har hans fasta föresats att uppträda på ett maskulint sätt. Han betonar att varje man utan ett sådant uppsåt feigt skulle ha dragit sig tillbaka. Bruce vill med detta leda i bevis att han efter sitt byte av könstillhörighet har blivit mera man(lig) än merparten av andra män som aldrig behövt kämpa för sin manliga identitet eller fått den ifrågasatt.

”KLIPPT OCH SKUREN TILL MILLITAIR”

Inte endast rationalitet och förnuft utan också aggressivitet, kampvilja, virilitet och stridslust har av hävd ansetts utmärka ett manligt handlingssätt. Även om bland andra Norbert Elias menar att utrymmet för våldsamhet blivit allt mindre från 1400-talet och framåt var dock under hela 1800-talet krigiska motiv närvarande i pojkars fysiska fostran. Jens Ljunggren har visat hur Pehr Henrik Lings (1776–1839) gymnastik var ett medel att återskapa en förlorad manlighet genom att ta tillvara mannens bästa kapaciteter för att vara man, dock anpassade efter ett modernt samhälle som inte bara uppskattade styrka och disciplin utan också andlighet och naturdyrkan. Mannen skulle lära sig krigföring, men förväntades på samma gång uppföra sig väl och balanserat.¹⁸

Ett engagerat och modigt deltagande i mönstringen och vapenövningarna var därför om något ett sätt för en i omgivningens ögon könsambivalent person som Bruce att visa att han verkligen var en man. Han går ut hårt redan från början: ”jag skulle naturligtvis ut och Exersera den som ej kunde det fick heta Skopinne, inte kunde jag underkasta mig en sådan Schekan” (s. 173). Målmedvetet ser han till att få övning av en kapten inför mönstringen som enligt Bruces beskrivning går som en dans. Efter den vällyckade inskrivningen säger han sig vara ”förtjust öfver att jag blifvit millitair!” (s. 174).

Så börjar de militära övningarna och Bruce gläds över befälets manliga tag: ”vi fick en rassk duktig Löjtnant som hade ruff [dristighet, fart] i sig; det var just hvad jag hade önskat” (s. 174). Efter genomförd manöver berömmar löjtnanten sina mannar som ser ut som ”karlar hela dagen” (s. 175). Bruce framställer sig som en av de främsta i fält. Att de små underrotmästrarna¹⁹ är rädda är inte att undra på, de är ju ”nybegynnare” (s. 176), men Bruce och ”några andra rasska karlar” (s. 176) hjälper dem genom att skjuta

ut alla deras skott så att tavlan blir ”lappad”. Militärlivet passar honom perfekt: ”om inte förhållandena för mig varit understundom allt för svåra, hade jag varit klippt och skuren till militair. – åtminstone var jag det i sjelfva lynnet, orädd, glad och munter, punktlig och tystlåten, när det så skulle vara, icke någon drinkare men ej [h]eller någon torrghammad, unnade gärna andra hvad som smakade mig” (s. 175).²⁰

I en artikel rubricerad ”En fröken af mankön” hävdar en okänd skribent att Bruce frikallades från militärtjänst efter det att en landshövding Hohenhausen med kraftig röst tillkännagett: ”Inga kåringar i armén!”²¹ Att Bruce skulle ha hittat på hela historien om sin militärtjänst är osannolikt, detaljerna är för många och färgrika. Det finns också en trolig förklaring till ryktet att han skulle ha blivit frikallad redan vid sin första mönstring. Långt senare i berättelsen omtalar Bruce att lasarets- och regementsläkaren kommer ut vid en mönstring och frågar om ett par små hästar som Bruce inte vill låta honom överta då de redan är försålda. Läkaren blir då så vredgad att han bearbetar landshövdingen så att denne när mönstringen är slut förklarar för Bruce att han är ”befriad för all tid ifrån att bära gevär, det var nu docktorn, som af hämnd hade så tillställt och i det hela taget var det ej någon förlust men det var för att Schenera mig” (s. 247). Det är anmärkningsvärt att Bruce som tidigare i berättelsen var så engagerad i militärlivet nu menar att det inte var någon större förlust att slippa det. Har han med stigande ålder förlorat den unge mannens krigiska sinnelag? Eller vill han inte ens inför sig själv kännas vid sin skam?

”SYSTER OCH BROR, FAR OCH MOR, I EN OCH SAMMA PERSON”

Uppenbarligen har läkaren avslöjat Bruces förment kvinnliga identitet för landshövdingen och det fanns en speciell anledning till att han kände till hans anatomiska beskaftenhet. Hösten 1837 blev Bruce gravid och i juli 1838 föddes en dotter. Bakgrunden till denna lika oväntade som ovanliga händelse, som Bruce har svårt att närma sig, men tvingar sig till att omtala då han lovat att vara sanningsenlig, var att en inspektör vid namn Lars Nyström, som sade sig veta att Andreas Bruce var en förklädd fröken, ihärdigt uppvaktade honom. Bruce betonar att han kände sig mycket besvärad av Nyströms kurtis. Ändå finns på ett tidigt stadium ett moment då han överväger om det inte är Guds vilja att han ska leva som kvinna i en relation med Nyström. Tanken är dock hastigt övergående: ”jag kunde aldrig beveka mig att kläda om mig” (s. 212).

Omständigheterna kring fostrets tillblivelse kommenteras på följande sätt: ”När vi nu en afton hade rumlat om med hvarandra var och [ock] Inspektoren med, det blef sent han bad att få ligga qvar vegen var lång, jag biföll glömmande mig helt och hållet att vara försiktig” (s. 228). Det finns inga belägg i texten för att Nyström skulle ha tvingat sig på Bruce, men saken går heller inte att utesluta. Formuleringen att Bruce glömde bort att vara försiktig kunde tolkas så att det inte var första gången han gick i säng med Nyström, om detta kan vi inget veta, att Bruce skulle spela på och bejaka en dubbel könsidentitet svär dock mot framställningen i övrigt. Det faktum att han var drucken kunde i någon mån förklara hans handlande, ändå betonar Bruce inte detta i någon högre grad, förmodligen därför att ”rumlandet” i sig av honom uppfattas som moraliskt graverande.

Bruce framställer sin upptäckt av graviditeten i katastroftermer. Självordstankarna är hela tiden present: ”men tänk hvilken oro hvilken bedröfvelse huru skulle jag kunna för någon beskrifva alla de qual jag ärfor under det att jag skötte min tjenst, flere gånger tänkte jag taga lifvet af mig men jag ville vänta jag hoppades på Herran Gud!” (s. 229). När Nyström får vetskap om graviditeten tar han sin hand från Bruce, som beskriver sig som ”ohjelpigen förlorad” (s. 229). Även om han hela tiden förtröstar på Gud blir det för mycket då han känner fostret röra sig. Då tar han sin bössa, laddar den och spänner hanen för att sätta foten ”på trycket”. I detta ögonblick hör han i sitt inre hur någon ropar en doktors namn och Bruce beslutar då att uppsöka denne läkare och förklara sin belägenhet för honom.

Att en graviditet utgjorde ett allvarligt hot mot Bruces byggande av en manlig identitet är uppenbart. Barnets tillblivelse visade visserligen att doktor Hagströmer haft fel, åtminstone de kvinnliga "könsdelarna" måste ha varit intakta hos Bruce. Men det var inte det slags "fullkomlighet" som han önskat få bekräftad. I denna prekära situation kunde han bara invänta förlossningen och visa manlig tapperhet då smärtorna ansatte honom: "jag hade då i 9 timmar pinats, utan, att någon hade sett till mig, mera än Docktorn en handvänning för att be mig skrika, för att plågorna skulle blifva lättare påstog han men jag teg och gaf inte ljud ifrån mig" (s. 232). Att inte skrika när man (!) föder barn blir därmed det yttersta beviset på manlighet. En i sanning paradoxal situation! Förmodligen är detta den första skildringen av hur det är att föda barn som man i Sverige, kanske den första över huvudtaget. Genast efter födelsen lämnas flickan Carolina till en fosterfamilj, men Bruce har den fasta föresatsen att så snart som möjligt hämta henne tillbaka för att själv ta hand om henne, vilket också sker i och med att han lämnar sin tjänst hos Dubbe och flyttar till Öja. Carolina växer upp i ett hushåll som förutom Bruce består av hans "sambo" Maria Lindblad och hennes utomäktenskapliga dotter.²² Av Bruces bevarade brev till dottern framgår att han framträdde som hennes kärleksfulle far.

Doktors hämnd stannade dock inte vid att se till att Bruce inte mera fick bära vapen och därmed berövades en viktig del av sin hett åtrådade manliga framtoning. När Bruce vill gifta sig med Maria Lindblad ser han till att sätta nya käppar i hjulet genom att berätta för prästen att Bruce är mor till barnet han har. Detta leder i förlängningen till att Bruce av församlingens präst förnekas både avlösning²³ och kyrktagning²⁴ och därmed inte kan gå till nattvarden under nära tio års tid. Även om ett personligt hämndmotiv här var den drivande kraften är det inte bara läkaren som agerar bromskloss, också ett par andra av samhällets stöttepelare, nämligen landshövdingen och prästen, är starka krafter då det gäller att förhindra Bruces möjligheter att leva sitt liv som en fullvärdig man. Något äktenskap ingicks aldrig och under nästan ett decennium måste Bruce, som för sin tros skull längtade efter att få delta i nattvarden, dessutom uthärda den sociala skammen som en utestängning därifrån innebar. Förutom att han var en man med tvetydig könsidentitet var han en mor/far med ett utomäktenskapligt barn, stigmatiseringen var således dubbel. Anmärkningsvärt är dock att det som för en nutida läsare ser ut som ett skolexempel på (den manliga) överhetens diskriminering av en människa, som bröt mot de sexuella och könsmissiga normerna redan genom att inte ha ett entydigt definierat kön, av den åldrade Bruce tolkas i ett kristet ljus där udden vänds mot honom själv som lastbar människa, en man som levde i synd med sin kvinna, och som svor, rumlade och sjöng oanständiga visor.²⁵

*

David Tjeder som undersökt "borgerlighetens sköra manlighet" under 1800-talet hävdar att karaktär var ett nyckelbegrepp i detta sammanhang. Den manliga uppgiften var att realisera karaktären "från potentialitet till aktualitet". Det handlade inte om att "hitta sig själv" utan om att "skapa sig själv". "Mannen skulle vara genomskinlig; ingen spricka skulle finnas mellan hans inre, hans yttre och, framför allt, hans handlingar."²⁶ Om någon skapade Bruce sig själv som manlig individ. Hela hans vuxna liv var en kamp för att bevisa för sig själv och andra att han var en "riktig" man i tankar, ord och handlingar. Därför är det tragiskt att tänka på att förnamnsinitialerna på hans gravsten inte är F. A. E. [Ferdinand Andreas Edvard] utan C. T. [Christina Therese]. Jag har svårt att tro att Bruce själv velat ha det så.

Inger Littberger Caisou-Rousseau, docent i litteraturvetenskap, Lunds universitet.

1 Inger Littberger Caisou-Rousseau, *Therese Andreas Bruce. En sällsam historia från 1800-talet*, Göteborg/Stockholm: Makadam förlag, 2013, s. 228. I fortsättningen görs sidhänvisningar till denna volym i den löpande texten. Originaltextens noter återges som regel inte och någon smärre avvikelse kan förekomma.

2 Om självbiografien som apologi skriver Eva Hættner Aurelius initierat i *Inför lagen. Kvinnliga svenska självbiografier från Agneta Horn till Fredrika Bremer*, Lund: Lund University Press, 1996.

- 3 En utförligare genrediskussion finns i Littberger Caisou-Rousseau 2013.
- 4 Utöver artiklar i olika publikationer kan nämnas Rudolf Dekker & Lotte van de Pol, *Kvinnor i manskläder. En avvikande tradition. Europa 1500–1800*, övers. Joakim Sundström, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1995 och Eva Borgström (red.), *Makalösa kvinnor. Könsöverskridare i myt och verklighet*, Stockholm: Alfabet/Anamma, 2002.
- 5 Citerat efter Eva Borgström, "Om jag får be om ölost". *Kring kvinnliga författares kvinnobilder i svensk romantik*, diss. Göteborg: Anamma, 1991, s. 32.
- 6 Birger Schöldström, "Ur Stålhammar'ska krönikan", i författarens *Zigzag. Minnen och anteckningar*, Stockholm 1895, s. 247–262. Ulrika Eleonora Stålhammar figurerar också till exempel i Jonas Liliequist, "Kvinnor i manskläder och åtrå mellan kvinnor. Kulturella förväntningar och kvinnliga strategier i det tidigmoderna Sverige och Finland", i Eva Borgström (red.), *Makalösa kvinnor. Könsöverskridare i myt och verklighet*, Stockholm: Alfabet/Anamma, 2002, s. 63–123.
- 7 Michel Foucault (red.), *Herculine Barbin, Being the Recently Discovered Memoirs of a Nineteenth-Century French Hermaphrodite*, övers. Richard McDougall, New York: Pantheon Books, 1980.
- 8 Henry Olsson, *Carl Jonas Love Almquist till 1836*, Stockholm: Geber, 1937, s. 359 och Henry Olsson, "Om komposition och huvudteman i Drottningens juvelsmycke", i Ulla-Britta Lagerroth & Bertil Romberg (red.), *Perspektiv på Almqvist. Dokument och studier*, Stockholm: Rabén & Sjögren, 1973, s. 146 not 1; Stig Jägerskiöld, *Från Jakslottet till landsflykten. Nytt ljus över Carl Jonas Love Almqvists värld och diktning*, Stockholm: Bonniers, 1970, s. 135–138. En likhet mellan Tintomara och Bruce är att båda väcker såväl mäns som kvinnors begär, men medan Tintomara förhåller sig sval till både kvinnor och män har Bruce en passion för kvinnor.
- 9 Lars Widding, "Tintomara på Gotland", i Germund Michanek & Lars Widding, *Kvällar på Qvällsta. Historia och historier*, Stockholm: Norstedts Förlag, 1989, s. 12–19, Lars Widding, "Verklighetens Tintomara – ett gotlandsöde (eller 'Tintomara i Stånga')", i Lennart Bergh & Tommy Wahlgren (red.), *Radioboken*, Visby: Yvartry., 1987, s. 101–110; Gunvor Hagman, "Ett märkligt levnadsöde", i *Orä fållk. Gotlands Genealogiska Förenings medlemsblad* [19]94:2, s. 3–5.
- 10 Svante Norrhem, Jens Rydström & Hanna Winkvist, *Undantagsmänniskor. En svensk HBT-historia*, Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag, 2008, s. 188f.
- 11 "Do we truly need a true sex?", frågar Michel Foucault och tillfogar att de moderna västerländska samhällena har besvarat den frågan jakande med en envishet som gränsar till halsstarrighet. "Introduction", i *Herculine Barbin*, 1980, s. vii.
- 12 Med födslo delar avsågs de kroppsdelar hos människor och djur som bidrar till fortplantningen. Se t.ex. Anders Fredrik Dalin, *Ordbok öfver svenska språket*, förra delen, Stockholm: A.F. Dalin, 1850, s. 526. *Svenska Akademiens ordbok* anger att födslo delar från början åsyftade de kvinnliga könsorganen, men att ordet senare kom att åsyfta könsorgan i allmänhet.
- 13 Liliequist 2002, s. 102.
- 14 Enligt Maja Bondestam, *Tvåkönad. Studier i den svenska hermafroditens historia*, Nora: Nya Doxa, 2010, s. 20f. är hermafroditerna en föränderlig och mångfasetterad figur vars betydelse formats i relation till olika sociala och kulturella sammanhang. Så har människor som idag skulle kallas homosexuella, transvestiter eller socialt könsöverskridande tidigare i historien benämnts hermafroditerna.
- 15 Före 1800-talets mitt hade man upprättat ett system av hermafroditkategorier. Så delade läkaren Eric Gadelius i *Handbok i medicinallagfarenheten* i hermafroditerna i fyra kategorier: verkliga hermafroditerna, manliga respektive kvinnliga hermafroditerna – som i sin tur kan vara av olika slag – samt människor utan kön. Han ställde sig dock tveksam till den första kategorin och menade att de personer som i den medicinska litteraturen beskrivits som hermafroditerna troligen haft en "sann men ofullständig tvåkönighet", exempelvis genom att ha testiklar sittande inom äggstockarna eller en kvinnlig kroppsbyggnad och mjölkavsöndrande bröst tillsammans med skäggväxt och manliga könsdelar. Bondestam 2010, s. 134f.
- 16 Widding 1987, s. 104, Widding 1989, s. 14.
- 17 Pierre Bourdieu, *Den manliga dominansen*, övers. Boel Englund, Göteborg: Daidalos, 1999, s. 67.
- 18 Jens Ljunggren, *Kroppens bildning. Lingvgymnastikens manlighetsprojekt 1790–1914*, diss. Stockholm; Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 1999, s. 28f. och 254.
- 19 I det svenska kavalleriet var överrotmästaren den främste mannen i roten, medan mannen längst bak var underrotmästare.
- 20 I sin undersökning av 1800-talets medelklassmaskuliniteter *The Power of Character. Middle-Class Masculinities, 1800–1900*, diss. Stockholm: Stockholms universitet, 2003, s. 66 et pass. visar David Tjeder att det fanns en diskrepans mellan framför allt många unga mäns uppfattning att drickande och spelande var manligt och de moralister (författare till rådgivningsböcker för män) som hävdade att dessa aktiviteter i stället vittnade om att männen som utövade dem var styrda av sina (omanliga) passioner och därmed hade misslyckats med att uppnå det åtrådade tillståndet (besinningsfull) manlighet. Genom att betona att han varken är drinkare eller "torrgommad" vill Bruce visa att han är en man av den rätta sorten, varken passionsstyrd, och därmed omanlig, eller en räddhågad absolutist.
- 21 Bland de dokument med anknytning till Bruce som ställts till mitt förfogande finns en ofullständig kopia av denna tidningsartikel. Tyvärr saknas uppgifter om både källan och artikelförfattaren. Bibliotekarie Anna Säve-Söderbergh på Almedalsbiblioteket har på min begäran sökt artikeln, men utan resultat.
- 22 Sexualitet utanför äktenskapet var en straffbelagd handling fram till 1864, då detta normbrott avkriminaliserades för ogifta, och det ansågs vid denna tid inte socialt acceptabelt att leva i ett samboförhållande.
- 23 Avlösning eller absolution innebär ett tillsägande av syndernas förlåtelse.
- 24 Kyrktagning innebar att en kvinna fyrtio dagar efter förlösningen, genom en kyrklig ritual efter gammaltestamentligt mönster, åter upptogs i den kyrkliga och sociala gemenskapen. Mödrar som fött utomäktenskapliga barn kyrktogs efter en särskild ritual, som vid den här tiden ägde rum i sakristian, inte inför församlingen.
- 25 Här är det inte längre tal om den gyllene medelvägen mellan drinkare och "torrgommad", snarare är det en excess i manligt, och därmed paradoxalt nog omanligt, beteende som målas upp.
- 26 David Tjeder, "Borgerlighetens sköra manlighet", i Jørgen Lorentzen & Claes Ekenstam (red.), *Män i Norden. Manlighet och modernitet 1840–1940*, Möklinta: Gidlunds Förlag, 2006, s. 54 och 57f.

BARNBEGRÄNSNING, SEXUALITET OCH GENUS I DEN SVENSKA 1930-TALSFAMILJEN

SOFIA KLING

BARNBEGRÄNSNING, SEXUALITET OCH GENUS I DEN SVENSKA 1930-TALSFAMILJEN

SOFIA KLING, FIL.DR I HISTORIA.

Under perioden 1880-1940 minskade barnafödandet i Sverige med över 50 procent, från i genomsnitt 4,5 barn per kvinna till i genomsnitt 1,8 barn per kvinna, en nivå som barnafödandet i stort sett har legat på sedan dess. Resten av västvärlden erfor en liknande utveckling och vid 1900-talets mitt hade barnafödandet halverats i de flesta europeiska länder. Överallt var utvecklingen hastig och överallt väckte den frågor om orsakssamband, liksom oro inför framtiden. I Sverige utkom Gunnar och Alva Myrdals bok *Kris i befolkningsfrågan* år 1934 och i den målades framtiden mörk med hot om både befolkningsminskning och minskad produktivitet.

Denna starka oro för framtiden har i stort sett visat sig vara obefogad men däremot kvarstod frågetecknen kring varför barnafödandet överhuvudtaget började minska. Tack vare en omfattande demografisk forskning vet vi en hel del om hur nedgången förlöpte, men de grundläggande orsakssambanden har vi fortfarande begränsad kunskap om. Vi vet att den minskade spädbarnsdödligheten spelade roll och likaså att den stora samhällsomvandling som industrialiseringen innebar kom att långsiktigt förändra drivkrafterna bakom ett högt barnafödande. Samtidigt är det något med hastigheten som barnafödandet sjönk med, och det faktum att det sjönk på motsvarande sätt oavsett samhälleliga variationer i övrigt, som fortsätter att fascinera och förbrylla forskningen.

Denna dramatiska nedgång i barnafödande kallas i forskningssammanhang för *fertilitetstransitionen* och betecknar alltså en övergång, en transition, från ett fruktsamhetsmönster till ett annat – från ett högt barnafödande till ett lågt – inom en viss befolkning. Ytterst är denna övergång naturligtvis en konsekvens av att gifta kvinnor och män beslutade sig för att ta kontroll över reproduktionen. Resultatet blev, förutom oro bland vetenskapsmän och politiker, att en ny typ av familj växte fram: en mindre familj, med två barn snarare än fem, vars vardagliga liv skiljde sig avsevärt från hur det sett ut bara två generationer tidigare.

Dessutom innebar utvecklingen en genomgripande förändring av mäns och kvinnors äktenskapliga samliv. Under de första decennierna av fertilitetstransitionen begränsades barnafödandet huvudsakligen genom sexuell avhållsamhet och avbrutet samlag, två metoder som båda innebar att sexualiteten underordnades självbehärskning och kontroll. Men även de mekaniska preventivmedlen, som till exempel kondom, fick betydande konsekvenser för hur makar ordnade sitt samliv. Kondomanvändning förutsatte framförhållning, att man i högre grad förberedde sig för sex, liksom att särskilda åtgärder vidtogs efter samlaget (Kondomer var dyra och en kondom användes vanligen flera gånger. Den behövde därför både rengöras och undersökas noga, för att säkerställa att den var hel.) Det kan således konstateras att beslut kring barnbegränsning inte bara handlade om risken för graviditet, utan sannolikt också omfattade övervägningar beträffande de konsekvenser som olika preventivtekniker fick för sexlivet.

Resultatet av en sådan avvägning påverkas i hög grad av hur genus organiseras i det aktuella samhället. I ett samhälle där preventiva tekniker är antingen okända eller mycket osäkra blir kvinnors utsatthet inför reproduktionen stor. Om kvinnors sociala status dessutom är låg ökar denna utsatthet, eftersom de fysiska påfrestningar som ett upprepat barnafödande innebär antingen kommer att ignoreras eller underordnas andra hänsyn, till exempel samhällets fortlevnad eller mäns sexuella förväntningar. I ett sådant samhälle blir barnbegränsning liktydigt med sådana metoder som kvinnor kan kontrollera själva (vanligen abort) eller metoder som ignorerar kvinnors fysiska sårbarhet (till exempel att det nyfödda barnet lämnas bort). Preventivtekniker som förutsätter manligt engagemang blir aktuella först i ett samhälle där kvinnors erfarenheter är av intresse både för enskilda män och för samhället i stort. Denna text avser diskutera

hur inomäktenskapliga relationer påverkade tillämpningen av preventiva tekniker för barnbegränsning i 1930-talets Sverige.

KÄLLMATERIAL

Studien utgår från två källmaterial varav det främsta består av närmare 500 brev. Breven tillkom under 1930-talet och skickades till den rådfrågningsbyrå som Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU) öppnade i Stockholm år 1933. Det är ett spännande källmaterial där människor resonerar kring olika preventivtekniker med utgångspunkt i egna värderingar och erfarenheter, men det är också ett material som väcker vissa frågor.

En aspekt som är viktig att ringa in är korrespondenternas bakgrund: vilka var de? Frågan kan sammanfattningsvis besvaras genom att konstatera att brevskrivarna inte motsvarade något representativt utsnitt ur befolkningen utan istället av en ganska klart definierad grupp av individer. De är sekulariserade och uttrycker en stark tro på "det vetenskapliga". De flesta tillhör arbetarklassen och beskriver levnadsförhållanden som hör samman med en arbetarklasstillvaro: trångboddhet, knapp ekonomi, hot om arbetslöshet och svårigheter att få maten att räcka till. Många formulerar sig dessutom utifrån en tydligt socialistisk livsåskådning, till exempel genom att inleda breven med tilltalet "Kamrat!". I mångt och mycket liknar korrespondenterna den grupp av respektabla arbetare som har beskrivits av till exempel Ronny Ambjörns-son i boken *Den skötsamme arbetaren* (1988). Det är personer som tillmäter resonandet ett egenvärde, som ser detta som ett sätt att distansera sig från en oordnad omgivning och därigenom utmärka sig som skötsamma och respektabla.

Som ett kompletterande källmaterial används äktenskapsrådgivningslitteratur. Tjugotvå böcker utgivna under perioden 1890-1940 har använts i syfte att identifiera de normer som för äktenskaplig samvaro som män och kvinnor hade att förhålla sig till. Som genre riktade sig äktenskapsrådgivningslitteraturen till medel- och överklassen och det är således utpräglat borgerliga normer som förmedlas. Borgerliga ideal tillskrevs dock en allmängiltighet som gjorde att även personer utan reell möjlighet att leva upp till idealen tvingades förhålla sig till dem på ett eller annat sätt. Äktenskapsrådgivningslitteraturen används därmed för att definiera de normer som människor hade att förhålla sig till, medan brev materialet beskriver deras faktiska erfarenheter och praktiker.

KUNSKAP OCH OKUNSKAP

För att kunna värdera och ta till sig information om barnbegränsning och barnbegränsande praktiker är det nödvändigt att äga viss sexuell kunskap. Man behöver veta hur befruktning händer och vilka sexuella praktiker som begränsar risken för en ovälkommen graviditet. För att kunna föra resonemang kring exempelvis olika preventivtekniker behöver man dessutom ha förmåga att visa upp och sätta ord på den sexuella kunskap man äger. Detta kunde vara komplicerat för särskilt kvinnor under 1930-talet eftersom de, till skillnad från män, förväntades vara sexuellt okunniga.

Ett genomgående inslag i tidens äktenskapsrådgivningslitteratur är beskrivningar av den ideala hustrun som lojal, behagfull, blyg och foglig. Kvinnors respektabilitet skapades till övervägande del i relation till sexualiteten eller, snarare, till avsaknaden av en egen, självständig sexualitet oberoende av mannen. Gottfrid Wilhelm Becker, vars bok *Tyst! Oumbärlig rådgifvare för älskande och nygifta* gavs ut i ständigt nya utgåvor mellan åren 1847 och 1954, formulerade sig så här om kvinnors möjligheter till sexuell utlevelse: "Mången god hustru räknar det för en bland sina dygder, att icke vara så lysten, icke så eldig som hennes man, då detta likväl endast är ett fel i hennes temperament." Den amerikanske prästen Sylvanus Stall,

vars bok *Äktenskapets hygien och etik* gavs ut på svenska år 1934, fann källan till kvinnors passivitet i deras biologi: "Medan ägget således är 'vilande', utmärker sig den manliga säden genom den största verksamhetsdrift och stor livskraft". På det här viset blev kvinnan – och hennes reproduktiva kropp – den passiva, väntande och mottagande parten medan mannen konstruerades som hennes aktiva och handlingskraftiga motsats.

Den unga kvinnans lust uppfattades som slumrande inom henne till dess att den väcktes av mannen, och den förblev sedan beroende av honom. Kristiane Skjerve, som 1926 utkom med boken *Äktenskapets hälsolära*, beskrev mannens sexuella ansvar så här: "Det är en mans privilegium att hänsynsfullt och finkänsligt avslöja den sexuella hemligheten och lära henne att giva sig både kroppsligt och andligt." Att mannen på detta sätt förväntades "avslöja hemligheten" för kvinnan pekar utan tvekan ut honom som den sexuellt mest kunnige av de två.

Av brevmaterialet framgår att sexuell kunskap manifesterades som en starkt genuskodad egenskap även på individnivå. Manliga korrespondenter ansträngde sig för att framstå som sexuellt kunniga (och därmed manliga) medan kvinnor framställde sig, och framställdes, som naiva och oskuldsfulla. De män som vände sig till rådfrågningsbyrån formulerade sig därför ofta på ett sätt som synliggjorde deras kunskaper i ämnet, vilket följande brevutdrag exemplifierar:

Läste ... att användandet av preventivmedel (kondom) vid första samlaget (deflorationen) kräver stor skicklighet hos mannen. Själv är jag praktiskt oerfaren även om jag läst van de Veldes bok. (Brev daterat 1935-05-20)

Män var dessutom öppna för ny sexuell kunskap och vände sig till rådfrågningsbyrån för att få svar på specifika sexuella frågor. Dessa frågor tycks inte ha sin grund i specifika erfarenheter utan förefaller snarare ha uppstått i samtal med vänner eller i privata funderingar om sex i allmänhet. Män framställde sig därmed som vetgiriga och blev med tiden, när deras frågor ledde till svar, alltmer sexuellt kunniga.

I motsats till män framställdes, och framställde sig, kvinnor som sexuellt okunniga, naiva och oskuldsfulla. Okunskapen var både reell, som en konsekvens att de aktivt hölls borta från information som kunde ge sexuella associationer, och uttryck för ett internaliserat beteende. Eftersom sexuell okunskap, vanligen manifesterad som prydhets eller blyghets, uppfattas som feminint och respektabelt hade kvinnor mycket att vinna på att dölja den kunskap som de ändå hade. Den brittiska forskaren Kate Fisher (2006) har beskrivit hur kvinnor distanserade sig från faktisk upplysning eftersom oskuldsfullhet var en så integrerad del av den kvinnliga identiteten.

Av dessa skäl är det också svårare att hitta belägg för kvinnors sexuella okunskap. Kvinnors manifesterade okunskap framkommer främst i brev från män som beskriver sin kvinnliga partner eller, i ett fåtal fall, i brev där kvinnor beklagar sin egen okunnighet eftersom den har blivit ett problem för dem. Följande brev illustrerar detta:

Hon är varmblodig, trofast och uppoffrande och absolut främmande för det viktigaste inom sexuallivet ... Till exempel frågade hon för ungefär tre år sedan en av sina flickvänner om man kunde få barn om man kysste varandra. Jag har ju nu försökt förklara en hel del men det viktigaste har jag ej kunnat säga henne. (Brev daterat 1934-06-11)

Min hustru är ej religiös men trots detta är det omöjligt att kunna inleda något som hälst resonemang i sexuella spörsmål. (Brev daterat 1936-08-26)

Jag är 23 år gammal och har under min uppväxttid erhållit en mycket sträng och gammalmodig uppfostran där de sexuella problemen ansågs som skumrasksaker, som en snäll och väluppfostrad flicka inte får låta sina tankar syssla med. Denna lärometod har, som naturligt är, haft till följd, att jag blivit blyg och rädd för männens närmande. (Brev daterat 1936-11-17)

Det första citatet ger uttryck för den reella okunskap som faktiskt förekom bland unga kvinnor ännu under 1930-talet. Det sista citatet visar samtidigt att kvinnor själva kunde uppleva sin okunskap som ett problem. Dock sökte de inte upp kunskap för kunskapens skull, såsom män gjorde. Faktiskt innehåller rådgivningskorrespondensen inte ett enda brev från en kvinna som rent allmänt vill utöka sin sexuella kunskap. Istället sökte kvinnor kunskap när de befann sig i situationer som krävde en lösning. Kvinnan som citerades i det sista brevidraget ovan hade exempelvis börjat "tvivla på en gemensam framtid tillsammans med honom [fästmannen]".

Sammanfattningsvis kan det konstateras att sexuell kunskap var något som 1930-talets genusnormer fördelade ojämnt mellan könen. Medan män förväntades vara initiativkraftiga och sexuellt kunniga förväntades kvinnor vara passiva och sexuellt okunniga. Dessa förväntningar var normativa och att aktivt bekräfta dem blev därför ett sätt för män och kvinnor att "göra genus" - det vill säga att bekräfta sin tillhörighet till ett avgränsat kön. Att i egenskap av kvinna avvika från dessa normer, genom att exempelvis demonstrera sexuell kunskap, var att placera sig själv utanför det respektabla och socialt godtagbara. För många av de kvinnor som representeras i RFSU:s rådgivningskorrespondens var detta svårt. Frågan är då hur detta påverkade deras möjligheter att genomdriva beslut kring barnbegränsning. Var det överhuvudtaget möjligt för kvinnor att genomdriva sexuella och reproduktiva förändringar, med tanke på deras svårigheter att kombinera sexuell initiativförmåga med feminin respektabilitet?

BARNBEGRÄNSNING SOM KONFLIKTHÄRD

Under 1930-talet valde både utredare som makarna Myrdal och sexualreformister som Elise Ottesen-Jensen och Hinke Berggren att se barnbegränsning som en specifikt kvinnlig angelägenhet. En orsak till detta var den utbredda uppfattningen att kvinnor behövde skyddas från den, som man såg det, brutala manliga sexualiteten. I äktenskapsrådgivningslitteraturen sågs "mannens natur" som likställd med hans sexualitet och denna beskrevs som stark, självisk och våldsam. Mannens "natur" var undantagslöst något som den respektable mannen skulle höja sig över genom att ta kontroll över sina begär. Den man som misslyckades med detta, på ett sätt som gick ut över hustrun, fördömdes enhälligt av äktenskapsrådgivningslitteraturens författare. Den tidigare nämnde Sylvanus Stall (1934) skrev till exempel så här:

De tillhöra den klass av män, som hysete den lägsta uppfattning om kvinnan, särskilt i hennes förhållande till mannen och äktenskapet. De anse kvinnan vara skapad endast till att tillfredsställa mannens sinnliga begär. De ingå äktenskap med tanke, att denna förening legaliserar de grövsta lustar, och föreställa sig, att hustrun genom vigselceremonien frånsagt sig alla rättigheter över sin egen kropp, och att hon samtyckt att åt mannen offra ej blott sina rättigheter utan också sin medfödda blygsamhets-känsla ... Han är en vanheder för sin mor och sina systrar, han vanhedrar varje rättsinnig man, ja, till och med sin Skapare.

Inte bara äktenskapsrådgivningslitteratur utan också preventivmedelspropaganda och texter av mer sexualreformistisk karaktär, förmedlar en bild av mäns sexualitet som våldsam och självisk. Sannolikt kan det antas att dessa skrivningar speglade mer utbredda föreställningar i samhället, vilket bör tolkas som att beteendet, även om det inte var önskvärt, ändå uppfattades som förhållandevis vanligt. Den norske kulturvetaren Hilde Danielsen (2000) kan till exempel visa att kvinnor ofta uppfattade den manliga

sexualiteten som rå även då detta inte stöddes av egna erfarenheter: “Dette synet var så utbreidd at kvinner som ikkje hade opplevd denne type av mannled seksualitet sjølve, også må ha opptaffa det som ein viktig del av den manlege seksualiteten.”

I rådgivningskorrespondensen finns ett fåtal berättelser om våldsamma och aggressiva män. Följande brev är ett exempel:

Min man håller på att långsammt plåga livet ur mig. Det är så att han kräver mig varje natt somliga ibland flera gånger, men jag står inte ut med detta jag lider sedan flera år tillbaka av underlivslidande det tar han ingen hänsyn till. När jag vädjar till honom blir han vild och hotar mig och barnen till livet jag har fått flytt ut med barnen många gånger ... jag är så dödligt rätt för honom jag är så nere jag tror jag mister förståndet snart... (Brev daterat 1938-04-04)

Denna typ av berättelser är emellertid mycket ovanliga i det källmaterial som har använts för föreliggande studie. Med reservation för att rådgivningskorrespondensen inte på något sätt är en heltäckande källa så bör ändå män som slog och våldtog – trots den betydelse som författare av både äktenskapsrådgivningslitteratur, preventivmedelspropaganda och modern forskning har lagt vid dem – betraktas som undantag, som otypiska. Det finns ingenting i rådgivningskorrespondensen som tyder på att män i allmänhet skulle ha varit vare sig brutala, likgiltiga i barnbegränsningsfrågan, eller okänsliga inför hustruns önskemål.

Emellertid finns det andra brev. Brev som beskriver mindre extrema situationer, men som likväl visar att barnbegränsning var ett laddat område, öppet för potentiella konflikter. Och det är just som potentiella – det vill säga inte förverkligade – som dessa konflikter vanligen framställs:

Enda felet med min fästman är att han ibland blir så het. Många gånger har jag kunnat motstå honom och sagt ifrån, men nu några gånger när jag känt mig särskilt trött och utarbetad har jag gett mig helt åt honom. Jag har alldeles som känt i mitt inre något som sagt “nej”, men jag har ändå inte kunnat uttala detta lilla ord. Hittills har det gått bra utan några följder, men jag är rädd att om jag någon mer gång inte kan säga ifrån, det kommer att gå galet för mig. (Brev daterat 1933-10-31)

Jag har hört dessa tabletter rekommenderas av en läkare såsom varande de enda, som duga och som man verkligen kan lite på, men trots detta lever jag i ständig ängslan för att detta icke skall hålla streck, och jag känner at mina nerver bli alldeles förstörda, därför att jag aldrig kan vara säker. Har tidigare använt “gummi”, men fästmannen vill det icke numera, ty det stör honom, tycker han. (Brev daterat 1933-10-20)

Min fästman vill inte förlova sig om inte jag skaffar mig ett pessaret. (Brev daterat 1938-05-31)

Som dessa exempel illustrerar förefaller konflikter ha blivit “lösta” genom att mannens vilja antingen genomdrevs eller överhuvudtaget inte ifrågasattes. Kvinnan i det första brevet förmår inte neka sin fästman sex trots att hon är rädd för graviditet och de uppenbarligen inte använder någon preventivmetod. I det andra brevet beskrivs hur paret använder ett preventivmedel som gör att kvinnan lever i “ständig ängslan” för att bli gravid medan mannens ovilja att använda kondom – eftersom den “stör” honom – inte alls ifrågasätts. Det sista brevutdraget beskriver en liknande situation, men dragen till sin spets: I detta fall har mannen tagit till hot för att få sin vilja igenom.

Sammantaget bekräftar detta vad som redan har konstaterats: det var svårt för 1930-talets kvinnor att stå upp för sina önskemål i sexuella och reproduktiva frågor. Kanske var en märkbar konsekvens av att den respektabla idealkvinnan konstruerades som sexuellt passiv och okunnig att det blev omöjligt för henne

att formulera sina upplevelser och önskemål i explicita ord? Jag återkommer till denna fråga längre fram och nöjer mig än så länge med att konstatera att ett stort antal korrespondenter återger situationer som bekräftar att skilda förväntningar på kvinnor och män placerade kvinnor i en underordnad position från vilken det var svårt att formulera både krav och önskemål.

DET BARNBEGRÄNSANDE ANSVARET

Den tidigare forskningen har ofta velat förlägga det barnbegränsande ansvaret hos kvinnor, mot bakgrund av att kvinnor hade mest att vinna på tillämpandet av preventiv barnbegränsning. Detta är en slutsats som, mot bakgrund av vad som framkommit i föregående avsnitt, måste betraktas som ganska tveksam. För att vara den som drev frågor om barnbegränsning måste man, under den period som föregick p-pillrens ankomst, kunna både tala om sex och ta sexuella initiativ eftersom det var i den sexuella sfären som tillämpad preventivteknik hörde hemma. Att praktisera avbrutet samlag eller hantera kondomer är i mycket hög utsträckning delar av en sexuell praktik och alla förändringar inom denna förutsätter samtal om sex eller förmåga att ta egna sexuella initiativ. Detta var oerhört svårt för kvinnor som ville leva upp till sin tids genusnormer och vi bör istället dra slutsatsen att födelsekontroll ytterst var ett manligt ansvarssområde.

Rådgivningskorrespondensen bekräftar denna slutsats. En klar majoritet av de personer som skrev till RFSU:s rådfrågningsbyrå var tydliga med att det var mannen som ägde det barnbegränsande ansvaret. Det var uteslutande män som skrev till RFSU för att beställa kondomer och det var också i stor utsträckning män som hörde av sig angående "det kvinnliga preventivmedlet" pessar. Det var manliga korrespondenter som uttryckte kunnande och som formulerar ett personligt ansvar för födelsekontrollen. Följande brevutdrag, från tre män, illustrerar detta:

Är gift sedan 7 år och lever ett lyckligt liv, har även en liten baby på 7 mån. men vill ej ha några mera emedan jag ej vill att min hustru skall gå igenom det en gång till. Nu ber jag om Fru Jensen vill ge mig ett råd samt välja ut en sändning preventivartiklar som är erforderliga för att vara säker, men ej alltför dyrbara. (Brev daterat 1934-09-09)

Var vänlig och sänd mig ett dussin gummi utaf dän sort jag brukar ta. Vikket medel är bäst att använda ock säkrast vore tacksamm för en upplysning här fins ej nogon att tillfroga i dän sacken i väntan på svar ifron eder. (Brev daterat 1938-07-26)

Alltsedan förlossningen har hon haft en panisk förskräckelse för nytt havandeskap... Med känsla för det ansvar som påvilar mig använder jag därför condom samt till ytterligare förvisso "utdrag". (Brev daterat 1935-03-02)

Även på normativ nivå sammankopplades preventivteknik med den sexuella praktiken och det barnbegränsande ansvaret kom därmed att mer eller mindre automatiskt förläggas hos mannen. Författare av äktenskapsrådgivningslitteratur tog kraftfullt avstånd från män som påtvingade sin hustru en graviditet och implicerade därmed att ansvaret för den preventiva födelsekontrollen låg hos mannen. Även läkare uttryckte vikten av att män skyddade hustrun från upprepade graviditeter. Så här uttryckte sig till exempel läkaren Gösta Lundh i Svenska Läkartidningen (1935):

Praktiskt taget varenda något så när tänkande människa... betraktar det som sin plikt inte bara mot sin familj, sin hustru och sina övriga barn, utan även mot hela samhället att se till att inte för många barn komma till världen.

Visserligen talar Lundh om "varenda något så när tänkande *människa*" men det är uppenbart att han med

“människa” avser “man” och att han alltså ser mannen som ansvarig för barnbegränsningen. Feministiskt inriktade förespråkare för födelsekontroll, som Hinke Bergegren och Elise Ottesen-Jensen var utifrån sitt perspektiv kritiska till hur normer och även specifika preventivtekniker överlät ansvaret för barnbegränsningen hos mannen. “Nej”, skrev Ottesen-Jensen, “ansvaret för barnantalet måste läggas över från mannen till kvinnan. Det är kvinnan som sätter livet på spel!” (Primander, 1980).

Barnbegränsning blev ett manligt ansvarsområde eftersom det var så nära sammanhängande med den sexuella praktiken. Detta förklarar också varför pesssar aldrig blev särskilt populära trots att de förespråkades av både RFSU och andra sexualreformister. Pessar användning förutsatte att kvinnor tog ett visst ansvar för sexualiteten vilket av många uppfattades som oförenligt med hur kvinnor skulle vara.

BARNBEGRÄNSNING SOM GEMENSAMT PROJEKT

Att män var de som ansvarade för barnbegränsningen behöver emellertid inte betyda att de var de mest angelägna. Oavsett vem som tog det praktiska ansvaret var födelsekontroll i hög grad ett kvinnligt intresse. Genom ständiga hänvisningar till kvinnans fysiska och psykiska hälsa bekräftar korrespondenterna det särskilda intresse som kvinnor hade av födelsekontroll, samtidigt som det också framgår att detta inte var en uteslutande kvinnlig angelägenhet. Män var väl medvetna om hur ett upprepat barnafödande slet på kvinnors kroppar och var ofta beredda att agera därefter.

Detta är en intressant iakttagelse eftersom forskningen ofta framhållit hur barnbegränsning, i relationer präglade av ojämn maktfördelning mellan män och kvinnor, blev arenor för osämja mellan makar. Resonemanget utgår från att män antas ha sitt huvudsakliga intresse i det ostörda samlaget medan kvinnor antas vara mer intresserade av reproduktiv kontroll. Jag finner inte mycket som stöder en sådan tolkning. Istället är det viktigt att minnas att reproduktiva önskemål, ställningstaganden och beslut fattades inom en relation och att denna relation vanligen präglades av omtanke. Att mannen hade det praktiska ansvaret för barnbegränsningen behöver därför inte betyda att han var den mest motiverade; däremot var han ofta den enda som hade möjlighet att ta detta ansvar.

I korrespondensen finns åtskilliga belägg för att män och kvinnor beslutade om barnbegränsning tillsammans. Det sätt på vilket korrespondenterna hänvisar till sin partner, eller rent allmänt uttrycker sig i “vi-form”, indikerar att makarna fattade gemensamma beslut om födelsekontroll. Dessutom visar korrespondensen att äktenskapsrådgivningslitteraturens konstruktion av respektabel manlighet hade sin motsvarighet i verkliga män. Korrespondensen innehåller ett stort antal män som uttrycker omtanke gentemot sin hustru och som ofta tycks göra sitt bästa för att motsvara hennes förväntningar. Följande brev kan exemplifiera:

Jag vore ytterst tacksam för ett klart och opartiskt svar, eftersom jag vill vara fullt övertygad om att min fästmö ej lida några som helst men av att använda en sådan metod [kondom]– Finnes sådan risk, får vi hellre använda andra möjligheter eller söka avstå från samlag, fastän det torde bli svårt, eftersom vi älska varandra varmt och innerligt. (Brev daterat 1938-02-08)

De flesta män som synliggörs i korrespondensen förefaller alltså ha delat partners önskan om att slippa fler barn. Även kvinnliga korrespondenter beskriver att de är överens med mannen: “Min man är nykter och skötsam på alla vis. Men nu till själva saken. Vi ville så gärna slippa få några mera barn”, skrev en 30-årig kvinna (odaterat brev).

Som ett belägg för att barnbegränsning var ett konfliktfyllt område har flera forskare framhållit svårigheterna för män och kvinnor att tala om sex och reproduktion med varandra för att på så sätt nå en överenskommelse. Så menar till exempel Ingrid Kvåle (1981) att detta var tabubelagda ämnen som hanterades genom en slags icke-kommunikation. Kate Fisher (2000) är en annan stark förespråkare för denna tolkning. Genom retrospektiva intervjuer kommer hon fram till att födelsekontroll tillämpades genom en tyst överenskommelse: "It was simply understood that too large a family was undesirable and that certain steps would have to be taken." Kajsa Sundström-Feigenborg (1987), som genomfört retrospektiva intervjuer med kvinnor som fick barn under 1940-talet, beskriver antalet barn som något som inte diskuterades utan något som var "mer ett tyst samförstånd". Svårigheterna för män och kvinnor att tala om sex med varandra bekräftas av föreliggande studie, men i korrespondensen finns också andra berättelser representerade. Till skillnad från de kvinnor som intervjuats av Kate Fisher och Kajsa Sundström-Feigenborg uppgav ett stort antal av korrespondenterna att de talade om sex och barnbegränsning med sin partner. Givetvis är det svårt att avgöra hur ingående dessa samtal var och med vilka svårigheter de genomfördes, men att de genomfördes kan det inte råda några tvivel om. Följande brevutdrag kan exemplifiera:

Hon klagar ibland att det gör ont just när manslemmen föres in, med det går strax över, vad beror det på? (Brev daterat 1938-01-02)

Vi har pratat mycket och är eniga om, att ett eller flera ovälkomna barn vill vi inte sätta till världen. (Brev daterat 1933-12-03)

Det kan konstateras att vissa kvinnor uppenbarligen fann det möjligt att kommunicera och agera i någon mån aktivt i relation till sin sexualitet, samtidigt som detta inte utgjorde något alternativ för andra kvinnor. Vilka omständigheter det var som skapade dessa skillnader går det egentligen inte att säga något om utifrån det studerade källmaterialet.

Min uppfattning är således att barnbegränsning inte var ett område dominerat av konflikter mellan man och hustru. Det faktum att män ansvarade för sexlivet och dessutom ägde en större kunskap än kvinnor ledde visserligen till en ojämlik situation där mäns anspråk ofta accepterades utan vidare. Genom att vara den som ansvarade för födelsekontrollen var mannen också den som ytterst kontrollerade kvinnans reproduktion. Detta innebar emellertid inte att kvinnans önskemål och erfarenheter ignorerades utan förutsatte tvärtom lyhördhet och hänsyn från mannen. Många kvinnor verkar också själva ha agerat i syfte att förbättra sexlivet eller den barnbegränsande strategin, genom att exempelvis tala med partnern – eller skriva ett brev till RFSU. Den bild som framträder tydligast är således den av barnbegränsning som ett gemensamt projekt.

AVSLUTNING

Att agera utanför etablerade genusnormer är svårt för de flesta av oss och var, för många av de människor som levde under 1930-talet, nästan omöjligt. Äktenskapsrådgivningslitteratur från början av förra sekelskiftet drog upp skarpa skiljelinjer mellan vad som betraktades som manligt/omanligt, respektive kvinnligt/okvinnligt, och även om dessa texter riktade sig främst till medel- och överklassen kan normerna antas ha varit relevanta även för människor ur andra samhällsgrupper. Detta gällde oavsett faktisk ekonomisk och social förmåga att realisera idealen. I högsta grad var dessa normer styrande när barnbegränsning etablerades som tillämpad praktik under 1930-talet.

När 1930-talets kvinnor agerade i enlighet med vedertagna genusnormer hamnade de i en position som var underordnad, både ekonomiskt, socialt och sexuellt. De män och kvinnor som vände sig till RFSU:s

rådfrågningsbyrå uppvisar en tydlig medvetenhet om vilket agerande som var passande för respektabla kvinnor. De gifta kvinnor som vände sig till RFSU var till exempel mycket återhållsamma med att uttala sig positivt om sex. En hel del tyder också på att mannens vilja ofta genomdrevs utan motstånd från kvinnan – antingen eftersom hon uppfattade mannens vilja som överordnad hennes egen eller eftersom hon inte förmådde formulera sin vilja i ord. Det blev av dessa skäl svårt för många kvinnor att ta initiativ till barnbegränsning, eftersom detta skulle innebära att de tog initiativ till att förändra makarnas sexuella praktik och det var sällan som kvinnor befann sig i en situation som möjliggjorde sådana initiativ.

Samtidigt var 1900-talets första decennier en period präglad av både genusnormer i förändring och en sexualmoral i långsam uppluckring. Sexualreformister som exempelvis RFSU betonade att kvinnor hade tillgång till en egen sexualitet, oberoende av mannens, och på den politiska arenan togs initiativ till att stärka kvinnors mer generella position i samhället. Huruvida det var denna utveckling (under 1930-talet ännu i sin linda) eller något helt annat som gjorde det möjligt för vissa kvinnor att faktiskt agera på tvärs med vedertagna genusnormer är omöjligt att säga. Konstateras kan ändå att de män och kvinnor som skrev till RFSU ger en splittrad bild av hur kvinnor kunde, och skulle, förhålla sig till sexualitet och barnbegränsning. Samtidigt som äktenskapsrådgivningslitteraturens passiva och blyga kvinnoideal finns rikligt representerat i korrespondensen går det att finna indikationer på att detta ideal, för det första, inte omfattade alla kvinnor och, för det andra, kunde modifieras och tänjas så att det bättre passade de specifika omständigheterna.

Bilden av den respektable mannen är mer entydig eftersom både äktenskapsrådgivningen, rådgivningskorrespondensen och annan relevant litteratur (som exempelvis preventivmedelspropaganda) beskriver honom som hänsynsfull, sexuellt kunnig och ansvarig för den praktiska barnbegränsningen. Medan kvinnor således fick manövrera mellan vad normerna föreskrev (blyghet och passivitet) och vad de själva ville och behövde, var mäns relation till genusnormen inte motsägelsefull på samma sätt. Korrespondensens män ville vara sådana respektabla män som både äktenskapsrådgivningslitteraturen och andra texter beskrev.

[Sofia Kling, fil.dr i historia.](#)

SEXUALUPPLYSNING INFÖR RÄTTA

ANDRÉS BRINK PINTO

SEXUALUPPLYSNING INFÖR RÄTTA

ANDRÉS BRINK PINTO, FIL.DR I HISTORIA, LUNDS UNIVERSITET.

INLEDNING

I december 1933 åtalades redaktionen för *Populär tidskrift för sexuell upplysning* för brott mot tryckfrihetsförordningen sedan justitiekanslern ansett att två artiklar, en som beskrev homosexuella mäns sexualliv och en heterosexuell sexguide, sårade allmän tukt och sedlighet. Åtalet ledde till en stor debatt där både försvarare av tidskriften och dess angripare var aktiva. Runt 125 000 personer skrev under en petition mot det undergrävande av sedligheten som tidskriften ansågs stå för. I samband med namninsamlingen arrangerade också kristna organisationer ett flertal stora offentliga möten mot tidskriften.¹

Till tidskriftens försvar trädde snart delar av arbetarrörelsen, bland andra det socialistiska studentförbundet Clarté, som gav ut två pamfletter där man till tidskriftens försvar gick till rasande angrepp på, vad de beskrev som, förbud, tystad och okunnighet. Författarna till pamfletterna menade att tidskriften inte behövde ursäktas för att den i detalj beskrivit hur olika sexakter kan gå till och pekade istället på vad de beskrev som missförhållanden och degeneration, som resultat av tystnader och förbud på det sexualpolitiska området.² Även om pamfletterna främst samlar de olika inlagorna till rätten och därför har ett anslag som riktar sig till domare och jurymedlemmar spreds de till en bredare allmänhet. Redaktionen framhöll att innehållet i de åtalade artiklarna inte var något nytt. Liknande innehåll stod enligt dem att finna i medicinsk facklitteratur, medicinska tidskrifter och till och med en riksdagsmotion. Till detta kan läggas den relativt rika flora av såväl kristen som kommersiell sexualupplysning i form av, ofta påkostade, sexhandböcker.³

Varför åtalades då *Populär tidskrift för sexuell upplysning*? Dåtidsens aktörer, både de som åtalade och de som försvarade tidskriften, för fram två huvudsakliga anledningar. Den första är att tidskriften var medvetet billig, 75 öre per nummer, för att nå en stor läsekrets som annars inte skulle bemöda sig om att läsa dyrare och mer svårtillgänglig sexualupplysning. Den undersökande kommissarien vid Stockholms kriminalpolis hävdade att tidskriften främst såldes till intresserade män av alla åldrar via gatuförsäljning. Redaktionen hävdade att upplagan på ungefär 20 000 nådde den ”organiserade arbetarklassen” via kommissionärer på arbetsplatser samt olika arbetarorganisationer.⁴

Den andra anledningen är den politiska kontext i vilken tidskriften gavs ut och situerades. Tyskland var, fram till att nazisterna satte ett blodigt slut för det 1933, ett föregångsland vad gällde sexualupplysning och flera tyska sexualupplysare översattes av både *Populär tidskrift* och tidningar tillhöriga arbetarrörelsens politiska gren. Den stora organisationen *Reichsverband für Geburtenreglerung und Sexualhygiene* (Riksförbundet för födselkontroll och sexuell hygien) var starkt influerad av det tyska kommunistpartiet. Föreningen gav ut tidskriften *Sexual-Hygiene* som antagligen var förebild för de unga läkare som gav ut *Populär tidskrift*.⁵ Tidskriften hade dessutom en norsk förlaga med samma namn, som gavs ut av medicinstuderande och läkare som var medlemmar i den uttalade marxist-leninistiska organisationen Mot Dag.⁶ Stockholms kriminalpolis beskrev svenska *Populär tidskrift för sexuell upplysning* som politiskt närstående den svenska och internationella kommunistiska rörelsen.⁷

Redaktionen själva konstaterade redan i det första numret av tidskriften att de inte trodde att ”det nuvarande nödtillståndet och barbariet på det sexuella området kan avhjälpas enbart med upplysning”. Denna begränsning av sexualupplysningens potential återupprepades i ett flertal andra artiklar. Anledningen till begränsningen var enligt redaktionen att grunden för all tystnad och alla hemligheter, som enligt dem

omgärdade sexualiteten, hade betydligt djupare rötter än ”okunnighet och oförstånd”. Istället kom tystnaderna ur den religiösa moral som omgärdade sexualiteten och ur de ekonomiska förutsättningarna i ett kapitalistiskt samhälle. Enligt avslutningen på den åtalade artikeln i *Populär tidskrift*, som beskrev olika tekniker för heterosexuella samlag, var ”sexualnöd” något som hörde samman med ”den borgerliga samhällsordningens system”. Just därför ansågs den sexuella upplysningen som tidskriften ägnade sig åt endast fylla en liten, men dock viktig, funktion i väntan på den proletära revolution som skulle lösa frågan.⁸

Kopplingen mellan borgarklass och sexuell nöd gavs också en historia i *Populär tidskrift*. Borgerlighetens uppkomst presenterades som startpunkten för en förtryckande sexualmoral. Brottet mot vad som presenterades som en ursprunglig moral förlades till reformation och puritanism, vilket i sin tur kopplades samman med borgerlighetens uppkomst som klass i historiematerialistisk anda.⁹

Populär tidskrift beskrev ett maktintresse bakom vad de skildrade som en utbredd tystnad kring sexuella frågor och åtalet mot tidskriften blev för dem ett kvitto på att den borgerliga staten var beredd att upprätthålla tystnaden med tvångsmedel. Genom ett system som underblåste skuld och vanföreställningar höll borgerligheten de arbetande i okunskapens bojar. Den som inte fullt ut förstod sin egen sexualitet eller förmådde att nå en god ”driftstillfredsställelse”, skulle uthärda kärlekslösa och otillfredsställande äktenskap. Avsaknaden av god sexualupplysning och kriminaliseringen av försäljning av preventivmedel, framställdes som ett sätt att skapa en stor och utarmad arbetarklass. Med stora barnaskaror att försörja skulle arbetarnas styrka i klasskampen minska och föråldrade maktförhållanden kunna bevaras av överheten.¹⁰

TYSTNADER, HEMLIGHETER OCH SANNINGSSÄGARE

Det är så klart mycket svårt att med säkerhet belägga tesen att det i Sverige rådde en stor sexualnöd under mellankrigstiden och att denna också berodde på borgerlig klassmakt. Som jag konstaterat ovan fanns det en relativt rik flora av litteratur, som kan förstås som sexualupplysande under mellankrigstiden, även om det är svårt att avgöra exakt hur spridd den var och i vilka samhällsgrupper den lästes. Samtidigt är det lätt att se hur kretsen kring tidskriften, som också var viktig vid bildandet av RSFU, i skrivandet av den svenska sexualupplysningens historia skrivs fram i en teleologisk historia där sexualupplysningen sprider ljus i de mörkaste vrår.¹¹

Syftet med den här artikeln är inte att avgöra sanningshalten i *Populär tidskrifts* beskrivning av sakernas tillstånd, utan att undersöka anspråket på att företräda ett tal kring sexualitet som bryter en dominerande och repressiv tystnad, i detta fall även kopplat till ett tydligt politiskt projekt. Anledningen är att tidskriften så tydligt stämmer överens med filosofen och idéhistorikern Michel Foucaults tes att den västerländska förståelsen av sexualitetens historia bygger på ett slags syndafallsberättelse, där ett tidigare fritt sätt att förhålla sig till kön och sexualitet övergick i ett tystnaders och repressionens herravälde, som några få modiga sanningssägare försökt och försöker bryta genom att tala om könet. För Foucault är inte det intressanta om könet varit förtryckt eller inte. Istället intresserar han sig för själva talet kring könet och läser även tystnader och förbud som ett sätt att bygga upp vad han kallar ett modernt sexualitetsmönster. Detta ställer förbuden, tystnaderna och sanningssägandet i ett annat ljus. Alla bidrar de till att ringa in och i förlängningen att skapa kön och begär. Förbuden skapar normalitet genom det avvikande. Talet bidrar till att sexualiteten penetrerar alla nyanser av mänskligt samspel. Tystnaderna fungerar som ett ständigt varande, illa ihopsytt sår som hela tiden gör sig påmint.¹²

Den repressionshypotes Foucault etablerar och vänder sig mot bär på en spännande paradox. Ju mer vi försöker frigöra oss från ett system vi uppfattar som förtryckande genom att i tal bryta med det, desto mer stärker vi det. Extra intressant blir det när detta sätts i ett historiskt och politiskt sammanhang, till

exempel vid legaliseringen av homosexuella kontakter 1944. En legalisering där sexualupplysare likt de bakom *Populär tidskrift* spelade en viss roll. I den äldre lagen hade samkönade sexuella handlingar varit kriminaliserade.¹³ Under mellankrigstiden började dock radikaler av olika slag argumentera för behovet av en spridd sexualupplysning och för att homosexuella kontakter skulle avkriminaliseras.¹⁴ Det främsta argumentet för en avkriminalisering var att homosexualitet, så som den beskrevs i till exempel *Populär tidskrift*, var något medfött eller möjligen en störning och därmed inget som borde vara straffbart.¹⁵ Deras argumentation var en del av fixerandet av en tydlig heteronormativ ordning, ett nytt sätt att förstå begär i en naturaliserad tudelning mellan hetero- och homosexualitet, där homosexualiteten är evigt dömd till att vara den heterosexuella normalitetens skrämmande och förvrängda spegelbild. Men för radikalerna under mellankrigstiden framstod rimligen lagändringen som frigörande samtidigt som den bidrog till fixeringen av normerande kategorier.

Ur min synvinkel är de unga radikala läkarna bakom *Populär tidskrift för sexuell upplysning* inte del i en historia om en stadigt marscherande upplysning, som sakta men säkert röjer undan gamla hinder och släpper in förnuftets ljus där förtryckets mörker dominerat. Istället är de för mig del i ett ständigt accelererande tal om könet, som för Foucault tog avstamp i motreformationens (åter)införande av bikten som en av kristendomens hörnstenar. Bikten eller bekännelsen är också något som präglar det moderna samhällets sätt att förhålla sig till sexualitet, ett ständigt berättande och sökande efter sanning om könet, som gör att sexualitetsmönstret tränger djupare in i våra liv. De som inte vill söka sanningen eller bekänna tvingas till bekännelse genom bland annat läkarvetenskapen och en medicinsk sexualupplysning. Det handlar alltså inte om att dra ut unkna fördomar i ljuset utan snarare om en påtvingad bekännelse å andras vägnar genom ett ständigt samlande och synliggörande av både njutningar och det som beskrivs som perversa avvikelser, ett språkligt skapande av både normalitet och avvikelse. Visserligen inleds såväl de åtalade artiklarna som de pamfletter som försvarade tidskriften inför åtalet med varningar om att de talar kring saker som kan väcka anstöt eller känslösvall. Samtidigt är just anstöten och känslösvallen del i frammanandet av en känsla av att bryta mot makten. Även om sexualupplysarna såg sig själva som avslöjare av en stor hemlighet – hemligheten om sexualiteten – så är själva tanken på en hemlighet som kan och bör avslöjas en viktig beståndsdel i talet kring sexualiteten. Kanske är hemligheten och dess avslöjande ett av talordningens viktigaste beståndsdelar och ett sätt att egga människor att ständigt tala om sexualiteten.¹⁶ Eller för att tala direkt med Foucault: ”Vad som är utmärkande för de moderna samhällena är inte att de dömt könet att stanna i skuggan, det är att de ägnar sig åt att ständigt tala om det, samtidigt som de framhäver det som *hemligheten*.”¹⁷

Istället för att dra fram hemligheter i ljuset spelade de radikala läkarnas tal kring sexualitet en roll i att skapa nya hemligheter och nya tystnader som bättre passade med en ny ordning i sättet att tala kring sexualiteten – en ordning som enklast kan beskrivas som utgående från föreställningen om heterosexualitet som sexualitetens normalitet. Det handlade alltså om att dra nya gränser för det anständiga och för det som kunde talas om samt om normerande uteslutningar som gjordes. Där de unga läkarnas tal tidigare kunde stämpas som sårande för en allmän sedlighet, gick dessa läkare under 1930-talet i fronten för ett tal som menade sig sätta vetenskap och inte moral i främsta rummet.

EN MEDICINSK SEXUALUPPLYSNING

Redaktionen för *Populär tidskrift för sexuell upplysning* kopplar i pamfletterna till sitt försvar samman åtalet med en större reaktionär vilja att hålla människor i ofrihet och okunskap. För redaktionen kom alla initiativ på området från radikalt håll. De unga läkarna målade upp en bild av att den svenska borgerligheten offrade en verklig sexuell upplysning på anständighetens altare, samtidigt som alla var överens om vikten av sexuell upplysning. Borgerlighetens anslutning till upplysning var enligt dem en läpparnas

bekännelse. Det som präglade den rådande sexualupplysningen var istället enligt redaktionen ”lögnen, halvsanningen [och] förtigandet”, en strategi som inte ansågs skydda mot någon av sexuallivets avarter eller faror, utan istället drev vetgiriga ungdomar till undanskymda och mörka platser för en fostran som dröp av ”naturalistisk brutalitet”. Där fick ungdomen så klart ingen vetenskapligt riktig upplysning utan istället okunnighet och fördomar som tillsammans med den rådande moraluppfattningen gav upphov till konflikter, sjukdomar och olyckor.¹⁷

Denna ”naturalistiska brutalitet”, som sades frodas på bakgårdar och i möten med prostituerade, drevs av en nyfikenhet och en vetgirighet som enligt de självutnämnda sanningssägarna skapades av förbuden, av signalerna att sexualiteten var en stor hemlighet som inte tålde dagens ljus. Förbuden och tystnaderna skapade enligt *Populär tidskrift* den övererotisering och pornografi som sedlighetsivrarna sade sig kämpa mot. För de radikala läkarna i redaktionen var det en omöjlighet att med förbud bekämpa sexuella avarter, eftersom avarterna enligt de unga läkarna hade sitt upphov i undertryckande, skamkänslor och en koppling av ”sexualsfärens problem med de mest skamliga och smutsiga tankar”. I pamfletterna handlade det alltså inte om ett val mellan tidskriftens eventuella sedlighetsårande sexuella upplysning och en total tystnad, utan om ett val mellan vetenskaplig och kylig upplysning eller en ”delvis oriktig och snuskig” information från jämnåriga kamrater eller tvivelaktig erotisk litteratur. Den felaktiga upplysningen kunde förgifta ungdomens själsliv med föreställningar om att ”sexualitet är något fult och skamligt”.²⁰

I *Populär tidskrift* skildrades sexualitet således som en naturgiven storhet som alltid var närvarande i människors liv. Naturen satte gränser för vilka kulturella förändringar som kunde genomföras. Hålls sexualiteten tillbaka av hämningar och moral växte den sig bara starkare och tog sig andra, potentiellt farliga, uttryck. Rätt utvecklad och kontrollerad genom en sund och naturlig tillfredsställelse skulle däremot den naturliga sexualiteten ge stimulans och stärka både kropp och själ.²¹

Tanken att sexualitet är en naturkraft finns även i äldre sexualhandboks litteratur, vilket många forskare visat. I handböckerna betonades vikten av att genom kultur få kontroll över sexualiteten. En stark sexualitet förknippades med naturfolk eller förförda barn. Dessa ansågs stå på en låg kultur nivå. I 1800-talets sexhandböcker stod den borgerliga kulturmänniskan för den högsta formen av sexualitet. Kontrollen över de egna lustarna var ett slagfält där kulturen kunde besegra naturen. ”Lägre stående raser”, städernas underklass samt kvinnor och barn ansågs utöva en sexualitet som låg närmre det djuriska. Genom kopplingar mellan natur och en tillskriven okontrollerad sexualitet, biologiserades bland annat klass och därigenom legitimerades ett hårt klassamhälle.²²

I direkt polemik med detta synsätt publicerade *Populär tidskrift* flera artiklar som slog fast det i grunden positiva att arbetarklassen kännetecknades av en mer naturlig inställning till sexualitet. I dessa beskrevs det som sunt att inte vara alltför påverkad av den rådande moralen, som utmålades som upphov till ett tillkrånglat och hämmat sexliv, vilket i sin tur kopplades till borgarklassen. Å ena sidan perversion och degeneration å den andra tillknäppt och hämmat. Båda extremerna kopplades till borgerligheten, i mitten fanns den sunda och naturbejakande arbetarklassen. Därmed hälsade *Populär tidskrift* med glädje ett ”friare, livsgladare kamratskap, som bli allt vanligare i umgänget mellan könen”. I tidskriften beskrevs hur sexuell upplysning förde med sig ett mer naturligt sätt att förhålla sig till sexualitet och sexuell umgänge. Det inskräpades att samhället inte borde omgärda naturliga yttringar med kulturella eller sociala skrankor. Ett fullgott samlag krävde samtycke, men det fanns en rad kroppsliga fenomen som för sunda och normala människor endast skänkte styrka eller vederkvickelse, exempelvis onani eller nattliga utlösningar. Den harmoniska och tillfredsställda människan, som levde ut sin sexualitet, beskrevs dessutom som varandes mer social i jämförelse med den otillfredsställda och ångestjagade.²³

Inte minst kvinnors sexuella frigörelse kopplades till en rad ekonomiska och sociala reformer. Reformerna

beskrevs som så stora och genomgripande att de endast var möjliga att genomföra under socialismen. Ett socialistiskt samhälle pekades ut som vägen till en naturlig sexualutveckling och en naturlig och fri sexualitet. Den gamla moralens nedbrytande krävdes för att sex och kärleksliv skulle kunna bli tillfredställande. Detta gällde även för kvinnor, för att de skulle kunna möta sina manliga partner som ”fria, ohämmade jämlikar”.²⁴

Tystnaden ledde även till att de som likt *Populär tidskrifts* skribenter ville närma sig ämnet från en upplyst och vetenskaplig vinkel blev tvungna att skrida fram varsamt. Anledningen var att sexuella ämnen var ”synnerligen ömtåliga [...] inte på grund av sin egen natur utan på grund av [läsarnas] förvända uppfostran”. Därför gällde det för upplysarna att ta sig an ämnet med försiktighet men samtidigt med ”absolut öppenhet och klarhet”.²⁵

Samtidigt aktade sig sexualupplysarna noga för att sätta läsarnas känsloliv i svallning eller väcka sexuella fantasier. *Populär tidskrift* propagerade för en framställning som var medvetet ”saklig, torr [och] halvt akademisk” och som dessutom saknade ”[v]arje form av lyriskt eller artistiskt betonad framställning” såväl som ”alla illustrationer”, allt för att undvika att läsaren tog anstöt eller upphetsades. Vidare skulle tidskriftens helhet, som andades medicinsk expertis och distanserad vetenskaplig kyla, sätta även potentiellt förförande material i ett sammanhang där det främst skulle verka upplysande. Att åklagaren och borgerliga tidningar uppfattade denna ”sakliga och kyliga upplysning” som snuskig och sedlighetssårande visade för de unga läkarna enbart att tidskriftens belackare inte förmådde diskutera frågan på samma lidelsefria och vetenskapliga grund som redaktionen.²⁶

Även ett så potentiellt förföriskt ämne som homosexualitet och homosexuella gärningar förtjänade att tas fram i ljuset och ges en grundlig genomgång i *Populär tidskrift för sexuell upplysning*. Genom att dra fram även sådant som exempelvis åklagare fann stötande hoppades redaktionen stilla en nyfikenhet hos sina läsare och möjliggöra att homosexualiteten försvann från läsarnas fantasiliv.²⁷

Trots all sin deklarerade saklighet och vetenskapliga ton gick *Populär tidskrift* delvis åklagaren till mötes genom att erkänna att själva talet kring sexuella frågor i vissa fall kunde väcka sexuell upphetsning. Redaktionen var dock mån om att poängtera att det inte handlade om att skapa sexuella lustar som inte fanns hos läsaren före läsögonblicket. Istället var icke önskvärda sexuella lustar som kunde väckas bara en konsekvens av den helt naturliga sexualdrift som läsaren redan hade, enligt deras synsätt. Därmed blev upphetsningen på sätt och vis önskvärd eftersom den var en biprodukt av en upplysning som skulle befria driften. Den respons tidskriften fick visade enligt redaktionen på ett så stort behov av upplysning att de beslöt att låta en del av vinsten från försäljning av tidskriften gå till att finansiera starten av Riksförbundet för sexuell upplysning (RFSU) och dess rådgivningsverksamhet.²⁸

I sin argumentation pekade redaktionen ofta på att det som publicerades i tidskriften var ”medicinskt oantastligt” och att det var läkare och vetenskapsmän som borde ha tolkningsföreträdare framför både rättsväsende och borgerlig press, kring vad som var sedlighetssårande och vad som var god sexuell upplysning. Dessutom framhävde tidskriften att stora delarna av köparna var en del av det ansvarstagande Folkrorelsesverige, dels i form av män ur arbetarrörelsen med uppdrag i stat eller kommun, dels i olika former av pedagoger. Om åklagaren skulle få som han ville kunde dessutom vissa handlingar eller företeelser, som i sig var sedlighetssårande, aldrig kunna talas om. Därmed skulle upplysning helt ointetgöras.²⁹

Istället för att arbetarungdomen genom förbud och tystnad skulle drivas till ”drängkamrar och bakgårdar” för sexuell upplysning, ville *Populär tidskrift för sexuell upplysning* ge kunskap och upplysning på ett sakligt och nyktert sätt. Därigenom skulle udden tas av nyfikenheten och på sikt utradera okunskap och fördomar såväl som oönskade sexuella beteenden. Redaktionen menade att ”det är halvsanningarna

som driver den nyfikna upphetsningen till sin höjdpunkt, efter en vederhäftig och fullständig upplysning försvinner det eggande”. Upplysningen skulle enligt redaktionen ge kunskap och därigenom skydda mot alla faror som lurade på det sexuella området. Mot ”missgrepp och olyckshändelser”, ”avhållsamhet och onani” samt ”prostitution och könssjukdomar” hjälpte inte förbud eller tystnad. Däremot gav kunskapen det skydd som behövdes för att ungdomen skulle kunna lämna ett ”sexualhyckleri” bakom sig och istället söka en ”naturlig driftstillfredsställelse”.³⁰

Upplysning skulle dessutom ge ungdomen en insikt kring sexualitet som ”en fri och naturlig drift”, som inte behövde omgärdas av skuld känslor eller nervositet lika lite som ”råa och cyniska anspelningar”. Istället gällde det enligt redaktionen att ge ungdomen ett lugnt och förnuftigt sätt att behärska den ”fysiologiska företeelse” som sexualiteten innebar. I den behärskningen ingick att varna för olämpligt könsutlösning.³¹

I fallet homosexualitet skulle en väl genomförd sexuell upplysning skydda ”känsliga ungdomar med en viss latent dragning åt det homosexuella hållet”, eftersom de då lättare skulle kunna upptäcka försök till förförelse. Om de trots sin upplysta syn på sexualitet föll för frestelsen skulle ”själva det eventuella förförelsetraumat minskas”.³²

I *Populär tidskrifts* försvarstal antogs ett naturligt förhållningssätt till den drift, som sexualiteten ansågs vara. Som gott exempel nämndes Sovjetunionen, där sexualupplysning enligt författarna blivit var mans egendom och lett till ”en sund och naturlig utlösning av drifterna”. Förutom sundhet och naturlighet gav det dessutom ett betydligt mindre erotiserat samhälle. Många sovjetresenärer kunde enligt tidskriften vittna om den avsexualisering som sovjetsamhället genomgått, i pamfletterna i bjärt kontrast till det övererotiserade väst. Den sexuella upplysningen skulle alltså genom kunskap döda den nyfikenhet som tystnaden förde med sig. Därigenom hoppades *Populär tidskrift för sexuell upplysning* kunna få bort både övererotisering och pornografi. Slutsatsen var: ” [hos] den ungdom som redan fått en klok och riktig undervisning [...] kan inte finna något sensationellt i fotografier av nakna tanter.”³³

HOMO- OCH HETEROSEXUELL DRIFTSTILLFREDSSTÄLLELSE

Den intressantaste av de två åtalade artiklarna är den om homosexualitet. Av polisintendenten beskrevs den som ett ”alster av [...] pornografisk natur” som lindade in ”den homosexuelle [...] i medlidamhetens och sympatiens lena bomull”, samtidigt som den ingående skildrade ”den homosexuelles olika sätt att finna utlösning för sin drift”. Redaktionen värjde sig mot att skildringarna av homosexuella akter skulle vara pornografiska. Hänvisning gjordes till att artikeln borde ses som en helhet i vilken mer än 30 sidors torr akademisk utläggning skulle sätta några sidor mer upphetsande material i ett sakligt och kyligt sammanhang. Texten är också skriven på ett ganska omständligt språk med gott om latinska uttryck insprängda, antagligen för att få den rätta kalla och vetenskapliga tonen. Det är dock lätt att se att skildringar av hur en homosexuell man ”drömmer och fantiserar om dem [andra män], älskar att betrakta deras kroppar, att smeka dem och bli smekt av dem” kan ha väckt anstöt hos kriminalinspektören. Förutom skildringarna av kärlek och begär väckte även artikelns påstående om att alla män i vissa situationer eller åldrar kunde finna sexuell tillfredsställelse hos det egna könet särskild harm. Värt att påpeka i sammanhanget är att den enda gång lesbiska skymtar fram är i den rätt torra skildringen av olika former av ”homosexuell tillfredsställelse av könsdriften”. I övrigt är det manlig homosexualitet och manliga homosexuella som diskuteras. I avsnittet får läsaren bland annat lära sig att den vanligaste formen för sexuell tillfredsställelse hos både män och kvinnor är ömsesidig onani och beröring av olika slag. Särskild uppmärksamhet får oralsex som enligt artikeln är vanligt både hos djuren och kvinnliga homosexuella, dock förekommer det enligt artikeln även hos andra än homosexuella. En form av tillfredsställelse som enligt författaren däremot var på

utdöende var penetrationssex, endast åtta procent av de homosexuella uppgavs ägna sig åt denna praktik.³⁴

När *Populär tidskrift för sexuell upplysning* argumenterade för sin rätt att över huvud taget ha med en artikel kring homosexualitet, ett ämne redaktionen var medveten om kunde verka stötande, stödde de sig inte enbart på att talet skulle rycka undan mattan för nyfikenhet och förbereda latent homosexuella för att kunna stå emot förförelse bättre. De radikala läkarna förde även fram att liknande texter publicerats som bilaga till en riksdagsmotion samt i medicinsk litteratur utan att bli föremål för rättslig prövning. Det som skilde artikeln från motionen uppgavs vara att artikeln var mer vetenskaplig, både genom att vara skriven av en medicinare och genom att ligga närmare en vetenskaplig uppfattning kring homosexualitetens orsaker. En sådan skildring var dessutom av författaren ämnad att hjälpa såväl homosexuella som plågats av ”skuldbelastade homosexuella fantasier” som att en rationell analys.

Där riksdagsmotionen helt betonade biologiska förklaringar är artikeln en smula mer försiktig. Visserligen talar den om ”äkta homosexuella” som har en ”medfödd egendomlighet i likhet med färgblindhet”. För dessa äkta homosexuella menar artikelförfattaren att det knappast ens går att tala om sjukdom, eftersom egenheten inte är en sjuklig process utan ett naturligt tillstånd. Däremot talar artikeln även om ”förvärvad homosexualitet”, som skulle bero på en ”sjuklig störning i utvecklingen”. Det är dock värt att poängtera att artikeln här inte talar om en äldre syn som såg förförelse som inkörsport till osedligt beteende, utan snarare ansluter sig till den frambrytande pskoanalysen. Störningar i utvecklingen framställs självfallet inte som något eftersträvanvärt – att kategorisera något som en störning innebär ju att tydligt skapa det som avvikande i relation till normalitet – men för *Populär tidskrift för sexuell upplysning* var det stora problemet den isolering och de fördomar som homosexuella upplevde. För tidskriften var målet vad redaktionen uppfattade som en naturlig och sund tillfredsställelse av driftslivet. Skribenten för fram lyckligt parbildande homosexuella som ett positivt exempel.

Fokuset på parbildning fanns även tydligt uttalat i den andra åtalade artikeln, ”Det sexuella samlivets teknik”. Redaktionen var mån om att slå fast att artikelns målgrupp var gifta par och alltså inte sexuellt aktiva ungdomar. Visserligen riktade sig vissa delar av artikeln just till ungdomar, men det var avsnitt som enligt redaktionen var ämnade att övervinna den skam och okunskap som florerade bland de vars drifter nyligen väckts till liv. Merparten av artikeln var istället till för att ge gifta par omväxling i samlivet. På så sätt kunde äktenskap som annars skulle gått under i endera partens sökande efter omväxling utanför hemmets trygga vrå räddas. Dessutom kunde även äktenskap där ”kontrahenterna inte betedde sig ändamålsenligt på detta område” bevaras. Samtidigt betonade redaktionen att artikelns vetenskapliga värde var beroende av den vikt läsaren lade vid äktenskapet som institution och att andra artiklar, som undgått åtal, var betydligt mer kritiska mot äktenskapet.³⁷

Även här var skildringen av sexualakterna torr och saklig med många medicinska termer. Artikeln gav mycket uppmärksamhet åt vilka delar av genitalierna som stimulerades och i vilken utsträckning det skedde i olika positioner. Samtidigt betonade författaren inledningsvis att det viktigaste för att nå driftstillsfredsställelse var att ”man framför allt måste bete sig fritt och otvunget” samt att det inte var önskvärt att kvinnan var helt passiv under samlaget. För att öka njutningen kunde hon med fördel ibland ”förändra ställning en smula genom att böja och sträcka på benen på olika sätt”.³⁸

EN EMANCIPATORISK HETERONORMATIVITET?

Den femte mars 1934 frikändes *Populär tidskrifts* ansvariga utgivare av juryn i tryckfrihetsmålet. Trots frikännandet såg sig redaktionen fortfarande som förföljda sanningssägare. De pekade på att tidskriften fortfarande drabbades av det distributionsförbud som järnvägsstyrelsen lagt på landets samtliga Pressby-

rår. Dessutom menade de att tidskriften från predikstolar, katedrar och tidningsspalter beskylldes för allt från bolsjevikkpropaganda till att tjäna pengar på sexualupplysningen. Ett borgerligt intresse för sexualupplysning, framförallt i skolan, framställdes som ett sätt att ta udden av sexualupplysningen som politiskt projekt och att leda den på villovägar. Allt detta fick enligt redaktionen endast effekten att sexualupplysarna skulle kämpa för att uttala sig ”sundare och riktigare om det sexuella livet, genom att fortsätta [sitt] upplysningsarbete och genom att avslöja reaktionens syften och förtal”.³⁹

Det är alltså lätt att se hur redaktionen för *Populär tidskrift för sexuell upplysning* och de unga läkare som medarbetade i tidningen framställde sig själva som avslöjande en stor hemlighet, som brytande mot en kompakt och repressiv tystnad kring kön och sexualitet. De slog hela tiden fast att de uttalade en tidigare förbjuden sanning och att deras tal var den enda vägen till en mer upplyst och rationell verklighet. Genom sitt avslöjande av hemligheter kring sexualiteten framställde de sig som individer som bröt mot makten. Åtalet bekräftade rimligen deras övertygelse, även frikännandet och införandet av viss sexualupplysning i skolan togs ju som intäkt för att de utslungat en förbjuden sanning som makten sökte tysta.

Samtidigt är det tydligt att en forskare som närmar sig deras texter kritiskt, snarare finner något annat. De unga läkarnas tal kring och de bekännelser å andras vägnar de ägnade sig åt genom ingående och detaljerade skildringar av både hetero- och homosexuella akter, begär och personer bidrog till att etablera och befästa ett för tiden relativt nytt sätt att förstå, ordna och tala kring sexualitet som vi idag tar för givet – den binära uppdelningen i hetero- och homosexualitet där sexualiteten förstås som något essentiellt. Samtidigt var talet också del av ett konkret politiskt projekt i läkarnas samtid.

Heteronormativt? Javisst. Ett nytt sätt för makten att genom en ny diskurs penetrera ännu djupare i mänskliga relationer? Säkerligen. Men samtidigt en del i ett projekt som strävade efter mänsklig frigörelse och som dessutom uppnådde vissa resultat som gav konkreta nyttigheter till verkliga människor. Visst stärkte den nya sexuella upplysningen läkarens makt att kategorisera och patologisera. För människor som slapp oönskade graviditeter eller könssjukdomar var det kanske ett pris värt att betala. Visst skapade den medicinska synen på homosexuella begär i hög grad själva den homosexuelle och satte en tvångströja av skötsam tvåsamhet på begäret. Samtidigt kanske det fanns en poäng med att undgå kriminalisering och polisiär förföljelse.

Att den tänkta frigörelsen förde med sig ett nytt sätt att göra sexualitet, ett nytt sätt att ordna normalitet, innebär inte att den var av ondo men visar kanske på komplexiteten i historien. Kanske kan det helt enkelt vara så att även heteronormativitet ibland kan vara emancipatorisk?

[Andrés Brink Pinto, fil.dr i historia, Lunds universitet.](#)

1 Lennerhed, Lena, *Sex i folkhemmet – RFSU:s tidiga historia*, Gidlund, 2002, s. 59-62; Kristenson, Nils, *Rädda familjen – kristen opinionsbildning i befolkningspolitiska och sexaletiska frågor under 1930-talet*, Studia historico-ecclesiastica Upsaliensia, 1997, s. 77-83.

2 *Handlingarna i målet mot Populär tidskrift för sexuell upplysning [...] : Juryns och rättens utslag*, Stockholm, 1934, s. 5; *Polisdiktatur eller vetenskaplig upplysning?: [kriminalpolisens utredning om Populär tidskrift för sexuell upplysning]: [förlaget och redaktionens svar]*, Stockholm, 1933, s. 3, 7-13.

3 Ekenstam, Claes, *Kroppens idéhistoria. Disciplinering och karaktärsdanning i Sverige 1700-1900*, Gidlund, 1993, s. 272-279; Kristenson, 1997, s.78-80, 119-128; Laskar, Pia, ”Sexualfrågan som verktyg i könsdebatten”, i Bergenheim, Åsa & Lennerhed, Lena (red.), *Seklernas sex – bidrag till sexualitetens historia*, Carlssons, 1997, s. 188; Laskar, Pia, *Heterosexualitetens historia – kön sexualitet och njutningsnormer i sexhandböcker 1800-1920*, Modernista, 2005, s. 313-314;.

4 *Handlingarna i målet mot Populär tidskrift för sexuell upplysning*, s. 16, 57; *Polisdiktatur eller vetenskaplig upplysning?*, s. 15-16, 24-25.

5 Grossman, Anita, *Reforming Sex*, Oxford University Press, 1995, s. 15-26, 36, 108, 122-124.

6 Longum, Leif, ”Psykoanalysen och kulturkampen” i *Kulturradikalismen – det moderna genombrottets andra fas*, Norlin, Bertil (red.), Symposium, 1993, s. 41-42.

7 *Polisdiktatur eller vetenskaplig upplysning?*, s. 8,14, 22.

- 8 "Anmälan", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 1, 1933, s. 5; "Sexualnöd och borgerlig sexualmoral", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 5, 1933, s. 27-28.
- 9 "Kärlekskonsten hos de exotiska folken", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 6, 1935, s. 273-274.
- 10 "Sexualupplysning som geschäft, Hur man utnyttjar den sexuella nöden", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 1, 1933, s. 38; "Impotens", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 5, 1933, s. 27; "Kampen om sexualmoralen", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 3, 1935, s. 122-127.
- 11 Lennerhed, 2002, s. 58-59, 74.
- 12 Foucault, Michel, *Sexualitetens historia band 1 – viljan att veta*, Daidalos, 2002, s. 34-36.
- 13 Lundahl, Pia, *Intimitetens villkor*, Lunds universitet, 2001, s. 82-83; Rydström, Jens, *Sinners and citizens: bestiality and homosexuality in Sweden 1880-1950*, Stockholms universitet, 2001.
- 14 Exempelvis bildades RFSU 1933.
- 15 Lennerhed, 2002, s. 65, 159-171.
- 16 Foucault, 2002, s. 48-58, 84-85.
- 17 Foucault, 2002, s. 58.
- 18 *Handlingarna i målet mot Populär tidskrift för sexuell upplysning*, s. 28, 46; *Polisdiktatur eller vetenskaplig upplysning?*, s. 28-29.
- 19 *Handlingarna i målet mot Populär tidskrift för sexuell upplysning*, s. 22, 48, 59; *Polisdiktatur eller vetenskaplig upplysning?*, s. 30.
- 20 *Handlingarna i målet mot Populär tidskrift för sexuell upplysning*, s. 51-52.
- 21 "Det sexuella samlivets teknik", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 5, 1933, s. 4,10; "Könsdriftens inordnande i samhället", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 2, 1934, s. 93; "Sexualundervisning – När? Av vem? På vad sätt?", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 4, 1934, s. 191; "Sexualiteten som uppfostrings- och moralproblem", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 5, 1934, s. 223-233.
- 22 Se exempelvis Bergenheim, 1994, s. 69-70; Ekenstam, 1993, s. 232-242; Johannisson, Karin, *Medicinens öga*, Norstedts förlag, 1990, s. 126-129; Johannisson, Karin, *Den mörka kontinenten*, Norstedts förlag 1995, s. 81-85; Larsson, Maja, *Den moraliska kroppen*, Gidlunds förlag, 2002, s. 92-93, 109-121, 146; Laskar, 2005, s. 310-312.
- 23 "Könsdriftens inordnande i samhället", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 2, 1934, s. 101. Se även "Homosexualiteten", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 4, 1933, s. 5-6; "Vad är 'sädesförlust', och vad har den för betydelse?", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 3, 1934, s. 120-122; "Religionen och sexualiteten", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 5, 1934, s. 245.
- 24 "Könskyla (frigiditet) hos kvinnan", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 3, 1933, s. 35. Se även "Anmälan", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 1, 1932, s. 5; "Upplysningsbyråer i sexuella frågor, Ett norskt föredöme och ett svenskt initiativ", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 1, 1933, s. 48.
- 25 *Handlingarna i målet mot Populär tidskrift för sexuell upplysning*, s. 22.
- 26 *Handlingarna i målet mot Populär tidskrift för sexuell upplysning*, s. 29, 31, 53; *Polisdiktatur eller vetenskaplig upplysning?*, s. 31.
- 27 *Handlingarna i målet mot Populär tidskrift för sexuell upplysning*, s. 49.
- 28 *Handlingarna i målet mot Populär tidskrift för sexuell upplysning*, s. 52; *Polisdiktatur eller vetenskaplig upplysning?*, s. 15, 24-25, 27.
- 29 *Handlingarna i målet mot Populär tidskrift för sexuell upplysning*, s. 47, 54-59; *Polisdiktatur eller vetenskaplig upplysning?*, s. 27.
- 30 *Polisdiktatur eller vetenskaplig upplysning?*, s. 28-31.
- 31 *Handlingarna i målet mot Populär tidskrift för sexuell upplysning*, s. 52; *Polisdiktatur eller vetenskaplig upplysning?*, s. 28-30.
- 32 *Handlingarna i målet mot Populär tidskrift för sexuell upplysning*, s. 49.
- 33 *Handlingarna i målet mot Populär tidskrift för sexuell upplysning*, s. 24; *Polisdiktatur eller vetenskaplig upplysning?*, s. 29-30.
- 34 "Homosexualiteten", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 4, 1933, s. 3-4, 14-18.
- 35 *Polisdiktatur eller vetenskaplig upplysning?*, s. 11.
- 36 *Handlingarna i målet mot Populär tidskrift för sexuell upplysning*, s. 30, 36, 41, 48, 61-62.
- 37 *Handlingarna i målet mot Populär tidskrift för sexuell upplysning*, s. 51-52; *Polisdiktatur eller vetenskaplig upplysning?*, s.21.
- 38 *Handlingarna i målet mot Populär tidskrift för sexuell upplysning*, s.41-44.
- 39 "Frikännandet", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 2, 1934, s. 104; "Sexualundervisning – När? Av vem? På vad sätt?", *Populär tidskrift för sexuell upplysning* nr. 4, 1934, s. 184.

EN OHEJDBAR KOMMERSIALISERING
AV DET SEXUELLA? PORRTIDNINGAR
OCH FÖRESTÄLLNINGEN OM DEN SVENSKA
SYNDEN UNDER 1950- OCH 1960-TALEN

KLARA ARNBERG

EN OHEJDBAR KOMMERSIALISERING AV DET SEXUELLA? PORRTIDNINGAR OCH FÖRESTÄLLNINGEN OM DEN SVENSKA SYNDEN UNDER 1950- OCH 1960-TALEN¹

KLARA ARNBERG, FIL.DR I EKONOMISK HISTORIA MED INRIKTING PÅ GENUS- OCH SEXUALITETSHISTORIA, STOCKHOLMS UNIVERSITET.

Under 1950- och 1960-talen växte en internationell kritik av det svenska välfärdssystemet utomlands, där det sexuella stod i fokus. Kritiken behandlade så småningom alltmer Sveriges (brist på) reglering av sexuella skildringar och den mer eller mindre underjordiska export av porrtidningar som nådde ungdomar utomlands. I det här kapitlet undersöker jag hur detta behandlades i debatten i Sverige ca 1920-1970 med fokus på 1950- och 1960-talen, och hur porrtidningarna faktiskt såg ut och behandlade föreställningar om svenskhet, utländskhet, kön, kärlek och sexualitet. I kapitlet visas hur det under 1960-talet fanns en växelverkan mellan idén om den svenska synden och den pornografiska pressen, där pornografin drog nytta av och förstärkte den redan existerande genus- och nationalitetsbaserade föreställningen om den svenska flickan. Jag drar slutsatsen att föreställningen om branschens ohejdbara tillväxt också speglar en syn på sexualitet – eller kanske snarare den manliga sexualiteten – som omättbar och att begär och pengar därmed var intimt förknippade. Den svenska kvinnliga sexualiteten – som blev internationellt tillgänglig via de pornografiska tidningarna – blev ett tydligt orosmoment för svenska politiker, här uttryckt av centerpartisten Gunnar Larsson i riksdagens andra kammare:

Herr talman! Under det senaste årtiondet har vi fått uppleva att en snabbt växande flod av pornografiska alster har vällt ut över vårt land – en flod som på legala och illegala vägar sökt sig över landets gränser. Sverige har på detta område uppnått en föga hedrande ryktbarhet som ett land där inga restriktioner på detta område gäller. Man har också utomlands dragit slutsatsen att livet i Sverige kännetecknas av sexuell hållningslöshet, för att inte säga allmän lösaktighet.²

Citatet är hämtat från riksdagsdebatten angående regeringens proposition (1970:125) om ändringar i tryckfrihetsförordningen. Genom att slopa den paragraf som tidigare hade förbjudit publicering av material som ”sårade tukt och sedlighet” innebar den nya lagen som infördes 1971 att Sverige som andra land i världen legaliserade publicering av pornografi. Larsson gav här uttryck för en oro över den pornografi som redan fanns i Sverige och som exporterades eller smugglades till andra länder.

I det här kapitlet framträder de aktörer som var viktiga i framväxten av en internationaliserad porrtidningsbransch i Sverige, från förespråkare för en liberalare syn på sexualitet, till politiker, religiösa företrädare och pornografiförläggarna själva. Pornografi definieras i kapitlet på samma sätt som aktörerna gjorde då. Det betyder att en del av det material som behandlas i texten inte skulle uppfattas som pornografiskt av en nutida läsare.

DEN SVENSKA SYNDEN

Under 1950-talet var det som kallades den svenska synden ett återkommande tema i utländsk press med artikeln ”Sin & Sweden” i amerikanska *Time* 1955 som startskott. Artikeln fick stor uppmärksamhet och en debatt följde i flera västländer om det svenska sekulära samhällets effekt på människornas sätt att leva. Joe David Brown, som hade skrivit artikeln för *Time*, menade att sociologin hade blivit till en religion i sig själv i Sverige och att födslokontroll, aborter och promiskuitet sågs som omistliga rättigheter här, speciellt bland unga. Kritiken startade delvis som en reaktion mot att obligatorisk sexualundervisning införts i de svenska skolorna 1955, en lagstiftning som Sverige var först i världen att införa. Upprördheten över vad som ansågs vara ett osedligt tillstånd i Sverige hängde tätt samman med en kritik av välfärdsstaten och den svenska modellen och kan därmed ses som en del i kalla krigets motsättningar. Den medelväg mellan socialism och kapitalism som Sverige under 1930-talet hade beundrats för blev i kalla-krigs-retoriken kriti-

serad då den ansågs ligga till grund för sekularisering och en kall och rationell syn på människan. Trots att välfärdsstaten hade bidragit till att höja den allmänna levnadsstandarden ansågs svenskarna inte vara lyckliga. Deras flykt från en depraverad värld blev därför berusning av alkohol och sex eller genom det oåterkalleliga självmordet. Sverige användes med denna typ av retorik som skräckexempel på högsta politiska nivå i till exempel USA. Idéhistorikern Lena Lennerhed har visat hur den svenska synden var starkt knuten till föreställningar om kön. Indignationen rörde dels hur kvinnors arbetsuppgifter i hemmet hade flyttats över till den offentliga sfären, dels själva syndens bärare: den svenska flickan. Via filmer som Arne Mattssons *Hon dansade en sommar* (1951) och Ingmar Bergmans *Sommaren med Monika* (1953) blev den svenska sexuellt frigjorda unga kvinnan internationellt gestaltad och den svenska sexualiteten blev alltså även positivt förknippad med sommar, nakenbad och föräktenskapliga kärleksrelationer.

Föreställningen om svensk synd grundlades på 1950-talet, men exemplet Sverige användes länge som ett slagträ i debatten om socialistiskt inspirerade välfärdsstater och sexualitet. 1968 gjorde den italienska filmaren Luigi Scattini en mer eller mindre simulerad dokumentär om Sverige med den italienska titeln *Svezia, inferno e paradiso* (ung. Sverige, himmel och helvete) där självmordens, pornografins, superiets och de sociala reformernas Sverige skildrades. 1971 utkom Observer-korrespondenten Roland Huntforde's *The new totalitarians* där den svenska staten och sexualiteten beskrevs i liknande termer. Svenska filmer med nakenscener hade också fortsatt succé vilket ibland upprörde och ledde till åtal utomlands. Vilgot Sjömans film *Jag är nyfiken – en film i gult* hade en enorm framgång i USA och de juridiska tvisterna kring filmen sägs ibland ha banat väg för det pornografiska genombrottet där. När Torgny Wickmans explicita sexualupplysningsfilm *Ur kärlekens språk* hade premiär i Storbritannien 1971 rapporterades att 30 000 demonstranter samlats på Trafalgar Square med budskap som: ”Sverige – mer porr, mer självmord, mer alkoholism och mer gonorré för varje år”.

Flera forskare har framhållit att mytbildningen om den svenska synden var omfattande och att uppgifter om antalet självmord, utomäktenskapliga barn och lagstiftning ofta var överdrivna eller rent felaktiga. De svenska myndigheternas försök att bemöta felaktiga påståenden hade emellertid svårt att rå på det rykte som redan spritts om den svenska lössläppheten.

FRÅN IMPORT...

Mellankrigstidens pornografidebatt kännetecknades av en problematisering av och en rädsla för importen av pornografiska tidningar. Tidningar, som främst importerades från Tyskland och Frankrike, hade fått en relativt stor spridning enligt samtida pressdebatt och riskerade att komma i händerna på ”det uppväxande släktet”.

Under 1950-talet övergick oron allt mer från importen av pornografi till den inhemska produktionen. Att pornografin ansågs utgöra ett hot mot samhällsordningen och det nationella bekräftas genom att den exempelvis benämndes som en ”samhällsböld av ganska elakt slag”. Sensommaren 1955 beskrev en kvinna på insändarsidan i *Svenska Dagbladet* hur många efter semestern återvände till sitt paradisiska hemland med små sjöar och prydliga stationshus längs järnvägen:

Desto större blir kontrasten och besvikelsen, då man överallt på dessa små idyller till stationer ständigt möter det som man exempelvis i Tyskland inte sett: de pornografiska tidningarna oblygt uthängda i varenda kiosk. Vidare löpsedlar i jättelik stil om homosex och otuktsbrott. Varför ska vårt folk nu för tiden ständigt överösas av råhet och okultur? Är det inte ett led i strävan från vissa kretsar att försvaga vårt folk?³

Insändarskribenten gick inte närmare in på hur hon menade att pornografin skulle försvaga det svenska

folket, men betonade det olämpliga med att ungdomar kom i kontakt med tidningarna. Sexualitet utanför det heterosexuella äktenskapet beskrevs i hotfulla termer och skildrades här i kontrast till den svenska idyllen. Trots att den inhemska produktionen allt mer problematiserades, existerade pornografidebatten och debatten om den svenska synden parallellt men med relativt få kopplingar före 1960. Undantag från detta var Pingströrelsens dagstidning *Dagen*, där åtalet mot utgivaren av tidningen *Quick* 1955 kommenterades. Justitiedepartementet hade äntligen reagerat mot att Sverige översvämmades av ”pornografiska gristidningar” skrev *Dagen*: ”Vi har nu kommit till ett tillstånd beträffande den pornografiska litteraturen, som är en svår skamfläck för vårt land. Kan man undra på om den utländska pressen i land efter land börjar intressera sig för den svenska omoralen?”

Dagen kontrasterade i likhet med flera andra samtida debattörer pornografin med det nationella genom att likna den vid en svår skamfläck. Att ökningen av tidningarna beskrevs som en översvämning indikerar också med vilken styrka *Dagen* ansåg att utvecklingen skedde.

Det som benämndes smutslitteratur kom alltså fram till 1950-talets slut framför allt utifrån, även om det så småningom växte fram en inhemsk pornografiproduktion. Den svenska pornografin imiterade till en början europeiska och amerikanska tidningar och gav ut egna varianter med namn som *Paris Hollywood*, *Top Hat* och *Pin Up*. I takt med att de svenska tidningarna gick ifrån de internationella förlagorna och blev allt mer explicita under 1960-talet ökade också oron för den inhemska utvecklingen.

1960-TALETSEXLIBERALISM

Under 1960-talet pågick en sexualliberal debatt vid sidan av och i opposition mot de grupper som ville skärpa den rättsliga hanteringen av pornografi. De sexradikala debattörerna fick stort massmedialt genomslag och förespråkade fri abort, samlag ”för vänskaps skull” och en bättre och mindre tafflig pornografi utan censur. Den goda pornografi som många trodde skulle växa fram när censur och pryderi hade avskaffats uppfattades av vissa som en väg till sexuell frigörelse. Frågan om ungdomarnas rätt till sexualitet var också central, vilket kan jämföras med ovanstående oro över de ungas kontakt med pornografi.

Vid sidan av kulturradikala försök till överbrygningar mellan konst och pornografi inom både filmen och litteraturen, växte den mer kommersiellt inriktade porrindustrin under 1960-talet. Akceptansen för sexuella antydningar eller skildringar i konstfilmer såsom Ingmar Bergmans *Tystnaden* (1963) och Vilgot Sjömans nyfiken-filmer (1967 och 1968) och i litterära skildringar som den norske författaren Agnar Mykles *Sången om den röda rubinen* (1957) och Bengt Anderbergs kärleksantologier (1965–1970) gjorde det svårare att motivera en strikt tillämpning av sedlighetsbestämmelserna för de pornografiska tidningarna. Antalet tidningar ökade starkt under 1960-talets senare hälft och deras innehåll blev mer sexuellt detaljerat. Pornografin blev också successivt allt mer tillgänglig, även om konsumtionen fortsatt var maskulint kodad.

Trots förbudet av publikationer som ”sårade tukt och sedlighet” förekom alltså utgivning av svensk pornografi och 1967 inleddes en så kallad porrrazia av justitieminister Herman Kling där ett stort antal tidningar åtalades. Razzian genomfördes, paradoxalt nog, trots att Kling tillsatt en utredning som skulle undersöka möjligheten att slopa paragrafen från lagtexten. Att Sverige (1971) och Danmark (1969) var först med att avskaffa sina så kallade sedlighetsparagrafer har ibland tolkats som att det var först efter lagens avskaffande som en tillväxt av pornografin skedde i dessa länder. En kraftig marknadsexpansion inleddes emellertid redan under 1960-talet i Sverige och föregick alltså lagändringen. Den upprördhet som kom till uttryck i massmedia och i riksdagen bör därför ses som en reaktion på denna expansion.

...TILL EXPORT

Under 1960-talets inledning kännetecknades diskussionen om pornografi i riksdagsdebatten, liksom den tidigare massmediala debatten, av bekymret med att barn och ungdomar kunde komma över den. Frestelsen som pornografin ansågs utgöra blev också svår att motstå för andra svaga grupper, hävdade riksdagsledamöterna. En attitydförskjutning av ungdomars moral befarades liksom en försvagning av befolkningens allmänna kulturella standard. Under 1960-talet ökade skildringarna av det sexuellt detaljerade framför allt i svenska och danska tidningar. Det var också i samband med denna utveckling som frågan om pornografi inkorporerades i bevakningen av Sverige bilden utomlands och oron över det svenska ryktet i relation till pornografi tilltog. 1961 lades exempelvis en partiöverskridande (s, c, h och fp) motion om ”den mindervärdiga litteraturen”. Motionärerna menade att det fanns en bred folklig opinion mot bland annat de pornografiska publikationerna och bekyrades av den bild utländska turister kunde få av Sverige. De beskrev utländska turister som hade portföljen full av snusk litteratur: ”De uttalade sin oförställda förvåning över att man skyltade med dylika alster i en kiosk i det centrala Stockholm och dolde icke att de tänkte använda materialet för att i sitt hemland illustrera det sedliga tillståndet i Sverige.” Pornografin konstruerades alltså både som problem i sig självt och som problem i relation till bilden av Sverige utomlands.

Även det ekonomiska problematiserades i riksdagsdebatten. Två folkpartister hävdade exempelvis i en motion från 1969 att de nya ”besuttna” i Sverige var unga pornografiförläggare som drevs av ekonomiska vinstmotiv. Principen om allmän tryckfrihet skulle enligt motionen vägas mot principen om riksdagens ansvar för samhällets värderingar och utveckling. De uttryckte det som en ”demokratisk renlighetsfråga” att bilder av nakenhet och samlag inte fick bli handelsvaror.

Kommittén som tillsattes 1965 för att utreda en eventuell förändring av lagstiftningen om pornografi påpekade i utredningen att det fanns tydliga belägg för att det skedde en utsändning av reklambroschyrer med ”avancerat innehåll” till utlandet. Detta hade gett Sverige dåligt rykte. En laglydelse som var alltför skild från den danska ansågs därtill riskera en ökad smuggling. Som ett exempel på att konsumenterna kunde få tag på den pornografi de ville, trots strikt lagstiftning, nämndes turister från Norge och Finland som gjorde inköp i svenska pornografibutiker. Turismen till Sverige i porrkonsumtionssyfte behandlades även i den massmediala bevakningen där exempelvis gränshandeln i Haparanda beskrevs. Där uppgav kioskägare att finländarna stod för drygt 90 procent av pornografikonsumtionen i staden, men att svenskarna redan hade tröttnat på pornografin.

Anknytningen till det nationella och dess symboler avspeglades i rapporteringen av de protester som kom från utlandet. *Aftonbladet* beskrev exempelvis hur kung Gustav Adolf personligen fått motta en protestskrivelse från USA. Även justitieminister Herman Kling beskrevs ha fått ett flertal liknande klagomål. I en intervju i *New York Times* beskrev han hur svenskarna hade en mer tolerant syn på pornografi än amerikanerna: ”Om folk nu vill köpa pornografi – varför ska de inte ha möjligheten?” hade Kling svarat. Han hade även betonat att den frihet som rådde mellan flickor och pojkar i Sverige gjorde att de inte hade något behov av pornografi och att pornografi mest köptes av äldre.

Att den svenska synen på pornografi och sexualitet kontrasterades mot situationen just i USA var relativt vanlig. När Olof Palme intervjuades av den brittiska TV-profilen David Frost 1969 strax innan Palme valdes till ny partiordförande för Socialdemokraterna gjordes samma typ av koppling. När Frost frågade om synen på Sverige som ett erotiskt land svarade Palme att den bilden var ett slags uppblåst fantasi, men att det samtidigt rådde en annan syn på censur av pornografiskt material i Sverige än i många andra länder. Till skillnad från i USA censurerades våld snarare än erotik i Sverige, enligt Palme. Han ogillade visserligen starkt den pornografi som hade vulgära inslag, men trodde att det gick att göra pornografi med god smak. I den här typen av retorik beskrevs Sverige som radikalt och öppet, medan USA ansågs

dubbelmoralistiskt och våldsdyrkande. Palme pratade, liksom många andra om att det fanns ett behov av pornografi. Detta behov ansågs ofta finnas hos ensamma människor och en del debattörer hävdade att det fanns ett samband mellan ökad tillgång på pornografi och minskade sedlighetsbrott såsom våldtäkt. Även justitieministerns uttalande om att de som ville ha pornografi också skulle ha rätt till det var den vanliga konsekvensen av resonemanget.

Utifrån ovanstående problembild av pornografin i relation till föreställningen om den svenska synden blev det nya lagförslaget, med skyltningsförbud, begränsningar i spridningen av pornografi men en obegränsad tryckfrihet vad gäller sexuell skildring, logisk. Genom att begränsa skyltningen slapp de som kände sig förnärmade av pornografin ta del av den, hävdades det både i propositionen (1970:125) och i utredningen (SOU1969:38). Genom ett förbud mot att skicka pornografi utan föregående beställning kunde även porrfirmans strategi för marknadsföring utomlands kriminaliseras. Utredningen föreslog att det i lagen skulle behållas en yttersta gräns för vad som fick publiceras och tog som exempel upp barnpornografi och ytterst sadistiska skildringar. I regeringens proposition fanns denna gräns dock inte med och alla former av pornografi var helt fria att publicera fram till 1980 då spridning av barnpornografi kriminaliserades.

Det är lätt att tro att den radikalt sexliberala hållningen var allmänt accepterad i och med att ledande politiker omfamnade den och genom att den resulterade i genomgripande lagförändringar. Trots detta, fanns ett starkt motstånd mot vad som uppfattades som en moralupplösning på, men också en kommersialisering av, det sexuella området. Som tidigare påpekats var den feministiska kritiken av pornografi fortfarande slumrande, även om vissa undantag kan urskiljas.

Det mest framträdande motståndet var i stället religiöst kristet betonat där vissa präster och frireligiösa pastorer gjorde direkta aktioner mot porrbutiker och biografer. Motståndet fick relativt stor massmediebevaktning. Det nybildade partiet Kristen demokratisk samling (Kds), som bildats delvis som en reaktion mot Vilgot Sjömans film *491*, skickade ett brev till justitieminister Herman Kling och Tryckfrihetsutredningen. Partiet tyckte det var underligt att ministern uttalat sin åsikt om den riktning han ansåg att utredningen skulle ta. De ansåg att det vore olyckligt för folket och nationen om tukt- och sedlighetsbestämmelserna togs bort ur lagen. En skärpt eller strikt tillämpad lagstiftning var det enda sättet att stoppa ”de hänsynslösa profitintressen som står bakom den senaste tidens allt mera fräcka och skamlösa framställningar”, skrev de. Kds hade alltså ett liknande synsätt som många av de riksdagsledamöter och debattörer som yttrade sig i frågan: pornografin sågs som ett led i en försvagning av det egna folket.

DEN UTLÄNDSKA MYSTIKEN OCH DEN SVENSKA FLICKAN

Vid en genomgång av de tidskrifter som åtalades för sitt osedliga innehåll märks också en förändring över tid av nationalitets- och etnicitetsbaserade föreställningar och hur dessa identiteter fylldes med sexualiserat innehåll. De tidiga åtalen gällde i största utsträckning textinnehållet i tidningarna, medan de senare åtalen framför allt berörde bildmaterialet. Under 1950-talet fanns tydliga kopplingar till en utländsk mystik i åtalade artiklar såsom ”Bröllopsnatt på Rivieran” i tidningen *Joker och Top hat*, som var föremål för åtal 1951 och ”Den argentinske magnaten” i samma tidning 1953. ”Den argentinske magnaten” handlade om en markisinna som tillsammans med sin jungfru blev kidnappade av kusken och ranchägaren don Pedro. De tvingades klä av sig nakna och blev piskade. I slutet av novellen visade det sig att det hela bara vara en dröm. Novellen fälldes för sitt sadistiska innehåll och utgivaren dömdes till 120 dagsböter.

1960 återfinns de första tecknen på att den pornografiska pressen börjat använda sig av den svenska synden som en slags marknadsföringsstrategi. Ett åtal skedde då mot utgivaren av *Like to meet Sweden's sweetest girls?* Vid de åtal som följde på den så kallade porrazian 1967-1969 märktes sexualiseringen av

svenskheter också tydligt. Förlaget Assman Productions specialiserade sig exempelvis på titlar som *Spanking Sweden*, *Stripping Sweden*, *Petting Sweden* och så vidare. I en av de åtalade tidningarna, *Loving Sweden*, annonserade förlaget om att de hade ”Biggest Selection of Swedish Beauty”. Bildtexterna var på svenska, engelska och tyska vilket indikerar att förlaget riktade sig till en internationell marknad alternativt till utländska turister. Utgivaren för Assman Productions åtalades för ett antal tidningar i november 1967. Leif Silbersky, som var försvarsadvokat i målet, tog med rådhusrätten till en biograf efter huvudförhandlingen för att se Vilgot Sjömans *Jag är nyfiken – gul*. Silbersky hävdade själv senare att denna händelse ändrade praxisen i Stockholms rådhusrätt. Den ansvarige utgivaren blev dock fälld för en av tidningarna på grund av det sadistiska innehållet.

1967 åtalades även Östermalmsförlagets tidning *Parlek Special Black Power Swedish Love Petting*. Tidningen innehöll bilder med softat ljus på ett par: en svart man och svenska ”Marie”:

Hon är frigjord och längtar efter det avancerade. Hennes bröst kräver sin man. I hennes budoar utplånas alla rasbarriärer. Hon är bara kvinna – en kvinna med ett längtande sköte. Hon är alltid på jakt efter nya erfarenheter, kanske blir du hennes nästa. Maries sköte är alltid villigt.⁴

”Marie” är både ett exempel på hur pornografin använde sig av en slags exotiserad vit svenskhet som kommersiell inramning och på hur svenska kvinnor framställdes som frigjorda och sexuellt aktiva. ”Marie” hade egna sexuella preferenser och gick på jakt för att tillfredsställa dessa. Men citatet är även ett exempel på hur kvinnor i pornografin ofta framställdes som sexuellt tillgängliga. Sexualiteten skildrades också i relation till de samtida raspolitiska diskussionerna i och med föreningen av ”Black Power” och ”Swedish Love”. Tidningen friades av tryckfrihetsjuryn i Stockholms rådhusrätt.

Svenskheter användes som försäljningsstrategi inom pornografin på ett flertal sätt under 1960-talet. Tidningar som *Private*, startad av Berth Milton 1965, och *Prince*, startad 1969, hade båda undertiteln ”Svenska flickor, Schwedische Mädchen, Swedish girls”. Den åtalade tidningen *Orgie* nummer 1 hade ett brev till läsaren på första uppslaget där pornografi diskuteras. Första bilden i tidningen föreställde en kvinna som sade: ”Hallo boys – jag heter kåt-Ulla of Sweden!” Av förundersökningarna framkom dock att bilderna till tidningen var köpta från Danmark, så modellen ”kåt-Ulla” var sannolikt inte alls från Sverige.

Den diskursiva konstruktionen av pornografi påverkades av porrtidningsförläggarna, både via sina egna produkter och genom att de medverkade i den massmediala debatten. Det relativa stora massmediala utrymmet som förläggarna fick under 1960-talets sexualitetsdebatter innebar delvis att de fick stå till svars för sin produktion, men också att de fick chans att sprida sina egna budskap. När Hsonproduktions Curth Hson Nilsson intervjuades i P1:s program ”Strövtåg i litteraturens utmarker” hävdade han att pornografin var glädjeskapande och att tidningarna fyllde ett behov. Hson Nilsson, som även drev porrbutiker, fick i programmet stå till svars för om han inte ockrade på förbudet i andra länder då han i sina butiker till mycket höga priser sålde förbjudna böcker till utlänningar. Intervjun med Hson Nilsson vittnar ytterligare om att det fanns en relativt medveten försäljning som var riktad mot turister som kom till Sverige i porrkonsumtionssyfte. Tydligt är också hur Hson Nilssons inramning av pornografi som ett svar på ett behov anknöt till den övriga politiska debatten.

Berth Milton hade i sin tidning *Private* en redaktörskolumn under rubriken ”Morals by Milton” där han diskuterade sexualmoraliska frågor. Där kritiserade han till exempel påvens påbud om förbud mot p-piller. Milton menade att *Private* ville underlätta en ”friare sexuell livssyn och en förståelse för alla sexuella inriktningar”. Curth Hson Nilsson gav uttryck för ett liknande resonemang och menade att han genom sina tidningar försökte ”tillfredsställa behov inte bara hos den normalt sexuellt intresserade mannen utan även den homosexuelles, fetischistens och andras avvikande böjelser”. I *Private* publicerades en bildserie

med blodiga bilder från Vietnamkriget, en bild på bankrånaren Clyde Barrows sönderskjutna kropp och en bild på ett samlag mellan en man och en kvinna:

Mord och halsavskärningar håller sig tydligen inom anständighetens gränser. Varför måste då, på så många håll i världen, realism i kärlek och erotisk samvaro mellan människor förbjudas. Det finns bara EN bild på detta uppslag som visar ett NORMALT mänskligt beteende. Utan våld, utan bestialitet, utan hat, utan hämnd. Den är inget prov på den svenska ”synden”, bara vettighet och ärlighet.⁵

Genom att sätta kärlek och sexualitet i motsats till mord och bestialitet, kritiserades alltså regleringar av pornografi, såväl i Sverige som i andra länder. Genom att använda föreställningen om den svenska synden i kontrast till det våldsamma anknöt Berth Milton till sin egen syn på ”vettighet och ärlighet” där smusslandet och skamkänslorna kring sexualiteten skulle elimineras. Exemplet med de fyra bilderna användes i debatten som ett viktigt argument för pornografins frisläppande och många pornografiska tidningar hävdade just naturligheten med sexualitet som ett argument för att slippa bestraffning.

AVSLUTANDE DISKUSSION

Fram till 1960-talet var oron för pornografin främst knuten till det utländska och det främmande, och innehållet i de porrtidningarna bar också spår av en sexualisering av sådant som konstruerades som exotiskt och främmande. Synden gick från att vara något som kom utifrån till att bli ett inhemskt problem. Under 1960-talet framkom också kopplingen mellan pornografi och föreställningen om den svenska synden och därmed skapades en sexualisering av en speciell sorts kvinnlig vithet, där det nordiska istället exotiserades som något frigjort från vad som uppfattades vara en kristen sexualmoral. Oron för den inhemska pornografin kan ses som en reaktion på förändringar av marknaden, där den svenska produktionen tilläts öka med en sammanlänkad export och turism. Expansionen av den svenska pornografin gav upphov till en allmän oro för en ytterligare sexualisering av den svenska nationella identiteten och innebar troligtvis också en konkurrenssituation för de pornografiska förläggarna där de drevs att utveckla och diversifiera sina produkter. Nya pornografiska förläggare, som exempelvis Berth Milton, drog nytta av bilden av den svenska flickan som sexuellt frigjord och använde den som en del av sitt varumärke. Den sexualliberala debatten möjliggjorde även ett diskursivt utrymme där argument för behovet av pornografi kunde hämtas och en acceptans för branschen var delvis rådande när det religiösa motståndet förlorade tolkningsföreträde och det feministiska motståndet fortfarande var svagt. Det kristna tolkningsföreträdet av sexualitet och kärlek utmanades av acceptansen av föräktenskapliga sexuella relationer, både i och med de sexualliberala argumenten och genom pornografins sexualskildringar.

I skildringarna var det ofta just kvinnors frigjordhet som betonades. Detta speglar också hur nationalism och kvinnors respektabilitet och sexualitet länkades samman. Beskrivningen av svenska kvinnor som sexuellt lössläppta blev ett slag mot den nationella självbilden, även om politiska företrädare som Palme och Kling – liksom pornograferna själva – försökte vända det till ett sätt att betona den svenska jämställdheten mellan ungdomar och ett modernt avståndstagande från en förlegad sexualmoral.

Underliggande i debatten fanns en strid om den naturliga sexualiteten, något som både religiösa företrädare, riksdagsledamöter och pornografer ansåg sig värna. Vad som uppfattades som sexualitetens naturliga eller normala uttryck konstruerades under den studerade perioden i hög grad i heterosexuella termer. Även om både Berth Milton och Curth Hson Nilsson delvis utmanade det heteronormativa genom att diskutera en öppnare syn på det sexuella och en förståelse av olika sexuella inriktningar, diskuterades andra sexualiteter än den heterosexuella som avvikelser.

I riksdagsdebatten och i de religiöst betonade argumenten konstruerades istället det ”normala” som en motsats till det pornografiska, där ungdomars naturliga sexuella nyfikenhet och längtan efter kärlek förstördes och missriktades av pornografins frestelsestryck. Förbindelsen mellan kärlek och sex bröts dock inte helt i pornografernas resonemang och framställningar, även om kärlek och sex mellan äkta makar sällan skildrades. Kärlek konstruerades i stället i mer generella termer och pornografin framställdes till exempel som en motsats till hat, våld och hämnd i tidningen *Private*. Detta uteslöt dock inte att det relativt ofta förekom sadistiska inslag i det åtalade materialet då detta var ett av de stoff som myndigheterna såg allvarligast på.

I det pornografiska materialet fanns ibland exceptionellt tydliga anspelningar på etnicitet och kön, de var centrala i själva framställningen. Nationalitet, etnicitet och kön sexualiserades tillsammans i framställningen av den svenska flickan, som skildrades som frisläppt med en naturlig, tillgänglig och lättsam sexualitet. Mystiken kring den kvinnliga sexualiteten, runt vilken både pornografin och debatten delvis kretsade, dolde en förförståelse om den manliga sexualiteten som en självklar drivkraft oberoende av nationalitet och etnicitet.

Konstruktionen av pornografi i materialet skedde också i ekonomiska termer där pornografi skildrades som en extremt lönsam och lukrativ bransch. Jag menar att synen på pornografins lönsamhet också speglar den underliggande synen på den manliga sexualiteten, som inte bara en självklar och stark drivkraft, utan även som något okontrollerbart. Om män inte kunde hejda sig eller stå emot frestelsestrycket skulle efterfrågan heller aldrig avta och pornografi skulle förbli en oregerbar evergreen.

Klara Arnberg, fil.dr i ekonomisk historia med inriktning på genus- och sexualitetshistoria, Stockholms universitet. En av redaktörerna till *Sexualpolitiska nyckeltexter* (red. Klara Arnberg, Pia Laskar och Fia Sundevall), Leopard förlag 2015

1 Detta är en omarbetad och förkortad version av artikeln ”Synd på export: 1960-talets pornografiska press och den svenska synden” i *Historisk tidskrift* nr. 3, 2009.

2 Andra kammarens protokoll nr 30, 28/5 1970, s. 99

3 ”Herr redaktör! Varför denna råhet och okultur?”, *Svenska Dagbladet* 17/8 1955

4 *Parlek Special Black Power Swedish Love Petting*, handlingar och bilagor till dnr. 436, 1967, Handlingar till allmänna diariet (EIIIa), Huvudarkivet 1719–1974, Justitiekanslern, RA Private no. 8, s. 2–3

För vidare läsning:

Arnberg, Klara (2010), *Motsättningarnas marknad: Den pornografiska pressens kommersiella genombrott och regleringen av pornografi i Sverige 1950-1980*. Lund: Sekel bokförlag

Glover, Nikolas & Marklund, Carl (2009), ”Arabian Nights in the Midnight Sun? Exploring the temporal structure of sexual geographies”, *Historisk Tidskrift* 129:3.

Glover, Nikolas (2015), ”Kritiker, krämare och kramare: kommentar till texter om den svenska synden” i Arnberg, Laskar & Sundevall (red.), *Sexualpolitiska nyckeltexter*. Stockholm: Leopard.

Frederick Hale (2003), ”Time for sex in Sweden: enhancing the myth of the ’Swedish sin’ during the 1950s”, *Scandinavian Studies* 75:3

Mariah Larsson (2007), ”Drömmen om den goda pornografin: om sextio- och sjuttiotalsfilmen och gränsen mellan konst och pornografi”, *Tidskrift för genusvetenskap* nr 1–2.

Lena Lennerhed (1994), *Frihet att njuta: sexualdebatten i Sverige på 1960-talet Stockholm*.

Marklund, Carl (2009), ”Hot Love and Cold People: Sexual Liberalism as Political Escapism in Radical Sweden”, *NORDEUROPAforum*. 19:1

PORNOGRAFIN – EN DEL AV KULTUREN

GABRIELLA HÅKANSSON

PORNOGRAFIN – EN DEL AV KULTUREN

GABRIELLA HÅKANSSON, KULTURJOURNALIST, LITTERATURKRITIKER, FÖRFATTARE.

Artikeln finns också publicerad i RFSU:s handledning *Samtala om pornografi i skolan*.

Som kulturellt fenomen har pornografin sett olika ut under olika historiska skeden, men på det stora hela kan man säga att porren varit en exklusivt manlig företeelse som under tvåhundra års tid fört ett hemligt liv bakom lyckta dörrar. Porren har existerat mitt ibland oss, men väl skyddad från insyn. Den har sålts i affärer med svarta fönster, skickats i bruna kuvert utan avsändare och gömts undan i garderober eller låsta skåp. Porren har producerats av män och för män, och trots att den växt och frodats mitt ibland oss är det få kvinnor som regelbundet konsumerat porr, besökt en porraffär eller varit på en porrbio. Graf.

Med de senaste decenniernas tekniska utveckling har situationen förändrats radikalt. För första gången i historien har porren kommit att bli tillgänglig för en större mängd människor, först via video och kabel-tv, och nu även genom internet. Från att ha varit förbehållen endast en exklusiv del av mänskligheten – vuxna män – har den under endast ett decennium plötsligt kommit att beröra alla och envar. Det här har väckt starka känslor. Hur ska man egentligen ställa sig till porren? Hur ska vi förstå dess innehåll? Är det kvinnoförnedrande som vissa säger, eller rent av sexuellt frigörande som andra påstår? Det finns inget enkelt svar på den frågan, men det finns däremot en tendens att glömma bort att pornografin är ett utbrett kulturellt fenomen som kan sättas in i ett historiskt sammanhang. Att betrakta porren som ett enskilt fenomen nyttjat av enskilda individer är ett stort misstag. Pornografin är komplex, mångbottnad, och en integrerad del av vår politiska historia. Ju mer vi vet om pornografins historia, desto lättare är det att tänka kring den idag.

Här är inte den rätta platsen för en uttömmande historisk exposé, däremot är det ett utmärkt tillfälle att göra ett nedslag i den händelse som kom att bli den moderna pornografins födelse – nämligen utgrävningen av de två romerska städerna Pompeji och Herculaneum. Båda städerna utplånades när vulkanen Vesuvius fick sitt berömda utbrott 79 e Kr och man började gräva ut dem på slutet av 1700-talet. Nästan omedelbart när utgrävningarna av de välbevarade städerna börjar så hittar man generade anteckningar i fältjournalerna om att man funnit ”obscena föremål”. Det rör sig om lampor, väggmålningar och olika föremål som avbildar könsdelar och sexuella akter av olika slag. Särskilt chockerande och tankeväckande var att samlagen som avbildades både var heterosexuella och homosexuella. Sodom, alltså analsex, var i många europeiska länder på den här tiden straffbart och homosexualitet ansågs strida mot kristendomen. Bögar och lesbiska hade ingen möjlighet att leva ut sin sexualitet öppet utan fick smussa, smyga och förneka sin läggning för att inte riskera livet. Uppenbarligen hade man en helt annan syn på saken under antiken, där homosexuella relationer inte bara verkade vanliga utan rent av normala. Till en början antog man att städerna man höll på att gräva ut var något slags skabrösa bordellbyar, men snart insåg man att så inte var fallet. Den sexuella kulturen såg helt enkelt annorlunda ut i Pompeji på hundratalet än den såg ut i Europa på 1700-talet. Sexbilder satt uppsatta lite varstans i Pompeji; på krogskyltar, i gathörn och i hemmen. Upptäckten kom som något av en chock för tidens lärda som betraktade antiken som ett moraliskt, konstnärligt och intellektuellt föredöme. Kunskapen om att romarnas och grekernas privatliv uppenbarligen var en offentlig angelägenhet i Pompeji, och att den sexuella kulturen omfattade även homosexuella, var så chockerande att man beslöt att hålla föremålen hemliga.

På det nyupprättade Herculaneum-museet hade man till en början visat alla utgrävda föremål utan åtskillnad, men mot slutet av 1700-talet beslutade man sig för att flytta alla föremål av sexuell karaktär till ett hemligt rum som bara kunde besökas av personer med särskilt tillstånd, dvs ”vuxna personer med oantast-

lig moral”. Enligt en samtida guidebok omfattade samlingen 202 ”avskyvärda monument över mänsklig liderlighet”. Fram emot mitten av 1800-talet hade ryktet om detta hemliga rum spridit sig över hela Europa och döptes då om till den ”Pornografiska samlingen”. Det var på den tiden vanligt att man använde latin när man i böcker eller akademiska sammanhang ville beskriva något som hade med sex att göra, och ordet pornografi – hämtat från grekiskans *porne* (sköka) och *graphein* (skriva) – var alltså menat att dölja vad som egentligen fanns i det hemliga rummet. Det var efter detta som termen pornografi letade sig in i det engelska språket. I 1864 års upplaga av Webster’s Dictionary kan man läsa att pornografi är ”liderlig målning vars syfte är att försköna väggarna i ett rum helgat åt bacchanaliska orgier, som det finns exempel på i Pompeji”. Som bekant letade sig ordet ut i det vanliga språket och kom snart att betyda alla former av sexuella framställningar, såväl i text som i bild.

Idén med att dela upp världen i det som har med sex att göra och det som inte har med sex att göra uppstod visserligen inte på 1700-talet. Under renässansen och upplysningen användes sexuella bilder och texter ofta till att häckla kyrkan och aristokratin. Man skrev böcker om liderliga präster och dekadenta adelsmän som sodomiserade allt som kom i deras väg, och mellan de pornografiska kapitlen passade man på att stoppa in uppviglande texter av Voltaire och andra upplysningsfilosofer. Den förbjudna pornografin smugglades bla in från utländska tryckerier inbundna i Bibel-pärmar och blev en enormt uppskattad folklig genre. Forskaren Robert Darnton menar att det var pornografin som så småningom möjliggjorde franska revolutionen och även om det är en djärv teori så är det tydligt att porren spelade en viktig roll för att sprida revolutionens idéstoff.

Men utgrävningen av Pompeji var ändå en brytpunkt. Det var då man gjorde pornografin till ett eget ämne – en avskild kategori som kunde klassificeras, studeras och skiljas ut från andra ämnen. Efter att man skapat det hemliga rummet i Herculaneum-museet (numera det som är Neapels nationalmuseum, Museo Nazionale di Capodimonte) så började man läsa in sexuellt material även på annat håll. Föremål från olika historiska skeden togs bort ur de europeiska museernas utställningar och stoppades in i särskilda hemliga samlingar dit allmänheten inte hade tillgång. På samma sätt gjorde man med böcker, som hamnade i det s.k. giftskåpet eller i särskilda slutna avdelningar som Collection de l’Enfer på Bibliothèque Nationale i Paris eller The Private Case på British Library. Också på Kungliga Biblioteket i Stockholm finns en särskild avdelning för pornografi och osedlig litteratur.

Skapandet av kategorin pornografi ledde också till framväxten av en helt ny typ av samlare, nämligen pornografen. Den typiske pornografen var en välbärgad man från samhällets övre skikt som närde ett brinnande intresse för andra kulturer. Han samlade på allt som öppet avbildade sex: grekiska vaser, indiska tempelreliefer, insignier från 1700-talets hemliga ordenssällskap, franska kort, japanska träsnitt. Den växande skaran av manliga pornografer på 1800-talet sökte sig till varandra. Det de sysslade med var uppenbarligen inte helt rumsrent, men å andra sidan heller inte förbjudet – de var ju alla vuxna män med oklanderlig moral som ansåg sig fullt kapabla att handskas med ämnet på ett distanserat och bildat vid. De brevväxlade och bytte föremål med varandra och en hel kultur växte fram runt den obscena pornografin. Men samtidigt växte också nya tekniker fram. Med kameran och den förbättrade trycktekniken blev det möjligt att reproducera obsceniteter en masse, liksom att handla med dem för en relativt billig penning. 1865 antog man därför den berömda obscenitetsförordningen i England, som befäste att gentlemän från samhällets högre skikt visserligen kunde ägna sig åt pornografi om de så önskade, men att det måste finnas något som kontrollerar spridningen av pornografiska verk bland samhällets mer känsliga befolkningsskikt, det vill säga arbetarklassen.

Särskilt gällde denna omtanke kvinnor, vars sexualitet under den viktoriaiska eran utsattes för en allt hårdare kontroll. Att exempelvis rida, cykla eller åka i en skumpande vagn ansågs opassande eftersom det kunde uppväcka osunda känslor i de nedre regionerna. Sex på bild eller i text blev ett givet tabu, och

produktion och distribution kom för en lång tid framöver att hanteras av mer eller mindre illegala företag. Kanske är det egentligen inte förrän de senaste två decennierna som porrbranschen blivit något så när rumsren, och även om det fortfarande förekommer en hel del oegentligheter och skumraskaffärer – vilket bl a journalisten Mattias Andersson redogör för i sin bok ”Porr – en bästsäljande historia” – så har det ökande intresset för porr ändå medfört en viss sanering inom branschen.

Kanske kan man betrakta pornografins historia som en historia om att komma ut ur den hemliga herrgarderober? Processen har varit lång och mödosam och ropen på censur och förbud har skullat ett otal gånger, men nu är den alltså här. Porren är tillgänglig för alla så gott som överallt. Från produktionsledet hör man ofta sexarbetare och porraktriser som talar om att villkoren i branschen blivit bättre idag när allt sker i öppna dagar och bolagen är legala. Men från annat håll, inte sällan från det radikalfeministiska, hör man indignerade röster som menar att porren är kvinnoförnedrande och borde regleras.

Idag finns en mängd akademiska studier, analyser och böcker som hjälper oss att vidga frågeställningarna kring porren. Den amerikanska filmprofessorn Laura Kipnis ser till exempel porren som ett populärkulturellt uttryck som påminner om den politiska teatern, som ständigt söker upp och överträder samhällets sociala tabun och konfronterar publiken med just det innehåll som annars utestängs från den kulturella huvudfåran. Här syns tydliga paralleller med den politiskt häcklande pornografin från 1700-talet, som ju också slog mot det som var mest tabu – sodomi, präster som bryter sitt kyskhetslöfte, sex mellan klasserna. Liknande tabubrott syns idag i filmer som riktar sig till de som gillar feta kvinnor, transvestiter, s/m och sex mellan olika etniska grupper. Kipnis menar att porren visar oss saker som överskrider det vi uppfattar som normalt eller sunt, och knyter de plastikopererade kvinnorna med jättebröst och kraftig make-up i dagens mainstreamporr till den burleska, karnevaliska och folkliga traditionen. Hon frågar vad det är som är så hotande med en man i kjol, och konstaterar att porren går stick i stäv med de förhärskande estetiska normerna för hur sexuella böjelser, kroppar och begär ska se ut. Pornografins råmaterial är det som är svartlistat i resten av kulturen. Kanske har hon rätt, men man kan också vända på Laura Kipnis resonemang och fråga sig vad porren inte visar. Varför får vi till exempel aldrig se några manhaftiga kvinnor eller feminina män i mainstreamporren? Varför är det bara kvinnor som penetreras och nästan aldrig män? Varför fokuserar man på den manliga utlösningen medan kvinnans klitoris sällan ägnas någon större uppmärksamhet? Varför är pornografin så fixerad vid den vaginala penetrationen när åtskilliga rapporter och undersökningar har visat att så många som upp till 70% av alla kvinnor inte tycker att renodlade vaginala samlag är tillräckliga för att de ska uppnå orgasm? Och varför är den sadomasochistiska pornografin så hårt reglerad i lagen att det idag är förbjudet att visa smärta och sex i kombination trots att många människor uppenbarligen njuter av det – samtidigt som andra pornografiska genrer kan vara hur kvinnoförnedrande som helst utan att censuren ingriper?

Sexualiteten har oändligt många uttryck och trots att utbudet till synes kan tyckas oändligt så är det fortfarande bara en liten del av det sexuella spektrat som kommer till uttryck i majoriteten av porrfilmerna. Det är intressant att man även här kan sätta in det som får visas och inte får visas i en historisk kontext. Samlingar av gamla ”franska kort” från 1800-talet visar att porren såg i stort sett likadan ut då som nu. De sexuella varianter som avbildas är i stort sett desamma, och förkärleken för vissa stereotyper ser också likadana ut. Vi möter frökvarnar som har sex med stalldrängar, flera män som har sex med en kvinna, kvinnor som har sex och penetrerar varandra med dildos, för att bara ta några exempel. Däremot visar den aldrig kvinnor som penetrerar män med dildos eller – förutom i den uttalat homosexuella porren – män som har sex med män. Att diskutera vad porren visar och inte visar säger något om vår kultur, och vilka former av sexualiteter och könsroller vi tillåter.

En annan amerikansk feminist, Jane Juffer, har tittat på porren enbart utifrån dess funktion som onanihjälpmedel. Hon studerar argumenten mot porr utifrån vår skam kring att onanera, som hon menar är

ett arv från den viktorianska eran. Trots att man ofta i tidningarnas sexrådgivningspalter kan läsa uppmanande ord om att onani är ett bra sätt att lära känna sin kropp och sexualitet så lever det ändå kvar föråldrade föreställningar om att onani är ett substitut för ”riktig” sex. Man kan kanske säga att onani betraktas som en andra rangens sex. Något man gör när man inte har en partner. Att fortsätta onanera när man har ett förhållande anses därför suspekt, som att partnern inte riktigt räcker till. Att fortsätta onanera i ett förhållande och dessutom genom att ”ta hjälp” av porr ligger på gränsen för vad den heterosexuella kulturen tolererar. Återigen är vi tillbaka i frågan om sexualiteten. Finns det en bättre och sämre sorts sexualitet? Ser den kvinnliga sexualiteten annorlunda ut än den manliga? Och vad har vi för syn på onani egentligen?

För att diskutera porr på ett konstruktivt sätt är det helt nödvändigt att se att porren inte är något som enbart rör individer. Den är oerhört populär i vårt samhälle och den berättar något om vår kultur. Man kan med fördel gå ett steg vidare och utifrån det som visas och inte visas i porren diskutera sexualitet och könsroller ur en rad olika perspektiv. Vi lever i ett samhälle som går mot allt större jämlikhet mellan könen. Att idag konfronteras med ett utbud av porrtidningar där samtliga omslag avbildar nakna kvinnor leder exempelvis till en rad frågor som: varför riktar sig porren enbart till män? Har inte kvinnor rätt till sexuell njutning? Hur kan en så patriarkal kulturform som porr frodas och överleva i samhälle där inte ens frisörer får lov att ha olika taxor för herr- och damklippning?

Trots att pornografin fortfarande mestadels produceras av män och för män så visar mätningar att alltför många kvinnor köper och tittar på porr. Uppenbarligen finns ett stort intresse, men frågan är om porrbranschen uppfattat att det tillkommit nya tittargrupper och att dessa ofta uppfattar porren som reaktionär och en spegling av svunna tiders könsroller? Författaren Susie Bright har en gång sagt att om kvinnor inte attraheras av porr så beror det på att porren inte talar till kvinnor. Hon ställer sig positiv till pornografi, men oroar sig för att mainstreamporren idag ska cementera bilden av att alla kvinnors kroppar, sexualitet och begär ser ut på ett visst sätt, när så uppenbarligen inte är fallet. Hon ser gärna att man aktivt börjar arbeta med berättelser och bildspråk på ett sätt som pornografiskt tilltalar även kvinnor, och för att göra det – understryker hon – står vi inför den enorma utmaningen att börja tala öppet om kvinnors sexualitet. Självklart, skulle jag vilja tillägga, gäller detsamma för män. Nu när porren börjat diskuteras alltmer öppet hörs även manliga protester mot likriktning och torftighet i porrutbudet. Somliga tycker att kvinnorna i porren är för plastiga och artificiella, andra tycker att det är just det som är bra. Någon vill kanske se mer s/m och spanking, en annan efterfrågar romantik och en tredje upplever att det förutsägbara spelschema – förspel (gärna två kvinnor som har oralsex), vaginalpenetration, kanske analpenetration och sedan ejakulation – som merparten av dagens porr följer är direkt avtändande. När man diskuterar porrutbudet idag får man aldrig glömma att en stereotyp och alltför heteronormativ pornografi i grunden speglar mäns sexualitet lika illa som den speglar kvinnors.

Som reaktion emot och ett svar på det senaste decenniets enorma spridning av en innehållsmässigt reaktionär och torftig mainstreamporr håller det nu på att dyka upp andra alternativ. Dels har det kommit fram en hel uppsjö av exklusiva porrfilmer som vidgar det traditionella lågbudgetutbudet genom att arbeta mycket med intrig, skådespel och avancerad filmteknik. Även den sexuella repertoaren har här utökats till att omfatta lite mer än det stereotypa schema som i mångt och mycket speglar den gamla heteronormativa idén om hur sexuell njutning ser ut. Betydligt mer radikal är då den feministiska och så kallade queera porren. Den feministiska porren är fortfarande en undergroundföreteelse som produceras och sprids i små grupper, men det är intressant att se hur den pornografiska floran med det vidgas till att omfatta de mest oväntade berättelser. Kanske är det inte förrän man läser eller tittar på annan porr än den strikt kommersiella - porr gjord av kvinnor för kvinnor, porr för bögar och lesbiska, och s/m-porr som man tillfullo inser hur trist och likriktat det kommersiella porrutbudet idag är? I det feministiska utbudet finns både den traditionella bilden av kvinnors sexualitet som något som är intimt förknippat med kärlek och tvåsamhet

(det som kommersiellt brukar benämnas erotik), men också skildringar av våldsamma, absurda och spektakulära kvinnliga sexfantasier av de mest skilda slag. Inom den homosexuella porren kastas könsrollerna om och penetrationen sker på nya villkor, och i s/m-porren blir sexualiteten en finkalibrerad lek med dominans och underkastelse. I filmer som Keri Oakies Phineas "Slipped" spelas de snuskiga skolpojkar av både butchiga kvinnor och feminina män, i Pat Califias bok "Doing it for Daddy" har en kvinna analsex med en stor hårig läderbög och i den svenska feministiska gruppen Vanessas texter pendlas det mellan brutal förnedring och intimaste ömhet. Förhoppningsvis kommer vi i framtiden att kunna välja bland alla dessa sexuella varianter, och inte som idag, vara hänvisade till ett enformigt och fantasilöst utbud som enbart produceras av män och för män utifrån en syn på våra könsroller som hör hemma i en epok då kvinnor red i damsadel, blev bortgifta och saknade rösträtt.

Kanske kommer porrtidningsomslagen som bara visar nakna kvinnor och filmutbudet som bara upprepar stereotypa, heteronormativa idéer snart vara ett pinsamt minne blott.

Gabriella Håkansson, kulturjournalist, litteraturkritiker och författare.

DRÖMMEN OM EN NY MAN

HELENA HILL

Denna artikel har tidigare publicerats i antologin *Tillsammans: Politik, filosofi och estetik på 1960- och 1970-talen* (Atlantis, 2014), och publiceras här med benäget tillstånd av förlaget.

DRÖMMEN OM EN NY MAN

Maskulinitet och nationell identitet i talet om ”nya svenska män”

HELENA HILL, IDÉHISTORIKER OCH LEKTOR, INSTITUTIONEN FÖR KULTUR OCH LÄRANDE, SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA.

I tidningen *Vi föräldrar* kunde man 1970 läsa att könsrollerna hade börjat suddas ut, att män och kvinnor liknade varandra allt mer och att ”de nya papporna” nu var här. De nya papporna beskrevs som unga män som stod för något nytt i förhållande till den äldre generationen:

Man och kvinna har inte bara börjat utföra samma arbete och har ibland samma lön. De har också börjat klä sig lika. Uppföra sig lika. Könsrollerna suddas ut, blir diffusa. De sköter barnen tillsammans, delar hemarbetet – gör samma saker på samma sätt.¹

Fyrtio år senare beskrev *Dagens Nyheter* i en stort uppslagen artikelserie, med rubriken ”Velourpappa 2010”, att en ny jämställd mansroll hade slagit igenom bland svenska män. Svenska fäder, framför allt i den unga generationen, sades ha brutit med den gamla fadersrollen och i stället blivit ”nya fäder”. Artikelserien inleddes med följande ord:

De är födda på 80-talet och tycker det är självklart att vara föräldralediga – länge. De köper kläder till barnen och vill bestämma tapet i barnkammaren. De vill inte bara dela på sysslor i hemmet, de vill också vara projektledare för familjen. De är de nya papporna.²

De ideal som beskrivs i de båda artiklarna är närmast identiska, trots att det gått fyrtio år emellan dem. Rubriken på *Dagens Nyheter*s artikelserie ”Velourpappa 2010”, visar visserligen en medvetenhet om att idealet inte var helt nytt. Ändå menade artikelförfattaren att åttiotalistpapporna och deras syn på manlighet och fadersroll innebar ett brott mot tidigare mansideal. Men faktum är att media sedan det sena 1960-talet i artikel efter artikel regelbundet skrivit om ”nya män” och ”nya pappor”. Varje ny generation unga män har framställts som jämställda och moderna män som tar ansvar för sina barn, kan visa känslor och har nära relationer med andra män. Dessutom har de presenterats som just ”nya”.

Historikern Roger Klinth och socialpsykologen Thomas Johansson har beskrivit hur stat, kommuner och olika organisationer sedan 1960-talet fört kampanjer och drivit opinion för att öka jämställdheten i landet, till exempel genom att försöka förmå män att ta ut ökad föräldraledighet, vilket Klinth och Johansson beskriver som ”den svenska drömmen om en ny sorts pappa”.³ Det tycks alltså som om det i (åtminstone) över fyrtio år har funnits en stark längtan, en dröm, om en ny man och en ny mansroll. 1960- och 70-talen var en period som överlag genomsyrades av människors förhoppningar om ett nytt samhälle och en ny människa och det fanns en stark tro på att förändring var möjlig. Det nya mansidealet – den nye mannen – var en viktig del av den drömmen.

Det upprepade talet om en ny man väcker frågor kring hur denna dröm har sett ut och varför män upprepade gånger beskrivs som ”nya”. I denna artikel undersöker jag hur representationerna av ”nya jämställda svenska män” såg ut under 1960- och framför allt 1970-talet i dags- och veckopress, där stora förhoppningar knöts till detta ideal. Vilken man var det man drömde om och vilken var det man fördömde? Avslutningsvis kommer jag att diskutera betydelsen av att, gång på gång, tala om svenska män som just ”nya”.

Tidigare forskning kring nya jämställda män har främst handlat om statlig och kommunal maskulinitetspolitik samt om de kampanjer som bedrivits för att förmå män och kvinnor att leva mer jämställt.⁴ Forskningen har även fokuserat på dem som betecknas som ”nya män”, till exempel män inom kvinno-

dominerade yrken samt på de män som betecknats som ”de andra”.⁵ I artikeln har jag granskat en rad artiklar som behandlar nya män och fäder i svenska dagstidningar och tidskrifter från sent 1960-tal och fram till 1980-talets början, en period då jämställdhetspolitiken introducerades och då idéer om modernitet, utveckling och frigörelse från förtryck, gjorde att könsroller ofta ansågs förlegade. Nya sätt att vara man och kvinna på diskuterades livligt i media, litteratur och inom politiken. Jag har framför allt studerat *Vi föräldrar*, *Vi*, *Hertha*, *Vi människor* samt dagstidningarna *Dagens Nyheter*, *Expressen*, *Aftonbladet*, *Svenska Dagbladet* och *Göteborgstidningen*. Det är tidningar och tidskrifter med förhållandevis stora upplagor och där könsroller, sociala relationer och livsstilar regelbundet diskuterades. Medierepresentationerna av ”nya män” förhåller sig till den diskussion som fördes på många olika håll i samhället under perioden, men, som medievetaren Anja Hirdman understryker, så ger sådana representationer ”inte människor bara vad de vill ha, utan är med och definierar vad dessa önskningar bör vara”.⁶ De texter jag studerar, och det tal som formuleras där, betraktas därför som aktiva aktörer i den diskursiva produktionen av genus, men också av andra kategorier som sexualitet, klass och nationalitet.

MASKULINITET OCH NATIONELL IDENTITET

Det upprepade talet (och drömmen) om en ny jämställd man har bidragit till att skapa en nationell självbild av Sverige som ett ”jämställt land” med ”jämställda män”.⁷ Samtidigt med bilden av svenska män som ”goda och jämställda” har också dess motsats konstruerats: den icke-jämställda, mindre utvecklade machomannen.⁸ Liksom nationell identitet endast kan förstås i relation till andra nationaliteter kan även maskulinitet och specifikt en *ny* maskulinitet endast förstås i relation till andra maskuliniteter, men också till andra femininiteter.⁹ I artikeln ”Crowning Miss Sweden” betraktar kulturgeograferna och genusforskarna Katarina Mattson och Katarina Pettersson skönhetsstävlingar som en arena där nationalitet och kön samverkar.¹⁰ I tävlingarna konstrueras normer för hur svenskar ”är”. Den som representerar Sverige som Miss Sweden representerar också och konstruerar normer för vad som är att betrakta som ”svensk femininitet”.¹¹ Jag ser på samma sätt medierepresentationerna av nya jämställda svenska män som en arena där maskulinitet, sexualitet och etnicitet samverkar och konstruerar en nationell identitet.¹²

Nationalitet formas, enligt statsvetaren Benedict Andersson, som en föreställd gemenskap där starka känslor av till exempel solidaritet och gemenskap skapar föreställningar om nationen som ”särskild”, ”begränsad” och ”överlägsen”.¹³ Just så skriver Lucas Gottzén, lektor i socialt arbete, och etnologen Rikard Jonsson att representationerna av svenska män som ”jämställda” och ”nya” fungerar: ”Den nye, jämställda mannen har [...] varit central i framställningen av Sverige som ett progressivt och modernt land”.¹⁴ En sådan föreställd nationell identitet är kraftfull och skapar myter kring vem som är jämställd och vad jämställdhet innebär, men behöver inte representeras av ”verkliga” män. Men myter påverkar hur män agerar och blir bedömda.¹⁵ Gottzén och Jonsson har framhållit att den ”svenska maskuliniteten” har skapats genom att upprätthålla bilden av andra män som ”mer traditionella och ojämställda. Den svenska självbilden av jämställdhet används som etnisk markör.”¹⁶ Även ekonomhistorikern Paulina de los Reyes, genusvetaren Diana Mulinari och kulturgeografen Irene Molina har i ett flertal skrifter lyft fram hur svensk jämställdhet ställs i motsats till andra etniciteter som anses vara mer ojämlika. Ojämlighet, förtryck med mera ses som kulturella drag som återfinns hos ”andra” än svenska män.¹⁷ Med utgångspunkt i talet om nationella självbilder och skapandet av ett gemensamt ”vi”, har jag granskat hur drömmarna om nya män under 1970-talet konstruerade maskulinitet, sexualitet, jämställdhet och nationell identitet.

MODERNITET OCH VÄLFÄRDSSAMHÄLLE

Efter andra världskriget upplevde Sverige de så kallade rekordåren. 1950- och 60-talen var en period av oavbruten ekonomisk uppgång. Det välfärdssamhälle som växte fram utgick (åtminstone teoretiskt) ifrån alla människors lika värde och demokratiska rättigheter. Med hjälp av social ingenjörskonst skulle staten vara med och skapa det moderna samhället genom bättre bostäder, bättre sjukvård, och ett försäkringssystem

tem som skulle omfatta även de sämre bemedlade. Utvecklingen underbyggdes med vetenskapliga argument.¹⁹ Detta är en tid som ofta har beskrivits som fylld av framtidstro, hopp om förändring och tro på utveckling. Frigörelse och förändring från konventioner och traditioner var ledorden i de idéströmningar som utvecklades och fick stort genomslag i media under perioden. I denna utveckling blev brytandet med en äldre och ”traditionell” mansroll viktig. Männens förändring sågs som avgörande för att jämställdhet skulle kunna realiseras.²⁰

I den könsrollsdebatt som fördes i Sverige på 1960-talet krävdes för första gången på allvar att män som levde i heterosexuella parrelationer skulle dela på ansvaret för hushållets skötsel och barnens uppfostran. Tidigare hade man främst talat om ”kvinnofrågan” men nu markerade begrepp som ”jämställdhet” och ”könsroller” att det var både män och kvinnor som måste förändra sig.²¹ Debatten tog utgångspunkt i bland annat Eva Mobergs tankar om att könsrollerna var förlegade och att gifta kvinnor med barn endast var ”villkorligt frigivna” eftersom de tvingades ta hand om hem och barn samtidigt som de yrkesarbetade. Mobergs lösning var bland annat att även män måste ta sin del av hushållsarbetet och ansvaret för barnen. Båda könen skulle ha ”dubbla roller”.²² Det var en tanke som ansågs mycket radikal. Trots ambitionen att se till både män och kvinnor fokuserade könsrollsdebatten framför allt kvinnor och hur kvinnor och ”kvinnorollen” skulle förändras.

Under 1960- och 1970-talen kom jämställdhet att bli ett politiskt område och en rad reformer som syftade till jämställdhet genomfördes. Nu blev även män i allt högre grad föremål för förändringen. Idén att män och kvinnor skötte barnen tillsammans och delade på både hushålls- och förvärvsarbete slog igenom allt mer. Utomlands uppmärksammades Sverige för sin jämställdhetspolitik och sina försök att värva kvinnor till yrkesarbete och män till hushållsarbete. Sverige fick rykte om sig att vara ett land där kvinnor och män nu hade kastat av sig sina gamla könsroller och blivit jämställda.²³

NYA MJUKA MÄN

I en rad artiklar i tidningar och tidskrifter och i både radio- och teveprogram under 1970-talet sades den nye mannen och den nye pappan nu vara här. Exempelvis menade en skribent i *Svenska Dagbladet*: ”Pappa är fortfarande pappa, men hans roll är ny. Att vara pappa i dag är mer givande och hotande, mer spännande och förvirrande än i någon tidigare generation”.²⁴ Svenska män sades ha blivit ”jämlika” och förändrat både sitt sätt att vara, tycka och känna och sina sociala praktiker. De nya männen beskrevs som män som var befriade från traditionella mansroller och i stället hade hittat sig själva. De var autentiska ”människor” snarare än ”män”. Nya män sades ha nära till sina känslor, vågade gråta offentligt, brydde sig om andra och tyckte att nära relationer var viktigare än jobb och karriär. I den från danska översatta boken *Den maskulina mystiken* av Eske Holm, författare och aktiv inom den danska mansrörelsen, beskrevs den nye mannen:

Han utstrålar mildhet, men han är inte enbart foglig, han rör sig avspänt utan att verka slapp; blicken är öppen och i ansiktet finns ett leende på lut [...]. Han kan le och gråta [...] vi andra blir glada och goda av att vara tillsammans med honom, han påminner oss om när vi är som allra bäst, vilket få människor ostraffat klarar sig ur. Men han gör det.²⁵

Holm beskriver den nye mannen som öppen, avspänd och leende. Först när mannen vågar släppa sin ”påklustrade roll” kan han bli fri, förklarar Holm. Att våga släppa på kontrollen, visa känslor och se relationer som viktiga är centralt i flera artiklar om nya män. I tidningen *Vi* från 1972 beskrivs de nya männen och avståndstagandet från en ”traditionell mansroll” som att: ”många yngre män känner nu ett starkt behov att undkomma suget in i effektivitetens och stressens värld, och tar girigt fasta på det livsfrämjande i en nära kontakt med barn”.²⁶ Genom kontakt med barnen skulle männen hitta ”barnet inom sig” och därmed bli mer autentiska.

Det moderna samhället sades i flera artiklar ha blivit för stressigt och verklighetsfrämmande. Den patriarkala och traditionella mansroll som sades dominera i samhället premierade stress, karriär och rationalitet. Den nye mannen var i stället helt ”sig själv”, menade artikelförfattarna. Han var en person som ”daltar med sin baby, som leker och larvar sig, som gör bort sig och skrattar. Som känner sig in i livet och gråter. Som inte behöver status och prylar, herruniform och prestige”, skrev exempelvis Ingrid Sjöstrand i *Vi föräldrar*.²⁷

I mitten av 1970-talet bildades en liten men omskriven mansrörelse i Sverige. Det var män som åkte på mansläger, tog avstånd från en ”traditionell mansroll” och ville ”befria sig från könsrollsbundna beteenden”.²⁸ I media blev de snabbt representanter för den nya mansrollen. De beskrevs som ”befriade”, ”mjuka” och ”nya” män som hade insett att den gamla förtryckande och destruktiva mansrollen bara var något påklustrat. Under denna mansroll, fanns den genuina och autentiska mannen.²⁹ 1970-talets mediarepresentationer av nya män var positiva och hoppfulla. Männerna beskrevs som pionjärer och som representanter för en riktig och autentisk maskulinitet, eller snarare en autentisk *mänsklighet*. Stora förhoppningar knöts till dessa män och tidningarna menade exempelvis att alla män borde åka på mansläger.³⁰ De mjuka männen sågs som framtidens män. Lite senare förändrades dock tonen i media och under 1980-talet hånades och förlöjligades allt oftare de nya männen. Men under 1970-talet levde drömmen om en ny man och en ny mansroll fortfarande starkt i mediarepresentationerna.

Personlig utveckling, autenticitet och avståndstagande från traditioner och konventionalism var centralt för många nya grupper i samhället. I idéerna om den moderna människan ingick tanken om den autentiska människan. Här ingick exempelvis att ta avstånd från ”ytliga” könsroller.³¹ I stället var målet att ”hitta sig själv”. När den nye mannen bröt mot äldre tiders ideal och konventioner och i stället hittade ”sig själv” framstod han som självständig och individuell och därmed i linje med det moderna samhället.³² Men den ”autentiska människa” som eftersöktes var varken förnuftig eller rationell, utan förkastade sådana ideal för att kunna släppa på kontrollen, visa spontana känslor, passion och förmågan att gråta offentligt. Den nye mannen var rationell i så motto att han letade efter ett autentiskt och riktigt ”jag”, men ”jaget” var i sig inte särskilt rationellt utan svämmade över av känslor och spontana infall. På samma gång som männen upprätthöll idéer om den förnuftiga och rationella människan bröt de alltså samtidigt med bilden av den rationella, förnuftiga och moderna människan. Moderniteten har av flera forskare beskrivits som framför allt ett manligt projekt, synligt exempelvis i just hävdandet av framgång, rationalitet, förnuft och utveckling. De nya männens förkastande av dessa attribut till förmån för ett mer passionerat och känslösamt jag innebar därför inte bara en kritik av (delar av) moderniteten utan också en kritik av samhällets maskulinitetsnormer.³³

ATT VARA JÄMSTÄLLD OCH DELA LIKA

Den nye och jämställde mannen hade, enligt åtskilliga artiklar, befriat sig från många egenskaper och handlingsätt som tidigare länkats till maskulinitet och i stället börjat göra just det som kvinnor tidigare hade associerats med: sköta hushållssysslor, ta hand om barn och visa känslor. Att ”dela lika” och göra ”samma saker” som kvinnor var centralt i representationerna av de nya männen. I tidningen *Vi* skrev Eva Moberg 1972:

På barnavårdscentralerna blir det allt vanligare med unga pappor i väntrummen. Vid daghemmen är det numera lika vanligt att en pappa lämnar och hämtar barnen som att mamma gör det.

I *Dagens Nyheter* menade Curt Fredrik Grundel 1977: ”fler och fler pappor upplever redan före förlossningen att de är pappor, att barnet lika mycket är deras som mammornas”³⁵ och i *Svenska Dagbladet* hävdades några år senare att: ”Dagens pappor ägnar lika mycket tid åt sina barn som mammorna”.³⁶ Vidare

sades att flera nyblivna pappor nu utnyttjade möjligheten att ta barnledigt³⁷ och: ”Den nya mannen delar självklart på ansvaret”.³⁸ Att ”dela lika”, var alltså viktigt och handlade om att dela lika med sin kvinnliga partner när det gällde omsorg om barn och hushållssysslor. ”Den nye mannen” konstruerades därmed som en svensk heterosexuell man med kvinnlig partner och barn.³⁹

De män som själva kom till uttryck i media beskrev ofta en längtan efter att vara jämställda. De ville stanna hemma med sina barn och skapa en nära relation till både barn, män och kvinnor. De ville få möjlighet att uttrycka sina känslor och få göra allt det som kvinnor tidigare har haft möjlighet till.⁴⁰ En man sade i slutet av 1970-talet i *Vi föräldrar* att han längtade efter att betraktas som en likvärdig förälder. Han beskrev hur han längtade efter att hans fru skulle komma hem från BB med deras nyfödda dotter eftersom han först då, när de kunde dela lika, blev pappa på ”riktigt”: ”Nu finns hon [barnet] i min verklighet också. Skriker hon är det lika mycket i mina öron som i Evas. Vi kan dela ansvaret nu Eva och jag. Vi är jämlika inför vårt barn”.⁴¹

Representationerna av mäns drömmar om en ny manlighet och beskrivningen av de nya männen ligger i linje med många av de idéströmningar som var populära i samhället under 1970-talet. Miljörörelsen, alternativrörelsen och kvinnorörelsen ville på olika sätt omskapa samhället och innebörden av vad som betraktades som kvinnligt och manligt. Men de står också i skarp kontrast till hur majoriteten av svenska män under decenniet i verkligheten agerade. De män som i media beskrevs som pionjärer och framtidshopp var i själva verket i minoritet.

MOTSÄGELSEFULLA BERÄTTELSE

Många artiklar i svenska tidningar och tidskrifter var under 1970-talet fyllda av texter och bilder av nya män, som delade ansvar och tog hand om barn. Men, medan bildspråket, rubrikerna och delar av artiklarna förmedlade en bild av att det nya manlighetsidealet hade slagit igenom (”De nya männen är här”, ”Idag delar vi lika” och så vidare) fanns samtidigt en annan beskrivning av de samtida männen som gör bilden motsägelsefull. Där framgår det hur svårt männen tyckte det var att införliva det nya idealet och att männen ofta möttes av ett starkt motstånd från andra män.

I flera artiklar blir det tydligt att motståndet mot den nya mansrollen var mer utbrett än vad artiklarna, bilderna och rubrikerna först gav sken av. Den man som satte känslor och barn före självkontroll och karriär riskerade att hånas och förlöjligas, trots att många sade sig önska en förändring. 1970 funderade exempelvis Ingrid Sjöstrand i *Vi föräldrar* över det nya mansidealet. Som vi såg i citatet ovan var hon först positivt inställd till nya män som beskrevs som män som kunde leka och larva sig, vågade skratta och göra bort sig. Därefter uttrycker hon sig dock mera tveksamt: ”Inför denna vekling med halsband under skägget känner sig var man huvudsakligen skamsen. Inte kan väl den där lekfågeln vara en riktig karl”, funderade hon vidare.

I ett reportage om nya pappor från 1980 sade sig ”Birgitta” efterlysa jämställdhet men förklarade samtidigt: ”Jag måste erkänna att jag fortfarande tittar lite extra när jag ser två killar med varsin barnvagn”.⁴³ Journalisten Anita Sjöberg sade sig vara för jämställdhet, men uttryckte en rädsla för män som utvecklade för mjuka sidor. Helst av allt ville hon ha ”en riktig karl”.⁴⁴ En man som intervjuades i *Vi föräldrar* menade att han har mycket att slåss mot: kvinnor, sig själv och andra män.⁴⁵ Här framträder plötsligt bilden av ett samhälle där få män vill, kan eller har möjlighet att införliva en nytt mansideal och där motståndet mot detsamma är utbrett.

Från 1970-talet och framåt har mäns uttag av föräldraledighet ofta setts som en indikator på hur jämställt samhället är. Om vi granskar statistik över uttaget av föräldrapenning så framkommer en bild motsatt

medias bild av nya män. Under hela 1970-talet översteg inte antalet dagar som fäder tog ut fem procent. Detta motstridiga sätt att analysera manlighetsideal syns även i den ovan refererade artikelserien från 2010 i *Dagens Nyheter*. Samtidigt som brödtexten hävdar att ”de nya papporna är här” uttalar sig forskaren Anna-Lena Almqvist i en liten ruta bredvid huvudartikeln där hon menar att något tydligt trendbrott bland unga pappor inte går att se i statistiken. I stället är det främst äldre fäder som tar ut en större andel föräldradagighet. Sammanlagt är mäns uttag av föräldradagighet än idag (2012) inte heller mer än cirka 23 procent av det totala antalet föräldradagar och cirka 20 procent av fäderna tar inte ut någon föräldradagighet alls.

Tabell 1 Föräldraförsäkring. Andel använda föräldradagar i %, kvinnor och män.

År	Kvinnor	Män
1974	100	0
1985	94	6
1995	90	10
2000	88	12
2005	80	20
2009	78	22

Källa: SCB, På tal om kvinnor och män (2012), s. 38.

På samma gång som de nya männen sägs vara här och samtida generationer beskrivs som ”nya män” tyder alltså många andra uppgifter och uttalanden på att det bara är *vissa* män man talar om. ”Andra män” beskrivs som skeptiska, traditionella, omoderna eller som om de inte hängtt med i utvecklingen.⁴⁶ Trots det framställs det som om det nya idealet gäller ”alla” män. Det tycks ha skapats en kraftfull myt om den svenska mannen som jämställd. Redan 1970 existerade denna myt som sedan har reproduceras om och om igen, utan att någon hänsyn tas till hur det egentligen ser ut eller till vilka män som tagit till sig eller inte tagit till sig idealet.

BROTT MOT DET GAMLA

De nya männen sades ha befriat sig från traditionella könsroller och brutit med tidigare generationers mansideal och fäder, vilka fick utstå kritik på en rad punkter. ”De barn som växer upp i dagens Sverige behöver inte känna sig lika faderslösa som de som var unga på 50- och 60-talen”, hävdade exempelvis Grundel i *Dagens Nyheter*⁴⁷ medan en intervjuad man i tidningen *Vi* förklarade att: ”papporna i min generation är mycket mer barnvänliga än tidigare generationer”.⁴⁸ En man som intervjuades i *Svenska Dagbladet* sade:

Jag växte upp med föräldrar, som aldrig såg – eller ville se – några alternativ till de traditionella könsrollerna. Mamma var mamma, pappa var pappa – så enkelt var det. Idag har vi en annan generation föräldrar [...]. Dagens svenska pappa har större möjlighet att ta sin del av barnansvaret jämfört med tidigare generationer.⁴⁹

Den äldre generationen män beskrevs som män som enbart satsade på karriären, vilket de ”nya männen” hade tagit avstånd ifrån. ”Den blivande pappans roll har förändrats. Han är inte längre en blek, kejderökande figur som vankar av och an utanför förlossningsrummets dörr”, hävdade läkaren John Lind.⁵⁰ Nya

jämställda män sades själva ha insett att det inte var någon fördel att upprätthålla en dominant maskulinitet. Överordningen hade kanske gett vissa fördelar, men det var de negativa konsekvenserna av att "tvingas" vara manlig som framhövdes: "Männen börjar tänka om. Efter alla år som skapelsens herrar finns det dom som tröttnat på alla krav på att man ska vara på ett visst sätt; stark, dominant, karriärist".⁵¹ Det "gamla manssamhället" sades vara på utdöende, liksom den gamle patriarkale mannen som enbart satsade på karriär: "han tillhör en utdöende art, utom i ett mycket litet och speciellt reservat".⁵² Den patriarkale mannen hade blivit frånsprungen av både unga män och kvinnor och han hängde inte längre med i utvecklingen i det moderna samhället:

På jobbet kommer nyanställda unga spolingar och ifrågasätter hans synpunkter. När han kommer hem trött från sitt arbete väntar inte hustrun med middagen och tofflorna, utan en lapp där det står "jag är på sammanträde, ta dig någonting i frysen och tina..."⁵³

Den gamla mansrollen sades vara påtvingad, destruktiv och förtryckande och hade ingenting med "riktiga" och autentiska män att göra.

NYA MÄN – ÅLDER OCH MASKULINITET

De många citaten visar att talet om nya pappor och nya män upprepades under hela decenniet. Artikel efter artikel framhöll att de nya papporna nu var här och att det var den unga generationen som stod för det nya sättet att vara man och pappa på. Under 1960- och 70-talen kan det sägas ha varit ett nytt fenomen att media så flitigt skrev om nya män och pappor. Men idealet i sig kan snarare beskrivas som nygammalt. Redan 1972 skrev Eva Moberg under parollen "Pappornas återkomst" att det nya idealet var ett "urgammalt ideal" och att det var när samhället industrialiserades under sent 1800-tal som pappor började bli mer frånvarande.⁵⁴ Forskare har likaså påpekat att det manlighetsideal som framstälts som nytt, och dessutom som unikt svenskt har rötter i en förmodern tid när fadern var mer närvarande i hemmet och omsorg och ansvar för barnen inte stod i motsättning till faderskap. Industrialiseringens ankomst liksom förändringar inom sociala grupper bröt detta mönster och omskapade maskulinitetsnormerna. Det som här förklaras vara en "traditionell mansroll" är i själva verket ett manlighetsideal som växte fram i takt med 1900-talets rationalisering, industrialisering och modernitet.⁵⁵ Trots det framställs idealet som rakt motsatt äldre tiders ideal.

Att hela tiden omtala detta manlighetsideal som nytt har flera konsekvenser. När den äldre generationens män och mansroll framställs som motsatser till det nya idealet, skapas en tydlig åtskillnad mellan äldre män och yngre män. Äldre män beklagas och uppfattas som lite löjliga och tragiska och som om de inte har hängt med i den moderna utvecklingen, samtidigt som yngre män inte heller ges full auktoritet (jämför uttrycket "spoling" i citatet ovan). Judith Halberstam, professor i engelska, har använt begreppet *life schedules* för att beskriva hur vår "livslinje" redan är utstakad t.ex. i språket och i kulturella och mediala representationer.⁵⁶ Människor förväntas genomgå en specifik utveckling från till exempel barnslig och omogen till mogen och utvecklad. Vi förväntas vidare skaffa barn och familj vid en viss ålder. Denna förväntade utveckling gör att livet får en riktning, den skapar hopp om framtiden, skriver socialantropologen Fanny Ambjörnsson och litteraturvetaren Maria Jönsson i antologin *Livslinjer*.⁵⁷ Genom att hänvisa till ålder kan till exempel ett "barnsligt" beteende accepteras hos yngre män medan äldre män förväntas vara mer ansvarsfulla, men också mindre inriktade på förändring och förnyelse.⁵⁸

På samma sätt som i talet om *life schedules* kan vi betrakta representationerna av nya unga män i förhållande till äldre generationers män som en förmodad utvecklingslinje. Genom att beskriva ett gammalt patriarkalt samhälle som varandes på utdöende framstår den unga generationen som modern och ger hopp inför framtiden. De ojämsställda patriarkala männen är endast rester av det förflutna. Då framstår samhäl-

let som varande i förändring och på väg i rätt riktning. Ett sådant resonemang passade väl in i modernitetstänkandet där strävan efter utveckling och framsteg var central. Talet om den unga generationens nya manlighetsideal berättade historien inte bara om en grupp män och deras görande av maskulinitet utan också om Sverige som modernt, framgångsrikt och som varande i utveckling.

En konsekvens av detta blir att förändring framhävs på bekostnad av kontinuitet. När män som framställs som mjuka och relationsinriktade beskrivs som nya, döljs att vissa män alltid har varit just så. Det har alltid funnits män som tagit aktivt ansvar för sina barn och varit ”mjuka och relationsinriktade”. Samtidigt döljs att långt ifrån alla män har tagit till sig detta mansideal (långt ifrån alla män har inte heller detta som ideal). I stället framställs *en* grupps ideal som *alla* mäns ideal. Den mansroll som ofta benämns som traditionell har aldrig införlivats av alla män.⁵⁹ Men det är den typ av man som ofta har fått representera ”män” i allmänhet och därför osynliggörs det faktum att dessa män, de som sociologen Raewyn Connell har kallat ”underordnade män”, alltid har funnits.⁶⁰

Samtidigt leder talet om den nya generationen män som ”nya män” till att den nya mansrollen framställs som etablerad bland *alla* unga män. Om vi bara väntar så kommer den gamla generationens mansideal att dö ut och jämställdhet kommer att infinna sig mer eller mindre automatiskt. Det sker alltså en ökad polarisering mellan ”yngre män” och ”äldre män” där båda grupperna framstår som enhetliga. Det gör att behovet av förändring förminskas. Jämställdhet riskerar då att framstå som en tidsfråga; om de nya (jämställda) männen redan är här så behöver vi ju inte längre göra något. Behovet av förändring i genusrelationerna tenderar att osynliggöras eller bagatelliseras.

Vidare menar jag att talet om den nya mannen paradoxalt nog riskerar att bidra till att konstruera ”traditionell manlighet” som norm. De ”nya männen” pekas hela tiden ut som särskilda, speciella och nya. Även om tidningar lyfter fram den nye mannen som ideal framstår denna maskulinitetskonfiguration därmed som udda och som en motsats till hur män ”alltid har varit”. Det görs som vi sett även i de artiklar som till synes hävdar att nya män är här. Parallellt med berättelsen om de nya jämställda svenska och heterosexuella männen (som vi kan spegla oss i och därmed känna oss moderna) framgår ju av artiklarna att majoriteten av män faktiskt inte alls är så nya och jämställda. Då riskerar talet om nya män att samtidigt implicit reproducera normer kring hur män egentligen ”är” och därför också bör vara och därmed öka polariseringen även mellan kvinnor och män, där män framstår som främst traditionella, patriarkala och karriärsinriktade medan kvinnor (implicit) framstår som dess motsats, det vill säga relationsinriktade och mjuka, med fokus på hem och barn.

ATT VARA JÄMSTÄLLD, MODERN – OCH SVENSK

I artiklarna om nya män berättas en historia som bidrar till att skapa ett gemensamt ”vi”. Svenska män framställs som goda, jämställda och utvecklade. Talet om den nya jämställda mannen bidrar därmed till konstruktionen av en svensk nationell identitet, där begrepp som ”modernitet”, ”jämställdhet”, ”utveckling” och ”autenticitet” är centrala och ställs i relation till ”andra män” som därmed förväntas vara motsatsen till dessa män. Att staten i hög grad har drivit många jämställdhetskampanjer och en aktiv jämställdhetspolitik, har troligen stärkt den nationella kopplingen.⁶¹ Svensk jämställdhetspolitik förutsätter att mottagaren är ett svenskt heterosexuellt medelklasspar. Detta har gjort att andra grupper osynliggjorts eller framställts som sämre, omoderna, patriarkala (”andra” män) eller förtryckta (”andra” kvinnor).⁶² Enligt de los Reyes, Mulinari och Molina ligger problemet i ”den nationella identitetens glorifiering”.⁶³ Genom att glorifiera nationalstaten (”i Sverige är vi jämställda”) och genom det positiva och hyllande talet om nya goda män skapas ett positivt gemensamt vi. Då osynliggörs alla de grupper av män som inte uppfyller denna bild och de görs till ”de andra”. Sociologen Keith Pringle menar exempelvis att bilden av svenska män som goda och jämställda är ett hinder för att se och förstå att svenska män också begår ex-

empelvis incest, våldsbrott och kvinnomisshandel.⁶⁴ Medan den goda jämställda mannen görs till ”svenska män”, ses ”onda män”, exempelvis män som begår vålds- eller sexualbrott, som enstaka individer, utan koppling till kultur eller ”svenskhet”, eller så kulturaliseras de och ses som ett uttryck för en annan kultur. Den goda manligheten ses som en svensk strukturell företeelse (utan någon hänsyn till hur många eller vilka män som de facto internaliserar denna typ av manlighet) medan dålig manlighet blir ett uttryck för andra kulturer eller enstaka (onda, sjuka) svenska män.⁶⁵

Svenska män har visserligen betraktas som mer jämställda än andra män, men har också beskrivits med egenskaper som ofta uppfattats som mindre manliga.⁶⁶ Forskningen kring maskulinitet och nationell identitet har visat hur män och maskulinitet ofta har kopplats till nationalitet genom att män ges rollen av ”nation guards”, det vill säga de som ska försvara landet. Medan nationen ofta har beskrivits som en hon: *Moder Svea, Mother Nature* och så vidare, har män och manlighet givits rollen som moder naturens försvarare. Nationell identitet har därmed ofta byggt på idén om den starke, modige, stridbare, manlige hjälten som försvarar kvinnor och barn mot främmande makter.⁶⁷ Så har nationalitet och maskulinitet sammanlänkats och utgjort kraftfulla diskurser. Kvinnors roll i nationalitetsskapandet har traditionellt handlat om att föda och uppfostra barn (framför allt söner), försvara moralen samt utföra markservice åt de stridande männen. Men en viktig del i nationsskapandet och byggandet av nationell identitet är att sätta den egna identiteten i relation till andra. ”Vi” är inte som ”de”.

Sociologen Marina Blagojevic visar hur serbisk maskulinitet under 1990-talet formades som en motpol till vad som betraktades som traditionell västerländsk maskulinitet. Serbiska män beskrevs då med begrepp som i väst ofta har förknippats med feminitet, natur, intuition, relationer och omsorg, medan feminitet beskrevs med begrepp som logisk, kall, kultur och civilisation. Detta, menar Blagojevic fungerade nationsbyggande och gemenskapsskapande och bidrog till att skapa ett serbiskt (manligt) ”vi” som stod i motsats till ”de andra, väst”.⁶⁸ Konsekvensen blev starka känslor av gemenskap och likhet och en stärkt nationell identitet.⁶⁹ Även svenska representationer av nya män har innehållit begrepp och värderingar som traditionellt har definierat feminitet, som mjukhet, omsorgs- och relationsinriktning, att inte bry sig om karriär, att kunna visa känslor och så vidare. Detta har skapat ett nationellt ”vi” i motsats till ”andra”. Men i den svenska diskursen har män beskrivits som jämställda och samtidigt har ett behov av ökad jämställdhet och feministisk kamp poängterats. Svenska män konstrueras därför som jämställda och moderna i förhållande till andra *män*, snarare än i relation till kvinnor.

AVSLUTNING

Drömmen om en ny, relationsinriktad och mjuk man har hela tiden krockat med en annan dröm, nämligen den om den ”riktige karllakarlen”. Trots att många, kvinnor såväl som män, säger sig önska ett mer jämställt samhälle och mer jämställda könsroller tycks det även finnas en önskan om något annat, baserad på en bibehållen och polariserad heteronormativ könsfördelning, vilket gör att idealen krockar med varandra. Å ena sidan uttrycks en önskan om en mjuk och relationsinriktad man som tar hand om sina barn, å andra sidan uttrycks ofta att män ”skall vara män” och ”kvinnor kvinnor” och att de inte får ”byta roll med varandra”. Men hur män mer specifikt ska vara för att vara ”riktiga män” framkommer sällan. Ofta uttrycks denna önskan som en diffus längtan efter män som ”vet vad de vill” och är självsäkra och kontrollerade.⁷⁰ Omanlighet har beskrivits som en effektiv retorisk strategi för att upprätthålla en heterosexuell genusordning där maskulinitet och feminitet utgör varandras motpoler.⁷¹ Det blir därför en krock när å ena sidan män uppmanas vara mjuka och omsorgsinriktade (egenskaper som ofta har uppfattats som omanliga), och å andra sidan starka heteronormativa könsnormer finns kvar. Samtidigt som en nationell självbild av nya jämställda män skapas och levereras ”utåt” reproduceras traditionella patriarkala maskulinitetsnormer som det ”egentliga” och riktiga sättet att vara man på. Den nationella självbilden – myten – av den nya svenska jämställda mannen skymmer därför alla olika grupper och individer av män som bor

i Sverige och deras mångskiftande maskulinitets- och feminitetsgöranden.⁷² Om föreställningarna om att jämställdhet redan är här skapades på 1970-talet är det kanske inte är så konstigt att drömmen om en ny man aldrig har infriats.

Helena Hill, idéhistoriker och lektor, Institutionen för kultur och lärande, Södertörns högskola.

1 Dagny Staaf–Busch, ”Den nya pappa-rollen”, *Vi föräldrar* nr 2 1970, s. 31.

2 Peter Letmark, ”Åttiotalistpappan slåss för sin rätt till barnen”, *Dagens Nyheter* 26/4 2010.

3 Thomas Johansson & Roger Klinth, *Nya svenska fäder* (Umeå: Boréa bokförlag, 2010); se även Roger Klinth, *Göra pappa med barn. Den svenska pappapolitiken 1960-95* (Umeå: Boréa bokförlag, 2002).

4 Niclas Järvklo ”Nya män och statlig maskulinitetspolitik”, i Anders Burman & Lena Lennerhed (red.), *Sekelslut. Idéhistoriska perspektiv på 1980- och 1990-talen* (Stockholm: Atlas, 2011); Niclas Järvklo ”En man utan penis. Heteronormativitet och svensk maskulinitetspolitik”, *Lamda Nordica*, 4, 2008; Johansson & Klinth, *Nya svenska fäder*; Klinth, *Göra pappa med barn*; Ulrika Dahl, ”Scener ur ett äktenskap. Jämställdhet och heteronormativitet”, i Don Kulick (red.), *Queersverige* (Stockholm: Natur & Kultur, 2005)

5 I Lucas Gottzén och Rikard Jonssons antologi *Andra män* finns flera kapitel som behandlar de män som kategoriseras som ”de andra”. Marie Nordberg har undersökt män i kvinnodominerade yrken (vilka ofta benämns ”nya män”) utan att specifikt diskutera kopplingar till nationella självbilder. Jag har i min avhandling studerat 1970-talets mansrörelse. De män som ingick där omtalades ofta som ”nya män” och internalisera- de i hög grad de egenskaper och praktiker som brukar innefattas i begreppet ”nya män”. Jag diskuterade dock inte kopplingen mellan maskuli- nitet, nationell självbild och jämställdhet. Lucas Gottzén & Rikard Jonsson, *Andra män. Maskulinitet, normskapande och jämställdhet* (Malmö: Gleerups, 2012); Marie Nordberg, *Jämställdhetens spjutspets. Manliga arbetstagare i kvinnoyrken, jämställdhet, maskulinitet, femininitet och heteronormativitet* (Göteborg: Arkipelag, 2005); Helena Hill, *Befria mannen! Idéer om förtryck, frigörelse och förändring hos en svensk mansrörelse under 1970- och tidigt 1980-tal* (Umeå: h:ström text & kultur, 2007).

6 Anja Hirdman, *Tilltalande bilder. Genus, sexualitet och publiksyn i Veckorevyn och Fib Aktuell* (Stockholm: Atlas, 2002), s. 17.

7 Se t.ex. Ulrika Dahl ”Scener ur ett äktenskap”, Paulina de los Reyes, Irene Molina & Diana Mulinari (red.), *Maktens (o)jämlika förklädna- der. Kön, klass och etnicitet i det postkoloniala Sverige: en festskrift till Wuokko Knocke*, (Stockholm: Atlas, 2002); Järvklo ”En man utan penis”; ”Nya män och statlig maskulinitetspolitik”, Klinth, *Göra pappa med barn*; Johansson & Klinth, *Nya svenska fäder*; Gottzén & Jonsson *Andra män*; Hill *Befria mannen!*

8 Gottzén & Jonsson, *Andra män*, s. 7. Se även Paulina de los Reyes, Satu Gröndal & Pia Laskar (red.), *Framtidens feminismer. Intersektionella interventioner i den feministiska debatten* (Hägersten: Tankekraft, 2007).

9 Thomas Hylland Eriksen, *Etnicitet och nationalism* (Nora: Nya Doxa, 1993); R. W Connell, *Maskuliniteter*, övers. Åsa Lindén (Göteborg: Daidalos 1996); Raewyn Connell & James W. Messerschmidt, ”Hegemonic Masculinity. Rethinking the Concept”, *Gender and Society* 5 (2005); Helena Hill, ”Jämställd men könlös! Kvinnors konstruktion av maskulinitet och rädslan för manlig femininitet”, i Kristina Fjel- kestam, Helena Hill & David Tjeder, *Kvinnorna gör mannen. Maskulinitetskonstruktioner i kvinnors text och bild 1500 – 2000* (Stockholm: Makadam, 2013).

10 Katarina Mattsson & Katarina Pettersson, ”Crowning miss Sweden – Constructions of Gender, Race and Nation in Beauty Pageants”, Presented at Gender and Power in the New Europe, the 5th European Feminist Research Conference, August 20-24, Lund University, Sweden (2003), s. 1f., 13.

11 Mattsson & Pettersson, ”Crowning Miss Sweden”, s. 13.

12 Jfr Gottzén & Jonsson, *Andra män*.

13 Benedict Andersson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (London & New York: Verso, 1991), s. 4ff.

14 Gottzén & Jonsson, *Andra män*, s. 9

15 Detta kan benämnas ”mytologisering”. Se Gottzén & Jonsson, *Andra män*, s. 21f., för en diskussion av Roland Barthes begrepp mytologise- ring kopplat till maskulinitet. Jfr Mattsson & Pettersson, ”Crowning Miss Sweden”.

16 Gottzén & Jonsson, *Andra män*, s. 11.

17 de los Reyes, Molina & Mulinari, *Maktens (o)jämlika förklädnader*: de los Reyes, Gröndal & Laskar, *Framtidens feminismer*.

18 Klinth, *Göra pappa med barn*, s. 73.

19 Lena Lennerhed, ”Det är rätt att göra uppror”, i Nils Runeby (red.), *Framstegets arvtagare. Europas idéhistoria. 1900-talet* (Stockholm: Natur & Kultur, 1998).

20 Hill, *Befria mannen!*

21 Christina Florin & Bengt Nilsson ”Något som liknar en oblodig revolution...” *Jämställdhetens politisering under 1960- och 70-talen* (Umeå: Umeå universitet, 2000).

22 Eva Moberg, ”Kvinnans villkorliga frigivning”, i Hans Hederberg, *Unga liberaler. Nio inlägg i idédebatten* (Stockholm: Bonnier, 1961).

23 Några exempel på hur staten själv bidrog till att sprida bilden av Sverige som ett jämställt land är Anna-Greta Leijon, *Swedish Women - Swedish Men* (Stockholm: Svenska institutet 1968); Olof Palme, ”The Emancipation of Men”, *Journal of Social Issues*, nr 2 (1972) samt Sveriges införande av föräldraförsäkring 1974, vilka har lett till att Sverige fram till idag flitigt har uppmärksamats utomlands, se t.ex. Katrin Ben- hold, ”In Sweden Men Can Have It All”, *New York Times* 9/6 2010.

24 Karin Thunberg, ”Drömmarna kanske kan bli verklighet – genom barnen”, *Svenska Dagbladet* 15/7 1984, s. 16.

25 Eske Holm, *Den manliga mystiken*, övers. Leif Dahlgren (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1976), s. 150.

26 Eva Moberg, ”Unga pappor söker ny familjestil”, *Vi* nr 16 1972, s. 8.

- 27 Ingrid Sjöstrand, "Vad är en man?", *Vi föräldrar* nr 2 1970, s. 26.
- 28 Hill, *Befria mannen!*
- 29 Hill, *Befria mannen!*
- 30 David Finer, "Stålmannen kan dra nåt gammalt över sig..." *Aftonbladet* 30/8 1977, s. 10; Sven Melander, "Om ni visste vad jag gråtit", *Aftonbladet* 31/8 1977, s. 22; Mats Sjöberg, "Manslägret – ingen repövning i könskriget", *Dagens Nyheter* 4/9 1977, s. 8.
- 31 Klinth, *Göra pappa med barn*, s. 91ff.
- 32 Klinth & Johansson, *Nya svenska fäder*, s. 54f.
- 33 Hill, *Befria mannen!*, s. 115f.
- 34 Eva Moberg, "Unga pappor söker ny familjestil", s. 8.
- 35 Curt Fredrik Grundel, "Pappan – på väg att hitta hem", *Dagens Nyheter* 30/6 1977, s. 25.
- 36 Monica Gunne, "Mor vyssjar och far leker", *Svenska Dagbladet* 20/7 1984, s. 16.
- 37 Lena Lidbeck, "Du kan använda din bröstvårta som tröstnapp!", *Vi föräldrar* 4 1975, s. 99.
- 38 Monica Brannäs, "Den 'nya mannen' delar självklart på ansvaret", *Hertha* nr 6 1983, s. 35.
- 39 Jfr Dahl "Scener ur ett äktenskap"; Järvklo "En man utan penis".
- 40 Se t.ex. Nils-Erik Olofsson samling A119:2 "Mannamål. Medlemsblad för Befria mannen", Kvinnohistoriska samlingarna Göteborgs universitetsbibliotek; *RFSU bulletin för sex och samlevnad* nr 3 1976, s. 3, nr 1 1977, s. 8, 10; nr 3-4 1978, s. 7.
- 41 Björn Borgström, "En lördag blev jag pappa", *Vi föräldrar* nr 8 1978, s. 28.
- 42 Sjöstrand, "Vad är en man?", s. 26.
- 43 Britta Strandell, "Att 'behöva' någon", *Hertha* nr 6 1980, s. 14.
- 44 Anita Sjöberg, "Jag älskar mansrollen", *Vi* nr 45 1976, s. 46, Hill, "Jämställd men könlös!"
- 45 Staffan Jonsson, "Tre män berättar: Så känns det att vara 'utanför'", *Vi föräldrar* nr 2 1975, s. 36. Se även Viveka Vogel, "Den nya pappan-vilka chanser har han?", *Vi föräldrar* nr 11 1972, s. 31.
- 46 Gottzén & Jonsson "Inledning".
- 47 Curt Fredrik Grundel, "Pappan – på väg att hitta hem", s. 25.
- 48 Eva Moberg, "Pappa du får inte gå till jobbet!", *Vi* nr 18 1972, s. 9.
- 49 Thunberg, "Drömmarna kanske kan bli verklighet – genom barnen", s. 16.
- 50 Lena Lidbeck, "Äntligen får också jag uppleva barnet", *Vi föräldrar* nr 3 1975, s. 33.
- 51 Marianne Ljunggren, "Vi är också förtryckta", *Göteborgstidningen* 5/7 1981, s. 5.
- 52 Sjöstrand, "Vad är en man?", s. 26.
- 53 Sjöstrand, "Vad är en man?", s. 28.
- 54 Moberg, "Unga pappor söker ny familjestil", s. 8.
- 55 Se t.ex. Tomas Berglund, *Det goda faderskapet i svenskt 1880-tal* (Stockholm: Carlssons, 2007), John Tosh, *Manliness and Masculinities in Nineteenth-Century Britain: Essays on Gender, Family, and Empire* (New York: Pearson Longman, 2005) samt Michael Kimmel, *Manhood in America: A Cultural History* (New York: The Free Press, 1996).
- 56 Judith Halberstam, *In a Queer Time and Place. Transgender Bodies, Subcultural Lives* (New York: New York University Press, 2005); jfr Fanny Ambjörnsson & Maria Jönsson, "Inledning", i Ambjörnsson & Jönsson, *Livslinjer. Berättelser om ålder, genus och sexualitet* (Stockholm: Makadam, 2010) s. 11.
- 57 Ambjörnsson & Jönsson, "Inledning", s. 9 samt Halberstam, *In a Queer Time and Place*.
- 58 Jämför med Jonas Liliequist som har beskrivit hur en ynglingamaskulinitet har sett annorlunda ut än äldre mäns förväntade maskulinitet under tidigare århundraden. Jonas Liliequist, "Från niding till sprätt. En studie i det svenska omanlighetsbegreppets historia från vikingatid till sent 1700-tal", i Anne Marie Berggren (red.), *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv* (Stockholm: Forskningsrådsnämnden, 1999). Jfr även Linn Sandberg, "Man har ju lärt sig ett och annat. Äldre män om sexualitet, mognad och förändring", i Lucas Gottzén & Rikard Jonsson (red.), *Andra män. Maskulinitet, normskapande och jämställdhet* (Malmö: Gleerups, 2012).
- 59 Se Connells & Messerschmidts resonemang om betydelsen av att ta hänsyn till multipla maskuliniteter. Connell & Messerschmidt, "Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept".
- 60 Connell, *Maskuliniteter*; Connell & Messerschmidt, "Hegemonic Masculinity: Rethinking the Concept".
- 61 Klinth & Johansson, *Nya svenska fäder*, Gottzén & Jonsson, "Inledning", s. 8f.
- 62 Dahl, "Scener ur ett äktenskap"; de los Reyes; Molina & Mulinari, *Maktens (o)jämlika förkländnader*.
- 63 de los Reyes, Molina & Mulinari, *Maktens (o)jämlika förkländnader*, s. 15.
- 64 Keith Pringle, "Fadrande, mansforskning och sexualiserat våld i det 'jämställda' Sverige", Lucas Gottzén & Rikard Jonsson, *Andra män. Maskulinitet, normskapande och jämställdhet* (Malmö: Gleerups, 2012), s. 130ff. Även svensk forskning om svensk manlighet är, enligt Pringle, dålig på att synliggöra män som begår dessa typer av brott.
- 65 Jfr Gottzén & Jonsson, "Inledning", s. 10f.
- 66 Se diskussionen i Hill, "Nya pappan – gammal myt?"
- 67 Jeff Hearn, "Tracking 'the Transnational': Studying Transnational Organizations and Managements, and the Management of Cohesion", *Culture and Organization* 10, 2004; Marina Blagojevic, "Men and Masculinities at the European Semiperiphery: The Power of Contexts", i Jeff Hearn & Alp Biricik, *GEXcel Work in Progress Report Volume XVI. Proceedings from GEXcel Theme9: Gendered Sexualized Transnationalisations, Deconstructing the Dominant: Transforming men, "centres" and knowledge/policy/practice 2011–2012* (Linköping: LiU-Tryck, Linköping University, 2012), s. 138f.
- 68 Blagojevic, "Men and Masculinities at the European Semiperiphery".
- 69 Blagojevic, "Men and Masculinities at the European Semiperiphery".
- 70 se Helena Hill, "Den nya pappan – en gammal myt", *Arena* december 2010, s. 12ff. Ulrika Dahl visar likaså hur jämställdhetskampanjer

under 1990-talet och framåt innehåller ett tvetydigt budskap. Män och kvinnor ska å ena sidan "bryta gamla roller" men samtidigt bevara sin könsidentitet och vara tydliga heterosexuella män och kvinnor. Niclas Järvklo menar på samma vis att de statliga maskulinitetsutredningarna på 1980-talet lade stor tonvikt vid att omvandla egenskaper och praktiker nödvändiga för att sköta hem och barn till att betraktas som manliga. Därmed har inte kopplingen mellan "män" och "maskulinitet" såväl som "kvinnor" och "femininitet" utmanats i någon egentligen utsträckning. Inte heller har ansträngningar gjorts för att ta reda på vilka normer och värderingar som upprätthåller skilda könsideal, visar Lena Gonäs. Dahl, "Scener ur ett äktenskap"; Järvklo, "Nya män", samt Lena Gonäs, På gränsen till genombrott? Om det könsuppdelade arbetslivet (Stockholm: Agora, 2005).

71 Liliequist, "Från niding till sprätt".

72 Detta kan också benämnas "mytologisering". Se Gottzén & Jonsson, Andra män, s. 21f., för en diskussion av Roland Barthes begrepp mytologisering kopplat till maskulinitet.

RELIGION OCH SEXUALITET

LENA ROOS

RELIGION OCH SEXUALITET

LENA ROOS, DOCENT I RELIGIONSHISTORIA, UPPSALA UNIVERSITET.

INTRODUKTION

På Uppsala Universitet ger vi sedan några år tillbaka en kurs som heter ”Sex för Guds skull”. Den utgår delvis från en bok med samma namn som jag och några kollegor skrev tillsammans eftersom vi upplevde att det här var viktiga saker som inte togs upp i den gängse religionsvetenskapliga kurslitteraturen. Många av kursdeltagarna kommer till kursen och hoppas på att få klara svar på frågor som till exempel ”Vad islam säger om homosexualitet” och ”Vad Bibeln säger om abort” etc. En del blir besvikna eftersom det är så svårt att formulera sådana svar. Alla de stora religiösa traditionerna har gått igenom en lång utveckling, i dessa frågor som i många andra. Det innebär att det finns stor variation mellan olika historiska perioder, olika geografiska områden, olika grupper och tolkningstraditioner.

Alla de stora religiösa traditionerna har också tillgång till en stor mängd heliga texter där man kan hitta stöd för fundamentalt olika uppfattningar. Frågan är ofta vilken eller vilka textställen vi väljer att betrakta som centrala, de passager som alla andra ska förstås igenom. Är det kärleken till hela Guds skapelse som är viktigast? Eller ansvaret för medmänniskan? Eller omsorgen om den som är utsatt i vårt samhälle? På kurserna om religion och sexualitet kommer därför våra samtal kring dessa frågor istället ofta att handla om hur man resonerar när man tar ställning i dessa frågor. Vilka värderingar är det som man uppfattar som mest centrala i olika kontexter? Hur kan synen på sexualitet relateras till andra tankegångar inom de olika religiösa traditionerna, till exempel till synen på rent och orent inom judendomen, eller diskursen om begär som drivkraft i den mänskliga existensen inom buddhismen. Den här texten är avsedd att väcka tankar när det gäller dessa mer övergripande frågor inom fältet religion och sexualitet.

VAD ÄR RELIGION? VAD ÄR SEXUALITET?

Så fort vi börjar tala om ”religion och sexualitet” så leder detta till nya följdfrågor. Själva formuleringen av fältet utgår ifrån en modern, sekulariserad föreställning att sexualitet inte ingår i begreppet religion. Samma sak gäller förstås om vi talar om ”religion och politik”, ”religion och mat”, ”religion och ekonomi”. Sexualitet, mat och ekonomi är företeelser som uppfattas som skilda från begreppet religion och som därför kan sättas i relation till det. Det innebär i sin tur en ”smal” förståelse av begreppet ”religion”. Kanske skulle man enligt den förståelsen definiera religion som till exempel summan av trosföreställningar, etik, texter och riter. Det här är en förståelse av religion som säkert omfattas av många. När man diskuterar dessa frågor måste man dock vara medveten om att när det gäller större delen av mänsklighetens historia så är den här smala förståelsen av religion något avvikande, ett intressant undantag. För majoriteten av de former av religion vi studerar inom religionsvetenskapen så har dessa självklart inkluderat normer för hur man ska hantera pengar, hur man bör äta eller avstå från att äta, och hur sexualiteten bör utformas. Det blir omöjligt att tala om ”religion och sexualitet” om det som vi kallar sexualitet självklart ses som en del av människans förhållande till en högre makt, till föreställningar om hur det goda människolivet ska vara utformat etc. Det är också förklaringen till varför sexualitet är något som ofta har reglerats i den religiösa rätten, inte den sekulära.

Å andra sidan är också ”sexualitet” ett problematiskt begrepp. Michel Foucault har i sin stora studie av sexualitetens historia visat att ”sexualitet” som en distinkt kategori inte existerade före modern tid. Det som vi förstår under begreppet ”sexualitet” består av en mängd olika element som i förmoderna kontexter sorterades under lagstiftning och diskurser som berörde till exempel äktenskap, egendomsrätt, renhetslagar, genusroller, fortplantning etc. Det är först i modern tid som vi stöter på detta som en separat kategori.

NORMATIVITET OCH IDENTITET

De flesta religiösa traditioner vi känner till har formulerat föreställningar om normativ sexualitet. Generellt har man givit normativ status åt sexualitet som utövas inom det heterosexuella äktenskapet, och betraktat andra former av sexualitet som i varierande grad problematiska. Men även i synen på sexualitet inom äktenskapet finns det skillnader mellan olika kontexter. Vissa förespråkar monogami, andra polygami. I många fall har det även för inomäktenskapliga sexualiteten funnits föreställningar om vad som var tillåtet och otillåtet: tillåtna och otillåtna handlingar, perioder av påbjuden avhållsamhet, föreställningar om rent och orent framför allt kopplat till menstruation och barnafödande.

Generellt har man också framställt den egna gruppens normer för sexualitet som överlägsna andras. Personer som inte tillhör den egna gruppen framställs som sexuellt "onormala", översexuella eller undersexuella, orena, perversa. Detta fyller flera olika funktioner: dels stärker det känslan av den egna gruppens överlägsenhet, dels stärker det gränsen runt gruppen genom att framställa personer utanför gruppen som otänkbara som sexuella partners. Sociologen Joane Nagel skriver i sin bok *Race, ethnicity, and sexuality: Intimate intersections, forbidden frontiers*: "Historical and contemporary studies of nationalism and its predecessor, colonialism, suggest that building nations and national identities involves inspecting and controlling the sexualities of citizens and condemning the sexualities of noncitizens and those considered outside the sexual boundaries of the nation." (2003) Den här tendensen att framställa personer utanför den egna gruppen som sexuellt avvikande är värd att reflektera över även i vår tid. När vi framställer andra grupper som sexuellt promiskuösa eller sexuellt förtryckta tenderar vi att överdriva våra föreställningar om hur stora skillnaderna är, som ett led att motverka intima kontakter med personer utanför den egna gruppen, och för att stärka vår egen känsla av överlägsenhet.

Föreställningar om normativ sexualitet är förstås också kopplade till makt. Generellt har normer för sexualitet i många kontexter använts för att ge en privilegierad roll för män. Detta förklaras på olika sätt. Till exempel kan man försvara mäns privilegierade ställning till exempel som religiösa ledare genom att hävda att kvinnors kroppar regelbundet blir orena, t ex genom menstruationen. En annan motivering är att man hävdar att kvinnor genom sina kroppar är olämpliga för vissa uppgifter. Till exempel kommer ordet "hysteri" från det grekiska ordet för livmoder. Ursprunget till detta är en föreställning i den antika, grekiska medicinen om att livmodern kunde vandra kring i kroppen och ge upphov till olika sjukdomar som kunde drabba kvinnor, till exempel psykisk obalans.

Ytterligare en variant är att man begränsar kvinnors möjlighet till inflytande och tillträde genom att hänvisa till föreställningar om anständighet, till exempel att män och kvinnor bör fira gudstjänst skilda från varandra. I vissa fall förespråkar man en sorts "separate but equal"-inställning, men i många fall är kvinnor tydligt och explicit underordnade män och är det någon grupp som är privilegierade när det gäller tillträde till religiösa arenor och religiöst ledarskap så är det nästan alltid män. Detta påverkar även oss omedvetet när det gäller hur vi uttrycker vad som är normativt för män och kvinnor. Radioprogrammet "Språket" tog vid ett tillfälle upp språkliga skillnader mellan män och kvinnor, i hur man uttrycker sig, och vilka ord man använder om kvinnor och män. Man noterade då att "promiskuös" är ett ord som bara används om kvinnor. När män betar sig på ett sätt som överskrider gruppens sexuella normer använder man inte det ordet. Det samma gällde till exempel "välskap", "orörd", eller "frigid". Man kan också fundera att ord som "slampa", "hora", "fitta" har blivit skällsord i svenska, alla ord kopplade till kvinnlig sexualitet.¹

Inom alla stora religiösa traditioner förs diskussioner om inkluderande och exkluderande av icke-normativa former av sexualitet och könsidentitet: bi- och homosexualitet, trans- och intergenderpersoner, polyamori etc. Diskussionerna förs på många plan: ska man bejaka samkönade äktenskap? Ska personer

vars sexualitet eller könsidentitet ligger utanför normen få vara fullt delaktiga i det religiösa livet? Ska de få fungera som religiösa ledare? Skillnader i hur man tar ställning avgörs oftast inte i första hand av vilken religion man tillhör utan snarare vilken gruppering inom religionen. Konservativa grupper tenderar att försöka att sexualiteten hör hemma inom det heterosexuella äktenskapet; progressiva grupper är öppnare för större variation i vad man ser som tillåtet och gott. Vad som ses som problem med det icke-normativa kan i sin tur kopplas till andra övergripande värderingar inom varje tradition. I en tradition där det ses som mycket viktigt att en relation leder till barn kan det vara en orsak till avståndstagande till samkönade relationer. Samma nedvärdering kan då å andra sidan drabba andra par som lever i frivillig eller ofrivillig barnlöshet. Traditioner som tenderar att dela upp världen i dikotomiska kategorier: manligt-kvinnligt, rent-orient, heligt-profant kan skapa stora problem för transpersoner, inte minst eftersom normerna för religiös praktik ofta skiljer sig mellan män och kvinnor.

En viktig sak att ständigt påminna sig om är att ingen människa är en robot. Bara för att en religiös tradition eller ledare föreskriver något så innebär det inte att alla som tillhör den gruppen lever efter detta, varken när det gäller sexualitet eller på andra områden. Snarare kan man ibland dra den motsatta slutsatsen: att om religiösa företrädare gång på gång förkunnar att något är förbjudet så kan man nästan utgå ifrån att det är något som personer inom gruppen ägnar sig åt, annars skulle man väl knappast behöva predika om det. Det är alltså bra att minnas att ideal och praktik är olika saker. Katolska kyrkan förbjuder preventivmedel men samtidigt är nativiteten mycket låg i traditionellt katolska länder som Spanien och Italien.

GOD ELLER OND SEXUALITET

En återkommande problematik inom de religiösa traditionerna är huruvida sexualiteten är av ondo eller av godo. Oftast kommer man fram till att det inte går att svara på den frågan: att sexualitet är en stark kraft som kan vara positiv om den utövas under kontrollerade och tillåtna former, men att den även kan vara destruktiv om den går bortom det tillåtna, om den leder till att man förlorar kontrollen eller att den rubbar balansen mellan andra viktiga saker i livet.

Visst finns det religiösa traditioner, t ex vissa former av tantrism, som ser sexualitet som en väg till religiös utveckling. Det finns också traditioner där det sexuellt aktiva livet är idealet och till och med en plikt åtminstone inom vissa faser i livet, t ex inom den ortodoxa judendomen, eller i läran om de fyra levnadsstadierna inom hinduismen. Men det finns också gott om exempel på kontexter där sexualitet ses som något som kan störa religiös utveckling, och där särskild religiös status ges åt personer som lever i celibat. Inom buddhismen ses sexualiteten som en form av begär som driver människan till nya återfödsor och förhindrar vägen mot befrielse från existensen. Kristendomen har istället fört vidare det antika dualistiska arvet där man gör en skarp åtskillnad mellan kropp och själ, och där själen tillskrivs högre värde än kroppen. Enligt detta synsätt kan kroppsliga begär ta över så att själen istället blir underordnad kroppen. En kontrollerad sexualitet har därför kommit att förknippas med själslig styrka. I vissa kristna traditioner, framför allt den katolska, har därför livet i celibat kommit att ses som ett liv som ger större möjlighet till religiös utveckling eftersom man inte distraheras av kroppsliga begär och familjeansvar på samma sätt som människor som inte lever i celibat.

Judendomen intar traditionellt en mellanposition i denna fråga. Å ena sidan är det obligatoriskt för män att reproducera sig enligt bibelversen "föröka er och var fruktsamma". Detta har i vissa mer traditionella kontexter lett till att man sett det som nödvändigt för en man som ännu inte blivit far till barn att skilja sig från sin fru om äktenskapet är barnlöst, för att istället gifta om sig med en annan kvinna, i förhoppning att genom henne sätta barn till världen. Mannen har också en plikt att tillfredsställa sin hustru

sexuellt, så sexualiteten syftar inte bara till att alstra barn. Samtidigt så möter man även föreställningen att ett överdrivet sexuellt begär kan distrahera människan (läs: den fromme mannen) från det som framför allt är viktigt i livet, studiet av de religiösa texterna. Det sexuella begäret framställs å ena sidan alltså som något gott och nödvändigt, ungefär som god mat och dryck, gåvor från Gud som inte ska kastas bort. Å andra sidan som något som ska hållas inom tillåtna former för att inte ta överhanden.

ÄKTENSKAP OCH TROHET

Man kan tänka sig flera orsaker till varför det heterosexuella äktenskapet framställs som den normativa ramen för sexualiteten i de flesta religiösa traditioner. Att sexualiteten hålls inom reglerade former som ett äktenskap underlättar när det gäller att avgöra vem som har ansvar för att ta hand om barnen och vem dessa barn har rätt att ärva. Genom att insistera på att sexualitet ska utövas inom äktenskapet hålls sexuella relationer inom den egna gruppen, eftersom religiösa vigslar, åtminstone i tidigare perioder, har förutsatt att båda personerna tillhör samma religion. Möjligen kan man också tänka sig att ett annat syfte kan vara att minska spänningar inom gruppen, ungefär som antyds i budordet om att inte ha begär till sin nästas hustru.

Det verkar också finnas två motsatta tendenser när det gäller hur man väljer sin partner. Å ena sidan finns det en tendens att man väljer att gifta sig inom en begränsad grupp: samma etniska grupp, samma religion (t ex judendomen), samma nivå av religiös praktik (t ex judisk ortodoxi), samma religiösa undergrupp (t ex chassider, kanske till och med de som följer en viss rabbin). Det är lätt att förstå varför detta mönster har uppkommit: vill man leva ett religiöst liv och uppföstra sina barn till detta underlättas det av om det finns en enighet i familjen om hur livet ska utformas. Kanske är det just denna önskan om närhet som gör att de flesta grupper även utvecklar normer för vad som är alltför nära relationer, vad som uppfattas som incest. Var gränsen går är dock olika från kontext till kontext. I vissa grupper är äktenskap mellan kusiner mycket vanligt; i andra är det otänkbara. De mest långtgående reglerna för incest hittar vi i den medeltida kristenheten där man fram till början av 1200-talet räknade släktskap i sju led som incest. (Första ledet är syskon, andra kusiner, tredje sysslingar etc. Hur många har idag koll på släktingar i sjunde led?) Dessutom räknade man med att dop och amning skapade släktförbindelser så äktenskap mellan gudförälder och gudbarn, samt mellan personer som ammat av samma kvinna sågs också som incest.

Det är svårt att veta varför föreställningar om incest har uppkommit och utvecklats på olika sätt. Kanske hade man märkt, till exempel från djurhållningen, att det var en fördel för avkomman att nära släktingar inte skaffade barn tillsammans. Men det förklarar knappast att räkna som incestuöst förbindelser i sjunde led.

BARN ELLER INTE BARN

I många religiösa traditioner är sexualiteten nära förknippad med fertilitet, där syftet att sätta barn till världen ses som sexualitetens främsta funktion. Ett sådant förhållningssätt till sexualitet gör ofta att ofrivillig barnlöshet kan upplevas som mycket problematisk, och kanske till att man uppmuntrar tidiga äktenskap för att minska risken för detta. Det kan även leda till att det blir svårare för personer som väljer att inte leva i heterosexuella äktenskap, vare sig man lever i andra typer av relationer eller man väljer att leva ensam, utan en partner. En hög värdering av fertilitet och barnalstrande kan också leda till avståndstagande från olika former av hinder för barnafödande, till exempel preventivmedel eller abort. Många traditioner har i detta funnit en medelväg: vissa former av preventivmedel är tillåtna men inte andra, abort är tillåtet under vissa omständigheter men inte generellt. Det kan vara värt att reflektera över vilka normer vi har i vårt samhälle idag. När ses som en lämplig ålder för att få barn? Hur många barn anses vara "lagom

många”? Är det OK att hävda att man inte vill ha barn? osv.

Inom många religiösa traditioner lyfter man också fram att sexualiteten har ett värde i sig, inte bara som ett medel för att få barn. Sexualiteten ses som något som skapar glädje och gemenskap och som stärker banden mellan människor. I vår tid som i vissa avseenden kan ses som sexualiserad i bildspråk och ideal, kan det också vara befogat att fundera över vilket utrymme det finns för motsatsen, att vara ointresserad av sex. I det medeltida kristna samhället hade par möjlighet att gemensamt bestämma sig för att leva i ett "vitt äktenskap", alltså utan sex. Samma tanke finns i hinduismens lära om de fyra levnadsstadierna, att man, efter att man har satt barn till världen, kan välja att avstå från sex och familjeliv för att istället fokusera på andra saker. Inte minst kan man kanske fundera på hur barn och ungdomar i tidiga åldrar möts av budskap om att de ska vara intresserade av sex, och även av romantisk kärlek, till exempel genom hur Alla hjärtans dag uppmärksammas på skolorna. Här finns det kanske behov av att diskutera hur man kan skapa utrymme för en bredare norm på många sätt, inte bara för HBTQ-ungdomar utan även för de som inte är särskilt intresserade av varken romantik eller erotik.

AVSLUTNING

Utgångspunkten för denna text var frågor som studenter ställt på vår kurs om religion och sexualitet. Det är intressant att notera att under de år kursen har getts har den varit en av våra mest sökta kurser. Studenterna på kursen tillhör inte bara våra vanliga kategorier av studenter i religionsvetenskap, utan det är även många yrkesverksamma som söker sig till kursen, personer som arbetar inom vård, skola och omsorg, och många andra yrken också. Många andra högskolor har byggt upp liknande kurser. Jag kan också notera att många religionsvetenskapliga utbildningar har börjat lägga in litteratur om religion och sexualitet i de ordinarie religionsvetenskapliga grundkurserna. Dessa frågor närmar sig gradvis det som vi väljer att definiera som kärnan i vårt ämne, det som alla studenter bör få med sig i sin utbildning, på samma sätt som kunskap om heliga texter, rituellt liv, etik etc. Kanske är det också ett tecken på att vi börjar få en bredare förståelse av vad religion är.

Lena Roos, docent i religionshistoria verksam vid Uppsala universitet.

1 SR, *Språket*, först sänt 17 mars, 2015, <http://sverigesradio.se/sida/avsnitt?programid=411>.

Lästips:

En grundläggande introduktion till ämnet är:

Sex – för Guds skull. Sexualitet och erotik i världens religioner, red. Antoon Geels och Lena Roos, Studentlitteratur 2010. Respektive kapitel innehåller mycket litteraturtips om diskussionen om sexualitet inom respektive religion.

För den som vill gå mer på djupet:

Davidson, Arnold I. *The Emergence of Sexuality. Historical Epistemology and the Formation of Concepts*, Harvard University Press, 2001.

The History of Sexuality in Europe. A sourcebook and reader, red. Anna Clark, Routledge, 2011.

Love, Sex and Gender in the world religions, red. Joseph Runzo och Nancy M. Martin, Oneworld Publications, 2000.

The Oxford Handbook of Theology, Sexuality and Gender, red. Adrian Thatcher, Oxford University Press, 2015.

Sex, marriage, & family in world religions, red. Don s. Browning, M. Christian Green, John Witte Jr, Columbia University Press, 2006.

Jackson, Stevi och Sue Scott. *Theorizing Sexuality*, Open University Press, 2010.

Ett lite annorlunda perspektiv för lärare som vill använda film i sin undervisning ger: America on film. Representing Race, Gender, and Sexuality at the movies, Wiley-Blackwell, 2009.

FREUD OCH SEXUALITETEN

JOHAN ERIKSSON

FREUD OCH SEXUALITETEN

JOHAN ERIKSSON, DOKTOR I TEORETISK FILOSOFI OCH PRIVATPRAKTISERANDE PSYKOANALYTIKER.

Psykoanalysen som teori och psykoterapeutisk praktik skapades i början av förra sekelskiftet av den österrikiske läkaren Sigmund Freud, och tvärsigenom 1900-talet har den haft ett enormt inflytande över den västerländska kulturen och det moderna samhället. Centrala psykoanalytiska begrepp som ”bortträngning” och ”det omedvetna” har med tiden kommit att bli integrerade delar av vår vardagspsykologiska vokabulär. Mycket har förstås hänt inom psykoanalysen sedan Freuds dagar. Melanie Klein, Donald W. Winnicott, Wilfred R. Bion och Jacques Lacan, för att bara nämna några, har alla lämnat viktiga bidrag till den teoretiska och kliniska utvecklingen. Samtidigt är det Freuds skrifter som ritar upp själva grunddragen för vad som överhuvudtaget är att räkna som psykoanalytiskt tänkande och psykoanalytisk praktik.

I det som följer tänkte jag försöka säga något om Freuds teorier kring den mänskliga sexualiteten. Detta är inte ett tema bland andra hos Freud, utan sexualiteten rör själva kärnan i hans sätt att förstå såväl människans psykologiska utveckling i allmänhet, som det psykiska lidandets etiologi i synnerhet. Dessutom fick hans teorier om sexualiteten aldrig någon slutgiltig formulering, utan de befann sig i konstant utveckling och revidering från slutet av 1800-talet fram till de sista skrifterna från slutet av 1930-talet. Följaktligen kan jag här inte göra anspråk på någon uttömmande behandling av ämnet, utan får nöja mig med att teckna konturerna av några principiella grunddrag.

DEN FÖRPSYKOANALYTISKA TRAUMA- ELLER FÖRFÖRELSETEORIN

Enligt etablerad historieskrivning föds psykoanalysen år 1897 då Freud överger sin omhuldade traumateori angående hysterins och neurosens etiologi för att i stället börja rikta sin teoretiska uppmärksamhet mot det omedvetna fantasilivet med dess grunder i den infantila sexualiteten. Men redan i den tidiga traumateorin spelar sexualiteten en väsentlig roll, därför kallas teorin också för Freuds ”förförelseteori”.

Kärnan i förförelseteorin är att en för tidig sexuell erfarenhet i barndomen – företrädesvis en förförelse eller ett förförelseförsök från en vuxen – är ett nödvändigt villkor för uppkomsten av hysteri och neuros. Freud tänker sig dock att vid tidpunkten för erfarenheten så saknar den traumatisk kvalitet då barnet ännu inte har utvecklat någon sexualitet och därmed inte är i besittning av själva förutsättningen för att händelsen ska kunna vara traumatisk. Därmed blir erfarenheten inte heller offer för bortträngning. I stället lagras den delvis oförståeliga erfarenheten i form av ett främmande minnesspår i barnets inre, ett minnesspår som senare i livet, då sexualiteten utvecklats, kan reaktiveras och väckas till liv av en händelse som på ytan är tämligen harmlös (en sexuellt färgad blick eller kommentar), men som står i en associativ förbindelse med den ursprungliga erfarenheten. Nu, i efterhand (*nachträglich*), vinner minnet av den ursprungliga upplevelsen sin traumatiska kvalitet och måste därför trängas bort och förpassas till det omedvetna varifrån det pockar på uppmärksamhet och på så vis blir en konstitutiv faktor i det neurotiska eller hysteriska symptomets uppkomst. Med Freuds ord är det inte ”upplevelserna i sig själva som har en traumatisk verkan, utan det förhållandet att de väcks till liv i form av *minnen*, efter det att individen har uppnått sexuell mognad” (1896, s. 336).

Det fanns olika anledningar till att Freud alltså övergav denna teori, men en avgörande sak var att det undan för undan gick upp för honom att de berättelser om infantil sexuell förförelse som han fick höra i sin kliniska praktik till stora delar var fantasifoster. Följaktligen blev han tvungen att revidera sin tanke på att en yttre händelse var den avgörande och nödvändiga komponenten i den process som lett fram till det psykiska lidandet. Därmed inte sagt att Freud nu kom att förneka förekomsten av sexuella övergrepp i

barndomen, eller att han förnekade att dessa skulle kunna ge upphov till starkt psykiskt lidande. Snarare, tänker jag mig, bör övergivandet av förförelseteorin förstås ungefär så här: i förlängning av upptäckten att en sexuell förförelseakt inte är ett nödvändigt etiologiskt villkor för uppkomsten av hysteri och neuros, så insåg Freud att för att förstå det psykologiska lidandet såsom just ett psykologiskt lidande så kan inte en världslig händelse, överhuvudtaget, utgöra den yttersta kausala förklaringsgrunden. Som tänkte han: oavsett om de förförelseakter som mina patienter rapporterar om de facto har inträffat eller inte, så för att förstå deras psykologiska lidande måste jag teoretiskt och kliniskt placera mig på det psykiska livets egen grund för att liksom *inifrån detta* försöka förstå hur denna händelse (eller icke-händelse) har mottagits av personen i fråga, och hur händelsens traumatiska mening eller innebörd har konstituerats och strukturerats med utgångspunkt i personliga konstellationer av medvetna och omedvetna motiv, begär, fantasier, föreställningar, försvar, och så vidare.

Psykoanalysen, såsom vi i dag känner den, föds alltså när Freud börjar vända sin uppmärksamhet från den ”materiella realiteten” till en ”psykiska realiteten”, det vill säga när han kliniskt och teoretiskt börjar fokusera på själva *erfarenhetslivet*. Och det är i sökandet efter de konstitutiva skikten i erfarenhetslivets utveckling och inre dynamik som Freud kom att formulera sina banbrytande teorier om sexualitetens centrala roll.

BEGREPPET DRIFT OCH DEN INFANTILA SEXUALITETEN

Sexualiteten, såsom Freud tänker sig den efter att han övergivit förförelseteorin, är inte någonting som uteslutande är förknippat med pubertetens inträde, utan sexualiteten utvecklas betydligt tidigare. Sexualiteten – eller med Freud: ”libidon” – är en av människans *grunddrifter*; den är en grundläggande drivkraft i människans emotionella, kognitiva och moraliska utveckling. Sexualiteten är det som ytterst binder människor samman – alla kulturella uttryck har sina rotträdor i kroppslighet, sinnlighet, intimitet, kärlek, lust.

Men att Freud tänker sexualiteten som en ”drift”, betyder detta att psykoanalysen grundar sina psykologiska teorier på biologi? Nej, psykoanalysens föds som sagt när Freud börjar rikta sitt fokus mot själva erfarenhetslivet eller den ”psykiska realiteten”. Detta betyder att sexualiteten i Freuds teori måste förstås som en *psykologisk* och inte som en biologisk drift. Hur ska vi förstå detta?

När vi lämnar moderlivet och för första gången konfronteras med otillfredsställda behov är vi inte mycket mer än känsliga och behövande kroppar som styrs av instinkter och reflexiva yttringar – kylan, hungern och smärtan utlöser skriket och gråten. Här, tänker sig Freud, finns det ännu inte något psykiskt liv. I samband med att våra behov tillfredsställs i den omvårdande interaktion med de primära objekten, spekulerar han vidare, sker dock en gradvis övergång från vad vi skulle kunna kalla det ”funktionella” till det ”libidinösa” registret. Den upprepade amningsproceduren, prototypen för den första omvårdande interaktionen, tillfredsställer inte bara det späda barnets kroppsliga instinkter, det biologiska behovet av näring, utan intimt förknippat med detta är också den lustfyllda *upplevelsen* av läpparnas och munnens stimulans vid sugandet på bröstet och intagandet av den varma mjölken (Freud 1905, s.104). Begreppet ”upplevelse” är här det viktiga: det späda barnet upplever inte ”hunger” och ”mättnad” (dessa är alltför sofistikerade kategorier vid det här stadiet), men det upplever vad Freud försöker artikulera i termer av ”njutning” och ”retning”, ”lust” och ”olust”. Barnets primära upplevelseskikt är alltså av ”sexuell” karaktär, och det första kroppsliga sätet för upplevelse av lust och olust, den första ”erogena zonen”, blir följaktligen munnen och läpparna.

Vidare tänker sig Freud att upplevelsen av den sexuella njutningen etablerar ”minnesspår” (något som endast en upplevelse kan göra) som nästa gång de kroppsliga retningarna pockar på uppmärksamhet

kommer att väcka en psykisk impuls att återuppleva situationen för tillfredsställelsen. Här – i den dialektiska rörelsen mellan retning, omvårdande, njutning och minne – uppkommer med andra ord den infantila sexuella *driften*, det vill säga, med Freud: ”den psykiska representationen av en kontinuerligt flödande, inre somatisk retningskälla” (Ibid., s.94). Nu befinner vi oss i det libidinösa registret där den sexuella driften har antagit karaktären av en *motivationell* drivkraft med riktning och orienteringspunkter i en arkaiskt strukturerad upplevelsevärld. I Freuds teori heter det att driften har en ”källa”, ett ”tryck”, ett ”mål” och ett ”objekt” (jfr 1915, s.115f), och här bör dessa begrepp förstås som *artikulativa* begrepp: de betecknar inga entiteter i världen, utan är snarare begrepp med hjälp av vilka Freud försöker rekonstruera, systematisera och ge teoretiskt uttryck åt rudimentära och ännu ganska flytande former i den framväxande upplevelse- eller erfarenhetslivet. Och det är i relation till dessa upplevelseformer som världen vinner sin karaktär av att vara något som överhuvudtaget *angår* oss: skulle inte driften upplevas ha något ”tryck”, och något ”mål”, så skulle inte det ”objekt” i relation till vilket driften kan vinna tillfredsställelse ha någon laddning, det skulle inte vara eftersträvansvärt, det skulle inte ha någon *mening*. Att växa in i det libidinösa registret innebär därmed en utvecklingsrörelse från att vara en biologisk kropp som reagerar på inre och yttre stimuli, till att bli ett förkroppsligat psyke som nu måste börja *handskas* med en meningsfull eller ”laddad” värld, och dessutom handskas med sitt sätt att vara i denna värld.

Driftslivet, kan man alltså säga, förankrar oss i världen. Drifterna etablerar i början av livet ett slags för-subjektiv eller pre-personlig kroppslig ”pakt” med världen, en driftmässigt laddad ”intresse-” och ”uttryckssfär” som ritar upp de meningsmässiga grundformer runt vilka det vi kallar personlighet, karaktär eller subjektivitet gradvis kan börja växa fram. Den upplevda kroppens infantila begär, känslighet, strävanden, möjligheter och begränsningar erbjuder en distinkt form av kontakt med världen, en kontakt som därmed kommer att skapa de första ”kategorier” i enlighet med vilka världen förstås. Kort sagt, den infantila sexuella kroppen är inte i första hand ett objekt i världen som uttömmande kan studeras utifrån biologins tredje-persons perspektiv, utan den infantila sexuella kroppen är själva *öppnandet* av världen.

Därför kan vi alltså inte likställa begreppet drift med begreppet instinkt i det freudianska teoribygget. En instinkt föreställer sig Freud som en nedärvd biologisk kraft som är oupplösligt förknippad med ett preformerat beteendemönster med fastställt mål och fixerat objekt. Den libidinösa driften, däremot, har en om än inte fullständigt tygellös så åtminstone stor portion plasticitet vad gäller mål (dess specifika sätt att vinna tillfredsställelse) och objekt. Och detta har förstås sin grund i det faktum att driften utvecklas i och i takt med den utvecklingspsykologiska övergången till representationens, meningens och fantasins register. Här, i denna sfär av psykisk realitet, blir driften underkastad en mental aktivitet vars grundform är av *associativ* och inte mekanisk karaktär. Till exempel: medan det biologiska näringsbehovet endast kan tillfredsställas med så att säga reella medel, så kan den sexuella driften riktad mot modersbrösten tillfredsställas imaginärt och ”autoerotiskt”, alltså med hjälp av exempelvis tumsugning ackompanjerad av fantasier om brösten.

LÄRAN OM DEN PSYKOSEXUELLA UTVECKLINGEN

Freuds berömda teori om den sexuella utvecklingen är som sagt inte bara en teori om den libidinösa driftens organisatoriska utvecklingshistoria, utan tillika en teori om världens och erfarenhetslivets utvecklingshistoria – därför är den en *psykosexuell* teori.

Den första kontakten med världen är som vi sett av oral karaktär. Initialt organiseras, laddas och angår oss världen, inte i termer av vad som kan stilla hungern, och definitivt inte i termer av vad som är nyttigt, utan i termer av vad som kan och inte kan skänka oral njutning – primärt: vad som kan och inte kan införlivas genom munnen. I sin något schematiska bild av den psykosexuella utvecklingen menar Freud att denna orala fas avlöses, eller snarare utökas, av den ”anala” eller ”anal-sadistiska” fasen. Som namnet

antyder karaktäriseras denna fas av att analzonen blir den huvudsakliga platsen för sexuell njutning. Det första som barnet lär sig att kontrollera är sin egen avföring med hjälp av slutmuskulaturen. Detta borgar för en möjlighet till anal masturbation: genom att hålla tillbaka avföringsmängderna så att dessa genom sin anhopning förorsakar häftiga muskelkontraktioner, så kan avföringsmängderna, när de väl tillåts passera genom analöppningen, orsaka en stark sexuell stimulans på tarmslemhinnan (Freud 1905, s.108). På så vis vidgas psykets kategoriala organisation och världen kan nu börja angå barnet, inta bara i termer av vad som kan införlivas och inte, utan också i termer av aktivitet och passivitet, vad som kan och inte kan kontrolleras, makt och maktlöshet, insida och utsida. Också avföringen laddas här med innebörd: fekalerna kan bli till en gåva som barnet under potträningen kan skänka föräldrarna i syfte att tillfredsställa deras önskningar, eller till något som barnet väljer att hålla tillbaka för att plåga sin omgivning.

Denna anala fas avlöses eller utökas sedan med den ”falliska” fasen som Freud förlägger någonstans mellan det tredje och femte levnadsåret. De orala och anala ”partialdrifterna” börjar nu gå samman och förenas under genitaliernas primat. Genitalierna blir här den huvudsakliga erogena zonen för barnets lustsökande. Dock – och detta är anledningen till Freuds användning av termen ”fallisk” – vid detta utvecklingsstadium har barnet (såväl pojken som flickan) ingen kännedom om det kvinnliga könsorganet och könsskillnaden. Det finns bara penis, och eventuellt klitoris, men då i egenskap av att vara en liten och outvecklad penis. Antingen är man i besittning av penis eller så är man kastrerad. Därmed införs sådana kategoriala distinktioner i erfarenhetslivet som de mellan att ha eller inte ha, frånvaro och närvaro, att förlora eller få, att vara fulländad eller bristfällig.

Dessa strukturerande erfarenhetsformer i den falliska fasen ligger sedan till grund för den största och mest avgörande utmaning som barnet ställs inför i den psykosexuella utvecklingen: *oidipuskomplexet*. Sättet att lösa oidipuskomplexet är högst individuellt och lösningen kommer att få stora följdverkningar för det psykiska livets utveckling (jfr Freud 1924). När Freud teoretiserar kring oidipuskomplexets karaktär och dess möjliga gestaltning så utgår han nästan alltid från den lille pojken. För att göra en komplicerad teori väldigt enkel: Under den falliska fasen kommer i normala fall modern att bli den lille pojken privilegierade sexuella objekt. Denna libidinösa uppladdning av modern vinner sin form och riktning genom att pojken identifierar sig med fadern, men laddningen innebär också att det uppkommer en aggressiv impuls att röja den faktiske fadern ur vägen i egenskap av rival om moderns gunst. Detta intrapsykiska komplex av kärlek och hat måste på ett eller annat sätt lösas. Kombinationen av incestuösa önskningar och mordiska impulser kommer hos pojken att ge upphov till fantasier om att bli straffad genom kastration. Till följd av detta fantiserade kastrationshot, tänker sig Freud, så kommer pojken i ideala fall att tränga bort sina oidipala strävanden för att i stället internalisera föräldrafigurerna och deras moraliska föreskrifter. Därmed bildas kärnan i den psykiska formation som Freud kallar för överjaget och som nu blir den psykiska instans från vilken samvetet utgår och vars övergripande uppgift är att inifrån hämma och avlänka det infantila, amoraliska och incestuösa driftlivet.

Efter oidipuskomplexets upplösning vid slutet av den falliska fasen går den infantila sexualiteten under jorden och den så kallade latensfasen tar vid. Med pubertetens inträde är det dock slut på vilan. Oidipuskomplexet väcks återigen till liv med full kraft och den unga människan ställs inför den livsavgörande uppgiften att slutgiltigt lösa denna konflikt och därmed få tillträde till den libidinösa utvecklingens högsta stadium, det vill säga den ”genitala” fasen där den infantila sexualitetens narcissistiska och autoerotiska partialdrifter slutligen fusioneras och organiseras under genitaliernas primat. De libidinösa drifterna börjar nu riktas mot objekt av motsatt kön utanför den primära familjekonstellationen, och ställs i fortplantningens tjänst. Därmed etableras definitivt de grundläggande kategoriala strukturer som kännetecknar en värld och ett psykiskt liv som lyder under vad Freud kallar ”realitetsprincipen”: skillnaden mellan två komplementära kön, skillnaden mellan generationer (mellan barn och förälder), skillnaden mellan subjekt och objekt, skillnaden mellan fantasi och verklighet, det omedvetna och medvetandet, liv

och död etc. Kort sagt, med etablerandet av den genitala sexualiteten tar människan klivet in i en vuxen värld: hon lämnar den infantila autoerotiska omnipotensen och börjar organisera sin identitet, sin värld, sina känslor, förhoppningar och strävanden med utgångspunkt i en insikt i sin *ändlighet* på alla dess olika nivåer: jag är inte världen och världen är inte jag; jag kan inte vara allt och överallt samtidigt; jag kan inte själv tillfredsställa alla mina begär utan jag är beroende av andra; jag är slav under tidens gång; jag, liksom allt jag håller kärt, kommer en dag att försvinna, etc.

Den fullständigt genitalt organiserade världen är förstås blott ett psykoanalytiskt ideal, det vill säga ett uttryck för den normativa föreställning om psykisk hälsa och om ett gott liv som ligger till grund för Freuds utvecklingspsykologi. I realiteten lever dock den infantila sexualitetens utvecklingsorganisatoriska faser kvar i det omedvetna i form av ointegrerade primitiva önskningar och impulser som på associativ väg tar sig mer eller mindre förtäckta uttryck i den vuxna världen.

Därför genomsyras Freuds kliniska och etiologiska teori in i minsta detalj av den psykosexuella stadieläran. Alla neurotiska symptom – även de som på ett till synes självklart sätt uteslutande verkar bero på jobbiga aktuella händelser eller livsomständigheter – har ytterst sin grund i bortträngda infantila sexuella impulser. En allvarlig konflikt med sin arbetsgivare, en skilsmässa, ett dödsfall i familjen – allt detta skulle man enligt teorin handskas med på ett icke-symtomatiskt sätt, det vill säga det skulle inte generera låt säga ångestsymptom eller psykosomatiska smärtor, om det inte vore för att den aktuella händelsen stod i associativ förbindelse med omedvetna och bristfälligt lösta infantila konflikter av till exempel oedipal karaktär.

Vidare tänker sig Freud att tidiga psykosexuella störningar i tidiga faser också hämmar den psykiska utvecklingen och gör så att vissa karaktäristiska sätt att relatera till sig själv och sin värld blir mer eller mindre fixerade. Detta blir inte minst tydligt i den psykoanalytiska praktiken: en analysand av oral karaktär kan uppvisa en stark benägenhet att etablera en primitiv identifikation med sin analytiker – något som till exempel blir tydligt i personens okritiska sätt att sluka analytikerns tolkningar som vore de mjölk och honung. Eller en analysand av anal karaktär kan ha en benägenhet att tvångsmässigt försöka föregripa analytikerns tolkningar för att på så vis behålla kontrollen över den analytiska dialogen. Eller en analysand som företrädesvis organiserar sitt liv i enlighet med falliska mönster kan uppleva sig bli kastrerad av analytikerns tolkningar då dessa manifesterar ett vetande som analysanden själv inte är i besittning av.

AVSLUTNING

Som jag nämnde i inledningen så kan jag här inte göra anspråk på att ha presenterat någon uttömmande behandling av Freuds aldrig avslutade teorier kring den mänskliga sexualiteten och dess plats i den psykologiska utvecklingen. Men mot bakgrund av vad jag har sagt kan man fråga sig om det fortfarande finns någonting relevant i Freuds teori eller om den en gång för alla borde begravas?

Freuds teori är onekligen formulerad utifrån den tidsanda i vilken han levde. När det gäller frågan hur man inom dagens psykoanalys förhåller sig till Freuds teori kring mänskliga sexualiteten och dess uttryck så är det i det närmaste omöjligt att säga något allmänt. Dock är mitt bestämda intryck att vissa dimensioner av teorin, dimensioner som var viktiga för Freud, i dag inte längre har någon större relevans. Det gäller framför allt teorins patriarkala och heteronormativa slagsida. Eftersom kvinnan inte är utrustad med penis så lider hon, åtminstone i sitt omedvetna, av "penisavund". Denna avund är något som hon i ideala fall bör komma över. Den sunda kvinnliga utvecklingen förutsätter att flickan ger upp sin "klitorala" erotik och i stället låter vaginan bli den centrala erogena zonen, alltså att flickan ger upp sina aktiva och "manliga" erotiska strävanden för att i stället inta en passiv, mottagande och "kvinnlig" inställning. Jag tycker inte heller att tanken på homo- eller transsexualiteten som en störning skulle ha någon framträ-

dande plats i dagens psykoanalys, alltså tanken att i det högsta stadiet av den psykologiska utvecklingen så organiseras den libidinösa driften i enlighet med klassiska heterosexuella mönster.

Emellertid finns det modernare sätt att läsa dessa patriarkala och heteronormativa dimensioner av Freuds teori. Vad gäller den patriarkala "fallocentrismen" så måste man komma ihåg att Freud tänkte sig fallocentrismen som ett infantilt stadium som psyket måste gå vidare ifrån i riktning mot den genitala ordningen. Det kulturella osynliggörandet av det kvinnliga könet representerar enligt Freuds teori en defensiv och regressiv fantasi med sina rötter i autoerotisk narcissism. Och vad gäller teorins heteronormativitet så måste man komma ihåg teorins *psykosexuella* karaktär. Läger man i sin läsning tonvikten vid det sexuella, i snäv mening, så säger teorin förstås att heterosexualiteten är det normala och sunda sexuella uttrycket. Läger man däremot tonvikten vid "psyko-" så säger teorin att det högsta stadiet innebär ett införlivande av insikten att jag inte är självtillräcklig och omnipotent. Den psykosexuella utvecklingsläran är i en mening en etisk lära. Om man på detta sätt läser sig förbi teorins anakronistiska bagage så kan man alltså, med Freud, säga att en homo-, bi- eller transsexuell person kan vara betydligt mer "genital" än en heterosexuell person, alltså betydligt mer mogen, vuxen och realitetsanpassad i sitt sätt att känna, vara och bete sig.

Men det finns andra dimensioner av Freuds teoribildning kring den mänskliga sexualiteten som inte behöver moderniseras för att fortfarande vara relevanta för det psykoanalytiska tänkandet. Och det gäller framför allt följande: sexuella identiteter, praktiker och patologier, i vilken form de än må anta, utgör i grund och botten olika psykiska lösningar på de inre och yttre omständigheter som psyket oundvikligen konfronteras med under sin utveckling. Sexualiteten är som sagt en *psykologisk* drift och den psykosexuella utvecklingen är inte någon lagbunden process som automatiskt kommer att ha sin gilla gång, utan utvecklingen bestäms av hur psyket lyckas med uppgiften att handskas med de inre och yttre prövningar som det ställs inför. Den psykiska utvecklingen är i sig en psykologisk prestation! Den sexuella identiteten, riktningen och orienteringen, de sexuella praktikerna och de sexuella patologierna – dessa är inga naturgivna fenomen (inte heller heterosexualiteten), utan har snarare karaktären av *kreativa skapelser*. Och vilka skapelser som är bra och vilka som är dåliga kan man inte lagstifta om en gång för alla, utan det handlar ytterst om hur vi vill och kan leva våra liv på ett tillfredsställande sätt.

Dock, och för att avsluta: sexualiteten är för psykoanalysen, än i dag, inte en psykologisk "sfär" bland andra sfärer (emotionella, kognitiva, moraliska etc), utan sexualiteten rör det mest intima och personliga i den mänskliga själen. Därför utgör sexualiteten ett känsligt och symbolladdat område där olika psykiska problem har en tendens att ta sig uttryck. Grundfrågan för den psykoanalytiskt skolade klinikern när hen stöter på sådana saker som missbruk av pornografi, tvångsmässig onani, impotens, frigiditet, destruktiv promiskuitet etc är alltid: På vilka problem utgör detta symptom ett svar? Vad är det för psykiska problem som denna person har försökt lösa genom att utveckla dessa beteenden?

Johan Eriksson, doktor i teoretisk filosofi och privatpraktiserande psykoanalytiker; redaktionsmedlem och ansvarig utgivare för *Divan - tidskrift för psykoanalys och kultur*.

Litteratur:

- Freud, S.** (1896) "Ytterligare iakttagelser rörande försvarsneuropsykoserna." *S.Skr III*. Stockholm: Natur och kultur 1997.
- (1905) *Tre avhandlingar om sexualteori*. *S.Skr V*. Stockholm: Natur och kultur 1998.
 - (1915) "Drifter och driftöden". *S.Skr IX*. Stockholm: Natur och kultur 2003.
 - (1924) "Oidipuskomplexets undergång" *S.Skr IX*. Stockholm: Natur och kultur 2003.

Lästips:

Divan – tidskrift för psykoanalys och kultur: nr 3/4-08, tema: Kropp, kön, subjekt; nr 3/4-09, tema: Åtrå; nr 1/2-12, tema: Manlighet.

The Gender Conundrum. Contemporary Psychoanalytic Perspectives on Femininity and Masculinity, Red: **Dana Birksted-Breen** (Routledge).

ORGASMER I TABELL OCH KURVA

LENA LENNERHED

Denna artikel har tidigare publicerats i antologin *Lafa tio år. Jubileumsföreläsningar omsexualteori (1998)*, och publiceras här med benäget tillstånd av Lafa – enheten för sexualitet och hälsa, Stockholms läns landsting.

ORGASMER I TABELL OCH KURVA

LENA LENNERHED, PROFESSOR I DÉHISTORIA, SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA.

KINSEYRAPPORTERNA OCH EFTERKRIGSTIDENS SEXUALDEBATT

Alfred Kinsey – hör han hemma i sammanhanget sexualteori? Var han inte bara en sexuallivets statistiker utan sinne för själslivets bråda djup? En tabellmakare utan kunskap om sexualitetens komplexitet? Knappt en teoretiker, med andra ord. Så har nog många sett på Kinsey och hans verk: *Sexual Behavior in the Human Male* ("Kinsey-rapporten") och *Sexual Behavior in the Human Female* ("Kvinnans sexuella beteende"), från 1948 respektive 1953. Att Kinsey inte alltid setts som en teoretiker beror delvis på honom själv. Kinsey redovisade enligt egen utsago fakta, odiskutabla fakta. Han ansåg inte att han framförde någon teori om den mänskliga sexualiteten, utan sanningen om den. Hans anspråk var alltså minst sagt höga. Delvis beror tendensen att inte erkänna Kinsey som teoretiker på att han var en ganska svag och bristfällig sådan. Men visst var Kinsey en teoretiker. Att lyfta fram hans vetenskapliga utgångspunkter, hans definition av sexualiteten och analys av det mänskliga beteendet, låter sig göras. Kinsey var definitivt inte endast en sifferpresentatör. Och visst var Kinsey också en ideolog – även om det var något han kraftigt förnekade. Det finns en risk med att inte se Kinsey som teoretiker. Missar vi att han var det, missar vi troligen också hans stora inflytande under flera decennier när det gäller synen på sexualiteten. I efterkrigstidens sexualdebatt har många åberopat Kinseys resultat, men många har också anammat Kinseys sexualitetsbegrepp, hans teori om sexualiteten. Syftet med denna text är att presentera Kinseys sexualteori och visa på det stora inflytande denne haft över det sexualvetenskapliga och sexualpolitiska tänkandet.

Alfred Kinsey (1894–1956) började sin karriär som zoolog. Han blev professor i ämnet vid Indiana University 1929, och hans forskningsinriktning rörde insektsfamiljen gallsteklar. Kinsey var en fanatisk samlare. Under sina forskningsresor runt om i USA och Mexiko samlade han in 100.000-tals gallsteklar, för att undersöka och klassificera dem. Och när Kinsey så småningom började kartlägga människors sexualliv gjorde han på samma sätt: han samlade orgasmer, eller rättare sagt, han samlade intervjuer med människor om hur, när och med vem de uppnått orgasm.

Kinsey hamnade i sexualforskningen av en slump. Vid universitetet där han arbetade blev han 1938 ombedd att hålla en kurs om "äktenskapet", egentligen en omskrivning för sexuallivet. När Kinsey skulle sätta samman kursen fann han att litteraturen på området var såpass mager och medioker att han kompletterade den med egna undersökningar. Bland annat intervjuade Kinsey studenter. Därmed var vägen utstakad. Kinsey fick avgå som kursledare då kursen var kontroversiell. Men i stället fick Kinsey fortsätta att, tillsammans med några medarbetare, göra intervjuer med människor om deras sexuella beteende. Verksamheten finansierades av Rockefeller Foundation och den institutionaliserades år 1947 under namnet *Institute for Sex Research*. Och institutet ligger där än, vid Indiana University.

Den första rapporten släpptes år 1948, *Sexual Behavior in the Human Male*, en diger lunta (den svenska översättningen omfattade över 800 sidor) fylld av uppgifter om mäns samlags- och onanifrekvens, homosexuella kontakter, samlagsställningar, tidelag m.m. Kinseys studie var inte den första sexualvanestudien men den var utan tvekan mer omfattande och inträngande än någon av sina föregångare. Titeln vittnade om Kinseys biologiska perspektiv. Detta var inte en bok om män, rätt och slätt, utan om "mänskliga hannar".

Kinseyrapporten var på sin tid en sensation. Trots dess torra stil, dess myller av diagram, kurvor och tabeller, blev den en bestseller. Naturligtvis berodde försäljningsframgångarna på ämnet. Sex säljer, som alla vet. Men mycket av intresset kom sig också av att Kinsey relativt rättframt närmade sig sexuella handlingar man annars knappt talade om: oralsex, tidelag m.m. Kinseyrapporten var en utmanande men

för många också spännande läsning i en tid när en rad sexuella beteenden var kriminaliserade och den genitila, heterosexuella äktenskapliga sexualiteten den enda accepterade enligt officiell moralkod. Även siffror kan sätta fantasin i rörelse.

Hur hade då Kinsey gått till väga? Han och hans forskarteam hade hittills gjort 12.000 intervjuer med amerikanska män och kvinnor. Sammanlagt gjorde man, mellan 1938 och 1956, 18.000 intervjuer. Av dessa gjorde Kinsey 8.000. Varje intervju tog 1–2 timmar, och mellan 300 och 500 frågor ställdes, "i maximitakt" och med ögonkontakt för att undvika lögner och undvikanden. Svar nedtecknades i kod, och varje intervjuare kunde koden utantill.

Till grund för den första rapporten låg intervjuer med 5.300 vita män. Målet var att få ihop 100.000 intervjuer. Detta skulle visserligen ta ytterligare 20 år, men då skulle undersökningen kunna bli "fullständig", menade Kinsey. Uttalandet är intressant. Vad Kinsey hävdade var att han, om han fick slutföra sin undersökning, en gång för alla skulle ha kartlagt det mänskliga sexualbeteendet. Vad vi hittills spekulerat om, eller haft spridda kunskaper om, skulle vi då alltså veta. All vidare forskning var därefter överflödig. Att nå full kunskap om den mänskliga sexualiteten var alltså möjligt, menade Kinsey.

Men det målet var ännu inte nått, och rapporten om mannens sexuella beteende baserades på några tusentals vita amerikanska män, ej slumpvis utvalda. Trots det sades rapporten behandla "mannens" beteende, och trots det hävdade Kinsey: "Alla slags personer och alla aspekter av människans sexualliv inrymmas i denna översikt".

Men alla män var, som sagt, inte representerade i denna rapport, och inte heller alla aspekter av sexuallivet. Känslor, kärlek, upplevelser och relationer kom inte med i studien. Visserligen ansåg även Kinsey att sexualiteten kunde vara förknippad med starka känslor, men känslor gick inte att mäta och därför föll de utanför undersökningen. För vad Kinsey behövde för att uppnå ett resultat som inte behövde tolkas utan som var ovedersägligt, var data, kvantifierbara data. Sådana data var orgasmer, menade Kinsey. Orgasmer var påtagliga, möjliga att räkna. Och orgasmer var alltså vad Kinsey stödde hela sin undersökning på. Han frågade helt enkelt på vilket sätt, hur ofta och med vem intervjuobjektet fått eller brukade få orgasm, och de olika sätt han räknade med var onani, nattliga pollutioner, petting, heterosexuella samlag, homosexuella kontakter och tidelag. Sexuella aktiviteter som inte ledde till orgasm kom inte med i statistiken. Summan av alla orgasmer kallade Kinsey "den totala sexualutlösningen" – en i sig fascinerande storhet. Till den vetenskapliga metoden hörde, enligt Kinsey, att endast samla in och redovisa fakta. Vetenskapsmannen skulle inte på något sätt lägga moraliska värderingar på sina resultat. Därför behandlades det heterosexuella samlaget i Kinseys rapport som en av flera vägar till orgasm – inte så som den officiella moralen föreskrev, den egentligen enda moraliskt riktiga vägen. Men trots Kinseys proklamerade värderingsfrihet, hans vetenskapliga objektivitet, så myllrar rapporten av värderingar och ställningstaganden, vilket kommer att framgå.

Vad hade då Kinsey kommit fram till? Den kanske viktigaste upptäckten, om det nu var en upptäckt, var att det sexuella beteendet varierade i långt högre grad än man tidigare trott. Dels varierade valet av partner och teknik, dels varierade intensiteten i sexualbeteendet från en individ till en annan, från dem som Kinsey kallade "sexuellt apatiska" till den "högt bildade och skickliga advokat" som under 30 års tid haft i snitt 30 utlösningar per vecka, och därmed blev amerikaners nya folkhjärte. Att det sexuella beteendet varierade var, sades det, nytt och i viss mån utmanande.

När Kinsey beskrev det mänskliga sexualbeteendet var dess främsta kännetecken, enligt honom, att det varierade. Men Kinsey ansåg dessutom att variationen var att se som positiv. Variationen var i Kinseys mening både deskriptiv och normativ. Det var inte svårt att förstå varför människor ville pröva på olika

partner och metoder, menade Kinsey, det var däremot "svårare att förklara varför inte varenda människa deltar i varje möjligt slag av sexuell aktivitet". Variationen var alltså Kinseys beskrivning av sexualbeteendet, men också något positivt och föredömligt i sig.

Trots den stora variationen fanns det dock mönster. Kinsey fann att sexualbeteendet skilde sig åt i sociala grupper, eller relaterat till utbildningsnivå som han uttryckte det. I de övre samhällsskikten var oskuldskravet – alltså att kvinnan inte haft samlag innan hon gifte sig – starkt, och petting relativt tolererat. I grupper med lägre bildningsnivå var däremot föräktenskapliga förbindelser relativt accepterade bland både män och kvinnor, medan petting sågs med skepsis. Kinsey undersökte även sexuellt beteende i relation till religionstillhörighet, ålder, om individen bodde på landet eller i en stad, men dessa faktorer inverkade marginellt på beteendet. Socialgruppstillhörighet gjorde det däremot, men Kinsey påvisade det bara, han försökte inte förklara hur och varför.

Ett annat resultat i rapporten som uppmärksammades var det stora antalet homosexuella kontakter. En vanlig uppfattning i tiden var att antalet homosexuella män var få, några enstaka procent av befolkningen. Kinsey räknade dock inte antalet homosexuella män utan antalet män som någon gång fått orgasm efter en homosexuell kontakt, och då blev siffrorna höga, 37 %. Var tredje amerikansk man hade alltså någon gång fått utlösning med person av samma kön. Samtidigt visade också Kinseys siffror att av "den totala sexualutlösningen" utgjorde orgasmer efter homosexuell kontakt endast 6 %. Det var dock de 37 % som det talades om. Det var en siffra som chockerade.

Kinsey försökte sällan förklara vad den sexuella variationen berodde på. Att ge sig in på orsaker hade kanske också utmanat hans liberala utgångspunkt: att alla sexuella handlingar skulle accepteras. Istället poängterade Kinsey upprepade gånger i sin bok att majoriteten amerikaner var lagbrytare på det sexuella området. I de amerikanska staterna var i regel ett flertal sexuella handlingar förbjudna enligt lag. För- och utomäktenskapliga samlag kunde vara straffbelagda, likaså homosexuella kontakter eller tidelag. Även den äktenskapliga sexualiteten kunde regleras, i vissa stater var t ex oralsex förbjudet. Kinsey hävdade att 95 % av den manliga befolkningen någon gång brutit mot lagen vad gäller sexuella handlingar, och därmed fann han lagen orimlig och omöjlig att efterleva. Kinseys pläderande för en liberalare sexuallagstiftning är ett tydligt exempel på ett ställningstagande, sådana han påstod sig aldrig göra.

Kinsey ville lyfta fram hur det sexuella beteendet varierade, att beteenden man hittills ansett vara marginella egentligen var relativt vanliga: homosexuella kontakter, olika samlagsställningar, oralsex, men även tidelag. Det sistnämnda stod egentligen för en försumbar del av de totala orgasmerna, 0,3 %, men lyftes ändå ständigt fram. Tidlag var starkt tabubelagt men Kinsey fann det vara varken onormalt eller uppseendeväckande: "De faktorer som spelar in i sexuella kontakter mellan djur och människor skiljer sig icke i grunden i något avseende från dem som förekommer vid erotiska reaktioner ifråga om människor". Kinseys positiva framhävande av tidlag kan troligen förklaras med hans biologiska ansats, hans vilja att utmana det tabubelagda och att han faktiskt menade att alla vägar mot utlösningen var lika goda.

Tidelag var alltså ett sexuellt beteende som uppmärksammades relativt mycket i rapporten. Men det fanns också beteenden Kinsey tonade ner, eller inte fäste vikt vid alls. Incest var vanligare i läkares och socialarbetares fantasi än i verkligheten, slog Kinsey fast. Andra sexuella övergrepp mot barn menade han också var sällsynta. Snarare var det så att "masshysteri" orsakat att många oskyldiga män satt i fängelse, anklagade för sexualförbrytelser, menade Kinsey. Våldtäkt omnämndes inte alls i Kinseyrapporten. Man kan fråga sig varför Kinsey inte frågade sina intervjuobjekt om våldtäkt. Vid intervjuerna ställdes hundratals frågor. Kinseys uttalade ambition var därtill att täcka in alla typer av sexuella handlingar. En förklaring kan vara att Kinsey inte trodde att våldtäkter var vanligt förekommande – och därför frågade han inte heller efter dem. Om så var fallet exemplifierar det hur Kinseys undersökning styrdes av förutfattade

meningar. Dessutom var det uppenbart så, att våldtäkter och sexuella övergrepp överhuvudtaget var problematiska för Kinsey, utmanande för hans liberala perspektiv. Kinsey sade sig varken vilja moralisera över enstaka sexualbeteenden eller kategorisera dem som patologiska, onormala. Dels hävdade han detta för att han ansåg att vetenskapsmannens uppgift endast var att beskriva, inte värdera. Men dels menade Kinsey att det inte fanns några omoraliska eller onormala beteenden. Att etikettera ett sexualbeteende som förkastligt eller sjukt var med andra ord att göra en värdering, det var inte ett vetenskapligt utlåtande. Det normala och friska människor gjorde sexuellt var att se som normalt, enligt Kinsey, och det skulle därför tolereras. Följdriktigt omnämndes sexuell sadism som "varierande teknik".

För Kinsey fanns en grundläggande konflikt mellan individ och samhälle, mellan individens sexuella preferenser och samhällets/statens lagstiftning och moraluppfattning. Målet för honom var att öka individens frihet. Att den enes frihet kunde inskränka en annans frihet såg han inte. Konflikter, skilda intressen eller skilda förutsättningar, till exempel mellan könen, räknade han inte med. Sexuella övergrepp ställer en sådan liberal uppfattning på ända – hur skall de förklaras, hur skall de bemötas?

Kinsey tog avstånd från att använda begreppen normal respektive onormal. Samtidigt använde han själv begreppet normal, och dessutom på flera olika sätt. I regel avsåg begreppet normal för Kinsey det som var statistiskt normalt, dvs vanligt. Men ofta gled det statistiskt normala över till att också avse det medicinskt normala. På så sätt blev det vanliga det normala. Om många människor t ex hade homosexuella kontakter så var dessa enligt Kinsey att se som normala.

Kinsey hade också en tendens att se mänskliga sexuella beteenden som återfanns bland djur, som just normala. Kinsey föreställde sig alltså att det fanns en naturlig sexualitet, även hos människor, och att denna var att se som normal. Föreställningen om sexualiteten som naturlig var Kinsey inte ensam om, den har varit mycket spridd under 1900-talet. Men ett problem för Kinsey var att denna gick stick i stäv med det resultat han kommit fram till, nämligen att sexualbeteendet styrdes av sociala faktorer. Kinsey pendlade mellan de båda perspektiven – sexualiteten som medfödd och naturbestämd respektive sexualiteten som socialt och kulturellt bestämd – utan att se sin egen inkonsekvens. Han kunde å ena sidan utgå från ett biologiskt perspektiv, betona människans släktskap med djuren och hävda att sexualiteten var biologiskt determinerad. Å den andra sidan resonerade Kinsey ibland som en renodlad behaviorist, enligt vilken människan är oändligt formbar, och så även hennes sexualitet. Behaviorismen hävdar att det mänskliga beteendet främst är inlärt. Genom vissa stimuli betingas människor att reagera och handla på vissa sätt. Vad gäller det sexuella beteendet brukar behaviorister hävda att det som en gång skänkt en människa tillfredsställelse sedan väcker hennes lust. Eftersom det mänskliga beteendet är inlärt, betingat, kan det också betingas om, enligt behaviorismen. Beteendemodifikation, vilket kan beskrivas som ett slags av- och omprogrammering av homosexuella, är ett exempel på en behavioristisk åtgärd.

Att placera in Kinsey i en vetenskaplig tradition är alltså, på grund av hans inkonsekvens, inte alldeles enkelt. Vad Kinsey inte var, är däremot enklare att se, nämligen att han inte var freudian. Många sexualteoretiker under 1900-talet har utgått från ett psykoanalytiskt perspektiv. Kinsey däremot var en uttalad motståndare till psykoanalysen. Han gick inte in i en diskussion om själva teorin, men han avfärdade den och hade också ett annat perspektiv. Kinsey intresserade sig överhuvudtaget inte för det inre livet, för tankar och känslor, vilka ju var centrala för psykoanalysen. Han intresserade sig heller inte för relationer. Kvinnan är märkbart frånvarande i den första rapporten om män. Vad Kinsey studerat var individens sexuella beteende, och sexualiteten blev därmed något inomindividuell, inte något som utspelades mellan individer. Att människor trots allt hade sexuella relationer förklarade Kinsey på följande sätt:

I ett sociosexuellt förhållande reagerar parterna på varandra och på varandras reaktioner. Det är därför som de flesta finner sociosexuella förhållanden mer tillfredsställande än sexuell aktivitet i ensamhet.

För Kinsey framstod människor som relativt okomplicerade, för att inte säga endimensionella. Han utgick från att de var som de sa att de var. Han räknade t ex inte alls med att minnen av traumatiska händelser kunde bortträngas, vilket den psykoanalytiska teorin hävdade. Han räknade också med att de svar han fick vid sina intervjuer var sanningsenliga, att människor varken förnekade eller bättrade på sina sexuella erfarenheter.

Öppet kritisk mot psykoanalysen var Kinsey när det gällde de s k perversionerna. Dessa beskrevs i regel som sjukdomar eller neuroser, uppkomna av störningar i den psykosexuella utvecklingen. Kinsey menade att analytiker och andra läkare kommit fram till denna slutsats för att de endast träffade personer med avvikande sexuell läggning som sökt deras hjälp. De hade aldrig undersökt huruvida s k perversa beteenden fanns hos friska och välfungerande människor, vilket Kinsey menade att det gjorde.

Kinsey vände sig också mot den i psykoanalysen centrala idén om sexualitetens sublimering. Freud hävdade att vi föds som sexuella varelser, med begär. Barnet skall visserligen gå igenom en utveckling, så att dess sexualitet i slutändan blir genital, men sexualiteten finns där från början och är själva drivkraften i våra liv. Men lustprincipen krockar med realitetsprincipen, som Freud uttryckte det. Vi kan inte få våra begär tillfredsställda på en gång eller fullt ut. Vi måste anpassa oss efter andra och efter omgivningens krav. Men sexualdriften kan inte raderas ut. Vad som då sker är sublimering, menade Freud, det vill säga att sexualdriften omvandlas och leds in på icke-sexuella mål, på intellektuell och andlig verksamhet. Vår kultur och vårt samhälle har uppstått för att vi sublimerat vår sexualitet. Sublimeringen var enligt Freud ofrånkomlig; å ena sidan en tragisk sida av våra liv, å den andra en nödvändig förutsättning för kulturens framsteg. Ett för starkt undertryckande av driften var neurosskapande, menade Freud, men ett visst undertryckande alltså nödvändigt.

Freuds sublimeringsteori blev spridd och antagen. Sexuell avhållsamhet kunde ses inte bara som nödvändigt utan fint, kulturskapande. Särskilt vanligt blev det att utifrån Freud hävda att sublimering var viktigt i ungdomsåren, att sublimering av driften var nödvändig för de ungas intellektuella och emotionella utveckling. Sublimeringsteorin kunde alltså utgöra ett argument mot att de ungas sexualitet skulle få levas ut.

Kinsey hävdade att sublimering inte förekom alls, och särskilt vände han sig mot tanken att det var naturligt och riktigt att unga män, från könsmognaden och fram tills de gifte sig, skulle sublimeras sin drift. Sublimering hade han inte sett några spår av i sitt material. De män i hans studie som hade en låg sexuell aktivitet – och som då kunde antas ha sublimerat sin drift – de utmärktes inte av några större andliga kvaliteter, tvärtom. De som debuterat tidigt och hade en hög sexuell aktivitet däremot var enligt Kinsey också mer energiska och socialt utåtriktade överhuvudtaget. Kinsey kan inte sägas ha förstått Freuds sublimeringsteori, men visst tolkades den i samtiden just så bokstavligen som också Kinsey gjorde, och därmed kunde Kinsey plocka en kritisk poäng. Kinseys slutsats var att mannens drift var som starkast när han var ung, att driften inte kunde sublimeras, och att mannens chanser till ett rikt sexualliv som vuxen ökade om han fick vara sexuellt aktiv som ung.

Den första Kinseyrapporten hade betecknats som en sensation, och förväntningarna var stora när den andra rapporten släpptes 1953, *Sexual Behavior in the Human Female*. Till det yttre var den relativt lik sin föregångare. Tillvägagångssättet var detsamma. Även inför kvinnorapporten hade Kinsey räknat orgasmer. Och även i denna rapport behandlades sexualiteten som något främst kroppsligt – anatomi, fysiologi, hormoner etc. Ändå saknades i princip resonemang om menstruation, graviditet och moderskap. Trots ett biologiskt perspektiv, som var mer framträdande i denna rapport, behandlades sexualiteten som skild från fortplantningen.

Ett av Kinseys främsta resultat var att kvinnors sexuella beteende liknade mäns. D.v.s även kvinnor blev sexuellt upphetsade, onanerade, hade för- och utomäktenskapliga förbindelser, homosexuella förbindelser m.m. Visserligen var siffrorna för kvinnor lägre än för män, men i samtiden blev man ändå chockerad. Kvinnors sexualitet framstod inte, som männens, som särskilt påverkad av socialgruppsstillhörighet. Däremot var ålder en viktig faktor. Yngre kvinnor hade en liberalare sexualsyn och fler orgasmer än äldre kvinnor. Att kvinnors sexualitet förändrades med historien gjorde dock inte Kinsey någon större poäng av. Istället framhöll han att kvinnors sexualitet var relativt opåverkad av yttre faktorer, mer fysisk helt enkelt. Liksom i den föregående rapporten tonades sexuellt våld och sexuella övergrepp ned. När 1/4 av de intervjuade som flickor utsatts för närmanden eller haft sexuella kontakter med vuxna män, och 80 % av dem menade att de blivit störda eller skrämda av dessa kontakter, valde Kinsey att se dessa störningar som utslag av föräldrars och polisers sedlighetsysteri. Ett sexuellt närmande till ett barn menade Kinsey i sig var tämligen harmlöst. Det var istället omgivningens reaktioner som orsakade skada.

Jag skall inte behandla kvinnorapporten ytterligare. Trots nya resultat var den på sätt och vis en upprepning av den första rapporten, i metod och perspektiv, och den väckte heller inte lika stor uppmärksamhet.

Vilket inflytande har då de båda Kinseyrapporterna haft? Frågan är naturligtvis omöjlig att svara på. Somliga pekade ut Kinsey som vår tids **Darwin** eller **Columbus**, d.v.s som en av de stora upptäckarna i den västerländska traditionen. Andra fann rapporterna begränsade i urval och perspektiv, och torftiga i synen på sexualiteten. Men rapporterna blev kända, världen över. Och i decennier efteråt återopades Kinseys siffror i olika sammanhang. Så även om inflytandet inte går att mäta så kan man ändå lugnt påstå att det varit stort.

I Sverige utkom den första rapporten i översättning redan 1949, och den diskuterades livligt i böcker, tidningar och tidskrifter. *Kinsey-rapporten* blev snabbt ett standardverk, omöjligt att gå förbi. I böcker och skrifter om sexualitet refererade i princip alla till Kinsey hädanefter, även om de inte alltid var överens med honom i sak.

I debatten riktades invändningar mot rapporten, t ex mot urvalets bristande representativitet, och mot tendensen att göra det vanliga till det som var normalt. Förkylningar var vanliga men likafullt sjukdomar, hävdade en debattör, medan en annan framförde att om allt fler började stjäla så medförde inte det att straffen för stöld skulle upphävas. Skarp kritik kom från kristet håll. Flera kristna skribenter ansåg att Kinsey reducerade sexualiteten till anatomiska och fysiologiska processer, och de hävdade också, i motsats till Kinsey, att sublimering av driften i ungdomsåren var av yttersta vikt.

Bland entusiasterna till *Kinsey-rapporten* märks bl a framträdande RFSU:are som **Nils Nielsen**, som i förbundets tidskrift *Sexualfrågan* skrev att Kinsey åstadkommit en revolution. Rapporten var visserligen begränsad till det yttre beteendet, men ändå en outtömlig informationskälla. Framförallt visade Kinseys siffror över det varierande beteendet hur verklighetsfrämmande den officiella sexualmoralen var, menade Nielsen, och det var en synpunkt han delade med många. Med Kinseyrapporten ansåg man sig få argument för att lagstiftning och moralsyn skulle liberaliseras. Lag och moral skulle anpassas till människan, så som hon var, istället för att människan tvingades anpassa sig efter olika lagar, normer och regler.

Att en person verksam i ett förbund med sexuell reform på programmet, som RFSU, var så pass positiv till Kinseyrapporten är kanske inte så konstigt, men förvånande är ändå att just Nielsen var det, då han var psykoanalytiker. Rimligtvis bör Nielsen haft invändningar. Men troligen berodde hans beredvillighet att ta till sig Kinseys verk på att det kunde gagna den egna saken, d.v.s en liberalare sexualsyn, och därmed lämnades invändningar därhän.

Diskrepansen eller åtskillnaden som Kinseyrapporten visade, mellan människors faktiska sexualbeteende å ena sidan och lagars och normers föreskrivande av detta å andra sidan, var alltså något som diskuterades mycket, och rapporten sades ofta vara ett "bevis" på att rådande moralsyn var orimlig och att lagar skulle liberaliseras. En annan fråga som diskuterades flitigt, och där rapporten troligen haft ett mycket stort inflytande, var frågan om de ungas sexualitet. "Ungdomssexualitet" var ett av tidens stora debattämnen, och också namnet på en antologi från 1948 där olika auktoriteter diskuterade ämnet, med ständiga hänvisningar till Kinsey. I diskussionen om de ungas sexualitet blev sublimeringstanken starkt ifrågasatt, och allt fler debattörer hävdade att de ungas sexualitet skulle accepteras och att unga människor skulle utrustas med sexualupplysning och preventivmedel – en diskussion som på sikt resulterade i en mer accepterande syn på sexuellt samliv i tonåren.

Ett visst inflytande från Kinsey kan alltså spåras i Sverige redan från det att den första rapporten publicerades. Intresset för Kinsey avtog inte heller, utan kan snarare sägas ha ökat. Under 1960-talets första hälft var sexualdebatten särskilt intensiv i Sverige. Liberala och socialdemokratiska student- och ungdomsorganisationer och andra debattörer gick i spetsen för en liberalare sexualsyn. De verkade för fri abort, tolerans av homosexualitet, acceptering av de ungas sexualitet, frisläppande av pornografin m.m. Och för dessa unga sexliberaler var Kinsey auktoriteten framför andra. Man åberopade Kinseys resultat, men inte bara det, man anammade i stort också Kinseys syn på sexualiteten.

Liksom Kinsey såg 1960-talets sexliberaler sexualiteten främst som en fysiologisk drift, skild från andra sammanhang, psykologiska såväl som sociala. Man delade hans positiva syn på den sexuella njutningen; att denna hade ett värde i sig och att det fanns flera goda vägar mot orgasmen. Vad gäller homosexualitet och andra s.k. sexuella avvikelser var inflytandet från Kinsey särskilt tydligt. Två debattböcker i ämnet kom ut 1964: medicinstuderande **Lars Ullerstams** *De erotiska minoriteterna* och journalisten **Henning Pallesen** *De avvikande*. Både Ullerstam och Pallesen pläderade för en ökad tolerans, Pallesen för i första hand de homosexuella, och Ullerstam för s.k. perversioner överhuvudtaget. Argumentationen för tolerans, liksom den skarpa kritiken av den freudianska traditionen, hämtades hos Kinsey.

Homosexuella kontakter var vid denna tidpunkt legala i Sverige, till skillnad från i många andra länder. Avkriminaliseringen av homosexuella förbindelser gjordes 1944. De s.k. skyddsåldrarna, åldersgränser för sexuellt umgänge, var dock högre: 18 år respektive 21 år för person i beroendeställning, att jämföra med 15 respektive 18 år för heterosexuellt umgänge. Homosexuella förbindelser jämställdes alltså inte med heterosexuella när de avkriminaliserades. Anledningen till avkriminaliseringen var att homosexualitet allt mer sågs som en sjukdom eller en störning. Inom vetenskapen tvistade man om denna sjukdom var medfödd (t ex beroende på något hormonell fel) eller förvärvad (en utvecklingspsykologisk störning), men eniga var man ändå om att homosexualiteten var en patologisk avvikelse, en sjukdom. Och att bestraffa en sjukdom var orimligt, blev slutsatsen, vilken också låg till grund för lagändringen.

Att homosexualiteten var en störning, något onormalt, var sedan dess en vanlig uppfattning och gängse i vetenskapliga kretsar. Detta ifrågasattes just av Pallesen och Ullerstam, med hänvisning till Kinsey. Båda författarna hävdade att homosexualitet var lika normalt som heterosexualitet, bara mindre vanligt. Homosexuella, och enligt Ullerstam även andra s.k. perversa, skulle alltså ses som minoriteter, inte som avvikare i medicinsk mening. Läkare och framförallt psykiatrer och psykoanalytiker var ansvariga för den fördomsfulla uppfattningen att homosexuella var sjuka. Deras misstag berodde på, enligt Pallesen och Ullerstam, att de endast träffade homosexuella som var sjuka eller störda på något sätt, och därför drog de slutsatsen att homosexualiteten var patologisk. Läkarnas urval styrde med andra ord deras slutsatser, något som Kinsey också tryckt på. Ullerstams och Pallesens dom över den medicinska vetenskapen var hård. Patologiseringen av homosexualiteten var att se som moralism i vetenskaplig förklädning, d.v.s. inte någon vetenskap egentligen.

De homosexuella hade det svårt, men deras situation var relativt sett ändå bättre än andra minoriteters, menade Ullerstam, och det var dessa han främst berörde i sin bok: blottare, sadister, masochister, transvestiter, fetischister m.fl. Ullerstam åberopade Kinsey som han menade hade funnit att det sexuella beteendet varierade, och att de s.k. avvikelserna skulle ses som normala biologiska fenomen istället för patologiska. De olika minoriteternas sexualitet skulle därför tolereras. För det första skulle de ju inte vara kriminaliserade. För det andra skulle samhället bidra till att öka minoriteternas möjligheter till driftstillfredsställelse, t.ex. genom att förmedla sexuella kontakter. Dessutom menade Ullerstam att de s.k. perversionerna rymde "lyckomöjligheter" för alla. En liberalare och tolerantare syn skulle kunna öppna för att alla människor prövade på olika tekniker och partner, vidgade sina "lustspektrum".

För att "alla" skulle ha möjlighet att tillfredsställa sina begär yrkade Ullerstam också på att statliga bordeller skulle inrättas, under överinseende av Medicinalstyrelsen. På sjukhus och anstalter skulle ambulerande bordeller med "erotiska samariter" finnas.

Ullerstam ville öka individens/minoritets frihet, få till stånd en sexuell pluralism och därmed öka lyckan och njutningen i samhället. Liksom Kinsey räknade han inte med att det kunde finnas motsatta intressen mellan människor, eller att villkoren var olika för olika grupper. Visserligen värnade han om (manliga) handikappade och deras möjligheter till sex (d.v.s bordellbesök), men knappast om kvinnor och barn. Ullerstam tog avstånd från sexuellt våld och tvång men menade, liksom Kinsey, att sådana övergrepp inte var särskilt vanliga. Prostitution beskrev han som ett människovärdande yrke, och pedofili som en kärlek till barn som även kunde komma barnen till godo.

Reaktionen på Ullerstams bok blev omfattande och stormig. Somliga fann den absurd, ej värd att ta på allvar. Förslagen om statliga bordeller avfärdades av de flesta. Men många menade att det också fanns ett patos i boken, ett värnande om olyckliga och utestängda människor som var humanistiskt och värdefullt. Någon mer omfattande kritik av Ullerstams idéer och den tradition han företrädde syntes dock inte på 1960-talet. Den uppgörelsen kom längre fram, med den feministiska vägen på 1970-talet. Den nya kvinnörelsen utgick från att män och kvinnor hade olika mycket makt och att kvinnor var underordnade i samhället. Utifrån detta maktperspektiv analyserades samhället och relationerna mellan män och kvinnor och därmed kom våldtäkter och sexuella övergrepp mot barn fram i ljuset på ett helt annat sätt än tidigare.

Med den moderna feminismen följde en massiv kritik av den sexliberala traditionen. Kritiken riktades inte mot alla liberala krav och idéer, t ex inte mot kravet på fri abort, men mot sexliberalismens könsblindhet, negligering av övergrepp och dess positiva syn på prostitution och även pornografi. I denna uppgörelse sveptes naturligtvis Ullerstam med – och så gjorde även hans lärofader Kinsey.

Sexualitet var för Kinsey främst ett medel till njutning. Reproduktionen intresserade honom föga, ej heller samlevnad och gemenskap. Vägen till njutning gick för Kinsey heller inte över kärlek och relationer i första hand, utan snarare via variation av partner och sexualteknik. Kvalitet blev därmed en fråga om kvantitet, bra sex lika med mycket sex. Ju oftare, med varierande partner och tekniker, desto bättre. Kinsey ville öka njutningsmöjligheterna, öka den sexuella lyckan. Men samtidigt kan han sägas ha trivialiserat sexualiteten så att lustupplevelsorna blev tämligen banala. Den sexuella driften ansågs inte förknippad med starka känslor och relationer, kopplad till identitet, utan framstod främst som en fråga om uttömning, en fysiologisk process.

Generellt kunde inte något sätt för individen att tillfredsställa sig sägas vara bättre eller sämre än något

annat. Avgörande var individens begär och val. Det var upp till individen att avgöra vad som skänkte henne lust och hon skulle enligt Kinsey ha stor frihet att tillfredsställa denna lust. Samhället/staten skulle inte lägga sig i hennes val, döma eller moralisera.

Kinsey ansåg alltså att människan skulle accepteras så som hon var. Kinsey vacklade i sina förklaringar över om människan främst styrdes av ärftliga faktorer eller sociala, men försöken att vetenskapligt bestämma människan underordnades ändå av det liberala projektet: att acceptera människan, att trots allt ta henne för given. Liberalismen var en utgångspunkt – trots bestämda påståenden om ett opolitiskt och strikt vetenskapligt perspektiv. Kinsey utgick från individen, individens rätt till frihet och att bli mött av tolerans. Hans rapport var till stora delar ett sexliberalt program.

I dag räknar knappast någon med Kinsey. Hans siffror är för gamla, och som sexualforskare anses han överspelad. Visst görs även idag sexualvaneundersökningar. Och visst hörs ibland idéer liknande Kinseys. Men medan Freud ständigt läses, omtolkas och används på nya sätt, så läser knappast någon Kinsey idag, annat än av historiskt intresse. Men historiskt sett är han viktig. Kinsey har utan tvekan haft ett stort inflytande och han måste, vare sig vi är överens med honom eller ej, ses som en av 1900-talets sexualteoretiker.

Artikeln bygger i huvudsak på kapitlet ”Alfred Kinsey – samlaren” i Lena Lennerheds avhandling *Frihet att njuta. Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet* (1994).

Lena Lennerhed, professor i idéhistoria, Södertörns högskola.

ATT FÖRSTÅ SEXUALITET UTIFRÅN
SOCIALA OCH KULTURELLA PERSPEKTIV

LOTTA LÖFGREN-MÅRTENSON

ATT FÖRSTÅ SEXUALITET UTIFRÅN SOCIALA OCH KULTURELLA PERSPEKTIV

LOTTA LÖFGREN-MÅRTENSON, PROFESSOR I HÄLSA OCH SAMHÄLLE (INRIKTNING SEXOLOGI), OCH FÖRESTÅNDARE FÖR SEXOLOGI OCH SEXUALITETSSTUDIER, MALMÖ HÖGSKOLA.

SEXUALITET SOM SOCIAL KONSTRUKTION

Sexualitet är ett mångfacetterat begrepp, som knyter an till många olika discipliner och vetenskapsområden. Ett sätt att förstå sexuella uttryck, uppfattningar och föreställningar är att utgå från teorier om sociala konstruktioner. Utan att bortse från fysiologiska och biologiska aspekter så innebär detta perspektiv att sexualiteten formas via socialisations- och sexualiseringsprocesser under uppväxten (Lewin 2010). Samhället och den kultur som individen växer upp i är då avgörande för vilka uttryck som anses vara socialt acceptabla och vilka som inte är det. Detta anges både explicit via lagstiftning och implicit genom olika normer och föreställningar. Sexualitet kan på så sätt förstås om den sätts in i ett helhetsperspektiv, dvs. i sin sociala, historiska, kulturella och politiska kontext (Weeks 1986). Det är således genom en samhällselig process som vi lär oss när, var, hur och med vem vi kan agera sexuellt. Konsekvensen blir att fysiskt sett identiskt lika sexuella handlingar tolkas och förstås på helt olika sätt under olika perioder och i olika sammanhang (Richter 2001). Ett heterosexuellt samlag kan exempelvis ses som en acceptabel rekreation under en viss tidsperiod, medan det i en annan kontext ses som ett tecken på livslångt åtagande.

Att vi så ofta uppfattar den egna synen på sexualiteten som "given" och "naturlig" baseras snarare på att den sexuella socialisationsprocessen är så effektiv, att andra sätt ses som "onaturliga". Om vi istället använder teorin om sociala konstruktioner går det att analysera varför sexualmoral ser olika ut beroende på till exempel kön, ålder, sexuell läggning, samhällsklass, etnicitet, funktionsnedsättning. Enligt ett konstruktivistiskt synsätt skapas olika uppfattningar och föreställningar om hur individer "bör" förhålla sig till sexualiteten beroende på dessa faktorer. Det innebär också att det inte finns en enda sexualitet, utan många olika slags sexualiteter. Alla samhällen utmärks dessutom av en stark s.k. kompartmentalisering av de sexuella kontakterna (Lewin 2010). Det innebär att vi oftast finner våra sexualpartners inom den sociala grupp som vi själva tillhör. Konsekvensen blir att föreställningar om vad som är " normalt " eller givet gällande sexualiteten förstärks ytterligare, eftersom vi sällan konfronteras med andra sexuella uttrycksformer eller förhållningssätt. Det är också en förklaring till att det inom ett givet samhälle utvecklas flera parallella sexualiteter, med olika grupper som var och en utmärks av givna och ibland motsatta normer.

UNGDOMSNORMER

Sociologen Anthony Giddens (1995) poängterar att den moderna människans nya möjligheter att välja partner och att experimentera sexuellt inte innebär att alla gränser, normer eller tabun upphört. Snarare handlar det om förskjutningar av gamla gränser, vilket kan vara särskilt intressant att studera när det gäller ungdomssexualitet. Vilka normer är det då som gäller bland dagens unga? Kärleksideologin visar sig fortfarande ha stor betydelse i unga svenska människors liv (Forsberg 2005, Hammarén & Johansson 2001). Fastän det numera är accepterat att uttrycka sexualitet tillsammans med någon som man inte är kär i, är det ändå först och främst inom en kärleks- eller förälskelserektion som den värdesätts (Forsberg 2006).

Även om ungdomar skapar egna ramar och modeller för hur de ska förhålla sig till sexualiteten, rymmer dessa också inom de övergripande normer och regleringar som kulturen format. Johansson och Hammarén (2001, s. 29) påpekar att ungdomssexualitet genomkorsas av ett antal, många gånger motstridiga, diskurser om sexualitet och kön. Exempelvis är det vanligt med både frisläppt sexualitet och trohetsideal, homofobi och öppenhet inför homosexualitet och en mer öppen sexualitet parad med skuld och skam-

känslor. Margareta Forsberg (2006) bekräftar i en sammanställning av studier om unga och sexualitet att det inte finns en ungdomssexualitet utan flera parallella, bland annat beroende på kön och utifrån vilken social grupp man tillhör i övrigt. Den svenska synen på sexualitet är numera dessutom influerad av fler kulturella influenser än tidigare epoker, eftersom nya befolkningsgrupper påverkar den mångfald av normer och attityder som existerar samtidigt (ibid.). Så att tala om sexualitet i singularis tycks bli allt svårare.

SEXUELLA SCRIPT

Fortfarande anses de amerikanska sociologerna John Gagnons och William Simons (1973/2005) teori om sexuella script innovativ och banbrytande. De menar att sexualitet är ett inlärt beteende och därför kan och bör studeras som alla andra inlärdade beteenden. Metaforen ”script” används som en referensram för att analysera den sociala konstruktionen av innebörden av sexualiteten och för att kunna föreställa sig hur produktionen av sexuellt beteende i det sociala livet går till. De sexuella scripten har både en social och en intrapsykisk dimension. Även om människan föds med vissa fysiologiska förutsättningar och reaktioner, är det i interaktion med andra som hon förstår och lär sig hur hon ska agera som sexuell varelse. Scripten kan ses som ett slags manuskript för sexuella handlingar som hjälper oss att hantera en komplex värld, då de kan sägas ge svar på grundläggande frågor gällande sexualiteten. För att kunna leva upp till komplicerade kulturella förväntningar och krav behöver människan kartor, som hon kan utgå från i sin strävan efter att finna acceptabla sätt att uttrycka sin sexualitet. Med andra ord definierar scripten sexualitetens när, var, hur och med vem eller vilka och varför.

Det finns några grundläggande antaganden i synen på sexualiteten som Gagnon och Simon utvecklade, och som från början skiljde sig markant åt från andra synsätt. Först och främst utgår script-teorin från att sexuella förhållningssätt, mönster och beteenden är kulturellt betingade, inte biologiska. För det andra kan samma fysiska handling tolkas olika beroende på vilken innebörd individen förknippar med denna. Detta beror i sin tur på faktorer som exempelvis ålder, etnicitet, klass, kulturell bakgrund. Allt sexuellt beteende måste därför förstås i sitt sammanhang. För det tredje betonar de att även vetenskapen är delaktig i den sociala konstruktionen av sexualiteten, och i sin tur både påverkas av och påverkar den historiskt och kulturellt betingade synen på sexualiteten. För det fjärde menar de att den konkreta upplevelsen eller erfarenheten av sexualiteten, såväl som själva handlingen, är ett resultat av specifika inlärningsförhållanden i en särskild kultur. Slutligen anser Gagnon och Simon (ibid.) att kön och sexualitet är tätt förbundna och att båda är socialt konstruerade på skilda sätt i olika kulturer.

Scripten är inte statiska utan utvecklas hela livet (Gagnon & Simon 1973/2005). De individuella önskemålen formas genom en kulturell och ständigt pågående process genom hela livet till sexuella uttryck som är kulturellt önskvärda. Människor är inte bara speglar av de kulturella scenarierna, utan kan även göra individuella anpassningar som kan skilja sig åt i förhållande till vad som är norm i samhället. I komplexa och motsägelsefulla kulturer kan dessa individuella anpassningar bli av mycket varierande art. Då sexuella aktiviteter alltid äger rum i en kulturell kontext är det handlingen i sitt sammanhang, tolkat utifrån de kulturella värderingar som gäller samt om aktörerna uppfattas som sexuella (eller potentiellt sexuella) som är avgörande. Detta är bland annat förklaringen till varför beteenden som i vissa situationer skulle kunna uppfattas som sexuella inte alls blir det i andra, till exempel en kroppslig läkarundersökning eller nakenhet på en strand. Eftersom den västerländska kulturen i stor utsträckning skuldbelägger människor för deras sexualitet och sexuella behov, blir det även viktigt att kunna hantera skuld- och skamkänslor. Gagnon och Simon (ibid., s. 13) menar att scripten då är en hjälp för individen:

Scripten lär oss förstå innebörden av olika uttryck, organiserar sekvenserna i specifika sexuella handlingar, avkodar vissa situationer, sätter gränser för sexuella responser och förbinder mening i icke-sexuella aspekter av livet med specifika sexuella upplevelser. [Egen övers.]

Gagnon och Simon utvecklade script-teorin genom att visa hur scripten kan delas in i kollektiva, interpersonella och intrapsykiska nivåer. De kulturella, kollektiva scripten berör samhällliga övergripande värderingar gällande sexualiteten och de externa, interpersonella scripten organiserar relationerna mellan människor på ett för samhället adekvat vis. De interna, intrapsykiska scripten anger hur individen bör handla och reagera i en viss situation. Det kan exempelvis handla om vad som bör upplevas som sexuellt upphetsande. Scripten ska lösa två problem: dels ge tillåtelse av jaget för att hänge sig åt sexuellt beteende, dels få tillgång till de upplevelser som det åtråvärda eller begärda beteendet är förväntat att ge (ibid.). De flesta script kring kulturella scenarier inkluderar förväntat beteende utifrån specifika livscyklifaser. ”Uppför dig utifrån din ålder!” är exempel på ett uttryck som visar hur vi knyter an beteenden till olika livsfaser. Förmågan att uppfatta dessa olika åldersadekvata script är inbyggd i de multipla roller som de flesta av oss måste lära oss att spela. På en kollektiv nivå innefattar det exempelvis lagstiftning som anger att individer inte får ha samlag förrän de är minst femton år.

Individer som hittar ett sexuellt beteende som fungerar, tenderar att ”fastna” i det och ritualiserar på så sätt beteendet. Det innebär att scripten oftast stabiliseras alltmer och att den sexuella identiteten inte ”stör” den icke-sexuella identiteten hos individen. När en individ exempelvis antar ett heterosexuellt beteende följer även andra organisatoriska roller och beteenden. Den sexuella ”karriären” följer sålunda andra karriärer, exempelvis föräktenskapliga, äktenskapliga eller utomäktenskapliga handlingar. Här finns en tydlig kongruens mellan script och identitet. Förändringar i sexuellt beteendemönster innebär därför även förändringar i familjekarriären och i definitionen av själva livscykeln. Och tvärtom; förändringar i livscykeln påverkar sexuellt beteende.

Sålunda är inget statiskt. En social värld kräver att vi hela tiden förhandlar om våra identiteter, vilket oundvikligen tränar oss i att förhandla med oss själva. En kris kan förändra informationen om ”jaget” eller produktionen av scripten, och då ändras hela jagets ”ekologi” och en återförhandling krävs. Många gånger är förändringar av sexuella beteenden tecken på, eller konsekvens av en kris. En medelålders individ kan exempelvis vid en kris återuppta sexuella beteenden, som hör ungdomstiden till enligt scripten eller på nytt förhandla med sig själv gällande de intrapsykiska script som internaliserats tidigare under livet.

När kulturella scenarier förändras, leder det också till förändringar i de system som innehåller mer konkreta ”beteendestrukturer” på interpersonell och individnivå. Dessa förändringar ger individen möjlighet att fundera över och ta ställning till nya sexuella mål eller alternativ. När människor sedan utför sexuella handlingar i praktiken kan det innebära omvandlingar av det konkreta beteendet i olika grad utifrån den förändrade övergripande nivån. I länder där lagstiftningen förändras från att exempelvis förbjuda till att tillåta homosexuella handlingar underlättar det för individen att uttrycka sexualiteten på ett sätt som är kongruent med den övergripande nivån. Det som händer på den sexuella arenan är på så sätt en följd både av kulturella och sexuella strukturer och av de icke-sexuella alternativ som ges. Men även här sker förändringarna åt andra hållet. Människor har i alla tider förskjutit gränser, förändrat normer och ideal genom att uttrycka sexualitet på motstridande sätt, vilket i förlängningen ofta påverkar den övergripande nivån. Föräktenskapliga förbindelser ses till exempel av de flesta i en västerländsk kontext idag varken som olagligt eller omoraliskt. På så sätt påverkas och genomsyras alla nivåerna människans sexuella beteende och befinner sig i en ständig förändring.

Låt oss gå vidare och titta närmare på två sätt att använda sexuella script; det ena beskriver ett pornografiskt script som på många sätt genomsyrar ungdomskulturen idag, det andra ett restriktivt script som riktas till unga med intellektuella funktionsnedsättningar.

ETT PORNOGRAFISKT SCRIPT

I slutet av 1900- och början av 2000-talet påbörjades en samhällsdebatt i Norden rörande pornografins utbredning i media, reklam, musikvideor, filmer och på internet. Framförallt hördes oroliga vuxenröster kring hur unga påverkas av att växa upp med den s.k. sexualiseringen (i vissa fall benämnd som ”pornofieringen”) av det offentliga rummet. Eftersom bilder och sexualiserade bilder i högsta grad florerar inom populärkulturen anses unga särskilt utsatta (Sørensen 2007). Karikatyrmässiga bilder av män och kvinnor och sexualitet ses som bekymmersamt för ungdomar under en period i livet då sökandet efter bekräftelse och en egen sexuell identitet måhända är som intensivast. Samtidigt sker en avdramatisering och normalisering av bilder som ditintills visats i det fördolda, och dessutom en förskjutning till modeindustrin med influenser från pornografin som snarare kan kallas ”porno-chic” (ibid.). Idag är den lättillgängliga pornografin, framförallt via nätet, en del av ungdomars vardag. Majoriteten av dagens unga i Norden har sett pornografi, antingen frivilligt eller ofrivilligt (Knudsen, Löfgren-Mårtenson & Månsson 2007).

Hur upplever då de unga detta? I en intervjustudie där ungdomar i åldrarna 14–20 år själva får beskriva sina erfarenheter och upplevelser av pornografi, både enskilt och i fokusgrupper, framkommer ett pornografiskt script (Löfgren-Mårtenson & Månsson 2006). Mer eller mindre explicit föreskriver det vad ungdomar ska göra sexuellt, tända på och hur man ska se ut för att vara sexuellt begärlig, exempelvis genom kroppsliga poser, val av kläder och ansiktsuttryck (ibid., s. 145). Ungdomarna som ingår i studien menar att alla påverkas av det pornografiska scriptet, även om de tror att andra påverkas mer än en själv. Risken kan vara, enligt de intervjuade, att unga får dåligt självförtroende och blir osäkra på om de duger eller inte. De håller med om att pornografin innehåller många karikatyrmässiga schabloner, och framförallt de intervjuade tjejerna anser att pornografin legitimerar och befäster en konservativ och fördomsfull syn på sexualiteten. Det är den kvinnliga kroppens attraktivitet respektive mannens sexuella prestation som bedöms, vilket även många killar anser. En femtonårig kille beskriver hur tjejer framställs i pornografi och säger:

Som sexobjekt! Man är så sexig som möjligt... har inte så mycket personlighet (...). Killar är mer som kåta killar bara (skratt)! [Löfgren-Mårtenson & Månsson, 2006, s. 101]

Å andra sidan är fördelarna med pornografi att unga kan få kunskap om sexualitet och även inspiration, uppger de intervjuade ungdomarna. Flera berättar att de sporrats av sexuella handlingar som de sett i pornografin, medan andra säger att de tar avstånd från dessa handlingar just för att de förknippas med pornografiska uttryck. I en fokusgrupp med 17- och 18-åriga tjejer jämförs den kunskap som förmedlas i pornografin med egna sexuella erfarenheter:

Visst, man kanske kan få tips om ställningar... i porrfilmer. Men dom kör ju helt *brutalt!* Det är ju inte så om jag har en pojkvän. (...) Jag menar, visst, man kan väl köra snabbt och så... Men dom kör det ju *tio* gånger värre än vad man kan tänka sig! [Löfgren-Mårtenson & Månsson, 2006, s. 93]

En annan orsak till vuxenvärldens oro för pornografins påverkan på unga handlar om att en utökad sexuell handlingsrepertoar kan leda till ett sexuellt risktagande, och därmed till en ökad förekomst av sexuellt överförbara sjukdomar (Rogala & Tydén 2003, Tydén & Rogala 2004). Ytterligare oro handlar om att handlingsrepertoaren ska leda till mer ”avancerat” sex, exempelvis analsex, som ungdomar (främst tjejer) upplever sig tvingade att pröva (t.ex. Tydén & Rogala 2004). Löfgren-Mårtensons och Månssons (2006) studie visar dock att de flesta av de intervjuade ungdomarna har strategier för att hantera pornofieringen utan att ta skada, exempelvis genom egna positiva erfarenheter och andra förebilder. Dessutom visar både denna och annan forskning (t.ex. Hammarén & Johansson 2002) att intresset för pornografi minskar när de unga börjar få egna sexuella erfarenheter. I en fokusgrupp med killar i 17- och 18-årsåldern diskuteras detta:

K2: Jag gör pornografi istället för att titta på den (skratt)!

K4: Ja, det är nog ganska vanligt faktiskt!

L: Så om man har en tjej på riktigt så kollar man inte lika mycket på porr?

K4: Ja, så är det.

K6: Man kanske kollar in lite olika ställningar, men...

(Löfgren-Mårtenson & Månsson 2006, s. 95)

I studien framkommer även vikten av att se hur olika faktorer samverkar när det gäller förståelsen av varierande reaktioner av och på pornografi. Det handlar bland annat om faktorer av betydelse för vilken mening de unga individerna tillskriver pornografin och då är tidigare egna sexuella erfarenheter, perspektiv och relationer av stor betydelse. För en del formas den sexuella självbilden genom ett aktivt och engagerat avståndstagande från pornografin. För andra, som är högkonsumenter, tycks pornografin i högre grad utgöra en måttstock för den egna och andras attraktivitet och begärlighet. I Svedins och Priebes (2004) studie av gymnasieungdomar framkommer att social utsatthet, till exempel erfarenhet av att ha sålt sex, tycks vara starkt kopplat både till sexuellt risktagande och till högkonsumtion av pornografi. Hur dessa kopplingar ser ut har vi dock fortfarande begränsad kunskap om.

Det finns också en hel del som tyder på att det pornografiska scriptet är könat, i betydelsen att det oftare verkar vara killar som vill pröva det de sett och att det främst är tjejer som anammar utseendeidealen. Emellertid visar Löfgren-Mårtensons och Månssons (2006) studie även på könsöverskridande tendenser, där killarna beskriver utseendekrav och, vice versa, att tjejerna upplever prestationskrav. Dessutom framträder ålder som en viktig faktor då unga tjejer tycks bli mer positiva till pornografi i de äldre tonåren, när killarna istället blir mindre intresserade.

Så, även om det pornografiska scriptet för vissa ungdomar tycks ha ett starkt genomslag i egna sexuella handlingsmönster verkar de flesta befinna sig någonstans mitt emellan; de tittar på porr ibland och många är ambivalenta till det de ser även om det väcker både nyfikenhet och sexuell upphetsning (Löfgren-Mårtenson & Månsson 2006). I stort uppfattas pornografi av de unga som ett ”normalt” inslag i vardagstillvaron och därför inget att bli särskilt upprörd över, så länge det inte handlar om våld och utnyttjande av barn och djur. Dagens unga har överlag erfarenhet av en betydligt större repertoar av sexuella handlingar jämfört med ungdomar i tidigare generationer (Lewin 1998). Den ökade erfarenheten av pornografi kan ses som ytterligare ett inslag i denna repertoar, och som en del i ungas sexuella script av idag.

ETT RESTRIKTIVT SEXUELLT SCRIPT FÖR UNGA MED INTELLEKTUELL FUNKTIONSNEDSÄTTNING

Låt oss fortsätta och se hur teorin om sexuella script kan användas för att analysera hur en annan grupp, unga med intellektuell funktionsnedsättning (förkortas ibland som IF), belagts med ramar och restriktioner vad gäller sexualiteten. Även här är omgivningens oro en central del i förklaringen till det restriktiva scriptet (Löfgren-Mårtenson 2005). Bland annat har det att göra med den historiska synen på sexualiteten hos människor med intellektuell funktionsnedsättning; i vissa perioder har den anknutits till det abnorma och farliga, och i andra till en slags asexualitet då de setts som oskuldsfulla barn, befriade från syndiga, sexuella drifter (Engwall 2000). Början av 1900-talet var en period då sexualiteten hos människor med intellektuell funktionsnedsättning överbetonades, och de ansågs vara sexuellt ohämmade med en okontrollerbar drift och därmed en fara för samhället. Därför växte de flesta upp på stora enkönade institutioner, ofta belägna avsides på landsorten, där kontrollen över sexualiteten var en viktig del. Enligt steriliseringslagen 1934 kunde två läkare besluta om sterilisering av sinnesslöa, ej rättskapabla personer, utan deras medgivande. Först 1975 förbjöds tvångsterilisering.¹

De stora samhälleliga reformerna som genomfördes på 1970-talet rörande normalisering, självbestämmande och integrering har medverkat till att barn och ungdomar med intellektuell funktionsnedsättning numera växer upp i familj (Tideman 2000). De stora vårdhemmen har lagts ner och de flesta bor i mindre gruppboenden som vuxna. Personalen strävar efter att respektera och vara lyhörda för den enskildes integritet, men fortfarande är det långt kvar till ett samhälle där alla bemöts på ett likvärdigt sätt (Löfgren-Mårtenson 2005a). Nya, etiskt svåra och många gånger tabubelagda frågor gällande sexualiteten ställs: Ska människor med intellektuella funktionsnedsättningar tillåtas bli föräldrar? Ska vårdare hjälpa människor med grava funktionsnedsättningar till sexuell tillfredsställelse? När är en människa sexuellt frustrerad och vem avgör det? Ska kvinnor som bor på gruppboende tilldelas preventivmedel? Får boende på gruppboende ta med sig någon hem efter en dans? En kvinnlig anställd berättar i en intervjustudie om de dilemman personalen kan ställas inför:

Det är sexet det handlar om. Blir dom förälskade och *inte* har sex, så är det jättemysigt säkert. Men ska dom till och krångla och kladda och sånt, så: ”oj, oj, oj”... Då är det nog *inte* lika mysigt längre. Det går en klar gräns då... mellan förälskelse utan sexualitet, förälskelse med sexualitet eller sexualitet för sig... ja, det är det ju *inte* tal om (skratt)! [Löfgren-Mårtenson 2005, s. 121]

En förklaring till att scriptet är restriktivt och kontrollerande är omgivningens upplevelse av ansvar över det som uppfattas som en utsatt och sårbar position för personer med intellektuell funktionsnedsättning (ibid.). Utifrån oro för de ”mörkare” sidorna av sexualiteten beskyddas de unga med intellektuell funktionsnedsättning, och ges därför sällan möjligheter att träffas på egen hand. En ung kille berättar att varken hans föräldrar eller personalen vill att han och hans flickvän ska vara instängda i ett rum, fast han vet *inte* varför:

Dom bara tycker det... Och vi vågar faktiskt *inte* fråga varför, för då säger dom bara: ”Nej!” [Löfgren-Mårtenson 2005, s. 98]

Ett annat exempel på att det sexuella scriptet både implicit och explicit är restriktivt är att unga med intellektuell funktionsnedsättning inte får sexualundervisning i samma utsträckning som andra, trots att sexualundervisning varit obligatorisk i den svenska skolan sedan 1955 (Löfgren-Mårtenson 2009). Konsekvensen blir att dessa unga inte får samma möjligheter att tala om sexualitet och samlevnad, att lära sig hur kroppen fungerar, eller reflektera kring olika sexuella riktningar, variationer och livsstilar som andra. I en pilotstudie intervjuas elever i särskolan och där bekräftas att de är osäkra på om de haft sexualkunskap överhuvudtaget, och att många är undrande över vad ämnet egentligen innebär (Löfgren-Mårtenson 2012). De elever som har haft sexualkunskap berättar att de främst fått lära sig hur barn blir till och hur man undviker att bli gravid. Ändå visar intervjuerna att många har en otydlig bild av hur fortplantning går till. En artonårig tjej, som går i en verksamhets träningsklass, redogör för förloppet:

Det är kvinnan och mannen. Han har en snopp. Och sen är han nära mammans mage. Och sen knäcks ägget i mammans mage och kommer ut! På olika sätt, härifrån (pekar mellan benen) eller härifrån på magen. [Löfgren-Mårtenson 2012, s. 9 egen övers.]

Fokus i särskolans sexualundervisning läggs enligt de unga med intellektuell funktionsnedsättning på uppmaningar och information om att skydda sig mot oönskade graviditeter och könssjukdomar och akta sig för sexuella risksituationer. Det framträder också en heterosexuell norm, där undervisningen utgår från en tvåsamhet mellan könen. Den mindre grupp som själva har homosexuella erfarenheter och/eller upplever sig som homo-, bi- eller transsexuella kan därför riskera att känna sig ännu mer utanför. Forskning visar att skolan generellt sett fungerar som en ”heterofabrik”, där normer för vad som är s.k. ”goda liv” skapas genom styrdokument, läromedel, undervisning och sociala aktiviteter (Røthing & Svendsen 2010).

Detta tycks bli ännu tydligare i särskolan, där unga homosexuella med intellektuell funktionsnedsättning riskerar att helt osynliggöras (Löfgren-Mårtenson 2009b, 2011). En nittonårig kille som går i en yrkesträningsklass, där man de facto har tagit upp ämnet, säger lättad:

Ähm... vi tog upp lite sånt också [...] Det var bra för jag har själv... varit ihop med en kille tidigare.
[Löfgren-Mårtenson 2011, s. 11, egen övers.]

Skolans pedagoger ges sällan fortbildning i ämnet sex och samlevnad, vilket gör att det blir de egna referensramarna som ligger till grund för undervisningens innehåll och utformning (Hällö 2010). Eftersom man idag inte talar om förbud, utan om ansvar för de ungas väl, är man som ung med intellektuell funktionsnedsättning hänvisad till vad personal och anhöriga anser är normalt och accepterat sexuellt beteende (Löfgren-Mårtenson 2011). Chivers och Mathieson (2000) påtalar därför vikten av att ge personal möjligheter att reflektera kring den dominerande ”professionella diskursen”, där sexualitet enbart ses som en biologisk funktion och fokuserar de farliga aspekterna och definierar sex som lika med samlag (se vidare avsnittet om Professionellt script). Istället bör dessa sociala konstruktioner av sexualiteten utmanas och ersättas med en diskurs som innefattar lust, njutning och intimitet. Det skulle i så fall kunna innebära att det restriktiva script som hittills riktats mot unga med intellektuell funktionsnedsättning håller på att luckras upp och ersättas med ett mer nyanserat och flerfacetterat script, som ser till individernas varierande förutsättningar istället för till en fiktiv homogen grupp.

AVSLUTNING – ETT PROFESSIONELLT SCRIPT

Teorin om sexuella script kan hjälpa oss att förstå och analysera kulturella och sociala aspekter av sexualitet. Vi har sett hur det som uppfattas som givet i en kontext kan ses som annorlunda och till och med olagligt i ett annat sammanhang. I mötet med unga från olika kulturer blir detta särskilt tydligt då sex- och samlevnadsundervisning ska förmedlas i en svensk kontext, där ämnet varit obligatoriskt sedan mitten av 1950-talet till skillnad mot i många andra länder där det fortfarande inte ingår i undervisningen. Kapitlet har även gett exempel på ett pornografiskt script och på ett restriktivt script som riktas till unga med intellektuell funktionsnedsättning.

Avslutningsvis kan vi konstatera att det även finns ett professionellt script för personal med människovårdande utbildning inom skola, elevhälsa och hälso- och sjukvård. Personal agerar och bemöter ungdomar och unga vuxna utifrån sin egen förståelse, utbildning, bakgrund, ålder, kön och sexuell läggning. I en studie om svenska sexologer framkommer vikten av reflektion och vidareutbildning som ett sätt att hantera de samhällsliga förändringar som tycks ske i en allt snabbare takt (Löfgren-Mårtenson 2014). Fortfarande är det ovanligt att ha en grundutbildning i det akademiska ämnet sexologi, även om det finns enstaka kurser och därtill ett masterprogram i Sverige. Utifrån samhällsliga förändringar förändras också synen på sexuella problem och beteenden, och därmed bör även arbetsmodeller och vidareutbildning ske kontinuerligt till dem som arbetar inom människovårdande områden. Vi vet också att det professionella scriptet ser olika ut beroende på vilka målgrupper som man möter. De som möter unga tenderar att i högre grad agera utifrån det som beskrivs som vuxensamhällets oro för det som uppfattas som negativa aspekter av sexualiteten jämfört med dem som möter vuxna och äldre. Varje ny ung generation tvingar på så sätt den äldre till att granska sin egen moral och förändra sitt förhållningssätt utifrån kontinuerliga och gradvisa samhällsliga förändringar och förskjutningar av normer och ideal. På samma sätt utvecklas också hela tiden det sexuella scriptet både på samhällslig, interpersonell och intrapsykisk nivå.

Lotta Löfgren-Mårtenson, professor i hälsa och samhälle (inriktning sexologi), och föreståndare för Centrum för sexologi och sexualitetsstudier, Malmö högskola.

Läs mer:

Löfgren-Mårtenson, Lotta (2013) *Sexualitet*. BeGreppbart. Malmö: Liber.

Referenslista:

- Chivers, J. & Mathieson, (2000). "Training in sexuality and relationships: An Australian model." *Sexuality and Disability*, 18(1), 73-80.
- Engwall, K. (2000). *"Asociala och imbecilla": Kvinnorna på Västra Mark 1931-1967*. Örebro: Institutionen för historia, Örebro universitet.
- Forsberg, M. (2005). *Brunetter och blondiner; om ungdom och sexualitet i det mångkulturella Sverige*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Forsberg, M. (2006). *Ungdomar och sexualitet: En kunskapsöversikt år 2005*. Stockholm: Statens Folkhälsoinstitut.
- Gagnon, J & Simon, W. (1973/2005). *Sexual Conduct: The social source of human sexuality*. Chicago: Aldine.
- Hammarén, N. & Johansson, T. (2001). *Ungdom och sexualitet i gränslandet. Delrapport 1: Ung och kåt? Om ungdomars sexuella berättelser*. Skövde: Institutionen för beteendevetenskap, Högskolan i Skövde.
- Hällö, J. (2010). *Sex- och samlevnadsundervisning i grundsärskolan åk 6-10 och gymnasiesärskolans nationella program*. Malmö: Lärarutbildningen, Malmö högskola.
- Knudsen, S.V., Löfgren-Mårtenson, L. & Månsson, S.-A. (2007). *Generation P? Youth, Gender and Pornography*. Köpenhamn: Danmarks Pædagogiska Universitetsforlag.
- Lewin, B. (2010). Sexualiteten som social konstruktion. I: P.O. Lundberg & L. Löfgren-Mårtenson (red.), *Sexologi* (3 rev. uppl.). Stockholm: Liber.
- Löfgren-Mårtenson, L. (2005). *Får jag lov? Om kärlek och sexualitet i den nya generationen unga med utvecklingsstörning*. Lund: Studentlitteratur.
- Löfgren-Mårtenson, L. (2009). *Hur gör man? Om sex- och samlevnads kunskap i skolan*. Lund: Studentlitteratur.
- Löfgren-Mårtenson, L. (2012). "I want to do it right!" A pilot study of Swedish sex education and young people with intellectual disability. *Sexuality and Disability*, 30, 209-225.
- Löfgren-Mårtenson, L. (2014). From Pioneers to Professionals – A qualitative study of sexologists in Sweden. *Sexologies: On-line*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.sexol.2014.07.002>
- Löfgren-Mårtenson, L. & Månsson, S.-A. (2006). *"Sex överallt, typ?!" Om unga och pornografi*. Mölnlycke: Gothia Förlag.
- Richter, J. (2001). *The social construction of sexual practice: Setting, Sexual culture and the body in casual sex between men*. Sydney: Dept of Public Health and community Medicine, University of Sydney.
- Rogala, C. & Tydén, T. (2003). Does Pornography influence young women's sexual behavior? *Women's Health Issues*, 13, 9-43.
- Røthing, Å. & Svendsen, S.H.B. (2010). Homotolerance and heterosexuality as Norwegian values. *Journal of Lesbian, Gay, Bisexual and Transsexual Youth* 7(2), 147-166.
- Svedin, C.-G. & Priebe, G. (2004). Sexuell exploatering. Att sälja sex mot ersättning/pengar. I: *Ungdomars sexualitet; Attityder och erfarenheter*. Lund: Avd. för Barn- och ungdomspsykiatri., OPUS-institutionen.
- Sørensen, A. D. (2003). *Unge, køn of pornografi i Norden*. Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet, TemaNord 2006:545.
- Tideman, M. (2000). *Normalisering och kategorisering: Om handikappideologi och välfärdspolitik i teori och praktik för personer med utvecklingsstörning*. Lund: Studentlitteratur.
- Tydén, T. & Rogala, C. (2004). Sexual behavior among young men in Sweden and the impact of pornography. *International Journal of STD & AIDS*, 15, 590-593.
- Weeks, J. (1986). *Sexuality*. London and New York: Routledge.

QUEERTEORI

FANNY AMBJÖRNSSON

QUEERTEORI

FANNY AMBJÖRNSSON, DOCENT I GENUSVETENSKAP, STOCKHOLMS UNIVERSITET.

”Finns det någon allmän uppfattning om vad 'queer' innebär? Är queer något som vissa människor är, men andra inte? Kan vem som helst kalla sig queer? Är homo- och bisexuella alltid queer per definition? Och vad är ett queerperspektiv?”

Frågan ställs i ett öppet chattforum på internet, våren 2015. Den genererar mängder av svar, vissa skämtsamma, vissa detaljerade, vissa påfallande initierade – svar som påminner mig om den resa queerbegreppet gjort under senare år in i den svenska offentligheten. Om det, i mitten av 1990-talet, var ytterst få som alls hade hört talas om queer, dyker begreppet idag upp i de mest skilda sammanhang. Det omtalas i riksdagen, bland aktivister, i massmedia, på universitet, arbetsplatser och i skolan. Däremot är det fortfarande påfallande få som på rak arm kan förklara vad begreppet står för. Denna text är ett försök att råda bot på detta. Men den kanske huvudsakligen ska läsas som ett svar på frågan om vad ett queerperspektiv är och vad det kan tänkas tillföra en analys av samhället.

Så, vad är då queer? Faktum är att det helt enkelt inte finns ett enkelt och entydigt svar på den frågan. Queer kan betyda alltifrån konstig och udda till pervers och sexuellt avvikande. Det kan beteckna en teori om sexualitet och normalitet och vara en form av aktivism eller en identitet. Ibland används det som en paraplybeteckning för homo-, bisexuella och transpersoner (i vardagligt tal förkortat till hbt) och ibland som en benämning på personer som i största allmänhet faller utanför normen. Det kan helt enkelt vara allt på en och samma gång, men slår man upp ordet i *Nationalencyklopedin* får man svaret att queer framför allt innebär ett kritiskt förhållningssätt till det normala. Det är alltså brottet mot normen som är det centrala. Och eftersom queer har sitt ursprung i den feministiska och sexualpolitiska rörelsen är det brottet mot genusnormer och sexuella normer, strukturer och identiteter som står i fokus.

De queera tankar som existerar idag är delvis en frukt av politisk aktivism, sprungen ur 1980- och 1990-talets feministiska aktivism och homoaktivism. Därför kommer jag här – lite kort – beskriva hur denna aktivism såg ut. Man brukar beskriva tre faser i homorörelsens historia, den s.k. homofila rörelsen, gayrörelsen och lesbisk feminism, samt queerrörelsen. Alla dessa rörelser är att betrakta som en sorts svar på det samhälle de var en del av.

Den homofila rörelsen, som verkade framför allt i 1950- och 60-talets Europa och USA, drev frågor om homosexuellas rättigheter under ganska försiktiga former. Det gällde att överleva i samhällen som både juridiskt och åsiktsmässigt diskriminerade alla som överskred sexuella normer. Därför handlade den tidiga homofila aktivismen ofta om att skapa möjlighet till fredade mötesplatser och sociala aktiviteter, för att motverka isolering.

Under 1960- och 70-talet förändrades den homofila rörelsen, från försiktighet till större militans. Istället för att kalla sig homofil valdes beteckningen gay och lesbisk. Idén var att utmana konventionella strukturer som monogami och traditionella könsroller. Skillnaden mellan den homofila rörelsen och gay- och lesbiska rörelsen handlade framför allt om innehållet i kraven. Medan den homofila rörelsen hade propagerat för assimilation, ville gay- och lesbiska rörelsen hellre enas kring en stolthet över en identitet som gay och lesbisk. Begrepp som ”medvetandegörande” (consciousness-raising) och att ”komma ut” (coming out) myntades. På så sätt ville rörelsen visa hur den homosexuella och lesbiska identiteten är en politisk, social och offentlig angelägenhet, snarare än en privat och individuell ensak.

Övergången till en queer rörelse går via aids och det abrupta uppvaknande som många homosexuella fick när de såg samhället ta avstånd och inte hjälpa de drabbade. Det räckte helt enkelt inte längre med att hävda att bögar är glada och stolta över sin identitet. Queeraktivismen var långt mer konfrontativ i sin form. Termen queer, som tidigare använts för att förtrycka icke-heterosexuella, blev ett passande beteckning för rörelsen. Ordet signalerade ett brott mot en tidigare strävan efter acceptans och tolerans av homosexuella. Medan gayrörelsen alltmer inriktat sig på förhandling och samtal med myndigheter och institutioner, var queerrörelsen långt mer teatral, radikal och innovativ i sin aktivism. Uppror och konfrontation, istället för att visa upp ett snällt, glatt och samarbetsvilligt ansikte, var queeraktivisternas motto. Istället för att rikta in sig på erkännande ville de ifrågasätta och rikta fokus på normaliteten. Ett av slagorden var ”We are here, we are queer, get used to it!” Som ett eko av denna uppmaning syns ett av slagorden målade på en banderoll under Transgender Day of Revolution, 2012: “No Pride in Assimilation: smash the cis-stem!”

En skillnad var alltså det konfrontativa. En annan var inriktningen mot att skapa allianser och överbrygga interna skillnader. En ökande grupp av homo-, bi- och transsexuella inom och utanför den politiska rörelsen började nämligen ifrågasätta om den gayidentitet som rörelsen byggdes kring verkligen omfattades av alla icke-heterosexuella. Många, framför allt bi- och transsexuella, ”fjolliga” bögar och butchflator, kände sig ovälkomna i officiella gaysammanhang och gaykulturen anklagades för att ha blivit en del av den vita, medelklassmannens värld. Även de lesbiska sammanhangen anklagades för att huvudsakligen premiera en viss sorts lesbisk identitet, sexualitet och kultur. I denna situation kom begreppet queer väl till pass. Genom att beteckna och inbegripa *alla* som ställer sig utanför den normerande heterosexualiteten blir queer en mer inkluderande term än ”gay” och ”lesbisk”. Istället för en rak ersättning av termer som bög, lesbisk eller bisexuell, blir det en vidare ram inom vilken människor med olika sexuella identiteter som går på tvärs med det normerande idealet kan samlas. Queer ska alltså inte betraktas som en tydlig och avgränsbar identitet. Snarare är det ett kritiskt förhållningssätt till det normala.

Omkring 1990, ungefär samtidigt som queerrörelsen började ta form i USA, började det även röra på sig inom den akademiska världen. Från olika håll höjdes röster som efterlyste en mer nyanserad och problematiserande diskussion om sexualitet, samhälle, identitet och utanförskap. Den sexualitetsforskning som redan fanns (Lesbian and Gay Studies), var mestadels inriktad på att kartlägga homosexuellas liv, vanor och erfarenheter. Nu efterlystes en forskningsinriktning med bredare fokus på sexualiteten i samhället. Avsikten med valet av begreppet queer var att förskjuta fokus från de s.k. avvikarna till det normsystem som skapar idén om normala och avvikande mänskliga samlevnadsformer.

Queerteorin är inte en enhetlig teoribildning. Snarare bör den förstås som ett antal olika perspektiv på kultur, samhälle och identitet. Gemensamt för dem alla är att de problematiserar sexualitet och framför allt heterosexualitet. Queerforskning handlar alltså inte främst om homosexualitet eller hbtq-personers erfarenheter och historia. Snarare vill queerforskare undersöka sexuella normer och då kanske framför allt den normerande heterosexualiteten. Utgångspunkten är att heterosexualitet, liksom alla andra former av social organisering, är kulturellt, socialt och historiskt skapad. Det innebär att heterosexualiteten inte tas för given. Istället undersöks hur den skapas, upprätthålls och opererar.

För att klargöra detta används gärna begreppet *heteronormativitet*. Med detta avses de institutioner, lagar, strukturer, relationer och handlingar som upprätthåller heterosexualiteten som något enhetligt, naturligt och allomfattande; alltså det som bidrar till att en viss sorts *heterosexuellt* liv framstår som det mest åtråvärda och naturliga sättet att leva. Genom att tala om heteronormativitet snarare än om heterosexualitet visas att det är själva normsystemet som undersöks. Det är alltså inte enskilda människors sexuella handlingar som är intressantast för en queerforskare, utan snarare det system som premierar ett visst sätt att organisera livet framför andra.

Detta är egentligen ett ganska klassiskt vetenskapligt angreppssätt. Inom samhällsvetenskapen har forskare anlagt ett liknande konstruktivistiskt perspektiv på all möjlig annan social organisering, som t ex genusrelationer, religion, familjebildning, etnicitet och samhällsklasser. Sexualiteten hade däremot länge förblivit oproblematiserad, vilket kan bero på att sexualiteten, alltsedan 1800-talet, förpassats till den medicinska sfären, och framför allt sammankopplats med människans biologiska drifter. Men det kan också bero på att många blandar ihop heterosexualitet med barnalstrande. Hur skulle människosläktet fortbestå om inte människor först och främst var heterosexuella, kanske någon frågar sig. Svaret är att det inte krävs heterosexuella människor för att det ska födas barn. Det enda som behövs är att ett antal personer ibland blir gravida. Detta kan ske på en mängd olika sätt. Framför allt krävs inte att de inblandade i fråga lever på ett visst sätt, enbart har en viss sorts sex, ingår en viss typ av förbund och därför blir uppbackade och sanktionerade av samhället. Heterosexualiteten är alltså inte livsnödvändig för mänsklighetens fortbestånd. Däremot är den *ett* av många sätt att leva och organisera sin sexualitet.

Vad queerforskare är ute efter är alltså att problematisera heterosexualiteten som norm; det vill säga att undersöka hur det kommer sig att heterosexualiteten framställs som den mest önskvärda formen av samlevnad i vårt samhälle. Hur skapas dessa normer? Hur upprätthålls de? Var kommer de ifrån? Och vad får detta för konsekvenser – både för de som rör sig inom normens ramar och de som hamnar i dess periferi?

Så, hur fungerar heteronormativiteten? En av de viktigaste ingredienserna är själva gränsen mellan homo- och heterosexualitet. Alltså: det faktum att den person som kategoriseras som kvinna förväntas älska (med) den person som kategoriseras som man. Vi gör nämligen dagligen en hel massa andra val, som inte på samma genomgripande sätt uppfattas som bestämmande för vilka vi är. Kanske dricker vi hellre apelsinjuice än vin, lyssnar helst på hip hop eller blir kära enbart i människor med medelklassbakgrund. Ingen av dessa preferenser får samma genomslag för människors syn på oss, som det faktum att vi har sex med människor av en viss sorts kön. Tänk er själva vad som skulle kunna hända på fikarasten på jobbet, när ett gäng arbetskompisar sitter och småpratar om semestern. Vissa ska åka någonstans, vissa ska vara hemma. I förbifarten nämner den nya kvinnliga medarbetaren att hon och flickvännen har köpt en resa till Kreta. Detta lilla uttalande, att det är en kvinna inte en man hon lever med, aktiverar genast en rad idéer om hur hon lever, klär sig, om hon gillar att sminka sig eller inte och hur hon upplevt sin tonårstid. Skulle det istället vara pojkvännen som följer med på resan, ser förväntningarna andra ut.

Uppdelningen mellan homo- och hetero, och framför allt, att den uppdelningen anses säga så mycket om oss som människor, är alltså en viktig beståndsdel i heteronormativiteten. Men för att kunna säga att någon är homo- eller heterosexuell krävs även en annan uppdelning, nämligen den mellan kvinna och man. Det är ju enbart när jag tror mig veta att du är kvinna, som jag förväntar mig att du ska vara tillsammans med den jag bestämmer som man. Det är däremot inte vilken kvinna som helst som ryms inom heteronormen. Inte heller vilken man som helst. Faktum är att heteronormativiteten tvingar in oss i väldigt snäva ramar för hur vi får vara och existera som kvinnor och män. För att framstå som en kvinna krävs dels att jag har en kropp som kategoriseras som kvinnokropp. Dessutom måste jag uppträda enligt samhällets förväntningar på en kvinna. Slutligen krävs att jag presterar rätt sorts sexualitet, nämligen heterosexualitet. Endast då kommer jag att uppfattas som en riktigt normal kvinna.

Att prestera rätt sorts kopplingar mellan kropp, uppträdande och sexualitet är alltså förutsättningen för att vi ska uppfattas som godtagbara män och kvinnor. Detta är vad queerforskaren Judith Butler kallar den heterosexuella matrisen. Så fort vi rör oss i utkanterna av denna, blir vi mindre begripliga i andras ögon. Kanske uppfattas vi rentav som störande eller skrämmande. Tänk er själva vad som händer den person med vagina och bröst, som betar sig ”manhaftigt” och samtidigt åtrår män. Hon blir lätt betraktad som lite udda och märklig. Eller den person med penis, som gärna bär handväska och smink, arbetar som VD

på ett börsnoterat företag, men helst av allt vill ha sex med män. Han avfärdas också gärna som annorlunda och konstig, som en inte helt lyckad man.

Kanske syns de snäva heteronormativa genusnormerna som allra tydligast i relation till s.k. transpersoner. Transperson är ett paraplybegrepp för en mängd olika identiteter, såsom exempelvis transsexuell, transvestit eller intergender. Gemensamt är att personen på något sätt avviker från hur ens biologiska och juridiska kön förväntas hänga ihop med ens könsidentitet eller könsuttryck. För att just – med en queer ansats – poängtera att den s.k. avvikelserna bara skapas genom att det existerar en norm finns det också ett ord på motsatsen till transperson, nämligen en s.k. cis-person (cis är latin och betyder samma sida medan trans betyder att överskrida). En cis-person betecknar en människa vars biologiska och juridiska kön, på ett normenligt sätt, hänger samman med dess könsidentitet, exempelvis någon som föddes med vagina och då fick "tjej/kvinna" registrerat i folkbokföringen och som under hela sitt liv ser sig själv som kvinna.

Transerfarenheter innebär inte nödvändigtvis en "avvikande" sexualitet. Samtidigt faller transpersoner tydligt utanför heteronormen – genom att de skapar oreda i heteronormativitetens grundläggande uppdelning mellan könen. En kan alltså falla utanför heteronormativiteten utan att nödvändigtvis ha en avvikande sexualitet. På detta sätt menar queerteoretiker att genus har med sexualitet att göra. Att vara man eller kvinna är helt enkelt nära förknippat med normativa föreställningar om sexualitet.

En första kunskap som ett queerteoretiskt synsätt tillhandahåller är alltså att heteronormativitet upprätthålls av två tydliga uppdelningar: den mellan homo och hetero och den mellan man och kvinna. En annan viktig beståndsdel är hierarkin dem emellan. Uppdelningen mellan homo och hetero (eller för den skull kvinna och man) är nämligen inte en neutral sådan. Snarare är den tydligt knuten till makt. Att leva med någon av annat kön än en själv eller att ha en cis-identitet, betraktas, som vi vet, som mycket bättre, finare och mer naturligt än att leva med någon av samma kön eller att vara en transperson. Detta har tagit sig olika uttryck i olika tider. För hundra år sedan var homosexualiteten så problematisk att en riskerade fängelse. Några årtionden senare blev homosexuella istället stämplade som sjuka. Personer som avviker från cis-normen har i alla tider uppfattats som problematiska.

Idag menar däremot många i Sverige att hierarkin inte längre existerar, att hbtq-personer är så gott som jämställda med heterosexuella. Detta är bara delvis sant. Visst är många diskriminerande lagar bortplockade. I dagsläget är hbtq-personer varken sjukdomsstämplade eller kriminella. De får gifta sig, prövas för adoption och genomgå insemination. I grundlagen ingår numera ett förbud mot hets mot folkgrupp på grund av sexuell läggning. Och sedan 2013 slipper de personer som genomgår könskorrigering att tvångsteriliserar.

På många områden är alltså det svenska samhället långt mindre heteronormativt än det varit tidigare i historien. Samtidigt är vissa lagar fortfarande formulerade så att de i praktiken upprätthåller heteronormer. En grundläggande fråga gäller exempelvis varför vi alla ska registrera bebisars kön när de föds. Vad finns det egentligen för poäng för samhället att bestämma människor som antingen män eller kvinnor? En annan är varför vi enbart får gifta oss med en person och bara vara två juridiska vårdnadshavare till barn. Det finns ju så många andra sätt att ta hand om barn och säkerställa deras trygghet på än enbart via två juridiska vårdnadshavare.

Men det är inte bara i lagstiftningen som heteronormativiteten synliggörs. I Sverige handlar det till stora delar om människors attityder och handlingar. Ett exempel är det våld som hbtq-personer riskerar att råka ut för p.g.a. avvikande sexualitet och genusuttryck. Unga hbtq-personer är till exempel överrepresenterade i statistiken vad gäller utsatthet för våld och hot av jämnåriga i skolan. Samma grupp uppger även i större utsträckning än andra unga känslor av otrygghet, avsaknad av emotionellt stöd och brist på tillit till andra

människor. Inte minst gäller detta i relation till den egna biologiska familjen och i föräldrahemmet. Intolerans, misshandel och dödshot är exempel på kränkningar som unga hbt-personer utsätts för i familjen. Enligt Ungdomsstyrelsen ligger just utsatthet i familjen, i det sociala nätverket och i samhället till grund för många unga hbt-personers ohälsa.

Statistiken över våld och hot talar sitt tydliga språk. I många fall är människors attityder inte så svåra att tolka. I andra fall kan det vara svårt att veta om det höjda ögonbrynet, den plötsliga tystnaden eller det uteblivna jobbet beror på ens sexualitet och avvikande könsidentitet eller ej. Många gånger handlar det om vad vi väljer, orkar eller har lust att se. Och hur stor plats de, som man inte helt faller inom ramarna för de heteronormativa förväntningarna, orkar ta.

Hittills har vi undersökt heteronormativitetens grundbultar: uppdelningen mellan homo och hetero, man och kvinna, hierarkin dem emellan och den heterosexuella matrisen som påbjuder att en person med viss sorts kropp bör uppträda på vissa sätt och ha en viss sorts sexualitet för att framstå som en normal kvinna eller man. Ytterligare en viktig poäng inom queerforskning handlar om att göra skillnad mellan heterosexualitet och heteronormativitet. Det är nämligen inte *all* heterosexualitet som faller inom ramarna för det utpekade normala. Snarare är det en viss, favoriserad variant av heterosexuellt liv som faller inom heteronormativiteten, inte heterosexualitet i största allmänhet. Antropologen Gayle Rubin menar att det finns en sexuell värdehierarki, där olika sexuella handlingar placeras på olika plats beroende på vilken status de har i samhället. Mest favoriserad och önskvärd, menar Rubin, är den sexualitet som sker i hemmet, i frivillig, monogam tvåsamhet, mellan två personer av motsatt kön, ur samma generation, utan sexuella hjälpmedel och i syfte att avla barn. Sämre är det om den sexuella handlingen sker mellan två (eller flera) personer av samma kön som inte har en relation eller avser att gifta sig. Dålig sex inbegriper också pengar, fetischer, orgier, stor åldersskillnad, pornografi eller sexleksaker. En av poängerna med värdehierarkin, menar Rubin, är att visa hur sexualiteten har sin alldeles egen skala, delvis oberoende av andra hierarkier. Normer kring sexualitet är visserligen olika beroende av vilket kön vi tillhör. En kvinna förväntas vara sexuell på ett delvis annat sätt än en man. Men de beror också av andra parametrar, såsom exempelvis om vi är två eller flera, lever i en statligt reglerad relation, använder oss av hjälpmedel eller utbyter pengar. Den tidigare beskrivningen av hur heteronormativiteten bygger på en schematisk uppdelning mellan heterosexualitet (som per definition är sund, naturlig och självklar) och homosexualitet (som definieras som osund och misslyckad), är därför en sanning med modifiering. Utifrån Rubins skala förstår vi som tidigare nämnts att det inte är *all* heterosexualitet som faller inom ramarna för det utpekade normala. Snarare är det en viss, favoriserad variant av heterosexuellt liv som faller inom heteronormativiteten.

På så sätt ser vi hur heteronormativiteten inte enbart osynliggör, demoniserar och förlöjligar icke-heterosexualitet. Den presenterar också en väldigt skev bild av vad heterosexualitet är. För, som vi vet, finns det ju inte enbart *ett* sätt att vara heterosexuell på. Förutom den gifta monogama, mamma-pappa-barn-modellen, finns det kvinnor som skaffar barn utan att vilja leva ihop med barnets pappa. Det finns kvinnor som lever med mycket yngre män, män som föredrar att inte ha sex alls och heterosexuella par som vill ha sex med andra par. En av poängerna med den sexuella värdehierarkin är alltså att visa hur det varken existerar enbart *en* sorts heterosexualitet eller *en* sorts homosexualitet. Snarare finns det flera olika sätt att vara sexuell och praktisera sex på. Det innebär att även personer som identifierar sig som heterosexuella kan falla utanför den heteronormativa ramen.

Samma grundläggande tankegång, att sexualitet och genus är något vi ständigt gör på en mängd olika sätt, kan också hjälpa oss att få syn på den subversiva potentialen i det till synes misslyckade görandet. Situationer då sexualiteten manifesteras på ”fel” sätt och könsidentiteten ter sig oklar är inte enbart att betrakta som illustrationer av hur heteronormativiteten fungerar i praktiken. De kan lika väl tjäna som exempel på hur den *inte* fungerar. De handlingar som på olika sätt faller mellan de etablerade kategorierna

visar helt enkelt på andra möjliga sätt att vara och finnas i världen. Och på hur allas våra begär är långt mer godtyckliga och flytande än vi kanske lärt oss att se.

Därför är det inte så oväntat att de aktioner som görs av queeraktivister ofta inbegriper olika former av könsöverskridanden och ”fel” sätt att uppträda. Det kan handla om att ett gäng queera personer, i påfallande könsöverskridande kläder, ”intar” ett utpräglat straight ställe. Ett annat exempel är att medvetet gå på ”fel” toalett, eller att, som en ironisk kommentar, markera offentliga platser som könsbestämda, t.ex. ”herrulltrappa/damrulltrappa”, ”herrbankomat/dambankomat”. Med sådana vardagsaktioner vill queera aktivister både synliggöra och störa samhällets heteronormativa könsordning.

Ett annat exempel på en form av könsöverskridande som kan vara potentiellt störande är *butchen*. Butch är en (från början amerikansk) beteckning på den lesbiska kvinna som klär sig i manskläder och manliga attribut. I Sverige kanske hon omtalats som en manhaftig kvinna. Traditionellt har hon identifierat sig i relation till den lesbiska *femmen*, som smyckar och klär sig mer förväntat kvinnligt, och som ofta fungerat som hennes motpol och partner. En viktig ingrediens i rollspelet mellan butch och femme är att klädkoderna har sin motsvarighet i beteendekoder. Motsatsparet butch/femme kan alltså sägas återanvända föreställningar om maskulinitet och femininitet i lesbiska kärleksrelationer.

Butchen har en lång historia inom den lesbiska världen. Men även om hon är älskad av många, har hon sällan varit speciellt högt socialt rankad. När den lesbiska kvinnorörelsen växte fram under 1960- och 70-talet tog många avstånd från butch/femme, både som rollspel och estetik. Butch/femme förklarades som enbart ett försök att imitera heterosexualitet, en sorts ängslig vilja att göra som alla andra. Dessutom betraktades butchen som en patriarkal stereotyp, som var kränkande för kvinnor och därför oförenlig med det feministiska projektet.

Den klassiska feministiska kritiken av butchen går alltså ut på att hon enbart reproducerar en heteronormativ, patriarkal världsordning. En queer tolkning ser annorlunda ut. Enligt ett queerperspektiv blir butch/femme-paret spännande inte för att det återskapar heterosexuellt begär, utan just för att det *inte* gör det. Skillnaden är nämligen att den person som klär sig i gubbyxor, hatt och kavaj inte har de fysiska förutsättningarna för att kvalificera sig som man. Istället har hon förmodligen både bröst och vagina. Butchen kan alltså sägas löskoppla genus från kön, i detta fall maskulinitet från manskroppen. Hon visar hur maskulinitet blir en sorts stil som inte automatiskt behöver iscensättas av en man. Därför kan hon också i vissa sammanhang betraktas som subversiv, som ett motstånd mot heteronormen.

På senare tid har även *femmen* börjat uppmärksammas som en möjlig subversiv position. Till skillnad från butchen, som ju klär och betar sig enligt motsatta könskoder, är femmen oftast mindre synlig för ett otränat öga. Hon kan lätt, med sin traditionellt kvinnliga klädstil och accessoarer, misstas för att vara en konventionell heterosexuell kvinna. Skillnaden skulle dels vara att femmen är lesbiskt identifierad – att hon (”trots” sin klädstil) begär kvinnor snarare än män. Det är alltså inte i första hand män hon vill göra sig attraktiv för, utan andra kvinnor. Detta ifrågasätter en allmänt vedertagen bild om den feminint smyckade kvinnan som ett offer för den manliga blicken. Dessutom är femmens klädstil ofta en sorts överdriven iscensättning av feminina koder, där nätstrumpbyxor, korta kjolar, boa och höga klackar närmast blir ett sätt att driva med människors förväntningar på den välanpassade, kvinnliga kvinnan. Därför kan femme-identiteten ibland tolkas som subversiv. Genom att iscensätta femininitet på ”fel” sätt kan hon förändra det som femininiteten förknippas med idag: uppoffring, foglighet och tolerans.

Sammanfattningsvis kan sägas att ett viktigt tema inom queerteori är att kritiskt granska normer kopplade till sexualitet och sexuell identitet. Det är alltså normerna som står i fokus – hur de ser ut, upprätthålls, ifrågasätts, fungerar och skapar hierarkier. Till sin hjälp tar man gärna begreppet heteronormativitet, som

synliggör att de normer vi lever med i dagens västerländska samhällen lyfter fram en specifik modell av heterosexualitet som den mest eftersträvarvärda formen av samliv. Huruvida heteronormativiteten ser likadan ut i alla sammanhang och på alla platser, eller ens existerar som normsystem överallt, är däremot en empirisk fråga. Likaså är de strategier genom vilka heteronormativiteten upprätthålls historiskt specifika. Våld, tystnad, exkludering och patologisering är därför exempel på hur en viss sorts heterosexuellt liv, i ett visst historiskt sammanhang, upprätthålls. Om några decennier kommer vi kanske att tala om andra strategier och motstrategier. Kanske kommer ingredienserna i den svenska heteronormativa modellen se något annorlunda ut. Kanske är den helt och hållet på utdöende?

Queerteorins idéer om heteronormativitet måste därför förstås som en konkret, empirisk kunskap om sexualitetsnormer i vissa historiska och geografiska sammanhang. Men den kan också användas för att tänka mer allmänt om normalitet, normaliseringsprocesser och makt. En av de mest tongivande queerforskarna, Michael Warner, har döpt en av sina böcker till *The Trouble with Normal*. Titeln skvallrar om att det queera tankegodset inte enbart handlar om det heteronormativa, utan även kan utökas till normalitet i stort. De idéer som queerteorin vilar på lånar sig nämligen gärna till analyser av även andra sorters maktordningar. Att undersöka hur det normala skapas, innebär ju samtidigt att undersöka det påstått avvikande och perversa. Därför kan queerteoretiska perspektiv inspirera till analyser av hur även andra maktordningar skapas genom föreställningar om normalitet och avvikelse. Som exempelvis det västerländska samhällets upptagenhet av ras och hudfärg. Eller det nästintill naturliggjorda uppdelningen i funktionsnedsatta och funktionsfullkomliga kroppar. En normkritisk ansats, delvis baserad på queerteoretiska tankegångar, kan helt enkelt appliceras på fler områden än enbart de som har med genus- och sexualitetsordningar att göra. En mer övergripande normkritisk ansats visar också på vilka sätt de olika normsystemen sammanfaller och understödjer varandra. I många samhällen har det exempelvis varit förbjudet med sexuella relationer mellan människor med olika hudfärg. Eller mellan människor med olika klassbakgrund. Här ser vi alltså hur den heteronormativa uppmaningen att leva tillsammans i tvåsamhet med det motsatta könet, även kan inbegripa föreställningar om hudfärg och klass. Hur heteronormativitet, rasism och klassförtryck flätas samman. I aktivistiska kretsar, i en queer anda, kan motståndet mot olika sammanlänkade maktrelationer och normsystem, formuleras såhär:

”Gränser är påhittade och ofta osynliga och vi ser dem inte alltid. Men vi känner dem och tvingas förhålla oss till dem. Slås mot dem. Gränser för begär, kroppars rörelser, utseende, och funktioner som bland annat yttrar sig i rasism, transvåld, queerhat, fettfobi och genom ett klassamhälle. Vi ser hur gränser får våldsamma och synliga konsekvenser som psykiska trauman, kroppsskador, hot, osynliggörande, hatbrott, psykisk ohälsa, död, tvångssteriliseringar, tvångsdeporteringar. Gränserna är brutala och smärtsamma när en blir pepparsprejad och skjuten av gummikulor på demonstrationer och när en korsar nationsgränser utan papper. Gränserna gör mer än ont när en blir kriminaliserad och patologiserad, inspärrad på förvar eller mentalsjukhus, utfrys och utsparkad från ens hem, land, relation, arbetsplats.

Anarchopride gör motstånd. Vi slår tillbaka, hämnas, utmanar. Vi är inte rädda för konflikter och vi vill synliggöra de konflikter som finns. Det är viktigt att inte låta saker passera. Det är viktigt att vi utmanar och ifrågasätter oss själva och varandra i ställningstaganden och ageranden. Queer är det ständigt störande och skavande. Anarkism är att synliggöra och bryta ner olika maktstrukturer och att hata det auktoritära. Queer anarkism är att ifrågasätta det som tas förgivet och som ses som sant.”

(citerat ur *Anarchoprides manifest*, 24/2 2015)

Fanny Ambjörnsson, docent i genusvetenskap, Stockholms universitet.

NÄR SEX SOM POLITIK KOM TILL FN
- OM GLOBAL SEXUALPOLITIK

JULIA SCHALK

NÄR SEX SOM POLITIK KOM TILL FN – OM GLOBAL SEXUALPOLITIK

JULIA SCHALK, SAKKUNNING INTERNATIONELL SEXUALPOLITIK, RFSU.

I ett rum på bottenvåningen i FN-byggnaden trängs trötta, hungriga och frustrerade diplomater. Den sena natten har övergått i tidig morgon. De har förhandlat dygnet runt i en vecka, nu är det fredag och om några timmar ska de anta en resolution. De svåraste paragraferna återstår. Människors, särskilt kvinnors, kroppar och deras sexualitet är det tema som får FN:s medlemsstater att förhandla med samma intensitet och allvar som om ett fredsavtal mellan Israel och Palestina stod på spel. Det lyckas till slut. En förhandlad text antas. Men ingen är riktigt nöjd. Och Vatikanen håller ett slutanförande om det ofödda barnets rätt.

Att sex är politik är inte bara ett slagord från 70-talet. Det är en beskrivning av den politiska verklighet som karakteriserar FN-förhandlingar, tolkningar av mänskliga rättigheter och den kamp organisationer och aktivister för i sina hemländer. Frågorna brukar samlas under begreppet sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter (SRHR). Mer konkret handlar det om människors rätt att bestämma över sin sexualitet, val av partner och om hen vill ha barn. I det ryms mer eller mindre kontroversiella frågor som exempelvis sexualundervisning, preventivmedel, barn- och tvångsäktenskap, abort, tonårsgraviteter, sexuellt våld, mödradödlighet, sexuell läggning, könsidentitet och hiv. Men frågorna bottenar också i strukturella problem som ojämlikhet, diskriminering och fattigdom samt systemfrågor kring uppbyggnad av exempelvis hälsosystem.

Detta kapitel syftar till att ge en bild av det politiska förhandlingsläget, Sveriges ställningstaganden och exempel på några av de sakfrågor som diskuteras.

Det globala samfundet och SRHR

Sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter definieras, utvecklas och implementeras på olika politiska nivåer, inom olika institutioner och politiska processer. De konventioner som berör SRHR tolkas och utvecklas på global nivå med stöd av de institutioner och instrument som har till uppgift att se till att mänskliga rättigheter efterlevs. Konventionen mot all diskriminering av kvinnor, konventionen om sociala, ekonomiska och kulturella rättigheter och konventionen för medborgerliga och politiska rättigheter är de tre som främst behandlar rättigheter kopplat till SRHR. Inom FN har befolkningskommissionen (CPD) ett mandat att följa upp arbetet med det handlingsprogram som togs fram på FN:s befolkningskonferens i Kairo 1994 (ICPD) och som ligger till grund för FN:s medlemsstaters åtaganden. I befolkningskommissionen (CPD) förhandlas varje år fram en resolution som vidareutvecklar arbetet. CPD är en kommission som ligger under FN:s ekonomiska och sociala råd (ECOSOC). Även FN:s kvinnokommission (CSW) behandlar SRHR inom ramen för sitt mandat att följa upp handlingsplanen från FN:s kvinnokonferens i Peking 1995.

Flera aktörer inom FN har på olika sätt ansvar att jobba med SRHR. FN:s befolkningsfond (UNFPA) är det organ som i huvudsak arbetar med implementering av handlingsprogrammet från Kairo. Sverige är en av de största givarna till UNFPA. Världshälsoorganisationen (WHO) har inom FN-systemet en normerande och koordinerande roll. WHO har bland annat tagit fram arbetsdefinitioner av sexuell hälsa och sexuella rättigheter samt en teknisk manual för säkra aborter riktad till vårdpersonal. UNAIDS har ansvar för att koordinera FN:s arbete med hiv och aids. Även Världsbanken arbetar med reproduktiv hälsa och deras strategi inkluderar exempelvis arbete för att öka tillgången till säkra aborter. FN:s generalsekreterare Ban Ki-moon initierade 2010 en global strategi och partnerskap för kvinnors och barns hälsa (Every Woman Every Child).

I början av 2000-talet såg den Globala fonden mot tuberkulos, malaria och hiv och aids sitt ljus. Längre har det varit tal om att fonden ska bredda sitt mandat till ett bredare hälsoperspektiv som inkluderar SRHR men än så länge har det inte varit möjligt.

Utöver dessa internationella organ finns även en rad större och mindre civilsamhällesorganisationer som arbetar med att påverka FN-beslut. En av de största SRHR-organisationerna är International Planned Parenthood Federation (IPPF) som svenska RFSU är medlem i. I FN samarbetar hundratals SRHR-organisationer från hela världen i ett nätverk som kallas International Sexual and Reproductive Rights Coalition i syfte att försöka påverka regeringsdelegationer i en mer positiv riktning för sexuella och reproduktiva rättigheter. En resolution som innehåller överenskommelser om exempelvis sexualundervisning för unga kan sedan användas av samma organisationer i respektive hemland för att hålla regeringar ansvariga. Även organisationer som är mot aborträttigheter, sexualundervisning och hbtq-personers rättigheter är naturligtvis också på plats.

90-TALETS SPRÅNGBRÄDA

INTERNATIONAL CONFERENCE ON POPULATION AND DEVELOPMENT (ICPD)

Under 90-talet hölls en rad olika FN-konferenser med olika teman i syfte att skapa ett gemensamt globalt ramverk för utveckling och mänskliga rättigheter. En av dessa konferenser ägde rum i Kairo 1994 och handlade om befolkningsfrågor. Konferensen var inte den första i sitt slag men anses vara en avgörande brytpunkt mellan synen på statligt styrda befolkningsmål och individens rättigheter. Tidigare diskussioner om förväntade befolkningsexplosioner hade fått regeringar att införa olika mer eller mindre tvingade styrinstrument för att få kvinnor att föda färre barn. Men i Kairo tog världssamfundet en annan riktning. Efter stora informationskampanjer och ett aktivt civilsamhälle antogs ett handlingsprogram (ICPD Programme of Action) som i stället tar utgångspunkt i individens val och rättigheter. Alla har rätt att bestämma hur många barn de vill ha och staten har ansvar att säkerställa att detta är möjligt. ICPD Programme of Action innehåller förutom texter om definitioner och ansvar vad gäller SRHR även ett brett spektrum av befolkningsfrågor som urbanisering, migration, barn- och mödrahälsa, jämställdhet, befolkningsökning och strukturer samt familjers roll.

Fem år senare antogs ett uppföljande dokument. Vid 20-årsuppföljningen 2014 beslutade FN:s generalförsamling att handlingsprogrammen ska fortsätta gälla, eftersom världssamfundet ännu inte nått de uppsatta målen.

Uppföljningen av handlingsplanen och uppföljningskonferenserna sker vid FN:s befolkningskommission som träffas varje år i New York i april. Befolkningskommissionen består av medlemsstater i FN och mötet avslutas med att länderna antar en resolution som utvecklar de politiska tolkningarna av ICPD-agendan. Det är vid detta möte som förhandlingar, som det som beskrivs i inledningen, sker. Intensiteten och polariseringen mellan olika länder har ökat de senaste åren men sexuella och reproduktiva rättigheter har alltid varit kontroversiella.

KVINNOKONFERENSEN I PEKING 1995

Ett år efter ICPD 1994 möttes stater och organisationer igen i Peking, denna gång för att förhandla fram FN:s handlingsplan för kvinnors rättigheter. Texten från handlingsplanen används ofta som utgångspunkt för definitionen av sexuella rättigheter, dock enbart för kvinnor. Uppföljningen av denna handlingsplan sker varje år under FN:s kvinnokommission. Här möter sexuella och reproduktiva rättigheter hårt motstånd och dessa frågor har svårare att få utrymme i den bredare jämställdhetsagendan jämfört med exempelvis ICPD.

MILLENNIEMÅLEN

Under de första 15 åren av 2000-talet har utvecklingsfrågorna kommunicerats och fokuserats i åtta så kallade millenniemål. Målen har styrts utvecklingsfinansiering och på många sätt varit ett verktyg för att öka kunskapen om fattigdom och utveckling. Många av målen är direkt eller indirekt kopplade till sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter. Mål 3 om jämställdhet, mål 4 om hiv och aids samt mål 5 om mödrahälsa är de som främst brukar uppmärksammas i dessa sammanhang.

När målen togs fram kom inte SRHR som begrepp uttryckligen med. Under dess uppföljning fem år senare lyckades diplomater och civilsamhället efter stor kamp få in ett delmål om universell tillgång till sexuell och reproduktiv hälsa under målet om mödrahälsa, millenniemål 5b.

GLOBALA MÅL FÖR HÅLLBAR UTVECKLING

Milleniemålen skulle varit nådda 2015. På global nivå kommer några av målen nås men arbetet är långt ifrån färdigt. Därför har FN:s medlemsstater efter långa förhandlingar och en omfattande konsultativ process antagit 17 nya globala mål för hållbar utveckling som ska gälla från 2016. Det nya ramverket omfattar alla tre pelare av hållbar utveckling, det vill säga social, ekonomisk och miljömässigt hållbar utveckling. Ramverket och målen är universella, det vill säga gäller för Sverige precis som för Zambia. Den kritik som lyfts mot millenniemålen handlar ofta om att de saknar koppling till mänskliga rättigheter, men det nya ramverket har ett tydligare rättighetsperspektiv. Sverige har prioriterat SRHR i förhandlingsarbetet, och slutresultatet blev att sexuell och reproduktiv hälsa inkluderas under mål om hälsa och reproduktiva rättigheter under mål om jämställdhet.

DE 17 HÅLLBARHETS- OCH UTVECKLINGSMÅLEN¹

1 UTROTA FATTIGDOM	UTROTA FATTIGDOMEN I ALLA DESS FORMER ÖVERALLT.
2 UTROTA HUNGER	STOPPA HUNGER, SÄKERSTÄLL MATSÄKERHET OCH FÖRBÄTTRAD NUTRITION SAMT FÖRESPRÅKA HÅLLBART JORDBRUK.
3 SÄKERSTÄLLA HÄLSA	SÄKERSTÄLL HÄLSOSAMMA LIV OCH FÖRESPRÅKA VÄLMÅENDE FÖR ALLA OCH I ALLA ÅLDRAR. 3.1 Minska rationen för den globala mödradödligheten till mindre än 70 per 100 000 levande födda till 2030. 3.7 Säkerställ universell tillgång till sexuell och reproduktiv hälsoservice, inklusive familjeplanering, information och utbildning, samt integrera reproduktiv hälsa i nationella strategier och program till 2030. 3.3 Stoppa aidsepidemin till 2030.
4 GOD UTBILDNING	SÄKERSTÄLL INKLUDERANDE OCH JÄMLIK UTBILDNING AV GOD KVALITET OCH FRÄMJA MÖJLIGHETER TILL LIVSLÅNGT LÄRANDE FÖR ALLA.
5 UPPNÅ JÄMSTÄLLDHET	UPPNÅ JÄMSTÄLLDHET OCH STÄRK ALLA KVINNOR OCH FLICKORS EGENMAKT. 5.6 Säkerställ universell tillgång till sexuell och reproduktiv hälsa och reproduktiva rättigheter så som överenskommet i ICPD och Pekingplattformen samt deras uppföljningskonferenser.
6 VATTEN OCH SANITET	SÄKERSTÄLL TILLGÅNG OCH HÅLLBAR ANVÄNDNING AV VATTEN OCH SANITET FÖR ALLA.
7 HÅLLBAR ENERGI	SÄKERSTÄLL TILLGÅNG TILL SÄKER, HÅLLBAR OCH MODERN ENERGI FÖR ALLA.

	FÖRESPRÅKA FORTSATT, INKLUDERANDE OCH HÅLLBAR EKONOMISK TILLVÄXT, FULLT OCH PRODUKTIVT ARBETE OCH GODA ARBETSVILLKOR.
	BYGG MOTSTÅNDSKRAFTIG INFRASTRUKTUR, FRÄMJA INKLUDERANDE OCH HÅLLBAR INDUSTRIALISERING OCH SKAPA INNOVATION.
	MINSKA OJÄMLIKHET INOM OCH MELLAN LÄNDER.
	SÄKERSTÄLL ATT STÄDER OCH BOSÄTTNINGAR ÄR INKLUDERANDE, SÄKRA, MOTSTÅNDSKRAFTIGA OCH HÅLLBARA.
	SÄKERSTÄLL HÅLLBAR KONSUMTION OCH PRODUKTION.
	VIDTA BRÅDSKANDE ÅTGÄRDER FÖR ATT STOPPA KLIMATFÖRÄNDRINGARNA OCH DESS KONSEKVENSER.
	SKYDDA OCH HÅLLBART NYTTJA HAVEN, SJÖARNA OCH DE MARINA RESURSERNA FÖR HÅLLBAR UTVECKLING.
	SKYDDA, ÅTERSKAPA OCH FÖRESPRÅKA HÅLLBAR ANVÄNDNING AV TERRITREALA EKOSYSTEM, HÅLLBART SKOGSBRUK, BEKÄMPA ÖKENSPRIDNING OCH STOPPA DEGRADERINGEN AV LAND SAMT STOPPA FÖRLUSTEN AV BIOLOGISK MÅNGFALD.
	FRÄMJA FREDLIGA OCH INKLUDERANDE SAMHÄLLEN FÖR HÅLLBAR UTVECKLING, SÄKERSTÄLL TILLGÅNG TILL RÄTTSYSTEM OCH RÄTTVISA OCH BYGG EFFEKTIVA, ANSVARSTAGANDE OCH INKLUDERANDE INSTITUTIONER PÅ ALLA NIVÅER.
	STÄRK FORMERNA FÖR GENOMFÖRANDE OCH ÅTERUPPLIVA DET GLOBALA PARTNERSKAPET FÖR HÅLLBAR UTVECKLING.

MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER

De dokument som nämns ovan är politiskt framförhandlade dokument. FN:s medlemsstater ska naturligtvis följa dem men det finns egentligen ingen skyldighet annan än den som är avhängig politisk vilja. Men sexuella och reproduktiva rättigheter bygger också på erkända mänskliga rättigheter och där finns en juridisk utgångspunkt som innebär att staters agerande följs upp och granskas på ett helt annat sätt. Det sker genom att stater granskar varandra, exempelvis under Universal Periodic Review där varje enskilt land granskas av andra länder och då har även civilsamhället möjlighet att lämna in så kallade skuggrapporter om situationen i landet. Länder granskas också av de kommittéer som är tillsatta för att följa upp respektive konvention. Där sitter oberoende experter som värderar staternas efterlevnad av mänskliga

rättigheter. Även regionala MR²-domstolar som Europadomstolen och Inter-American Commission on Human Rights har behandlat frågor om till exempel hbtq-personers rättigheter, abortlagstiftning och mödradödlighet. I rådet för mänskliga rättigheter i Genève förhandlar medlemsländerna fram resolutionstexter. Nyligen antogs exempelvis resolutioner om synen på familjen, våld mot kvinnor och tvångs- och barnäktenskap.

DEFINITIONER

SRHR består rent språkligt och definitionsmässigt av fyra olika delar: sexuell hälsa, reproduktiv hälsa samt sexuella rättigheter och reproduktiva rättigheter. De olika delarna går i mångt och mycket in varandra men skiljer sig också åt, på samma sätt som sexualitet och reproduktion inte alltid hänger samman. Nedan följer de mer formella definitionerna som tagits fram under förhandlingar eller av experter. WHO:s definitioner kallas arbetsdefinitioner eftersom de inte antagits av dess medlemsstater utan är en produkt av sekretariatet där WHO:s tjänstemän sitter.

Definitionerna av sexuell och reproduktiv hälsa bygger på rätten till hälsa som bland annat finns med i konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter: ”Konventionsstaterna erkänner rätten för var och en att åtnjuta bästa möjliga fysiska och psykiska hälsa”.

WHO definierar hälsa som ett tillstånd av fullständigt fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande, något som återkommer i definitionerna nedan.

Reproduktiv hälsa är fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande och inte enbart avsaknad av sjukdom eller skada. Reproduktiv hälsa inkluderar exempelvis friheten att själv bestämma om och när en person skaffar barn³. Enligt WHO är **sexuell hälsa** ett fysiskt, känslomässigt, mentalt och socialt välbefinnande i förhållande till sin sexualitet och inte enbart avsaknad av sjukdom och skada. Sexuell hälsa innefattar möjligheten att njuta av säkert sex, fritt från tvång, diskriminering och våld.⁴

Sexuell och reproduktiv hälsa kräver att det finns tillgång till information och utbildning om sexualitet, tillgång till preventivmedel, stöd vid amning, rådgivning och vård kring sexuellt överförbara infektioner, mödrhälsovård samt prevention och behandling av infertilitet. Det inkluderar enligt ICPD även tillgång till säkra aborter där det är lagligt. Att göra tillgången till säkra aborter beroende av den nationella lagstiftningen, och inte exempelvis koppla den direkt till staters skyldighet att säkerställa rätt till hälsa, är en politisk kompromiss som gjordes i Kairo. Rent rättsligt har dock olika MR-kommittéer och regionala MR-domstolar dömt stater och gjort tolkningar av rättsläget till förmån för tillgång till säkra aborter och liberalisering av abortlagstiftningar⁵, vilket innebär att det idag finns krav på stater som går längre än överenskommelsen i Kairo.

Ett stort genombrott i Kairo 1994 var att **reproduktiva rättigheter** definierades som att innefatta redan erkända mänskliga rättigheter.⁶ Dit hör bland annat rätten till bästa möjliga uppnåeliga hälsa samt rätten att bestämma om antalet barn. Vidare ingår rätt att ha tillgång till vård, rådgivning och information för att kunna ta beslut i dessa frågor. I ICPD:s handlingsplan står det att staters ansvar inkluderar att verka för jämställdhet och säkerställa att även ungdomar har tillgång till sexualupplysning, rådgivning och vård.

Det finns ingen mellanstatlig överenskommelse som definierar sexuella rättigheter. Många använder dock FN:s kvinnokonferens handlingsplan från Peking 1995 som säger att kvinnors mänskliga rättigheter inkluderar rätten att själv bestämma över sin sexualitet, fritt från våld, tvång och diskriminering⁷. I en resolution från befolkningskommissionen 2012 används samma språk utifrån en könsneutral utgångspunkt.

Det kan tolkas som en definition av sexuella rättigheter, även om det inte uttryckligen står med hänvisning till begreppet. Även olika expertgrupper har tagit fram ytterligare definitioner. Två av de mest kända är Yogyakartaprinciperna⁸ och IPPF Charter on Sexual Rights⁹ som applicerar och definierar mänskliga rättigheter kopplade till sexuell läggning och könsidentitet respektive sexuella rättigheter. De förstnämnda togs fram under en lång process av internationella experter som utifrån en juridisk grund tolkade rättsläget och definitioner av sexuell läggning och könsidentitet. Det senare är den internationella organisationen IPPF:s interna principiella dokument.

Även världshälsoförsamlingen, WHO har tagit fram en arbetsdefinition av sexuella rättigheter. De menar att sexuell hälsa inte går att uppnå utan att mänskliga rättigheter respekteras och precis som reproduktiva rättigheter bygger sexuella rättigheter därför på redan erkända mänskliga rättigheter. Dessa inkluderar:

- ✓ Rätten till jämlikhet och icke-diskriminering.
- ✓ Rätten till frihet från tortyr eller grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning.
- ✓ Rätten till privatliv.
- ✓ Rätten till högsta möjliga uppnåeliga hälsa.
- ✓ Rätten att fritt ingå äktenskap och bilda familj.
- ✓ Rätten att bestämma antalet barn och hur tätt dessa ska komma.
- ✓ Rätten att söka, ta emot och sprida information.
- ✓ Rätten till åsikts- och yttrandefrihet.
- ✓ Rätten till upprättelse vid brott av mänskliga rättigheter¹⁰.

DET POLITISKA LÄGET

Det råder ingen tvekan om att förhandlingsläget har hårdnat de senaste 20 åren sedan FN-konferenserna på 90-talet. I FN-bygganden i New York är positionerna mellan regeringsrepresentanter i stort sett låsta.

I FN förhandlar länder ofta gemensamt i regionala eller andra grupper, men det är viktigt att komma ihåg att det även inom dessa grupper finns stora skillnader. Det är de politiska processerna inom regionerna som kan leda till nya öppningar för de globala förhandlingarna.

EU, som oftast förhandlar gemensamt, har en tydlig position för jämställdhet och mänskliga rättigheter men är inte den starka kraft i förhandlingarna som den skulle kunna vara när det gäller SRHR. EU tystnar på grund av tryck inifrån och utifrån. Malta, Polen och på senare tid Ungern motsätter sig skrivningar om reproduktiva rättigheter och abort. Ungerns motstånd gäller även frågor om sexualundervisning. På andra sidan står oftast de nordiska länderna tillsammans med Nederländerna, men även de övriga EU-länderna stöttar den senare gruppen. Vid några tillfällen har det varit omöjligt för EU att enas om en gemensam hållning och de har därför valt att inte förhandla som grupp i frågor om SRHR. Då har de progressiva länderna i stället valt att förhandla nationellt vilket inneburit att Sverige med flera fått ökad handlingskraft. I den andra vågskålen ligger naturligtvis att detsamma gäller Malta och Polen.

Den yttre påverkan kommer från de länder och grupper som motsäger sig SRHR. Vid några förhandlingstillfällen har de uttryckligen sagt att de vägrar acceptera några formuleringar som introduceras av EU oavsett innehåll. Det innebär att EU rent strategiskt är dåliga talespersoner och företrädare för SRHR, eftersom misstroendet för vad som kallas en västerländsk agenda är stor. Det bör dock nämnas att misstroendet mot EU och USA inte bara är ett politiskt motstånd mot sexuella och reproduktiva rättigheter, utan också ska ses i ett större sammanhang där låg- och medelinkomstländer kämpar för en mer jämlik fördelning av världens resurser.

I stället för EU har nu många latinamerikanska länder tagit rodret och driver SRHR på den globala nivån. Som beskrivs nedan har Latinamerika och Karibien en mycket progressiv regional överenskommelse sedan uppföljningen av handlingsprogrammet från Kairo, som ger dem en plattform att agera från. Det bör dock nämnas att det i efterhand främst är latinamerikanska länder, inte karibiska, som driver frågorna. Det finns en tydlig skillnad mellan Karibien och Latinamerika, där de förstnämnda står för en betydligt mer värdekonserverativ hållning.

Motståndet på global nivå kommer idag främst från den afrikanska och arabiska gruppen, även om särskilt den förstnämnda är mer splittrad än vad den utåt ger sken av att vara. Motståndet återspeglar inte heller alltid den verklighet och det som faktiskt sker i de länder som diplomaterna i New York representerar. Det är viktigt att förstå att i FN i New York handlar det i stor utsträckning om utrikespolitik, vilket innebär andra hänsynstaganden än enbart inhemska. Ofta är också vägen mellan huvudstädernas politiska instruktioner och representationen i FN, som ibland lever sitt eget liv, allt för lång. I båda dessa regioner finns naturligtvis även aktivister och civilsambällsorganisationer som kämpar hårt för kvinnors rättigheter, hbtq-personers rättigheter och tillgång till säkra aborter.

Den asiatiska gruppen är mycket splittrad. Ryssland har de senaste åren fått en allt mer negativ inställning till såväl sexuella som reproduktiva rättigheter.

USA:s ställningstaganden hänger mycket på om landets företräds av en republikansk eller demokratisk regering. Den förstnämnda har sedan Reagans tid infört begränsningar vad gäller abort i landets utvecklingspolitik och drar in stöd till organisationer som UNFPA och IPPF. De senare lättar på restriktionerna och står bakom reproduktiva rättigheter. Däremot ställer sig inte USA, oavsett vem som sitter i vita huset, bakom begreppet sexuella rättigheter även om de i substans ställer sig bakom icke-diskrimineringsprinciper kopplade till sexuell läggning och könsidentitet.

Motståndet i FN mot SRHR-frågor bottnar i olika värderingar och politiska utmaningar. Det finns otvetydigt ett starkt motstånd som grundar sig i religiösa värderingar. I förhandlingarna allierar sig länder med stark förankring i en konservativ kristen eller muslimsk värdegrund. Vatikanen har observatörsstatus i FN och även om de inte får rösta får de lägga fram ändringsförslag i texter och har stor påverkan på kristna länders ställningstaganden. Vatikanens motstånd rör framför allt aborträttigheter, preventivmedel, sexualundervisning och hbtq-personers rättigheter. De använder ogärna begreppet ”gender”, det vill säga genus, utan vill lyfta fram kvinnor och män med tydliga roller i kärnfamiljer.

I stället vill Vatikanen med stöd från länder som Qatar och hela den arabiska regionen prata om familjen i singular, ett sätt att lyfta fram kärnfamiljen som en viktig utgångspunkt för utveckling i stort. De motsätter sig formuleringar som syftar till att lyfta fram att familjer kan se olika ut. Nyligen antogs en resolution om familjen i Rådet för mänskliga rättigheter, ett bakslag för individens rättigheter ansåg många SRHR-organisationer som försökt mobilisera mot att resolutionen skulle antas.

SRHR är något som berör oss alla och för många kan det också kännas alltför privat. Det kan vara svårt att lämna personliga historier om abort, sex och relationer bakom sig. Även för hårdnackade diplomater. Men det finns utrymme för viss humor. Som när en progressiv latinamerikansk företrädare tröttnade på Vatikanens diskussion om det heliga äktenskapet och tog ordet för att meddela att han personligen älskade äktenskapet. Han hade varit gift själv och hoppades det skulle hända många gånger till framöver.

Det vore dock att förenkla att säga att konflikterna enbart handlar om en sekulär kontra religiös världsbild. Det finns exempelvis även en klassisk motsättning mellan låg- och medelinkomstländer på ena sidan och höginkomstländer på den andra. De senare vill något förenklat stärka individuella mänskliga rättigheter medan den första gruppen, ofta sammanslutna i gruppen G-77, vill framhålla den rika världens ansvar att genom bistånd vara med och betala för att skapa utveckling. Redan på en befolkningskonferens i Bukarest 1974 ansåg många dåvarande utvecklingsländer att de rika länderna hade en alltför ensidig syn på familjeplanering, när det finns fler socio-ekonomiska frågor att hantera¹¹. På samma sätt uppfattas krav på sexuella och reproduktiva rättigheter idag som ett alltför snävt fokus av många regeringsföreträdare från låg- och medelinkomstländer, påtvingat av västvärlden, när det finns bredare utvecklingsfrågor som måste komma först. På ett olyckligt sätt ställs fattigdomsbekämpning mot mänskliga rättigheter.

SRHR används också som ett förhandlingskort för större geopolitiska frågor om väpnade konflikter. Inte sällan lyfter exempelvis Palestina, som liksom Vatikanen har observatörstatus i FN, med stöd från arabiska gruppen in Israels ockupation som en fråga i bland annat FN:s befolkningskommission. Eftersom Israel ställer sig bakom sexuella och reproduktiva rättigheter skapas här ett olyckligt förhandlingsläge där SRHR ställs mot den palestinska befolkningens rättigheter.

Det finns även ett motstånd som grundar sig i en nationalistisk idétradition. Här handlar det om synen på kvinnan som barnalstrare och den som bär ansvaret för att bevara sociala och kulturella traditioner. I denna världsbild är det viktigt att slå vakt om kärnfamiljen och begränsa tillgång till preventivmedel, abort och sexualundervisning.

En annan orsak till motstånd mot SRHR ligger i vissa fall i oro för låga födelsetal. Ryssland har exempelvis en negativ befolkningstillväxt vilket har inneburit ett större fokus på kampanjer kring kärnfamiljen, minskad tillgång till aborter och preventivmedel. I detta sammanhang bör det nämnas att många forna Sovjetstater har relativt höga aborttal vilket kommer från en tid då aborter var mer tillgängligt än preventivmedel.

Dessa grunder för motstånd är naturligtvis en något förenklad bild och tar inte hänsyn till de geopolitiska avvägningar som varje förhandling präglas av. Dessutom är de tre ofta tätt sammankopplade. Länder som vill lösa en minskad befolkningstillväxt kan använda sig av såväl nationalistiska som religiösa argument.

Det är, som nämnts, också viktigt att se att dynamiken för det politiska, normativa arbetet som sker i FN i New York skiljer sig markant från det som *faktiskt* händer i olika länder och regioner.

REGIONALA FRAMGÅNGAR

Även om förhandlingsklimatet har hårdnat sker det framgångar i enskilda länder och i regioner. När uppföljningen av Kairokonferensen från 1994 ägde rum 2013-2014 förhandlade varje geografisk region fram ett eget dokument för fortsatt vägledning för hur ICPD ska implementeras och identifierade frågor som var återstående för just dem att arbeta med. En läsning av dessa dokument ger en helt annan bild av det politiska läget än det som avspeglas i FN i New York. Särskilt i Latinamerika har det dokument som de berörda länderna antog som "Montevideo consensus" givit ny kraft till såväl globala förhandlingar, regeringarnas fortsatta arbete i regionen och till civilsamhället, som nu har sett att deras regeringar gjort viktiga åtaganden inom områden som exempelvis sexuella rättigheter, avkriminalisering av abort, sexualundervisning och icke-diskriminering mot personer på grund av deras könsidentitet.

Även i Afrika ser vi helt andra tongångar än de som återspeglas i New York. Det finns till exempel regionala

överenskommelser inom Afrikanska Unionen som tar upp SRHR och behovet av säkra aborter. I Eastern and Southern Africa Ministerial Commitment är fokus sexualundervisning och hälsoservice för sexuell och reproduktiv hälsa riktad till ungdomar. På nationell nivå händer ännu mer.

På samma sätt ser vi förändringar i Asien och Stillahavsområdet, där många länder särskilt driver frågor om hbtq-personers rättigheter.

Resultatet av de regionala förhandlingarna under uppföljningen av ICPD bar med sig en förändrad dynamik i New York. Under de efterföljande förhandlingarna i befolkningskommissionen stod det klart att en politisk uppdelning mellan det globala syd och västerländska länder är lika förlegad som en ekonomisk uppdelning mellan u-länder och i-länder, och att dynamiken inom respektive region är mer komplex än någonsin.

SVERIGES UTVECKLINGSPOLITIK

Redan på 50-talet när Sveriges bistånd startade på allvar fanns familjeplanering med i bilden. Under 60-talet växte frågan om befolkningstillväxt och befolkningsexplosion vilket innebar att Sidas stöd till preventivmedel och sexualundervisning ökade. Under de decennier som följde påverkades biståndets inriktning av olika trender, som befolkningsexplosionens (o)sannolikhet, krav på bredare fokus på möd-rahälsa i stället för familjeplanering och en feministisk agenda där kvinnors rätt till självbestämmande stod i fokus. Under början av 90-talet börjar begreppet sexuell och reproduktiv hälsa användas, och inför Kairokonferensen 1994 organiserade sig civilsamhället och kvinnorörelsen och Sverige tillsatte en nationalkommitté. För den som är intresserad av denna utveckling rekommenderas regeringskansliets egen skrift: ”Från befolkningsfrågor till SRHR – Sveriges globala engagemang i sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter” (2014).

I slutet av 2005 antog regeringen Sveriges internationella politik för sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter. I den listas strategiska områden för Sveriges internationella arbete med SRHR. Politiken innefattar flera exempel på internationellt sett mer kontroversiella områden, såsom insatser för att öka tillgången på säkra aborter och ökat fokus på hbtq-personers rättigheter.

Sedan 2004 har SRHR lyfts fram som en särskild satsning, antingen som ett eget område eller under jämställdhetsarbetet i budgetpropositioner. Sedan 2014 styrs utvecklingssamarbetet via den så kallade biståndsplattformen och resultatstrategier som ger riktlinjer för samarbetet med länder, regioner eller multilaterala organ. I biståndsplattformen lyfts SRHR fram under delmål om förbättrad hälsa. SRHR ska även bidra till delmålet om jämställdhet. Vidare anger biståndsplattformen en inriktning på ”motvindsfrågor”, där SRHR lyfts fram särskilt. Även den rödgröna regeringen lyfter SRHR som en prioriterad fråga inom en feministisk utrikes- och utvecklingspolitik.

RFSU har följt finansieringen till SRHR inom det svenska biståndet sedan 2006. Totalt uppgick det svenska biståndet till SRHR till 2,7 miljarder år 2012 eller 7,6 procent av det totala biståndet.¹²

Det faktum att SRHR på detta sätt prioriterats av tre olika regeringar har sin grund i ett starkt stöd av i stort sett alla riksdagens partier. Sverigedemokraterna är det enda parti som inte har någon representant i riksdagens tvärpolitiska SRHR-grupp. Det är också det enda parti som aktivt ifrågasätter Sveriges inriktning på SRHR i utvecklingspolitiken och den svenska abortlagstiftningen.

VAD ÄR PROBLEMET? – NÅGRA SAKFRÅGOR.

ABORTLAGSTIFTNING OCH OSÄKRA ABORTER

Varje år utförs 21,6 miljoner osäkra aborter, de flesta i utvecklingsländer. De osäkra aborterna dödar minst 47 000 kvinnor årligen och ytterligare fem miljoner kvinnor måste behandlas på sjukhus för skador.¹³ I Afrika söder om Sahara gör unga kvinnor 25 procent av alla aborter.¹⁴ Aborter är säkra om de utförs med moderna medicinska rutiner, vilket är fallet i de länder där abort är lagligt och tillgängligt.

Sedan 1994, då ICPD-konferensen ägde rum i Kairo, har 30 länder liberaliserat sina abortlagar medan bara en handfull gått åt motsatt håll. Med några få undantag som Polen, Malta och Korea, har de flesta höginkomstländer lagar som innebär att kvinnor under olika definierade omständigheter kan välja abort. I låg- och medelinkomstländer ser bilden motsatt ut. De flesta länder i Afrika, Latinamerika, Mellanöstern, och södra Asien har restriktiva abortlagar. Även här finns dock undantag som Uruguay, Sydafrika, Zambia, Kambodja och Vietnam. Nyligen liberaliserade även Mocambique sin abortlag som ett led i att få ner mödradödligheten i landet.

DISKRIMINERING AV HOMO-, BI- OCH TRANSPERSONER.

”Homosexuella handlingar” är förbjudet i 76 länder, och bestraffas med dödsstraff i fem länder.¹⁵ Samtidigt som många länder på senare år har avkriminaliserat samkönade sexuella relationer, eller infört samkönade partner- eller äktenskap, så pågår parallellt en trend åt motsatt håll där flera länder infört lagstiftning för att förhindra samkönade relationer och organisering för homosexuella, bisexuella, transpersoner och andra personer med queera uttryck (hbtq-personer) och deras rättigheter.¹⁶

PREVENTIVMEDEL

Globalt sett saknar över 200 miljoner kvinnor moderna preventivmedel, trots att de inte vill bli gravida. Det finns en tydlig koppling mellan fattigdom och låg användning av preventivmedel. I centrala och västra Afrika använder endast 7-9 procent moderna preventivmedel, att jämföra med låg- och medelinkomstländer i stort där genomsnittet ligger på 57 procent.¹⁷ Skillnader finns även inom länderna. I alla länder använder välutbildade kvinnor med hög inkomst preventivmedel i större utsträckning än kvinnor med låg utbildning och inkomst.

Om alla kvinnor hade tillgång till preventivmedel skulle de oönskade graviditeterna minska med två tredjedelar. Det skulle dessutom innebära att nästan 80 000 färre kvinnor dog av graviditetsrelaterade komplikationer och att spädbarnsdödligheten minskade avsevärt.¹⁸

SEXUALUNDERVISNING

En av de svåra knäckfrågorna i förhandlingarna är tillgång till sexualundervisning och de myter som omger denna fråga. Sexualundervisning leder inte till ökat antal partner eller tidigare sexdebut, som motståndarna till sexualundervisning hävdar. En samlad genomgång av studier kring sexualundervisning visar, trots ett identifierat behov av mer forskning kring hälsoeffekter av sexualundervisning, att när sexualundervisning även inkluderar samtal om jämställdhet och makt blir effekterna på antalet oönskade graviditeter och minskad spridning av könssjukdomar större. Det är därför det är så viktigt att inte bara se sexualundervisning som kunskap om biologi och reproduktion, utan lika mycket som diskussion om relationer, samhälle och makt. Men det finns ett starkt motstånd till att ge unga människor information om sex, sexualitet och relationer.

KÖNSBASERAT VÅLD

Det är svårt att få fram jämförbara data om sexuellt våld på grund av olika definitioner och anmälningskulturer. WHO rapporterar dock att av alla kvinnor i världen har 35 procent erfarit fysiskt och /eller sexualiserat våld inom sin partnerrelation, och en betydande andel kvinnor har upplevt att deras första sexuella erfarenhet skedde under tvång.¹⁹

BARN- OCH TVÅNGSÄKTENSKAP

En tredjedel av alla barn i låg- och medelinkomstländer är gifta innan 18 års ålder. De länder som har den högsta förekomsten av barnäktenskap är koncentrerade till västra och södra Afrika men på grund av befolkningens storlek finns det största antalet barn som gifts bort i Sydasiens. Förekomsten av barnäktenskap är nära kopplad till fattigdom. Det får också konsekvenser för en flickas eller ung kvinnas möjlighet att gå i skolan och bidrar till höga tal av tonårsgraviteter.

MÖDRADÖDLIGHET

Mödradödlighet är ett mått på det antal kvinnor som dör i samband med en graviditet. Det kan vara efter en osäkert utförd abort, som följd av komplikationer under en graviditet, under eller efter förlossningen. Varje år dör 287 000 kvinnor som en följd av graviditet, osäker abort eller förlossning, och över 300 miljoner kvinnor lider av graviditetsrelaterade skador. De flesta dödsfallen sker i Afrika söder om Sahara och Sydasiens. Här är också komplikationer relaterade till graviditet och förlossning en av de vanligaste dödsorsakerna för flickor och kvinnor i reproduktiv ålder.²⁰ I Afrika söder om Sahara dör en kvinna av 39 på grund av graviditetsrelaterade komplikationer. I Sverige dör en kvinna av 14 1001 av samma orsak.

VÄGEN FRAMÅT

När förhandlingarna kör fast är det tröstande att tänka att det faktiskt sker framsteg i verkligheten och att det naturligtvis är det som spelar någon roll. Som de senaste decenniernas framsteg vad gäller minskad fattigdom, minskad mödra- och barnadödlighet och att fler barn går i skolan. Andelen av världens befolkning som lever i extrem fattigdom har mer än halverats sedan 1990. Tillsammans med större resurser och en ökad medelklass kommer också förhoppningsvis krav på förändring även för kvinnor och diskriminerade grupper. Men för det krävs demokratiska institutioner och modiga människor som organiserar sig.

Tyvärr talar många politiska konflikter och samhällsförändringar för en ökad polarisering. Rysslands maktpositionering, kriget mot terrorismen och religiös extremism skapar en politisk dynamik som inte gynnar en konstruktiv diplomatisk dialog inom något område, än mindre om sexuella och reproduktiva rättigheter.

Utvecklingen är därför inte självklar och automatisk. Aborträttigheter ifrågasätts även i Sverige, även om det inte har något avgörande politiskt stöd i riksdagen. I EU förändras motståndet och utgår inte enbart från en religiös värdegrund utan även en nationalistisk.

Därför behövs det fortsatt aktivister, diplomater och experter som står upp för alla människors rätt att bestämma över de frågor som berör oss mest.

Julia Schalk, sakkunnig internationell sexualpolitik, RFSU.

1 Författarens översättning.

2 MR betyder mänskliga rättigheter.

3 International Conference on Population and Development, Program of Action paragraf 7.2.

4 http://whqlibdoc.who.int/hq/2010/who_rhr_10.12_eng.pdf

- 5 Se bland annat *Reproductive Rights are Human Rights. A handbook for National Human Rights Institutions*, UNFPA, Danish Institute for Human Rights and Office of the High Commissioner for Human Rights, 2014 eller Centre for Reproductive Rights kortfattade faktabland för mer information: http://www.reproductiverights.org/sites/crr.civicaactions.net/files/documents/WAM_GlobalView_2014%20EN_0.pdf
- 6 *International Conference on Population and Development, Programme of Action*, paragraf 7.3.
- 7 Handlingsplanen från FN:s fjärde kvinnokonferens i Peking 1995.
- 8 <http://www.yogyakartaprinciples.org>
- 9 <http://www.ippf.org/resource/Sexual-Rights-IPPF-declaration>
- 10 http://www.who.int/reproductivehealth/topics/sexual_health/sh_definitions/en
- 11 Regeringskansliet, *Från befolkningsfrågor till SRHR – Sveriges globala engagemang i sexuell och reproduktiv hälsa och rättigheter*, <http://www.regeringen.se/content/1/c6/23/23/40/1d66671b.pdf>
- 12 RFSU, *Sex är politik men var är pengarna*, 2013.
<http://www.rfsu.se/sv/Sex-och-politik/SRHR-i-svenskt-bistand/Rapport-2013-Sex-ar-politik---men-var-ar-pengarna>
- 13 WHO: *Unsafe abortion. Global and regional estimates of the incidence of unsafe abortion and associated mortality in 2008*. Sixth edition. 2011.
- 14 Guttmacher Institute, IPPF; *Facts on the Sexual and Reproductive Health Of Adolescent Women in the Developing World*, 2010.
- 15 http://old.ilga.org/Statehomophobia/ILGA_State_Sponsored_Homophobia_2013.pdf
- 16 RFSU.
- 17 UNFPA, *State of World Population – By Choice, not by Chance Family Planning, Human Rights and Development*, 2012.
- 18 *Adding it Up, Adding It Up: Costs and Benefits of Contraceptive Services Estimates for 2012*, Susheela Singh and Jacqueline E. Darroch, Guttmacher Institute/UNFPA 2012.
- 19 WHO, *Global and regional estimates of violence against women. Prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence*, 2013.
- 20 WHO: *Trends in maternal mortality: 1990 to 2010*, 2012
- 21, UNFPA: *When pregnancy harms*, 2010.

ABORT I EUROPA – EN ÖVERSIKT

ANNA DAHLQVIST

ABORT I EUROPA – EN ÖVERSIKT

ANNA DAHLQVIST, JOURNALIST, REDAKTÖR FÖR RFSU:S TIDNING OTTAR.

LIBERALISERINGARNA

När Sverige fick lagen om fri abort 1975 befann vi oss mitt i en tidsperiod då abortlagarna i västvärlden liberaliserades. Under 1960- och 70-talet var aborträtten en brännhet fråga i Europa och USA och land efter land gick från mer strikta lagar till fri abort – under olika begränsat antal veckor i början av graviditet.

Två huvudsakliga argument låg bakom liberaliseringsvågen: Det handlade om hälsa och mänskliga rättigheter. Konsekvenserna av de utbredda illegala aborterna var ett folkhälsoproblem. Kvinnor blev sjuka, fick underlivsskador och dog av de osäkra aborterna.

Men det var också en tid av rättighetskamp och inte minst kvinnors rättigheter stod i fokus. Kvinnorörelsen kämpade för rätten att bestämma över den egna kroppen – med framgång i abortfrågan skulle det visa sig.

I länderna i det forna öst var situationen en annan. Med undantag för Rumänien var fri abort tillåtet under stora delar av kommunisttiden. Svenska kvinnor reste till exempel till Polen under 1960-talet för att göra legala aborter. De så kallade ”Polenresorna” rönste stor uppmärksamhet och debatt i mitten av 1960-talet och var en av orsakerna till den utredning som så småningom ledde fram till lagen om fri abort i Sverige (läs mer i Lena Lennerheds bok *Historier om ett brott*).

Efter murens fall 1989 behöll de flesta länder i Central- och Östeuropa de liberala abortlagarna. Polen skiljde ut sig och införde en mycket restriktiv abortlag 1993.

FÖRBUDEN

Så hur är det idag? Abort på egen begäran, det vill säga fri abort, finns i alla europeiska länder utom tre: Polen, Irland och Malta.

Maltas abortlag är en av de hårdaste i världen. Inom ramen för Maltas lag finns inget utrymme för abort – vare sig vid hot mot kvinnans liv, våldtäkt eller svåra fosterskador. Vid allvarliga hälsotillstånd är det dock tillåtet med behandlingar som kan leda till att graviditeten avbryts.

Även Irlands lag tillhör de mer restriktiva i ett internationellt perspektiv. Det enda undantaget från abortförbudet på Irland är hot mot kvinnans liv, men i de fall då det handlar om psykisk hälsa och självmordsrisk krävs en process där minst tre läkare ska vara eniga om att det föreligger ett verkligt hot. Då det handlar om fysiska hälsorisker krävs beslut från två läkare.

DÖDSFALL TVINGADE FRAM NY LAG PÅ IRLAND

Redan 1992 slog högsta domstolen i Irland fast rätten till abort vid livshotande tillstånd – såväl fysiska som psykiska. Men de irländska politikerna dröjde med att säkerställa rätten i lag. 2010 fick de kritik av Europadomstolen för mänskliga rättigheter som krävde ett förtydligande i den irländska lagen utifrån 1992 års beslut. Men först 2013, efter ett mycket uppmärksammat fall då en kvinna i Irland avled efter att ha nekats abort, infördes de nya reglerna om rätt till abort vid hot mot livet.

I Polen är det tillåtet med abort vid allvarligt hot mot kvinnans hälsa och liv, vid våldtäkt och incest samt vid svåra fosterskador. I praktiken är det dock mycket svårt att få abort även under de lagstadgade omständigheterna. I ett land med 38 miljoner invånare utförs cirka 600 aborter per år, de flesta som en följd av fosterskador.

Svårigheten att få en bedömning av rätten till abort vid hot mot hälsa och liv i Polen har prövats av Europadomstolen i ett fall med en synskadad kvinna. Alicja Tysiac riskerade, enligt medicinsk expertis, att få kraftigt försämrad syn som en följd av en fullföljd graviditet och förlossning men nekades abort. Efter att ha blivit nästintill blind anmälde hon 2007 Polen till Europadomstolen, och vann. Polen har även kritiserats av FN:s människorättskommitté för att landet inte lever upp till den egna abortlagen.

Abortförbud leder inte till ett minskat antal aborter. Det har bland andra FN:s Världshälsoorganisation, WHO, slagit fast utifrån internationell forskning. I stället sker aborterna utanför vårdsystemet. I Polen beräknas abortsiffran ligga kring 150 000 per år. Majoriteten av de aborterna är illegala aborter som utförs av läkare i Polen. En abort kostar någonstans mellan 3 000 och 6 000 i svenska konor. De illegala aborterna i Polen är relativt säkra eftersom de i regel utförs av läkare. Dödsfall är ovanliga, men hur det ser ut med fysiska eller psykiska skador i samband med de illegala aborterna i Polen är det ingen som vet. Eftersom det är en illegal verksamhet finns utrymme för att anpassa metod, bedövning och eventuell narkos efter patientens betalningsförmåga. Därmed blir kvaliteten en klassfråga.

Polska kvinnor reser också utomlands för att göra aborter, till länder som Tyskland, Slovakien, Österrike, Nederländerna och Storbritannien.

Ytterligare ett alternativ är att köpa läkemedel för att själv utföra en medicinsk abort, det vill säga framkalla ett missfall. Metoden är väl beprövad och den vanligaste inom svensk sjukvård i dag. Med rätt information och närhet till vård (om det uppstår komplikationer) betraktas det som en säker metod. Hur vanligt det är i Polen finns det inte några siffror på, men det finns uppgifter från organisationen Women on Web (se nedan) om att de har omkring 200 000 besök från Polen på sin hemsida under ett år.

WOMEN ON WEB

Women on Web drivs av en nederländsk organisation. På deras hemsida går det att beställa läkemedel för medicinsk abort och betala efter förmåga. Den som söker hjälp där måste svara på ett antal frågor om exempelvis graviditetens längd, hälsa och avstånd till sjukhus. Svaren granskas sedan av en läkare. Människor från hela världen, däribland från Polen, Irland och Malta, vänder sig till Women on Web för hjälp.

De flesta irländskor gör abort i Storbritannien, siffrorna ligger kring 4 000-5 000 per år. Däremot finns det inget som tyder på någon verksamhet med illegala aborter, liknande den i Polen, i Irland. Sedan 1980-talet har det genomförts flera folkomröstningar om hur abortfrågan ska regleras i lag på Irland. En av dessa ledde till att det blev tillåtet att erbjuda rådgivning vid oönskade graviditeter, förutsatt att de tre alternativen, fullföljd graviditet, adoption och utlandsresor för abort, presenterade som likvärdiga.

I Malta råder ett mycket begränsat kunskapsläge gällande abort. I det lilla landet med cirka 400 000 invånare saknas politiker och organisationer som driver rätten till abort. Däremot presenterar brittiska hälsodepartementet varje år siffror över de olika nationaliteter som kommer dit för att göra abort. För Maltas del landar de siffrorna kring 60 per år. Det finns också uppgifter om att maltesiska kvinnor reser till Italien för aborter.

Möjligheten att straffa dem som utför och genomgår illegala aborter skiljer sig åt i de tre länderna. I Polen kan den som utför en illegal abort samt eventuella medhjälpare straffas, men inte den som genomgår aborten. Enligt en polsk regeringsrapport registrerades 283 misstänkta abortbrott 2009 och 23 personer lagfördes. I straffsatsen finns flera års fängelse, men oftast blir straffen villkorlig dom samt böter.

På Irland och Malta kan både den som utför och den som genomgår en illegal abort straffas men det är lagar som sällan används i praktiken.

I Polen ökade stödet för rådande abortlag under 2000-talet. En opinionsundersökning från 2003 visade att 61 procent stödde en liberalisering av lagen, fyra år senare hade den siffran sjunkit till 19 procent. Däremot finns en tydlig majoritet för rätten till abort vid hälsorisker för kvinnan, fosterskador och våldtäkt. På Irland har det genomförts flera opinionsundersökningar som visar att det finns stöd för en lag som tillåter abort vid hot mot kvinnans hälsa, vid våldtäkt eller fosterskador. Det finns dock inget stöd för fri abort. På Malta saknas tillförlitliga uppgifter.

Det finns politiska partier som stödjer en liberalisering av abortlagen i både Polen och Irland, men i båda länderna är de i minoritet. Det är främst partier på vänstersidan, men i Polens fall även det liberala Pali-kotpartiet.

SNARLIKA REGLER

Abortlagarna i Europa följer – med undantag för Polen, Irland och Malta – i stort sett samma modell. Det betyder att det råder fri abort under en första period, vanligtvis går gränsen kring vecka tolv. Sedan är det tillåtet med abort under vissa omständigheter fram till vecka 22. Ofta är det kvinnans hälsa, eller eventuella fosterskador och sexuella övergrepp man tar hänsyn till, men även sociala skäl kan inverka.

I flera länder tolkas de sociala skälen brett och kan i praktiken innebära abort på egen begäran, men efter en viss administrativ process. I Montenegro är det till exempel tillåtet med abort ”vid svåra familjeomständigheter” fram till vecka 20. I Nederländerna ska beslut om abort ske efter samråd med läkare fram till vecka 22, vilket i princip handlar om att säkerställa att det sker av egen fri vilja och att kvinnan känner till alternativen. I Tyskland tas det hänsyn till socioekonomisk situation vid aborter efter vecka tolv.

I Sverige går gränsen för fri abort vid vecka arton. Efter det tar Socialstyrelsens rättsliga råd beslut om abort utifrån ”synnerliga skäl”. Den definitiva gränsen för abort går vid fostrets livsduglighet. I takt med den medicinska utvecklingen justeras den faktiska veckogränsen för abort. Idag går den vid vecka 22.

EUROPAS ABORTLAGAR

ALBANEN (AL): Fri abort (v 12). Fosterskador, hälsoskäl, sociala skäl (v 22). Samvetsklausul.

BELGIEN (BE): Fri abort (v 14). Ingen tidsgräns vid allvarigt hot mot kvinnans hälsa, fosterskador. Samvetsklausul.

BOSNIEN-HERZEGOVINA (BA): Fri abort (v 10). Hälsoskäl, fosterskador, våldtäkt (v 22).

BULGARIEN (BG): Fri abort (v 12). Hälsoskäl (v 20).

CYPERN (CY): Ej fri abort. Hälsoskäl, våldtäkt, fosterskador, socioekonomiska skäl. Ingen specificerad tidsgräns. Samvetsklausul.

DANMARK (DK): Fri abort (v 12). Hälsoskäl, sociala skäl (v 16). Samvetsklausul.

ESTLAND (EST): Fri abort (v 11). Hälsoskäl, fosterskador, ålder (v 21).

FINLAND (FI): Breda sociala skäl, i praktiken fri abort (v 12). Hälsoskäl, ålder, "synnerliga skäl" (v 20). Fosterskador (v 24).

FRANKRIKE (FR): Fri abort (v 14). Ingen tidsgräns vid allvarigt hot mot kvinnans hälsa, fosterskador. Samvetsklausul.

GREKLAND (GR): Fri abort (v 12). Våldtäkt, hälsoskäl, fosterskador (v 19, v 24). Samvetsklausul.

IRLAND (IRL): Abort förbjudet med undantag för allvarigt hot mot kvinnans liv.

ISLAND (IS): Hälsoskäl, sociala skäl (v 16). Ingen tidsgräns vid allvarigt hot mot kvinnans hälsa, fosterskador.

ITALIEN (IT): Fri abort. (v 12). Hälsoskäl, fosterskador, våldtäkt (v 20). Samvetsklausul.

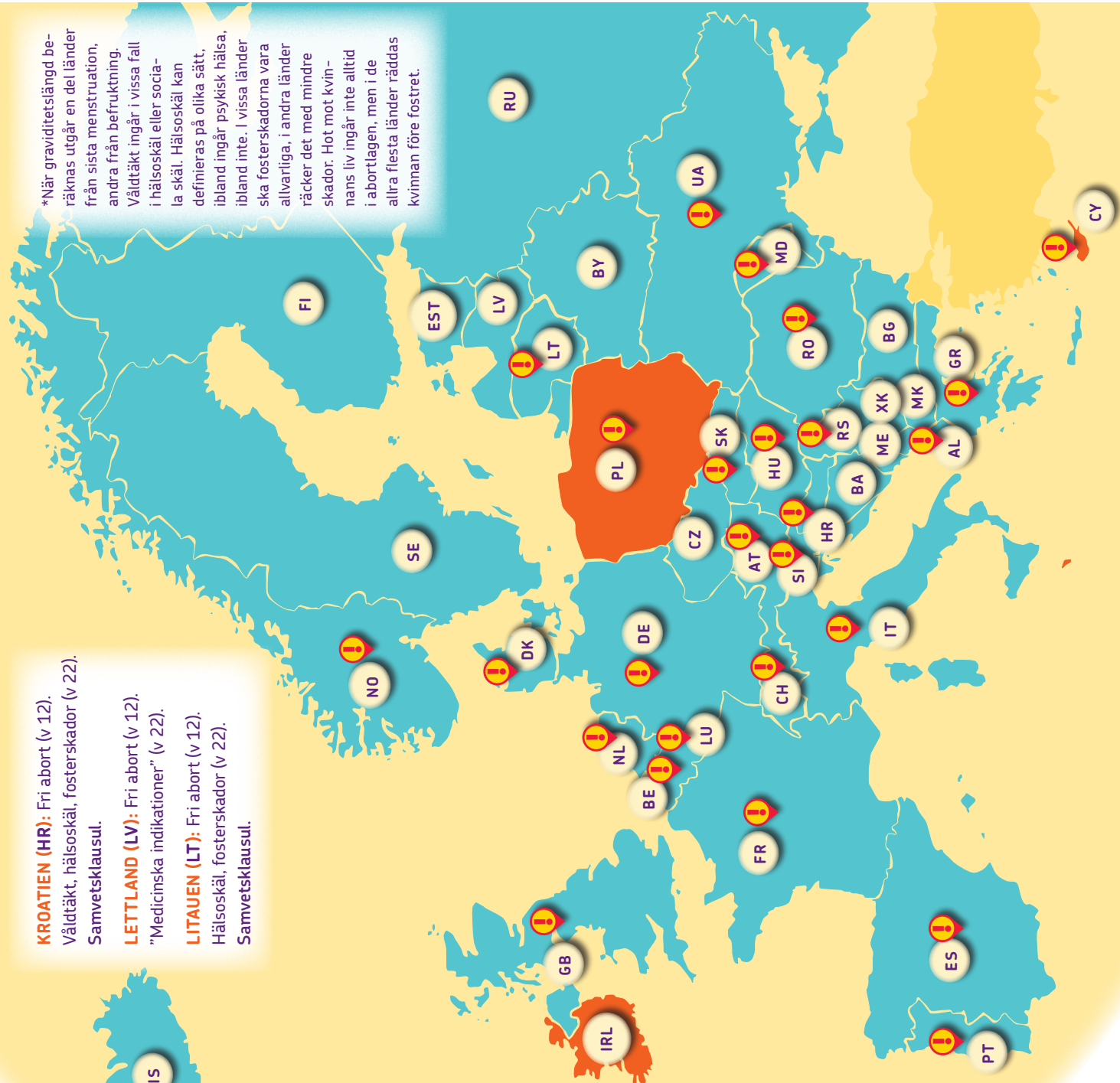
KOSOVO (XK): Fri abort (v 10). Våldtäkt (v 22). Ingen tidsgräns vid allvarigt hot mot kvinnans hälsa, fosterskador.

KROATIEN (HR): Fri abort (v 12). Våldtäkt, hälsoskäl, fosterskador (v 22). Samvetsklausul.

LETTLAND (LV): Fri abort (v 12). "Medicinska indikationer" (v 22).

LITAUEN (LT): Fri abort (v 12). Hälsoskäl, fosterskador (v 22). Samvetsklausul.

*När graviditetstidslängd beräknas utgår en del länder från sista menstruation, andra från befruktning. Våldtäkt ingår i vissa fall i hälsoskäl eller sociala skäl. Hälsoskäl kan definieras på olika sätt, ibland ingår psykisk hälsa, ibland inte. I vissa länder ska fosterskadorna vara allvarliga, i andra länder räcker det med mindre skador. Hot mot kvinnans liv ingår inte alltid i abortlagen, men i de allra flesta länder räddas kvinnan före fostret.

= Länder med samvetsklausul.

EUROPAS ABORTLAGAR

LUXEMBURG (LU): Fri abort (v 12).

Ingen tidsgräns vid allvarligt hot mot kvinnans hälsa, fosterskador.

Samvetsklausul.

MAKEDONIEN (MK): Fri abort (v 12).

Sociala skäl, hälsoskäl, fosterskador (v 22).

MALTA (MT): Abort förbjudet, utan undantag.

MOLDAVIEN (MD): Fri abort (v 12).

Sociala skäl, hälsoskäl (v 22).

Samvetsklausul.

MONTENEGRO (ME): Fri abort (v 12).

Hälsoskäl, våldtäkt, fosterskador samt "svåra familjeomständigheter" (v 20).

NEDERLÄNDERNA (NL): I praktiken

fri abort tills fostret är att betrakta som livsdugligt. Efter vecka 13 ska kvinnans beslut ske "i samråd" med en läkare, men det är en formalitet.

Samvetsklausul.

NORGE (NO): Fri abort (v 12). Om graviditeten

innebär en "orimlig påfrestning" på kvinnans psykiska hälsa, vid våldtäkt, hälsoskäl, svåra situationer är abort tillåtet tills fostret är att betrakta som livsdugligt. Samvetsklausul.

POLEN (PL): Abort är förbjudet med undantag

för våldtäkt, fosterskador, allvarligt hot mot kvinnans hälsa. I praktiken är det mycket svårt att få en legal abort även om det finns tillräckliga skäl. Samvetsklausul.

PORTUGAL (PT): Fri abort (v 12). Ingen

tidsgräns vid allvarligt hot mot kvinnans hälsa. Samvetsklausul.

RUMÄNIEN (RO): Fri abort (v 14).

Samvetsklausul.

RYSSLAND (RU): Fri abort (v 12). Våldtäkt,

fängelse, om maken avlidit, hälsoskäl (v 22).

SCHWEIZ (CH): Fri abort (v 12). Ingen tidsgräns

vid "allvarlig psykisk påfrestning" eller andra allvarliga hälsoskäl. Samvetsklausul.

SERBIEN (RS): Fri abort (v 10). Hälsoskäl,

våldtäkt, fosterskador (v 20). Samvetsklausul.

SLOVAKIEN (SK): Fri abort (v 12). Ingen tids-

gräns vid allvarligt hot mot kvinnans hälsa, svåra fosterskador. Samvetsklausul.

SLOVENIEN (SI): Fri abort (v 10). Ingen tids-

gräns vid hot mot kvinnans hälsa och "framtida moderskap". Samvetsklausul.

SPANIEN (ES): Fri abort (v 14). Hälsoskäl,

fosterskador (v 22). Samvetsklausul.

STORBRIANNIEN (GB): I praktiken fri abort

till vecka 24. Godkännande från två läkare är en formalitet. Samvetsklausul.

SVERIGE (SE): Fri abort (v 18). Senare vid

"synnerliga skäl" som till exempel fosterskador, hälsoskäl, vissa sociala skäl. Gränsen går vid livsduglighet.

TJECKIEN (CZ): Fri abort (v 12). Hälsoskäl,

våldtäkt, fosterskador (v 24).

TYSKLAND (DE): Fri abort (v 12). Ingen gräns

vid allvarliga hälsoskäl, fysiska och psykiska och även med hänsyn till socioekonomisk situation. Samvetsklausul.

UKRAINA (UA): Fri abort (v 12). Hälsoskäl,

fosterskador, socioekonomiska skäl (v 22). Samvetsklausul.

UNGERN (HU): Fri abort (v 12). Hälsoskäl, våld-

täkt, sociala skäl (v 18). Fosterskador (v 24). Samvetsklausul.

VITRYSSLAND (BY): Fri abort (v 12). Senare om

det finns synnerliga skäl, tex vid våldtäkt (v 22).

ÖSTERRIKE (AT): Fri abort (v 14). Hälsoskäl,

fosterskada eller på grund av ung ålder (v 16). Samvetsklausul.

Storbritannien är ett av de länder som har en senare gräns än den gängse, det vill säga vecka 22. Där är det tillåtet med abort till vecka 24. I Österrike, Rumänien, Belgien, Frankrike och Spanien går gränsen för fri abort vid vecka 14.

NYA RESTRIKTIONER

Liberaliseringen av abortlagarna i västvärlden skedde främst under 70- och 80-talet men pågick ända fram till 2010 då Spanien införde fri abort. Men de senaste åren har det skett en svängning mot mer restriktiva abortlagar i flera europeiska länder. Det innebär inte att det har införts nya abortförbud, men däremot andra inskränkningar i abortlagarna.

I Slovakien infördes 2009 en obligatorisk vänteperiod som innebär att det blir svårare för dem som bor på landsbygden och har begränsade ekonomiska resurser att göra abort. Ofta behöver de resa till en större stad, men kan då tvingas vänta flera dagar mellan det första besöket på kvinnokliniken och aborten. 2009 beslutades också om krav på föräldrars samtycke upp till 16 år och krav på att föräldrarna informeras upp till 18 år.

Obligatorisk vänteperiod infördes också i Makedonien 2013. I samband med det blev det ett krav att gå på rådgivning med fokus på fördelarna med att fullfölja graviditeten.

I Ungern finns sedan 2012 en formulering i grundlagen om att livet ska skyddas från befruktningen. Regeringen har genomfört flera anti-abortkampanjer, men abort är fortfarande tillåtet. Däremot har medicinska aborter förbjudits på oklar grund. 2003 begränsade Ryssland kraftigt skälen för abort efter vecka tolv.

I Spanien gjordes försök att återinföra abortförbudet under 2014, men det väckte starka protester och lagförslaget drogs tillbaka. I Rumänien, Ukraina och Storbritannien har olika former av restriktioner diskuterats i parlamenten de senaste åren. 2011 behandlades ett förslag om absolut abortförbud i Polen.

En annan form av restriktion som begränsar tillgången till abort i flera länder är samvetsklausuler för vårdpersonal. Det innebär att de som jobbar inom vården kan neka till att utföra vård om det strider mot en personlig övertygelse. I teorin kan det handla om vilken vård som helst, tänkbara exempel är assisterad befruktning till samkönade par och dödshjälp, men också blodtransfusioner om vårdgivaren tillhör Jehovas vittnen. Som det ser ut idag handlar det dock främst om aborter.

Samvetsklausuler är en viktig förklaring till att det utförs så få lagliga aborter i Polen. Det kan helt enkelt vara svårt att hitta en läkare som vill utföra en abort – oavsett om det finns giltiga skäl enligt lag.

I Italien är samvetsklausuler ett växande problem för dem som vill göra abort. Ungefär 70 procent av landets gynekologer nekar till att utföra aborter. Konsekvensen blir att de som ska göra abort fråntas rätten till hälsa och diskrimineras, enligt Europarådets kommitté för sociala rättigheter som tog ställning till en anmälan mot Italien under 2014. Vissa kan helt enkelt inte få en abort i tid om de inte kan resa till en annan del av landet, eller utomlands.

SAMVETSKLAUSULER OCH DET SVENSKA FALLET

2014 nekades en svensk barnmorska anställning eftersom hon av samvetskäl inte ville utföra aborter. Hon anmälde de potentiella arbetsgivarna till Diskrimineringsombudsmannen som valde att lägga ned fallet. I Sverige har inte vårdpersonal rätt att neka att utföra vård med hänvisning till personliga övertygelser.

ABORTMOTSTÅND

Hur ska backlashen för aborträtten i Europa förstås? Det finns givetvis nationella skillnader, men det finns även förklaringsgrunder som är gemensamma.

Anti-abortrörelsen i Europa har blivit mer aktiv och samtidigt mer professionell. Tidigare präglades rörelsen, förenklat beskrivet, av gräsrotter som argumenterade emot aborträtten med hjälp av uttalanden om mord och plakat med bilder på blodiga foster. Nu har det skett satsningar på kompetensutveckling inom juridik och politisk lobbyverksamhet. I Bryssel arbetar anti-abortrörelsen med att kontakta Europaparlamentariker och försöka påverka dem att rösta emot rapporter som stärker synen på abort som en rättighet. Ett påverkansarbete som även sker från aborträttsrörelsen, men då med motsatt mål.

De mer aggressiva kampanjerna har ersatts av en argumentation som snarare fokuserar på att abort är en form av våld mot kvinnor. Istället för att enbart prata om förbud lyfts frågor om olika former av restriktioner i rådande abortlagar – som till exempel sänkta tidsgränser. Samvetsklausuler är också en viktig fråga för anti-abortrörelsen i Europa idag. Och inte sällan byggs argumentationen kring mänskliga rättigheter, där en central utgångspunkt är rätten till liv.

Rörelsen har också stärkts genom ett ökat samarbete över nationsgränserna både inom Europa och med USA, där det finns en resursstark och inflytelserik anti-abortrörelse.

Katolska kyrkan är sedan länge en viktig aktör. Enligt Vatikanen är abort, under alla omständigheter, förkastligt. Inflytandet skiftar från land till land, men det råder ingen tvekan om att katolska kyrkan besitter stora resurser för lobbyverksamhet. Hur stort inflytande den har och hur påverkansarbetet gentemot exempelvis EU ser ut i praktiken är dock oklart.

Även den ortodoxa kyrkan har rört sig mot en alltmer hård för syn på abort och blivit en viktig aktör mot aborträtten i flera länder i det forna öst.

I vissa europeiska länder har ett ökat inflytande från nationalistiskt och fascistiskt präglade politiska partier och rörelser haft betydelse. Dessa grupper står ofta för en mycket restriktiv syn på aborträtten. Ett exempel är Ungern där det nationalistiska och fascistiska partiet Jobbik hålls som ansvarig för att Ungerns grundlag numera innehåller den tidigare nämnda formuleringen om att livet ska skyddas ända från befruktningen.

I Sverige är Sverigedemokraterna i dag det enda riksdagsparti som vill se en inskränkning i rådande abortlag, i form av en sänkning av tidsgränsen för fri abort från vecka arton till vecka tolv.

I flera länder i det forna öst är även en kraftig befolkningsminskning en betydelsefull faktor. Genom att göra det svårare att få abort hoppas politikerna öka barnafödandet, vilket har visat sig vara en fruktlös

metod. Ett exempel på ett sådant försök är Rumänien som 1966 förbjöd abort i syfte att öka befolkningstillväxten. Följden blev en kraftigt ökad mödradödlighet, men inte någon befolkningsökning.

EU

Europeiska Unionen har inte mandat att besluta över nationella abortlagar. Däremot diskuteras abortfrågan i EU-parlamentet med jämna mellanrum. I de återkommande rapporterna om jämställdhet i EU finns vanligtvis en skrivning om rätten till säker och legal abort. Oftast röstas de igenom och blir resolutioner som visserligen saknar formell betydelse, men fungerar som en form av åsiktsyttringar.

Men även i EU-parlamentet finns tecken på en förändring i synen på abort i Europa. 2002 röstades en resolution om sexuella och reproduktiva rättigheter igenom i parlamentet. Där fanns en mycket tydlig formulering om rätten till abort. 2013 röstade parlamentet återigen om en rapport om sexuella och reproduktiva rättigheter (Estrelarapporten), men då röstades den med knapp majoritet ned. En av stötestenarna var just formuleringen om rätten till säker och legal abort.

För första gången röstades också den årliga jämställdhetsrapporten ned förra året. Även den innehåller en skrivning om rätten till säker och legal abort och det var också en av flera punkter som väckte protester från rapportens motståndare.

EUROPARÅDET

Europarådets institutioner har som främsta uppgift att säkerställa att de 47 medlemsstaterna lever upp till Europakonventionen om mänskliga rättigheter. I Europarådets parlamentariska församling PACE, där de nationella parlamenten representeras, röstades 2008 en resolution om tillgång till säkra och legala aborter igenom. I likhet med resolutionerna i EU-parlamentet handlar det om en åsiktsyttring, vilket betyder att den inte är tvingande men kan betraktas som en form av rekommendation. Resolutionerna fungerar dock som viktiga politiska verktyg nationellt.

I fallet med PACE fungerar resolutionerna också som tolkningsgrund i Europadomstolen för mänskliga rättigheter. Domstolen tar upp anmälningar mot medlemsstaterna gällande brott mot Europakonventionen. De senaste åren har domstolen behandlat flera fall som på olika sätt berört aborträtten. Det har främst handlat om huruvida medlemsländerna lever upp till de egna lagarna och då har både Polen och Irland fällt.

Anna Dahlqvist, journalist, redaktör för RFSU:s tidning *Ottar*.

Läs mer:

Böcker:

Lennerhed Lena: *Historier om ett brott. Illegala aborter i Sverige på 1900-talet*. Falun: Bokförlaget Atlas, 2008

Goldberg, Michelle: *The Means of Reproduction. Sex, Power and the Future of the World*. New York: The Penguin Press, 2008

Dahlqvist, Anna: *I det tysta. Resor på Europas abortmarknad*. Riga: Bokförlaget Atlas, 2012

Artiklar:

Svenska kvinnors resor till Polen: <http://www.rfsu.se/sv/Sex-och-politik/Fokus-SRHR/Ratten-till-abort/Polenafaren>

Irlands nya abortlag: <http://www.thejournal.ie/explainer-what-will-irelands-new-abortion-law-change-989731-Jul2013>

Barnmorskefallet och samvetsklausuler i vården: <http://www.dagensmedicin.se/artiklar/2014/04/10/abortvagrande-barnmorska-inte-diskriminerad>

Befolkningsminskning och aborträtt i det forna öst: <http://www.ottar.se/artiklar/fyra-barn-r-idealet>

Estrelarapporten: <http://www.ottar.se/artiklar/med-kluven-tunga-i-parlamentet>

Samt på följande hemsidor:

Världshälsoorganisationen, www.who.int

Women on Web, www.womenonweb.org

Europarådet, www.coe.int

Europaparlamentet, www.europarl.europa.eu

Övrigt:

RFSU:s kit om aborträtten från 2014: <http://www.rfsu.se/sv/Sex-och-politik/Fokus-SRHR/Ratten-till-abort/Om-abort---ett-kit-om-abortratten>

SEXUALITET OCH FLYTTNINGSMÖNSTER

THOMAS WIMARK

SEXUALITET OCH FLYTTNINGSMÖNSTER

THOMAS WIMARK, FIL.DR I KULTURGEOGRAFI, STOCKHOLMS UNIVERSITET.

“The pervasiveness of heteronormative assumptions results in social space being treated as though it were “heterosexual” and being seen as attuned to the expression of heterosexual behaviours.”
(Graham 1998, s. 103)

INLEDNING

Några av de viktigaste orsakerna till jordens ojämna befolkningsfördelning härrör från migration, fertilitet och mortalitet. Medan detta har varit känt inom den kulturgeografiska forskningen under en lång tid har sexualitet och dess påverkan på migration kommit att bli ett allt mer studerat område. Även om fertilitet kan anses vara en del av sexualiteten har denna forskning mer kommit att belysa ojämlikheter genom att fokusera på icke-normerande sexualiteter och deras marginalisering i rummet. Tidiga typexempel är boendekoncentrationen av homosexuella i specifika gaykvarter i storstäder såsom San Francisco, London, Berlin m.fl. – ett resultat av intoleransen i samhället (Bell & Valentine, 1995). I den senaste forskningen har däremot fokus ändrats från specifika geografiska koncentrationer av homosexuella till hur migration över olika gränser påverkas av sexualitet.

Sexualitet har även fått en mer framträdande position i de nya läroplanerna. I läroplanen för grundskolan (lgr 11) belyses migration främst i kursplanen för geografiämnet under det centrala innehållet för årskurs 7-9 (Skolverket, 2011b). Där framhävs speciellt migration som orsak till och konsekvens av den ojämna befolkningsfördelningen. På liknande sätt framhålls migration i den nya läroplanen för gymnasieskolan under det centrala innehållet i ämnesplanen för Geografi 1 (Skolverket, 2011a). Till skillnad från lgr 11 och den tidigare läroplanen för gymnasieskolan finns dock sexualitet specifikt inskrivet i den nya ämnesplanen för Geografi 1. Geografiämnet ska därigenom behandla:

”Betydelsen av migration, utbildning, miljöförändring, försörjningsstrategier, reproduktiv hälsa och familjeplanering sett ur olika perspektiv, till exempel kön, sexualitet, etnicitet och socioekonomiska förhållanden.” (Skolverket, 2011a: 3).

Detta kapitel syftar till att översiktligt presentera forskning om ojämna befolkningsfördelningar genom migration ur ett sexualitetsperspektiv. Kapitlet börjar med en genomgång av tidigare forskningen om heterosexualitet och hur den påverkar flyttningmönster inom och mellan regioner och länder. Därefter sätts fokus mer på hur personer med marginaliserade sexualiteter, främst homosexualitet¹, tvingas förhandla sina flyttningmönster inom länder. Därefter höjs skalan för att visa på skillnader mellan olika geografiska kontexter och orsaker till internationell migration. Avslutningsvis sammanfattas möjligheterna att använda ett sexualitetsperspektiv i geografiundervisningen samt råd om hur normkritisk pedagogik kan underlätta detta.

HETEROSEXUALITET OCH MIGRATION

Inom migrationsforskningen har ofta livscykelperspektivet använts för att förklara migration. Det bygger på antagandet att den heterosexuella reproduktiva livscykeln ligger bakom individers beteenden, dvs individer föds, växer upp, flyttar hemifrån, finner en partner, skaffar barn osv. En av de första att studera individers flyttningmönster enligt den reproduktiva cykeln var Rossi (1955) som menar att:

[...] the major function of mobility to be the process by which families adjust their housing to the housing needs that are generated by the shifts in family composition that accompany life cycle changes (Rossi, 1980: 61).

Enligt honom är det alltså individers heterosexuella livscykel som leder till flyttningsmönster. Exempelvis menar han att familjer flyttar när de behöver mer utrymme – vid tillskott av barn – eller mindre utrymme, då barnen flyttar hemifrån. Det är främst kortväga flyttningar, d.v.s. intraregionala flyttningar, som detta berör medan de långväga, interregionala flyttningarna hämmas av familjen. Det kan förklaras av platsförankringen, d.v.s. att ju fler familjemedlemmar som ett hushåll har desto större förankring i närmiljön skapas (Wolpert 1965). En långväga flytt blir således mer komplicerad än en kortväga.

Denna forskning har fokuserat mycket på förändringar i hushållet såsom att flytta hemifrån, parbildning (ofta genom äktenskap) och familjebildning samt visat att de är viktiga motiv för hushåll att flytta (Clark & Huang 2003). Vidare studier har även fokuserat på hur andra förändringar i hushållet såsom separation och skilsmässor, men även förändringar i individers utbildningsbana och arbetsliv, påverkar flyttningar (Feijten & Mulder 2005; Feijten & Ham 2007). Sammantaget har de visat att unga vuxna, samt högutbildade och mer välbeställda individer flyttar i högre grad samt att parbildning, äktenskap och familjebildning påverkar flyttningstendensen positivt när det gäller kortväga flyttningar (Clark & Huang 2003). Äktenskap och familjebildning påverkar även sannolikheten att flytta från hyresrätt till äganderätt positivt, en effekt som kvarstår under livet (Feijten & Mulder 2005). I motsats till detta leder separation och skilsmässa till en ökad mobilitet från bostad med äganderätt till hyresrätt (Feijten & Ham 2007).

Medan antalet kortväga flyttningar påverkas positivt av den heterosexuella livscykeln har forskning visat att de långväga flyttningarna minskar. Högre utbildning och ökade inkomster leder till ökad interregional migrationstendens, men äktenskap och familjebildning minskar samma tendens (Mulder & Wagner 1993; Sandefur & Scott 1981). Som förklarat ovan hänger detta samman med att par- och familjebildning gör individer mer knutna till en plats, vilket ökar de sociala och ekonomiska kostnaderna för att flytta. Forskningen visar även att det finns geografiska skillnader i migrationstendenserna, främst i riktningen mellan landsbygd och stad. Unga vuxna som lämnar familjehemmet flyttar oftare från mindre städer och landsbygd mot större städer (Thissen m.fl. 2010). Äktenskap och familjebildning minskar migrationstendensen till större städer för dem som bor i mindre städer eller på landsbygden och tvärtom för dem som bor i större städer (Courceau 1989; Kulu 2008). Medan äktenskap minskar sannolikheten att människor flyttar till större städer ökar separation och skilsmässa sannolikheten (Feijten & Ham 2007), detsamma gäller för de som förlorar sin make/maka (Bonnet m.fl. 2010). Den mesta av denna forskning kommer från länder i Västvärlden utanför Sverige, men liknande resultat har även visats för svenska förhållanden (Fischer & Malmberg 2001; Lindgren 2003; Mulder & Malmberg 2011). I tabellen nedan illustreras hur migrationsriktningarna påverkas av den heterosexuella livscykeln.

Tabell 1. Förväntad riktning på migrationen beroende på händelser i den heterosexuella livscykeln.

Livshändelse	Urban migration	Rural migration
Lämna familjehemmet	Ökar	Ej tillg.
Äktenskap/samboende	Minskar	Ökar
Första barnet	Minskar	Ökar
Andra/tredje barnet	Minskar	Ökar
Skilsmässa/separation	Ökar	Ej tillg.
Bli änka/änkling	Ökar	Minskar

En annan del av forskningen belyser de internationella flyttmönstren och hur sexualitet påverkar dessa genom transnationella äktenskap. Niedomysl m.fl. (2010) argumenterar exempelvis för att förändrade resmönster och användningen av internet har påverkat möjligheterna att finna en partner över gränserna. De visar att internationella äktenskap och samboförhållanden, definierat som äktenskap eller samboenden som slutits inom ett år efter att den ena partnern migrerat till Sverige, har ökat stadigt sedan 1990-talet även om de fortfarande representerar en liten del av den totala invandringen. De visar även att det i högre grad är män än kvinnor som migrerar för att bilda par och att det skiljer stort på ursprungsregion: Kvinnor som migrerar för en svenskfödd man kommer i högre grad från Sydostasien och Östeuropa medan män som migrerar för en svenskfödd kvinna i högre grad kommer från Västeuropa och Nordafrika/Mellanöstern. Detta migrationsmönster har även påverkat olika regioner på olika sätt. Hedberg och Haandrikman (2014) visar exempelvis i sin forskning att delar av det Sverige som präglas av avbefolkning, främst landsbygden i Norrland, har gynnats demografiskt av denna inflyttning. Det sker dock inte bara flyttningar till länder i Västvärlden utan även tvärtom. Frohlick (2009) beskriver exempelvis västerländska kvinnors förhoppningar att finna kärlek och sexuell tillfredsställelse hos män i fattigare länder genom att migrera dit. Sammanfattningsvis kan fastställas att denna forskning fokuserat på sexualitet, men endast på heterosexualitet och den heterosexuella livscykeln.²

HOMOSEXUALITET OCH INTRA-/INTERREGIONAL MIGRATION

Problematiken i att endast analysera migration med hjälp av den reproduktiva livscykeln är att den endast belyser en heterosexuell livsbana. De individer som inte kan eller vill välja den livsbanan förmodas därigenom inte migrera, alternativt migrera för andra orsaker än de relaterade till sexualiteten. Många olika studier från USA har dock visat att homosexuellas livsbanor också påverkas av sexualiteten, ofta på grund av homofobi i samhället och stigmatisering av homosexuella. Knopp (2004) menar att detta har lett till att homosexuella måste söka efter "personer, platser, relationer och sätt att vara på" (Knopp 2004: 123) för att kunna skapa ontologisk helhet. Han kallar detta för "queert sökande efter identitet" (Knopp 2004: 122) och refererar till det materiella och psykologiska sökandet som homosexuella och andra minoritetsgrupper i samhället företar sig i en heterosexuell värld för att finna den plats där de upplever att de kan vara sig själva. Detta sökande kan gå i många riktningar och över många skalor, men det typiska flytta-till-storstaden-mönstret har varit markant både inom populärkulturen och också forskningen.

Flera studier från USA visar även att homosexuella har förhållit sig till olika historiska eror, med exempelvis Stonewall-upproret³, aids-epidemin⁴ och uppkomsten av internet som tänkbara brytpunkter (Boxer & Cohler 1989; Cohler & Hostetler, 2003; Hammack & Cohler, 2009; Rosenfeld 1999; Rosenfeld, 2009;

Shepard, 2009). Innan Stonewallupproret var homosexuell identitet starkt förknippat med stigma och försök att organisera sig förknippat med svårigheter (Rosenfeld, 2009). Stonewallupproret förändrade detta genom att det gav hbtq-rörelsen ett starkt självförtroende och förändrade synen på homosexualitet från stigma till något som var accepterat (Rosenfeld 1999; Rosenfeld, 2009). På 1980-talet förändrades detta igen genom upptäckten av hiv/aids som kom att likställa homosexualitet med sjukdomen (Shepard, 2009). För såväl homosexuella kvinnor som män blev det återigen svårare att leva öppet med sin sexuella identitet samtidigt som de såg många av sina vänner tyna bort i sjukdomen (Boxer & Cohler 1989). Detta har återigen förändrats under 1990-/2000-talet delvis genom ökad medvetenhet om hbtq-personers rättigheter men framförallt genom internet – som gjort det möjligt för dem att finna andra likasinnade för att experimentera, och att få stöd i sin utveckling samt att finna information (Harper m.fl., 2009). Ungdomar idag kommer ut mycket tidigare, är mindre bekymrade över sin sexuella identitet och förväntar sig att leva ett öppet liv utan några nackdelar förknippade med sexuell identitet (Hostetler, 2009).⁵

Migrationsstudier har lyft dessa historiska skillnader och visat att i samband med Stonewallupproret så flyttade stora massor av homosexuella till storstäder som San Francisco och New York. Weston (1995: 255) kallar detta för den stora ”gaymigrationen” och menade att en stor migrationsvåg från landsbygden och rurala städer till storstäder skedde under 1970-talet. Med aids-epidemin skedde en förändring i USA då många homosexuella män, som insjuknat i aids, flyttade tillbaka till sina hemstäder för att få vård där (Cohn & Klein 1994). Vissa menar dock att denna migrationsvåg har överdrivits (Berk m.fl., 2003). Gorman-Murray (2007; 2009) menar i flera senare studier från Australien att bilden av rural-urbana flyttningsmönster i dagens samhälle är överdrivna eftersom migrationsriktningen där främst sker mellan storstäder. Hans kvalitativa studier visar visserligen att storstäder är viktiga för unga homosexuella vuxna (Waitt & Gorman-Murray 2011a), men att de blir mindre viktiga under livsloppet (Waitt & Gorman-Murray 2007; Waitt & Gorman-Murray 2011b). Efter att ha lämnat faser ung vuxen menar han att andra orsaker än sexualiteten blir viktiga, exempelvis arbete (Gorman-Murray 2009). Liknande senare studier från Nordamerika visar även på mer komplexa migrationshistorier än bara rural-urbana riktningar (Lewis 2012; Lewis 2014).

Eftersom både den historiska utvecklingen och den urbana strukturen är annorlunda än i Australien och Nordamerika, med flera mindre städer och ett fåtal större, är det troligt att migrationsmönstren ser olika ut här. Norrhem m.fl. (2008) beskriver exempelvis utvecklingen historiskt sett, där avkriminaliseringen av homosexuella handlingar beslutades först 1944, och följdes av en ökad homofobi med exempelvis de berömda Kejne- och Haijbyaffärerna. Det var inte förrän på 1960-talet som den sexuella revolutionen växte fram med en stark politisk organisering som stärktes av Stonewallupproret i New York. Som störst var öppenheten i början på 1980-talet innan det första sjukdomsfallet i aids upptäcktes i Sverige. Det ledde till en enorm panik inom massmedia och i samhället som helhet, som mynnade ut i en inskränkande politik. Den så kallade bastuklubbslagen som förbjöd många träffpunkter för homosexuella är den mest omtalade. Stigmatiseringen av homosexuella ökade igen, men medan aidsepidemin i USA endast ledde till ökad stigmatisering argumenterar Rydström (2008) för att den även tvingade fram en dialog mellan företrädare för hbtq-rörelsen och politiker och lokala/nationella myndigheter i de nordiska länderna. Konsensuspolitiken öppnade därigenom upp en direkt kanal till regerande nivåer för hbtq-rörelsen, vilket i sin tur ledde till reformer i familjelagstiftningen. Då skedde även en stark utveckling mot ökad öppenhet mot homosexuella genom att flera välkända och omtyckta homosexuella förebilder förekom i svensk massmedia. Pridefestivalen organiserades också för första gången med ett annorlunda fokus än den tidigare frigörelseveckan och melodifestivalen fick en stark hbtq-profil. Detta tyder på mindre stigmatisering av homosexuella under 1980-talet än i USA, eller i alla fall ett mindre avbrott i utvecklingen av likställda rättigheter.

Forskningen från Sverige om migrationsmönster är inte omfattande med några undantag. Nilsson (2006) hävdar i en studie att storstaden har en speciell roll i homosexuella mäns liv. Han menar att homofobi

är mindre förekommande och att det heteronormativa levnadssättet är mindre utpräglat i storstäderna vilket har lett till att homosexuella lockas till dessa städer (s.k. push/pull-faktorer). Senare forskning har belyst flyttningsmönstren mer. I sin avhandling menar även Wimark (2014) att storstäderna historiskt har haft en speciell attraktionskraft genom att representera anonymitet, i ett starkt homofobiskt samhälle där osynlighet var viktigt, och en plats där likasinnade kunde upptäckas enklare genom barer, klubbar och kaféer riktade mot homosexuella. Aidsepidemin hade onekligen stor betydelse för homosexuella men hade en speciell påverkan på deras flyttningsmönster. Medan den i USA ledde till migrationsströmmar, från storstäderna visar en av Wimarks kvalitativa studier att det snarare ledde till att homosexuella i allmänhet fick upp ögonen ännu mer för storstäderna. Genom den medieysteri som aidsepidemin gav upphov till blev homosexualitet synlig i hela landet och kom att förknippas starkt med storstäderna. För de som levde tillsammans med de som dog i aids ledde det, förutom till personliga tragedier, även till lokala omflyttningar när boenden blev för stora och/eller dyra men det ledde inte till interregionala flyttningar. Han menar även att situationen har förändrats starkt i slutet av 1990-talet och på 2000-talet då homosexuella omfamnats mer av den heterosexuella majoriteten. Unga homosexuella som han intervjuat belyste i sina migrationshistorier vikten av att utbilda sig/finna ett jobb oberoende av bostadsortens storlek, men ansåg även att storstäder härbärgerade dessa möjligheter. På så sätt liknar deras migrationshistorier unga heterosexuellas flyttningsmönster som tenderar att gå uppåt i den urbana hierarkin (Amcoff 2006; Grimsrud 2011; Korpi m.fl. 2011). Dessa historiska skillnader kan ligga till grund för den jämna geografiska fördelningen av homosexuella med en koncentration till storstäderna (Wimark & Östh 2014).⁶ Sammantaget kan fastställas att marginaliserad sexualitet påverkar migrationstendenserna starkare mot storstäderna än för heterosexuella, men att denna skillnad tenderar till att normaliseras med mer omfamnade inställning till homosexuella.

INTERNATIONELL QUEER MIGRATION

I diskussionen ovan berörs endast skillnader mellan länder i Västvärlden men det är tydligt att det finns stora skillnader i världen gällande homofobi och heteronormativt leverne. Många länder utanför Västvärlden bestraffar homosexualitet både genom stigmatisering och genom legala straff. I många av dessa finns det en längre tradition av att kategorisera homosexualitet på andra sätt än genom identitet, som Västvärlden har kommit att göra (Brown m.fl. 2010). Dunne (1998) menar exempelvis att homosexualitet i Mellanöstern måste förstås i relation till starka genusrelationer med en patriarkal dominant man och en subordinerad kvinna.⁷ I en sådan förståelse är det genusidentiteten, snarare än den sexuella identiteten, som är betydelsefull. När sexuell identitet är mindre viktig blir sexuella handlingar desto viktigare. I en sådan förståelse är kvinnors sexuella handlingar sinsemellan osynliga medan männens handlingar står i centrum. Så länge som en man penetrerar en annan man är hans handlingar förenliga med att vara en man. Om en man däremot låter sig penetreras klassas han som kvinna och förlorar sin identitet som man. Även om detta är på väg att förändras i många länder – exempelvis visar Wimark (2015) i en studie från Turkiet att sexuella identiteter som ”gay” och ”lesbian” blir allt populärare att använda – leder det otvivelaktigt till att många personer som känner begär till samma kön flyttar från miljöer där deras sexualitet är marginaliserad, både inom länder och över nationsgränser.

Inom geografin har det länge varit känt att migration kan ses som ett sätt att fly från de normativa levnadssätten som råder på en plats, med hoppet om en bättre tillvaro på en annan plats (se exempelvis Ahmad 2009; Wilson, 1992). Tydligt har detta blivit de senaste åren sedan förföljelse på grund av sexuell läggning erkänts som skäl för att beviljas asyl i många länder i Västvärlden inklusive Sverige (Lewis & Naples 2014). Medan forskningen ännu inte belyst skalan och riktningen av denna migration har studier pekat på svårigheten som uppkommer när olika kontexter möts. Många som söker asyl på grund av förföljelse till följd av sexuell läggning tvingas bevisa detta, vilket kan vara svårt för speciellt lesbiska

(Lewis 2014) – inte minst eftersom kvinnors sexualitet ignoreras som beskrivet ovan. Ytterligare problem uppkommer i länder där homosexualitet är så stigmatiserat att det är förbundet med legala straff såsom dödsstraff. I sådana länder tvingas homosexuella män att till stor del leva bortom det offentliga och/eller lära sig dölja sin sexualitet för att överleva (Lewis & Naples 2014).

Förutom migration för att fly homofobi och förföljelse sker även migration över gränser för att förbättra sin livssituation. Vogel (2009) beskriver exempelvis homosexuella sexarbetare från Sydamerika som reser till Europa för att förbättra sina levnadsförhållanden och för att, genom sitt arbete, försörja familjen i hemlandet. Slutligen kan migration, precis som beskrivet ovan gällande heterosexuella, även ske för att finna eller för att förenas med sin romantiska kärlek.⁸ Sammanfattningsvis kan konstateras att detta forskningsfält fortfarande är begynnande och kommer att växa i framtiden.

AVSLUTANDE DISKUSSION

I det här kapitlet har syftet varit att belysa hur sexualiteten påverkar migration i olika riktningar, vilket i sin tur leder till ojämna befolkningsfördelningar. I den första delen sammanställdes forskning om heterosexualitet och hur den påverkar migration inom regioner, mellan regioner och över nationella gränser. Där fastställdes att denna forskning endast kunnat belysa en del av befolkningen som lever enligt det heterosexuella reproduktiva livsloppet. Därför analyserades ytterligare forskning som åskådliggjorde hur homofobi och stigmatisering av homosexuella påverkar migration inom och över gränser. Där konstaterades att det skett en stor förändring från att storstaden varit den enda tänkbara orten för homosexuella, till att den idag spelar mindre roll, åtminstone har homosexuellas flyttningmönster kommit att likna heterosexuellas mer. Samma utveckling har dock inte skett i hela världen och i den sista delen noterades att migration över nationsgränser från länder där homosexuella förföljs till Västländer numera är synlig genom förändringar i asylagar. Sammantaget är förhoppningen att detta ska ge nya vägar att inkludera sexualitet i undervisningen. Avslutningsvis är det dock viktigt att påpeka att en sådan inkludering inte bör införas med hjälp av en toleranspedagogik där eleverna får lära sig att ”tolerera” andras levnadsätt. Bättre är i stället att försöka att fokusera på det geografiska avståndet mellan kunskapen och eleverna, och att försöka överkomma trösklar som hindrar inlärandet med hjälp av en normkritisk pedagogik, se gärna Wimark (2013).

Thomas Wimark, fil.dr i kulturgeografi, Stockholms universitet.

1 I denna text används homosexuella som term för de som inte faller inom den heterosexuella normen. Det finns många andra benämningar, såsom gay eller queer, och det är endast i syfte att förenkla för läsaren som denna term valts. Ofta används termen hbtq-personer, som står för homosexuella, bisexuella, trans- och queerpersoner, men eftersom den forskning som refereras till här använder ”gay and lesbian” som term är det svårt att belysa andra grupper.

2 Det är förstas svårt att göra generaliseringar som dessa eftersom det finns variationer mellan olika länder och regioner. Den här sammanställningen baseras på studier som genomförts i Belgien, Frankrike, Nederländerna, Storbritannien samt Österrike. De använder inte heller en gemensam definition av vad som är urbant/ruralt. Se gärna Wimark (2014) för en diskussion om detta.

3 Under 1960-talet var homosexualitet i det offentliga och i kommersiella inrättningar olagligt i New York vilket ledde till att det var vanligt med trakasserier från polisen mot homosexuella i allmänhet och barer riktade mot hbt-personer i synnerhet. Exempelvis genomfördes regelbundna polisrazzior på barer som serverade hbt-personer. 1969 ledde det till ett upplopp, som en spontan reaktion mot trakasserier utanför en av barerna, Stonewall Inn. Det anses idag vara kulmen på den begynnande hbt-rörelsen som genom detta blev både nationell och internationell. Se gärna Carter (2004).

4 Det är tydligt att aids-epidemin har påverkat homosexuella män mer än homosexuella kvinnor eftersom männen smittades i mycket större utsträckning av hiv/aids. Boxer and Cohler (1989) menar att homosexuella kvinnor också drabbades hårt av epidemin genom att aids förknippades med homosexualitet generellt och genom att de ofta rörde sig i samma kretsar. Specifikt gav även aids-debatten upphov till ett narrativ och till en politik som påverkade både män och kvinnor (Hostetler, 2009; Shepard, 2009).

5 Det ska tydliggöras att detta resonemang inte gäller för alla i samhället. Många upplever fortfarande en stigmatisering och går igenom en lång process för att acceptera sin sexualitet samt utsätts för diskriminering i samhället, se Wimark (2014).

6 Det ska även tilläggas att studien visade att Umeå är en stad med hög koncentration av homosexuella kvinnor. På en ranking hamnade

Umeå på tredje plats efter Stockholm och Göteborg, se Wimark och Östh (2014).
 7 Liknande förståelse har även beskrivits i Latinamerika, se exempelvis Carrillo och Fontdevila (2014).
 8 Se Ahlstedt (2013) som forskar om detta för närvarande.

Referenser:

- Ahlstedt Sara. (2013) *Queer partner migration and perceptions of emotions, feelings, and love*, University of Groningen, The Netherlands: Konferensbidrag presenterat på 4th International and Interdisciplinary Conference on Emotional Geographies 1 - 3 juli 2013.
- Ahmad Ali Nobil (2009) Bodies that (don't) matter: Desire, eroticism and melancholia in Pakistani labour migration, *Mobilities* 4(3): 309-327.
- Amcoff Jan (2006) Rural population growth in Sweden in the 1990s: Unexpected reality or spatial–statistical chimera? *Population, Space and Place* 12(3): 171-185.
- Bell David, Valentine Gill. (1995). Introduction: Orientations, i D Bell, G Valentine (red) *Mapping Desire: Geographies of Sexualities*, London: Routledge.
- Berk Marc L., Schur Claudia L., Dunbar Jennifer L., Bozette Sam & Shapiro Martin (2003) Short report: *Migration among persons living with HIV*, *Social Science & Medicine* 57(6): 1091-1097.
- Bonnet Carole, Gobillon Laurent & Laferrère Anne (2010) The effect of widowhood on housing and location choices, *Journal of Housing Economics* 19(2): 94-108.
- Boxer Andrew M. & Cohler Bertram J. (1989) The life course of gay and lesbian youth: An immodest proposal for the study of lives, *Journal of Homosexuality* 17(3-4): 315-355.
- Brown Gavin, Browne Kath, Elmhirst Rebecca & Hutta Simon (2010) Sexualities in/of the Global South, *Geography Compass* 4(10): 1567-1579.
- Carrillo Héctor & Fontdevila Jorge (2014) Border crossings and shifting sexualities among Mexican gay immigrant men: Beyond monolithic conceptions, *Sexualities* 17(8): 919-938.
- Carter David. (2004) *Stonewall: The Riots that sparked the Gay Revolution*, New York: St. Martin's Griffin.
- Clark William A. V. & Huang Youqin (2003) The life course and residential mobility in British housing markets, *Environment and Planning A* 35(2): 323-340.
- Cohler Bertram J., Hostetler Andrew. (2003). Linking life course and life story: social change and the narrative study of lives over time, i J T Mortimer, MJ Shanahan (red) *Handbook of the Life Course*, Hingham: Kluwer Academic Publishers.
- Cohn Susan E. & Klein Jonathan D. (1994) The geography of AIDS: Patterns of urban and rural migration, *Southern Medical Journal* 87(6): 599-606.
- Courgeau Daniel (1989) Family formation and urbanization, *Population: An English Selection* 44(1): 123-146.
- Dunne Bruce (1998) Power and sexuality in the Middle East, *Middle East Report* (206): 8-37.
- Feijten Peteke & Mulder Clara H. (2005) Life-course experience and housing quality, *Housing Studies* 20(4): 571-587.
- Feijten Peteke & van Ham Maarten (2007) Residential mobility and migration of the divorced and separated, *Demographic Research* 17(21): 623-653.
- Fischer Peter A. & Malmberg Gunnar (2001) Settled people don't move: On life course and (im) mobility in Sweden, *International Journal of Population Geography* 7(5): 357-371.
- Frohlick Susan (2009) Pathos of love in Puerto Viejo, Costa Rica: Emotion, travel and migration, *Mobilities* 4(3): 389-405.
- Gorman-Murray Andrew (2009) Intimate mobilities: emotional embodiment and queer migration, *Social & Cultural Geography* 10(4): 441-460.
- Gorman-Murray Andrew (2007) Rethinking queer migration through the body, *Social & Cultural Geography* 8(1): 105-121.
- Graham Mark (1998) Follow the yellow brick road: An anthropological outing in queer space, *Ethnos: Journal of Anthropology* 63(1): 102-132.
- Grimsrud Gro Marit (2011) How well does the 'counter urbanisation story' travel to other countries? *The case of Norway*, *Population, Space and Place* 17(5): 642-655.

- Hammack Phillip L., Cohler Bertram J. (2009). Narrative engagement and stories of sexual identities, i P L Hammack, BJ Cohler (red) *The Story of Sexual Identity: Narrative Perspectives on the Gay and Lesbian Life Course*, Oxford: Oxford University Press.
- Harper Gary W., Bruce Douglas, Serrano Pedro, Jamil Omar B. (2009). The role of Internet in the sexual identity development of gay and bisexual male adolescents, i P L Hammack, BJ Cohler (red) *The Story of Sexual Identity: Narrative Perspectives on the Gay and Lesbian Life Course*, Oxford: Oxford University Press.
- Hedberg Charlotta & Haandrikman Karen (2014) Repopulation of the Swedish countryside: Globalisation by international migration, *Journal of Rural Studies* 34(April 2014): 128-138.
- Hostetler Andrew J. (2009). Generativity and time in gay men's life stories, i P L Hammack, BJ Cohler (red) *The Story of Sexual Identity: Narrative Perspectives on the Gay and Lesbian Life Course*, Oxford University Press: Oxford.
- Knopp Larry (2004) Ontologies of place, placelessness, and movement: queer quests for identity and their impacts on contemporary geographic thought, *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography* 11(1): 121-134.
- Korpi Martin, Clark William A. V. & Malmberg Bo (2011) The urban hierarchy and domestic migration: The interaction of internal migration, disposable income and the cost of living, Sweden 1993–2002, *Journal of Economic Geography* 11(6): 1051-1077.
- Kulu Hill (2008) Fertility and spatial mobility in the life course: evidence from Austria, *Environment and Planning A* 40(3): 632-652.
- Lewis Nathaniel M. (2014) Moving "out," moving on: Gay men's migrations through the life course, *Annals of the Association of American Geographers* 104(2): 225-233.
- Lewis Nathaniel M. (2012) Remapping disclosure: gay men's segmented journeys of moving out and coming out, *Social & Cultural Geography* 13(3): 211-231.
- Lewis Rachel A. (2014) "Gay? Prove it": The politics of queer anti-deportation activism, *Sexualities* 17(8): 958-975.
- Lewis Rachel A. & Naples Nancy A. (2014) Introduction: Queer migration, asylum, and displacement, *Sexualities* 17(8): 911-918.
- Lindgren Urban (2003) Who is the counter-urban mover? Evidence from the Swedish urban system, *International Journal of Population Geography* 9(5): 399-418.
- Mulder Clara H. & Malmberg Gunnar (2011) Moving related to separation: who moves and to what distance, *Environment and Planning A* 43(11): 2589-2607.
- Mulder Clara H. & Wagner Michael (1993) Migration and marriage in the life course: a method for studying synchronized events, *European Journal of Population/Revue européenne de Démographie* 9(1): 55-76.
- Niedomysl Thomas, Östh John & van Ham Maarten (2010) The globalisation of marriage fields: The Swedish case, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 36(7): 1119-1138.
- Nilsson Arne. (2006). Storstaden: en särskilt attraktiv homomiljö? i E Gunnarsson, A Neergaard, A Nilsson (red) *Kors & tvärs: intersektionalitet och makt i storstadens arbetsliv*, Stockholm: Normal förlag.
- Norrhem Svante, Rydström Jens & Winkvist Hanna. (2008) *Undantagsmänniskor: En Svensk HBT-historia*, Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Rosenfeld Dana. (2009). From same-sex desire to homosexual identity, i P L Hammack, BJ Cohler (red) *The Story of Sexual Identity: Narrative Perspectives on the Gay and Lesbian Life Course*, Oxford: Oxford University Press.
- Rosenfeld Dana. (1999) Identity work among lesbian and gay elderly, *Journal of Aging Studies* 13(2): 121-144.
- Rossi Peter H. (1980) *Why families move*, Beverly Hills: Sage Publications.
- Rossi Peter H. (1955) *Why families move: A study in the social psychology of urban residential mobility*, New York: Macmillan.
- Rydström Jens. (2008) Legalizing Love in a Cold Climate: The History, Consequences and Recent Developments of Registered Partnership in Scandinavia, *Sexualities* 11(1): 193-226.
- Sandefur Gary D. & Scott Wilbur J. (1981) A dynamic analysis of migration: an assessment of the effects of age, family and career variables, *Demography* 18(3): 355-368.
- Shepard Benjamin. (2009). History, narrative, and sexual identity, i P L Hammack, BJ Cohler (red) *The Story of Sexual Identity: Narrative Perspectives on the Gay and Lesbian Life Course*, Oxford University Press: Oxford.

Skolverket. (2011a) *Geografi*, Stockholm: Skolverket.

Skolverket. (2011b) *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2011*, Stockholm: Skolverket.

Thissen Frans, Fortuijn Joos D., Strijker Dirk & Haartsen Tialda (2010) Migration intentions of rural youth in the Westhoek, Flanders, Belgium and the Veenkoloniën, The Netherlands, *Journal of Rural Studies* 26(4): 428-436.

Vogel Katrin (2009) The mother, the daughter, and the cow: Venezuelan transformistas' migration to Europe, *Mobilities* 4(3): 367-387.

Waite Gordon & Gorman-Murray Andrew (2011a) "It's about time you came out": Sexualities, mobility and home, *Antipode* 43(4): 1380-1403.

Waite Gordon & Gorman-Murray Andrew (2011b) Journeys and returns: Home, life narratives and remapping sexuality in a regional city, *International Journal of Urban and Regional Research* 35(6): 1239-1255.

Waite Gordon & Gorman-Murray Andrew (2007) Homemaking and mature age gay men 'down-under': Paradox, intimacy, subjectivities, spatialities, and scale, *Gender, Place & Culture* 14(5): 569-584.

Weston Kath (1995) Get thee to a big city: Sexual imaginary and the great gay migration, *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies* 2(3): 253-277.

Wilson Elizabeth. (1992) *The Sphinx in the City: Urban Life, the Control of Disorder, and Women*, Berkeley: University of California Press.

Wimark Thomas (2015) The impact of family ties on the mobility decisions of gay men and lesbians, *Gender, Place & Culture* early view: 1-20.

Wimark Thomas. (2014) Beyond Bright City Lights: *The Migration Patterns of Gay Men and Lesbians*, Stockholm: Doktorsavhandling från Kulturgeografiska institutionen vid Stockholms universitet.

Wimark Thomas (2013) Sexualitetens geografi - nya möjligheter med normkritisk pedagogik, *Geografiska notiser* 71(3): 114-123.

Wimark Thomas & Östh John (2014) The city as a single gay male magnet? Gay and lesbian geographical concentration in Sweden, *Population, Space and Place* 20(8): 739-752.

Wolpert Julian (1965) Behavioral aspects of the decision to migrate, *Papers in Regional Science* 15(1): 159-169.

KÖN, TRANS OCH SIS

MINA GÄREDAL OCH VIERGE HÅRD

Texten har skrivits av Mina Gäredal för "Den onaturliga naturen", RFSU 2012; reviderad för denna publikation av Vierge Hård.

KÖN, TRANS OCH CIS

MINA GÄREDAL, TIDIGARE HÄLSOHANDLÄGGARE PÅ RFSL UNGDOM. VIERGE HÅRD, PROJEKTLEDARE RFSL UNGDOM OCH REDAKTÖR FÖR TRANSFORMERING.SE.

VAD ÄR KÖN EGENTLIGEN?

Människor delas upp utifrån kön i väldigt många olika sammanhang: i skolan med tjejgrupper och killgrupper, inom sporten, på toaletter eller genom tjej- och killtider på ungdomsmottagningen. ”Kön” är en ständigt återkommande kategori i enkäter och undersökningar, när man handlar på internet och bokar flygbiljetter. När någon har fått barn är ”Vad blev det?” en av de första frågorna – man vill alltså veta om barnet är en pojke eller en flicka. Eftersom det ofta har en central roll vilket kön en person har, och kön i så hög grad avgör hur vi bemöts och behandlas från det att vi är små, skulle man kunna anta att det är allmänt diskuterat och välkänt hur kön definieras. Frågan ”Vad är kön?” väcker dock ofta förvirring. Det är något som antas vara så grundläggande att många inte har tänkt så mycket på det. Därför kan det vara relevant att även här ställa frågan: Hur kan man se på olika aspekter av kön?

CIS OCH TRANS

En person som identifierar sig med det kön hen blev tilldelad som nyfödd kan sägas vara en cisperson. Cis är latin och betyder ”på samma sida”. En person som bryter mot normer för kön kan sägas vara en transperson. Trans är latin och betyder ”över” eller ”genom”. Huruvida man är transperson eller inte bygger alltid på självdefinition – det är man själv som avgör om man är trans eller cis. Även om man inte följer normer för kön kan man definiera sig som cisperson, och vissa personer som kan tyckas följa normer för kön kan ändå definiera sig som transpersoner. Ingen kan bestämma huruvida någon annan är trans- eller cisperson. Lite senare i artikeln kommer vi att reda ut en del av transpersonsbegreppet och ge exempel på olika transidentiteter. Oavsett om man är cis eller trans kan man vara homosexuell, bisexuell, heterosexuell, queer eller ha någon annan sexualitet. Sexualitet och könsidentitet/könsuttryck har inget med varandra att göra.

I de flesta sammanhang förväntas personer vara cispersoner – man utgår från att alla känner sig som antingen en kille eller en tjej, att det syns tydligt om en person är kille eller tjej, att ens könsuttryck och könsidentitet överensstämmer med det kön man blivit tilldelad vid födseln. Det gör att cispersoner sällan uppträder hur mycket i samhället som utgår från att man är cisperson, eller vilka konsekvenser de förväntningarna kan få om man inte följer normerna.

FYRA OLIKA ASPEKTER AV KÖN

När ett barn föds brukar man snabbt försöka tolka dess kropp i termer av kön. I de flesta fall gör man det genom att titta på hur barnets yttre könsorgan ser ut. Om könsorganet ser ut som man tänker sig att en snippa ska se ut kallar man barnet för flicka, om könsorganet ser ut som en typisk snopp benämns barnet pojke. Utifrån denna tolkning tilldelas man också ett juridiskt kön, som kan vara antingen kvinna eller man om barnet föds i Sverige.

När man möter en person vet man kanske inte hur hens kropp ser ut under kläderna eller vilket juridiskt kön som står i hens pass. I stället sorterar hjärnan, för det mesta omedvetet, in de personer man ser utifrån könsuttryck, eller socialt kön. De allra flesta människor har också en känsla av vilket kön de själva har. Ett sätt att förstå kön kan alltså vara utifrån följande aspekter:

- ✓ Kropp/"biologiskt" kön
- ✓ Juridiskt kön
- ✓ Könsuttryck/socialt kön
- ✓ Könsidentitet/mentalt kön

Många gånger hänger de olika aspekterna av en persons kön ihop. Om man möter någon på stan som hjärnan registrerar som "kvinna" finns det en stor chans att det står "Female" i personens pass, att hen känner sig som en kvinna och att hens kropp ser ut som man förväntar sig att en typisk kvinnokropp ska se ut, mer eller mindre. Men detta gäller inte för alla. De olika aspekterna av en persons kön behöver inte hänga ihop.

För att få en lite djupare förståelse av vad de olika aspekterna av kön egentligen innebär, så kommer vi nedan att gå igenom hur "biologiskt kön", juridiskt kön, könsuttryck och könsidentitet kan förklaras.

"BIOLOGISKT KÖN"

När man avgör hur man vill kategorisera en persons kön medicinskt sett kan man titta på olika biologiska eller kroppsliga faktorer. Det som brukar kallas biologiskt kön kan sägas utgöras av så kallade primära könskaraktäristika (yttre och inre könsorgan), sekundära könskaraktäristika (sådant som förstås som könsmarkörer och som hos människan brukar bli mer framträdande i samband med puberteten, såsom bröstorgans utseende, hårväxt i ansiktet och på kroppen, muskelmassa och underhudsfett), kromosomer och nivåer av könshormoner (framför allt östrogen och testosteron).

Men föreställningen att det finns två tydliga "könsfack" rent biologiskt är en förenkling och långt från sanningen. De allra flesta personer har till exempel både testosteron och östrogen i kroppen, och kroppen behöver båda typerna av hormoner för att må bra. Halterna av de olika hormonerna varierar under en persons livstid och också från person till person.

Även primära och sekundära könskaraktäristika kan skilja sig mycket åt, också mellan personer som förstås som samma "biologiska kön". Storlek och utseende på könsorgan och bröstorg, hårväxt, kroppsbyggnad eller röst kan vara väldigt olika. I fråga om alla de kroppsliga faktorer som sammantaget tolkas som "biologiskt kön" finns det variationer, och man har helt enkelt bestämt en gräns mellan vad man klassar som en biologisk man och vad man klassar som en biologisk kvinna. Det finns inget biologiskt facit över hur en kvinna eller en man ska definieras, och gränsen mellan dem är många gånger ganska diffus.

För de flesta regleras nivåerna av könshormoner i kroppen av könskromosomerna. Vanligtvis brukar man säga att män har könskromosomerna XY och att kvinnor har könskromosomerna XX. Det här är en stor förenkling, och de flesta personer känner inte till vilken kromosomkombination de själva faktiskt har. Personer kan ha fler könskromosomer än två, där exempel på variationer är XXX, XXY och XYY. Vissa kombinationer av könskromosomer resulterar i synliga variationer hos personer, medan andra kombinationer inte ger någon märkbar påverkan. En del variationer i kroppars utseende och uppträdande kan istället bero på att det saknas fungerande receptorer för ett könshormon. Kroppen märker helt enkelt inte av att könshormonet finns. För en del personer är det inte könskromosomerna som bestämmer vilka halter av könshormoner man har i kroppen. Personer som genomgår könsbekräftande behandling (könskorrigering) kan till exempel ta könshormoner för att reglera hormonnivåerna i kroppen.

Ibland hör man den ogenomtänkta uppfattningen att biologisk köns kategorisering är lätt: personer som har förutsättningar att reproducera sig genom att producera spermier är män, personer som har förutsättningar att reproducera sig genom att producera mogna ägg och bli gravida är kvinnor. Men det skulle

ju innebära att alla som inte kommit i puberteten, som passerat klimakteriet eller på något annat sätt är infertila är könlösa. Reproduktiva förmågor finns hos vissa personer, men absolut inte hos alla.

Det finns också många som inte enkelt kan kategoriseras in i de två ”biologiska kön” som man har bestämt att människor ska sorteras in i. DSD (Differences of Sex Development), eller intersex, kan det kallas om man har en kropp med kromosomuppsättning, hormonnivåer eller andra fysiska faktorer som inte passar in i normen för mäns och kvinnors kroppar. I forskningen finns åtminstone 25 olika typer av DSD beskrivna. En del DSD upptäcks strax efter födseln. En del kan man märka av i samband med puberteten, då kroppen kanske inte förändras på de sätt man förväntar sig. Och en del DSD upptäcks kanske när man i vuxen ålder försöker få barn.

Att vara transperson har att göra med könsidentitet och/eller könsuttryck, medan DSD eller intersex är en benämning på olika tillstånd som har med kroppen eller biologin att göra. En person med DSD kan förstås vara transperson eller cisperson, beroende på hur den själv identifierar sig.

JURIDISKT KÖN

I Sverige finns det bara två juridiska kön – man och kvinna – och det bestäms för varje individ oftast utifrån hur hens kropp tolkas vid födseln. Vilket juridiskt kön en person har står sedan i passet. Svenska personnummer är också könsbundna: juridiska kvinnor har jämn näst sista siffra i personnumret medan juridiska män har udda siffra. I flera andra länder finns det fler än två juridiska kön. I Indien, Nepal och Sydafrika finns det ett tredje juridiskt kön, förutom man och kvinna. I Australien kan man välja att ha ett ”X” i sitt pass istället för man eller kvinna. I Tyskland kan föräldrar till ett barn med DSD välja att låta registrera barnet med juridiskt kön ”X” i väntan på att barnet självt ska kunna välja om det vill vara kvinna eller man rent juridiskt.

Ett juridiskt kön kan man också tilldelas i samband med könsbekräftande behandling. Om man genomgått könsutredning och fått diagnosen transsexualism kan man, om man vill, ansöka om att byta juridiskt kön. Sverige var det första landet i världen som gjorde det möjligt att byta juridiskt kön – från kvinna till man eller från man till kvinna. I den svenska lagen, som kom 1972, fanns det ett antal olika kriterier som måste uppfyllas för att en person skulle få byta juridiskt kön: personen var tvungen att vara myndig, ogift och svensk medborgare och sakna fortplantningsförmåga. Dessa kriterier har efter hand ändrats eller tagits bort. Kravet att vara ogift är sedan könsneutral äktenskapslagstiftning trätt i kraft inte längre aktuellt, men om man sedan tidigare har ett registrerat partnerskap behöver det omvandlas till ett äktenskap för att man ska få byta juridiskt kön. Medborgarskapskravet är ändrat – numera räcker det att vara folkbokförd i Sverige för att kunna få juridisk fastställelse, som det också kallas. Steriliseringskravet avskaffades år 2013, först i praktiken och sedan genom ändring i lagtexten, efter många års kamp av bland andra transpersoner och hbtq-organisationer.

År 2015 presenterades en utredning av 18-årskravet för juridisk fastställelse. Där föreslås sänkt åldersgräns för byte av juridiskt kön, till 15 år på egen begäran och till 12 år med vårdnadshavares samtycke. Processen föreslås också förenklas så att det inte längre krävs utredning eller diagnos för juridisk fastställelse. Byte av juridiskt kön blir en rent administrativ process. Danmark införde år 2014 en sådan förenklad process, liksom tidigare Argentina, dock med bibehållet 18-årskrav.

Att införa ett tredje juridiskt kön i Sverige, eller att helt ta bort juridiska kön, skulle vara bra för många personer som inte har könsidentiteten man eller kvinna.

KÖNSUTTRYCK

Könsuttrycket är ofta den första aspekten av en persons kön som omgivningen kommer i kontakt med. Könsuttryck består både av sådant som man själv kan välja – som kläder, om och hur man sminkar sig och vad man har för frisyr – och sådant som det kan vara svårare att styra över, som hur ens röst låter och hur ens kroppsbyggnad är. Könsuttrycket innefattar också kroppsspråk och hur man betar sig.

Hur omgivningen uppfattar en persons kön har ofta stor betydelse för hur den personen blir bemött, eftersom det i samhället finns starka normer för kön. Många blir stressade eller förvirrade om det inte går att kategorisera en persons könsuttryck som antingen maskulint eller feminint. Det är så klart hämmande och begränsande för personer med könsuttryck som inte följer förväntningarna om kön. Tyvärr känner inte alla att de kan ha det könsuttryck som de vill ha, eller att de riskerar negativa konsekvenser om deras könsuttryck inte följer normen.

Alla som inte uttrycker sig enligt normer för kön är förstås inte transpersoner – det är upp till var och en att definiera huruvida man är trans- eller cisperson.

KÖNSIDENTITET

Man kan säga att den viktigaste aspekten av en persons kön är vad man själv känner sig som, alltså könsidentiteten. Det kön man känner sig som är det kön man har, eller är. En del personer har inte tänkt på att de har en könsidentitet – den kan kännas så självklar att man inte reflekterar över att man har den. För andra kräver könsidentiteten mycket funderingar, ofta i samband med att man inser att ens könsidentitet inte följer ens egna eller andras förväntningar.

Alla människor har rätt att bestämma över sig själva, och till det hör att definiera vilket kön man själv har, vilken ens könsidentitet är. Det finns flera olika könsidentiteter, där man och kvinna är de vanligaste. Man kan också definiera sig som mitt emellan eller bortom man och kvinna, eller inte alls identifiera sig i termer av kön. Personer som inte är vare sig man eller kvinna kan exempelvis identifiera sig som ickebinär, intergender eller/och nongender. Det är möjligt att växla mellan könsidentiteter eller att samtidigt ha mer än ett kön.

Könsidentitet kan, precis som sexualitet, vara konstant eller förändras genom livet. Könsidentitet är också olika viktig för olika personer. För en del är könsidentiteten väldigt viktig och central i ens identitet, för andra spelar den liten eller ingen roll. Oavsett vilket eller vilka kön en person identifierar sig som och hur den förhåller sig till sin könsidentitet är det viktigt att ens könsidentitet blir respekterad och att man blir bemött som den man faktiskt är. Därför kan könsidentiteten utan tvekan sägas vara den viktigaste aspekten av en persons kön.

ETT RESPEKTFULLT FÖRHÅLLNINGSSÄTT

Under rubriken "Könsidentitet" i avsnittet ovan nämndes att det är upp till var och en att själv definiera sitt kön, och att det är viktigt att respektera en persons könsidentitet. Det kan tyckas vara en självklarhet att alla ska få definiera och benämna sig själva och bemötas respektfullt utifrån vem de är, men så är tyvärr många gånger inte fallet. Längre fram i artikeln kommer vi att återkomma till effekter av att inte bli, eller rädsla för att inte bli, respektfullt bemött som det kön man är eller för det könsuttryck man har. Men här ska vi först ta upp vad ett respektfullt förhållningssätt egentligen innebär.

ATT RESPEKTERA OCH FÖRSTÅ ÄR INTE SAMMA SAK

Att respektera någons könsidentitet innebär bland annat att man utgår från personens könsidentitet när man förhåller sig till och pratar om personen. För att kunna ge ett respektfullt bemötande är det inte nödvändigt att förstå hur en person känner eller tänker. Det innebär helt enkelt att man respekterar att en person känner och tänker på ett visst sätt och att det kan skilja sig från ens egna känslor, tankar och erfarenheter utan att för den delen vara sämre eller mindre "sant" eller "riktigt".

Detta är viktigt att förtydliga eftersom det händer att människor säger att de inte kan bemöta en person respektfullt – på det sätt personen vill bli bemött – eftersom de inte kan sätta sig in i hur personen känner när den definierar sig eller låter bli att definiera sig som ett visst kön. Därför är det relevant att en extra gång poängtera att det inte är samma sak att respektera någon som att kunna sätta sig in i någons känslor.

SAMMA BEMÖTANDE OAVSETT KÖN

Alla personer ska ha samma rättigheter och möjligheter, oavsett vilket kön de har, men det finns många exempel i Sverige på att detta inte är fallet i praktiken. Bland annat tycks olika regler ofta gälla för killar och tjejer. De här osynliga reglerna kan handla om hur sexuellt utagerande man får vara, hur mycket sex man får ha, hur högljudd man får vara och hur feminin eller maskulin man får vara utan att riskera att bli bestraffad genom exempelvis ryktesspridning, mobbning, utfrysning eller ifrågasättande. Detsamma kan hända om en persons könsidentitet eller könsuttryck inte stämmer överens med vad andra förväntar sig.

Att visa att man respekterar någon oavsett kön är att anstränga sig att behandla alla lika väl, oavsett vilket kön de har. Till det hör att ha en medvetenhet om att alla kanske inte har det kön man förväntar sig, man vet aldrig vilken könsidentitet en person har förrän den har berättat det. Andra sätt att respektera individers könsidentitet är att inte slentrianmässigt dela in personer i kategorierna killar och tjejer – vilket är vanligt i lektionssammanhang, exempelvis i sexualundervisningen eller genom att man pratar om och till grupper i generaliserande termer, som "bra jobbat tjejer!" eller "toppen, killar!". Om det känns nödvändigt att dela upp elever i tjej- och killgrupper ska det vara tydligt uttryckt att var och en får bestämma vilken grupp de vill vara med i. Dessvärre utesluter detta ändå elever som vare sig är killar eller tjejer.

NAMN OCH PRONOMEN

En viktig del av att respektera en persons könsidentitet är att använda det eller de namn och pronomen som personen vill att man ska använda om den. När man pratar i tredje person om en man (en person som identifierar sig som man) använder man oftast pronomenet han (honom, hans) och för en kvinna pronomenet hon (henne, hennes). Exempel på könsneutrala pronomen är hen (hen, hens) och den. Det är viktigt att vara medveten om att könsidentitet och pronomen inte alltid hänger ihop på det sätt man förväntar sig. En ickebinär person (en person som inte identifierar sig som antingen kvinna eller man) kan till exempel ha han, hon, hen eller den som pronomen, använda ett pronomen ibland och ett annat ibland beroende på sammanhang eller använda flera pronomen parallellt. Det är också viktigt att inte bunta ihop alla transpersoner under pronomenet hen.

Om man är osäker vilket pronomen man ska använda om en person är det bra att fråga ("Vilket pronomen har du?", "Vilket pronomen vill du att jag använder om dig?"). Även om det kan kännas ovant att använda pronomenet hen, eller att använda ett visst pronomen om en person som man tidigare har använt ett annat pronomen för, är det bara en vanesak innan man kan använda det på ett självklart sätt. Detsamma gäller att kalla en person det namn som den själv vill bli kallad. Om man är på väg att omdefiniera sin könsidentitet är namnet ofta en väldigt viktig aspekt: att uttrycka ett nytt namn är det sätt som många "kommer ut" som transpersoner på. Till ett respektfullt bemötande hör att bejaka ett nytt namn, att lära sig att använda det så snart som möjligt och att, om personen själv önskar det, föra fram personens önskemål om nytt namn i sammanhang där det kan vara relevant.

Ibland hävdas det att man inte kan använda det namn som en person önskar på grund av att det inte står i klasslistor eller att personen inte heter så juridiskt, men det finns inga formella hinder för att använda det namn som en person vill bli kallad. Det kan vara diskriminering att till exempel som skolpersonal inte använda rätt namn och pronomen – det vill säga de namn och pronomen eleven själv önskar – om en elev. Många skolor ändrar för hand i klasslistor och på andra ställen när en elev kommer med önskan om ett nytt namn, och detsamma görs på flera ungdomsmottagningar och andra instanser som möter ungdomar. Det visar att det inte handlar om vad som är möjligt att göra, utan om vilken vilja och respekt man har i fråga om att använda det namn en person vill bli tilltalad med. Om man råkar använda fel namn eller pronomen i början är det inte hela världen – säg förlåt och det rätta namnet eller pronomenet för att visa att du försöker lära dig att använda rätt tilltal.

SÄTT GRÄNSER

Till sist så är självklart en viktig del av att respektera någons könsidentitet att inte tolerera andra elevers eller lärares eventuella respektlöshet gentemot någons könsidentitet eller könsuttryck. Om en person blir trakasserad eller på annat sätt bestraffad för att den har en könsidentitet eller ett könsuttryck som inte följer normen, är det inte den personens fel utan felet ligger hos de personer som inte respekterar den. Att bortse från trakasserier och diskriminering på grund av könsidentitet eller könsuttryck strider mot skollagen. Alla skolor ska ha en handlingsplan som säkerställer att alla personers könsidentitet och könsuttryck respekteras.

EFFEKTER AV CISNORMEN

Cisnormen utgörs av förväntningar på att alla personer har en tydlig könsidentitet som antingen man eller kvinna, att personen identifierar sig med det kön hen blivit tilldelad som nyfödd och att könsuttrycket är en tydlig spegling av såväl könsidentitet som tilldelat kön. Innebörden av ordet ”norm” är att det som går i linje med normen ses som det bästa, mest önskvärda och självklara, något som inte ifrågasätts eller behöver förklaras. Sådant som bryter mot en norm ses ofta som konstigt eller annorlunda. Normbrytande ifrågasätts ofta eller ses som felaktigt och onaturligt – onormalt.

Många gånger pratas det om att sådant som avviker från normen bör tolereras. En innebörd av ordet tolerans är att man accepterar något som egentligen inte är önskvärt. Cisnormen kan alltså sägas medföra att personer värderas olika beroende på om de är cis- eller transpersoner. Eftersom kön har en så avgörande betydelse i samhället, har cisnormen ofta väldigt stark påverkan på såväl cis- som transpersoners liv.

OHÄLSA BLAND TRANSPERSONER

I statistik är det tydligt vilka effekter cisnormen har på ett strukturellt plan: Transpersoner mår rent generellt mycket sämre både fysiskt och psykiskt än cispersoner, vilket framkommer i flera studier som har genomförts under senare år (Hon hen han, Ungdomsstyrelsen 2010), Vem får man vara i vårt samhälle (Statens folkhälsoinstitut 2008, Hälsan och hälsans bestämningsfaktorer för transpersoner,). Gång på gång visas det att transpersoner har mycket hög utsatthet för kränkande behandling och trakasserier och att många transpersoner har psykisk ohälsa, som depressioner och ångest. Transpersoner har också i hög utsträckning självmordstankar och många har även försökt att begå självmord. I Folkhälsomyndighetens rapport ”Hälsan och hälsans bestämningsfaktorer för transpersoner” (2015) uppgav ungefär en tredjedel av de svarande att de någon gång försökt ta sitt liv. Självmordsförsök var vanligast i den yngsta åldersgruppen, 15–19-åringarna, där 40 procent svarade att de någon gång försökt ta sitt liv. I studien ”Effekter av heteronormen” (RFSU Ungdom 2009), en enkätstudie med 3094 unga hbt-personer som respondenter, framkommer det att 30 procent av transpersonerna mellan 15 och 18 år som svarat på enkäten har tvingats till anal-, vaginal- eller oralsex under de senaste tolv månaderna. Motsvarande siffra för de svarande

cispersonerna (dvs i det här fallet främst homosexuella, bisexuella och queera) i samma ålder är 20 procent. I ålderskategorin 23–26 år har 13 procent av transpersonerna och 8 procent av cispersonerna utsatts för samma typ av övergrepp under de senaste tolv månaderna.

Transpersoner har ofta också sämre fysisk hälsa än cispersoner rent generellt. Till viss del kan det vara en effekt av att transpersoner många gånger är utestängda från träning och idrott som innebär att man måste byta om, duscha och/eller träna könsuppdelat, en uppdelning som nästintill aldrig ger en tydlig möjlighet för personer som inte är ciskvinnor eller cismän att delta.

CISNORMATIVITET ÄR PROBLEMET, INTE TRANSIDENTITETEN

Själva transidentiteten är ofta inte det som medför problematik i transpersoners liv. Ofta är insikten om att man är trans istället något som innebär en lättnad, något som gör att livet känns lättare att hantera. Vissa transpersoner menar att det enda som egentligen är bra i deras liv är vetskapen att de är trans. Det som skapar problem är istället cisnormativitet och transfobi i samhället och bland personer i ens närhet.

Oavsett om transidentiteten handlar om en vilja att ändra på kroppen med hjälp av hormoner och/eller kirurgi, att bli omnämnd med det pronomen och namn som man önskar eller att klä sig, sminka sig och uppträda på det sätt man vill, är det som orsakar störst problem i förhållande till transidentiteten oftast omgivningens vägran att acceptera detta. En svårighet som många unga transpersoner har är att man är beroende av sina vårdnadshavare och lärare för att få vara den man är. Det kan handla om att få köpa de kläder man vill ha, få hjälp i kontakt med vården, bli kallad det namn och det pronomen man vill och en mängd andra aspekter som har att göra med att man inte får bestämma över sig själv förrän man är 18 år. Unga transpersoner känner sig också ofta väldigt ensamma i sin situation, vilket lätt ökar känslan av utsatthet och hopplöshet.

HÄLSA BLAND TRANSPERSONER

Statistiken som refererats till ovan ska inte tolkas som att alla transpersoner mår dåligt. Många transpersoner mår bra, har ett stort stöd från omgivningen och kan hantera den cisnormativitet som de kommer i kontakt med. Det är viktigt att poängtera att en transidentitet alltså inte är något som i sig medför att man mår dåligt, men att starka normer för kön ofta får den konsekvensen för personer som inte följer dem. I ”Effekter av heteronormen” framkommer det att en bra hälsa och frånvaro av trakasserier och övergrepp ofta hänger ihop med en bra självkänsla, bejakande av ens identitet bland nära relationer och möjlighet att träffa andra personer som inte heller följer cisnormen. Möjligheten att utbyta tankar och erfarenheter med andra personer i liknande situation och att slippa känna sig ensam är väldigt viktigt för många. Att få befinna sig i ett tryggt sammanhang, där man inte anses som konstig eller avvikande på grund av den identitet man har eller hur man ser ut, kan medföra en betydligt bättre chans till god psykisk hälsa.

En annan viktig hälsfaktor är tillgång till korrekt information som rör en själv, att bli synliggjord och bemött som den man är. Det kan handla om att i sexualundervisningen inte uteslutande utgå från att alla är män och kvinnor (som dessutom oftast förutsätts vara heterosexuella) eller att en viss anatomi hänger ihop med en viss könsidentitet (som att säga ”tjejers kön” när man menar fittor och ”killars kön” när man pratar om kukar). Det är viktigt att ha ett genomgripande perspektiv som ger exempel på olika typer av kroppar, identiteter och sexualiteter. Självklart är det också viktigt att dessa presenteras på ett sätt som inte värderar vissa kroppar, identiteter eller sexualiteter högre än andra. Det kan också handla om att få korrekt information om säkrare sex och att bli bemött på ett inkluderande sätt på ungdomsmottagningen. Vid gruppindelningar av en klass är det mycket bättre att inte tvinga eleverna att definiera sitt kön och utgå från att det bara finns två kön, som uppdelningen i kill- och tjejgrupper bygger på. Då man vill dela

upp en klass i mindre grupper är det mycket bättre att använda andra sätt att dela upp gruppen på – som att gå efter klasslistan, räkna och dela utifrån vilken siffra eleverna får eller någon annan liknande metod.

CISPERSONER OCH TRANSPERSONER – EN ORDFÖRKLARING

CISPERSONER

Att vara cisperson innebär att man följer normer för kön, där de olika aspekterna av kön alltså stämmer överens med de normativa förväntningar som finns. Ett annat sätt att förklara begreppet cisperson är att det är en person som blev tilldelad rätt kön när hen föddes – personen identifierar sig med det kön hen från början blev tilldelad. Sinsemellan kan cispersoner vara väldigt olika och förhålla sig på olika sätt till sin könsidentitet och sin kropp. En del cispersoner tycker att det är väldigt viktigt att de just är män alternativt kvinnor, och kroppen kan spela en viktig roll för deras förståelse av sig själva som män eller kvinnor. Andra cispersoner tycker att deras könsidentitet och kropp är ganska oviktiga, och många cispersoner upplever också att de snäva normer som finns för kön är hämmande och begränsande. Cispersoner kan ha väldigt varierande könsuttryck. De flesta cispersoner följer normerna för hur en kvinna respektive en man ska se ut och bete sig. En del cispersoner följer inte dessa normer men är ändå cispersoner – huruvida man är cis eller trans är det helt upp till en själv att definiera. Det är väldigt olika när personer inser att de är cispersoner, och för många är det något man sällan reflekterar över. En del personer som har varit cispersoner upp till vuxen ålder kan någon gång i sitt vuxna liv omdefiniera sig som transpersoner. Transpersoner kan självklart också omdefiniera sig som cispersoner, exempelvis genom att deras kropp och juridiska kön har ändrats så att de olika aspekterna av kön stämmer överens.

TRANSPERSONER

Att vara transperson innebär att man inte följer normer för kön, där de olika aspekterna av kön alltså inte stämmer överens med de normativa förväntningar som finns. Det finns många olika sätt att bryta mot cisnormen, och transperson är ett paraplybegrepp för många olika transidentiteter, utöver att transperson i sig kan vara en transidentitet. Viktigt att poängtera är att det alltid är upp till var och en att avgöra hur man identifierar sig och hur man vill bli benämnd. Liksom för cispersoner är det väldigt olika när man kommer till insikt om att man är trans. För vissa har det varit en stark känsla så länge man kan minnas, för andra kan det vara något som kommer fram under uppväxten eller i vuxen ålder. De begrepp som beskriver olika transidentiteter förändras över tid, och olika begrepp har också olika betydelser i olika kontexter. Här följer en förklaring till några olika begrepp som används i skrivande stund i Sverige.

Transvestit är den person som mer eller mindre ofta, helt eller delvis använder sig av ett annat könsuttryck än det som följer normen för ens tilldelade kön. Det kan handla om kläder, kroppsspråk, röstläge och andra attribut. Vissa personer klär om helt, andra har några enstaka detaljer eller plagg. Män som ibland klär sig i typiska kvinnokläder är nog den mest välkända formen av transvestism. Givetvis finns det många andra transvestiter också. Men vad gäller exempelvis kvinnor som ibland klär sig i typiska manskläder så brukar det inte märkas så mycket: det är helt enkelt mer socialt accepterat att vara tjej i killkläder och man sticker inte ut på samma sätt. Att vara transvestit är inte samma sak som att vara dragqueen eller dragking (se de orden). Det är också viktigt att komma ihåg att alla som bryter mot normer för könsuttryck inte är transvestiter, huruvida man är transvestit eller inte avgör man själv.

Transsexuell är den som är man men som tilldelades ”kvinna” som kön vid födseln och den som är kvinna men vid födseln tilldelades könet ”man”. Många transsexuella har behov av att förändra kroppen helt eller delvis, med exempelvis kirurgi eller hormonbehandling, för att den ska stämma bättre överens med könsidentiteten. Ofta hör man att transsexuella önskar genomgå ett könsbyte. Mer passande be-

grepp är könskorrigering eller könsbekräftande behandling. Man brukar tala om FtM-transsexuella och MtF-transsexuella. FtM är en förkortning för Female to Male och beskriver en person som vid födseln registrerades som tjej och önskar ändra på sin kropp så att den blir en mer typisk manskropp. MtF (Male to Female) beskriver en person som registrerades som kille vid födseln men som önskar ändra på sin kropp så att den blir en mer typisk tjejkropp. Insikten om att man är transsexuell kan komma redan när man är barn. För många kommer den i tonåren eller senare i livet. Transsexualism är en medicinsk diagnos som för en del innebär ett övergångsstadium tills man har ändrat på sin kropp (genomgått transition). Då kan man vilja benämna sig före detta transsexuell eller säga att man har transsexuell bakgrund. En del fortsätter att identifiera sig som transsexuella även efter könskorrigeringen.

Transgender är ett brett begrepp som kan betyda olika saker för olika personer. En del definierar det som att vilja ändra på delar av sin kropp utan att vara transsexuell. En del definierar det som att vara transsexuell och inte vilja ändra på sin kropp. Andra definierar det som att man helt enkelt inte passar in i det kön man har rent juridiskt. Många anser också att transgender i sig inte är en könsidentitet utan att sättet att förklara hur man förhåller sig till eller uttrycker sin könsidentitet. ”Transgender” förekommer även på engelska och motsvarar svenskans ”transperson”,

Ickebinär är den person som identifierar sig som mellan eller bortom kvinna/man-uppdelningen av kön. Ickebinär betyder inte samma sak för alla som definierar sig som det. En del ickebinära känner sig som både tjej och kille. Andra känner att de befinner sig mellan de två kategorierna. Många ickebinära har inget kön eller identifierar sig som ett kön som inte är kille eller tjej. Könet kan också vara flytande och föränderligt. En del ickebinära vill förändra kroppen med hjälp av till exempel hormoner och/eller kirurgi, andra vill det inte. Att vara ickebinär har alltså ingenting att göra med hur ens kropp ser ut utan handlar om vilken kön man känner sig som (ens könsidentitet). Många ickebinära använder ”hen” eller ”den” eller något annat könsneutralt pronomen. Om man är ickebinär och vill ändra på sin kropp kan man genomgå en könsutredning och få vård och behandling bekostade av landstinget. Däremot får man i dagsläget inte genomgå underlivskirurgi eller byta juridiskt kön.

Ickebinär kan beskrivas som en underkategori till paraplybegreppet transperson och innefattar många olika ickebinära identiteter, utöver att ickebinär i sig kan vara en identitet. Intergender, bigender, nongender och agender är exempel på ickebinära identiteter.

Dragking/dragqueen kallas den som ikläder sig maskulina eller feminina attribut, ofta i överdriven tappning och/eller i underhållande syfte eller som en form av aktivism. Att ”draga” är att uppträda som dragking/queen, men det kan också betyda att man klär sig i ett köns typiska kläder i mer vardagliga sammanhang. ”Crossdrag” innebär att man mixar: exempelvis sminkar på sig mustasch/skägg som ses som maskulint men samtidigt överdriver feminina attribut genom att ha en tajt paljettklänning och stora bröst. För en del handlar drag om att uttrycka en del av sig själv och kan vara betydelsefullt för hur man förstår och upplever sig själv. Därför kan drag vara en transidentitet. Huruvida det är det avgörs av personen själv.

Mina Gäredal, tidigare hälsohandläggare på RFSU Ungdom
Vierge Hård, projektledare, RFSU Ungdom, och redaktör för Transformering.se

OM KRAVET PÅ OSKULD

MARIET GHADIMI

OM KRAVET PÅ OSKULD

MARIET GHADIMI, SOCIOLOG, VERKSAMHETSCHEF PÅ TRIS, TJEJERS RÄTT I SAMHÄLLET.

Artikeln har tidigare publicerats i *Socialvetenskaplig tidskrift* 1/2007 och har modifierats något.

EN STUDIE AV FLICKORS RESPEKTIVE POJKARS FÖRESTÄLLNINGAR

Ungdomars attityder till sexualitet är ett återkommande tema inom sexualitetsforskningen. Denna studie baseras på två enkätundersökningar, **studie 1** som genomfördes år 2002 och **studie 2** som genomfördes år 2009. I **studie 1** har cirka 1200 elever i grundskolans årskurs sju till nio svarat på en enkät. I **studie 2** har 2300 elever i årskurs nio svarat på en enkät. Syftet är att studera elevers inställning till föräktenskapliga sexuella relationer utifrån ett köns- och etnicitetsperspektiv. Syftet är även att ta reda på andelen elever som av sina familjer förväntas vänta med sex tills de gifter sig. Generellt instämmer ungdomar med utländsk bakgrund i större utsträckning i så kallade oskuldsnormer, det vill säga normer som begränsar det föräktenskapliga sexuella handlingsutrymmet, än ungdomar med svensk bakgrund. Ungdomar med utländsk bakgrund svarar även i större utsträckning att de förväntas vänta med sex tills de gifter sig i jämförelse med ungdomar som har svenskfödda föräldrar. I denna artikel undersöks detta samband mer ingående samtidigt som det kontrolleras mot andra sociala bakgrundsfaktorer.¹ Det finns inga signifikanta skillnader mellan elevernas svar när hänsyn tas till vilket år de två studierna genomfördes. Det innebär att elevernas inställning till oskuldsnormer inte förändrats nämnvärt under de två undersökningsåren.

En återhållsam inställning till föräktenskapliga sexuella relationer har haft offentligt stöd i Sverige fram till den så kallade ”sexuella revolutionen” i slutet av 1960-talet. I samband med att sex- och samlevnadsundervisningen blev obligatorisk i grundskolan år 1956 gav Skolöverstyrelsen sitt stöd till en återhållsam syn och uppmanade lärare att påpeka avhållsamhetens positiva aspekter för ungdomar. Flera olika faktorer såsom utbyggnaden av välfärdsstaten, sekulariseringen, kvinnans förändrade ställning och lagen om fri abort har bidragit till ett förändrat sexualmönster i samhället (Zetterberg 1969). Detta tillsammans med gratis preventivmedelsrådgivning och ungdomsmottagningar har influerat synen på ungdomssexualiteten som en allmänt accepterad företeelse (jmf Lewin & Fugl-Meyer 1998, Zetterberg 1969). Numera är föräktenskapliga sexuella relationer allmänt accepterade bland både yngre och äldre (se exempelvis Jarlbo 1989, Helmius 1990).

En tolkning av ungdomars föreställningar kring sexualitet är att de delvis rymmer motsägelsefulla tendenser. Det finns tecken på ett öppnare förhållningssätt till sexualitet i ungdomsgrupper som uttrycks i bland annat en mer tillåtande attityd till sexuella relationer utanför etablerade heterosexuella förhållanden och större acceptans för homo- och bisexualitet. Samtidigt kan det urskiljas en tendens i motsatt riktning som kännetecknas av en traditionell syn på sexualitet främst bland ungdomar med utländsk bakgrund (se exempelvis Andersson 2003, Forsberg 2005). Även bland ungdomar inom olika frikyrkliga församlingar dominerar den allmänna synen av att sexualiteten inte bör praktiseras utanför äktenskapet (Persson 2003).²

TIDIGARE STUDIER OM SEXUALITET

RESPEKTABILITET OCH KÖN

Föreställningar om respektabilitet och på vilket sätt det är kopplat till sexualitet ser olika ut i olika samhällen. Det är viktigt för båda könen att bli respekterade, men för män är respektabiliteten inte kopplad till sexualiteten på samma sätt som den är för kvinnor (se exempelvis Ambjörnsson 2004, Skeggs 2000).³

I västerländska samhällen är individens autonomi i fokus, det är den personliga integriteten och inte en persons offentliga roll som är avgörande i frågor om respektabilitet. Dock bör sexuella relationer helst ske inom ett kärleksförhållande (Forsberg 2005). I traditionella samhällssystem, där föräktenskapliga sexuella relationer är starkt kritiserade, finns striktare föreställningar om respektabilitet. Sexualiteten betraktas oftast inte bara som en angelägenhet för den enskilde, utan är också en angelägenhet för hela familjen/släkten (Wikan 2005). Respektabilitetsnormer leder oftast till olika tolkningar och bemötanden av flickors respektive pojkars sexuella erfarenheter och förutsättningar. Oberoende av på vilket sätt normer kring respektabilitet fullföljs är den huvudsakliga ambitionen att kontrollera kvinnors sexualitet (Forsberg 2005).

Könsskillnader som framförallt begränsar flickors och unga kvinnors sexuella möjligheter är i större utsträckning styrande i länder med mer traditionella och könssegregerade samhällsstrukturer (se exempelvis Akpınar 1998, Mørck 2000, Okin 2002, Wikan 2005). Den kvinnliga sexualiteten och särskilt bevarandet av oskulden betraktas som en grundläggande och explicit markör för ärlighet och heder (se exempelvis Delaney 1987, Elden 2003, Forsberg 2005, Prieur 2004). Bekräftelsen att en ung kvinna är anständig och orörd har ett starkt symboliskt värde för familjens/släktens anseende inför andra i bekantskapskretsen och/eller minoritetsgruppen (Akpınar 1998, 2003, Delaney 1987, Wikan & Mitchell 2005). Särskilt gäller detta hennes sexuella beteende som via normgivande föreställningar om bland annat kyskhet i mer eller mindre utsträckning kan vara föremål för övervakning (Länsstyrelserapport 2002:13, Länsstyrelserapport 2004:4). Familjen/släkten anser sig berättigade och/eller förväntas att begränsa framförallt flickors handlingsutrymme för att förhindra ryktesspridning om att flickan kan ha mist sin oskuld och/eller för att få till stånd ett passande giftermål (Elden 2003, Jemteborn 2005, Schlytter 2004). Respektabilitetsnormer har också sin grund i religionen och i vissa länder reglerar den familjerättslagar (Darvishpour 1993, Farahani 2006, Fronk et al 1999). Kvinnors sexualitet betraktas som farlig och förförande varför den är i behov av social kontroll (Awla 2005, Farahani 2006, Khader 1998).

Ungdomar som inte får ha pojkvän/flickvän eller inte får delta i skolans samlevnadsundervisning och andra skolaktiviteter (exempelvis klassresor) har uppmärksammats inom ramen för detta forskningsprojekt. Resultatet visar att en överhängande stor majoritet av dessa ungdomar är flickor med utländsk bakgrund (Högdin 2006).

Att flytta till ett nytt land kan innebära att individens föreställningar om sexualitet influeras av de dominerande normerna i det nya landet. Ahmadi (2003) menar att synen på ungdomssexualitet och oskuld är under förändring bland vuxna iranier. Det finns under vissa premisser mer acceptans för utomäktenskapliga sexuella relationer oavsett om det gäller pojkar eller flickor (Ahmadi 2003).

SEXUALITET, KÄRLEK OCH KÖNSSKILLNADER

Ungdomssexualitetsforskningen har kunnat visa att normer kring sexualitet ser olika ut för flickor och pojkar. Det finns explicit uttryckta normer som i viss utsträckning är lika för båda könen och som används vid diskussioner om sexualitet som sådan. I praktiken finns det andra normer som styr olika handlingar. De senare normerna är könsspecifika (Jeffner 1997). Trots att det eftersträvasvärda anger att båda könen i huvudsak bör utöva sin sexualitet i en romantisk relation är det mer acceptabelt för pojkar än för flickor att ha sex även utanför en kärleksrelation (se exempelvis Edgardh 1992, Jeffner 1997). Trots att flickor idag i större utsträckning skiljer mellan sex och kärlek förväntas de inte agera därefter. De ska varken vara alltför ivriga till sexuellt initiativtagande eller alltför otillgängliga för killars önskemål. De ska företräda en av andra definierad "lagom sexualitet" som bäst realiserar genom en ömsesidig heterosexuell kärleksrelation (Berg 1999, Bäckman 2003). Normer och ideal om tjejers sexualitet är dessutom nära sammankopplade med klassdimensioner. Flickor från bättre ekonomiska förutsättningar väljer i större

utsträckning att agera i likhet med den normativa kvinnligheten än vad som är fallet för flickor från sämre ekonomiska förhållanden. Det är vanligare bland de sistnämnda flickorna att identifiera sig med det som betraktas som "okvinnligt" (Ambjörnsson 2004, Berggren 2001). Det finns indikationer på att föreställningar om könsspecifika normer kring sexualitet är under förändring och att det sker en upplösning av den starka kopplingen mellan kärlek och sexualitet. Dock finns det stora skillnader mellan ungdomar av olika härkomst och framförallt tjejer är restriktivare i sin inställning till frågor som utmanar "kärleksmoralen" (Forsberg 2005).

SKILLNADER UTIFRÅN ETNICITET

Det är först på 1990-talet som svenska studier om ungdomssexualitet uppmärksammar ungdomar med annan etnisk bakgrund än svensk. Forskningen fokuserar dock uteslutande på mötet mellan det som anses vara "svenskt" och det som definieras som "utländskt" och beskriver de kulturkonflikter som kan uppstå i skärningspunkten mellan olika gruppers föreställningar om framförallt kvinnans sexualitet och förväntade roll. Skillnader i föreställningar om sexualitet är förhållandevis små mellan ungdomar med svensk bakgrund och ungdomar med utländsk bakgrund som varit bosatta i Sverige under längre tid (Lewin 1991). De skillnader som framträder, när hänsyn tas till ungdomarnas bakgrund är tydligast mellan flickor. Pojkar delar i stor utsträckning samma åsikter. De skillnader bland pojkar som har uppmärksammas visar att pojkar med utländsk bakgrund brottas med den kontrasterande bilden av kvinnan som sexuellt objektifierad och kvinnan som oskuldsfull flicka, där pojkarna i den senare ser en tänkbar framtida partner. Flickorna ger istället uttryck för en nyfunnen frihet och försöker göra upp med de föreställningar om kvinnans roll som finns i deras hemländer (Henriksson & Lundahl 1993).

Studier från början av 2000-talet innehåller beskrivningar av "nya" sexualmönster som främst påträffas i områden med hög representation av ungdomar med utländsk bakgrund. Studierna tar avstamp i hur synen på samlevnad och sexualitet bland ungdomar formas i mötet mellan olika normer och värderingar. Ungdomarna är påverkade av majoritetssamhällets syn på samlevnad och sexualitet på samma gång som de är lojala mot de värderingar som förmedlas till dem av deras föräldrar. I skärningspunkten mellan olika värderingar växer komplexa relationsmönster fram. De tar sig nya uttryck i osäkerhet som leder till att ungdomar hamnar i konfliktpositioner. Värderingskonflikter uppstår mellan majoritetssamhällets mer sexualliberala synsätt och en uppluckring av traditionella sexuella könsidentiteter där killars och tjejers värderingar närmar sig varandra (se exempelvis Forsberg 2005, Hammaren 2003, Lööf & Folkhälsoinstitutet 1999).

Det finns även normerande föreställningar som begränsar killars sexuella handlingsutrymme. Sexuellt utlevande killar kan betraktas som opålitliga. Vissa killar tolkar det som något positivt men det finns även de som ser det som en belastning och menar att ett dåligt rykte bland landsmän försvårar valet av en framtida partner. Många pojkar, även de med svensk bakgrund, ger uttryck för en ambivalent inställning i föreställningar om sexualitet. De växlar mellan en restriktiv sexualideal och en mer öppen syn på sexualitet (Hammaren 2003).

OSKULDENS SÄRSKILDA BETYDELSE

I Folkhälsoinstitutets forskningsrapport avseende ungdomar och sexualitet konstateras det att oskuldsteamat i obetydlig grad har undersökts inom tidigare svensk sexualitetsforskning (Forsberg 2006). De gånger temat berörts i forskningen beskrivs det som något som inte finns i Sverige och inte riktigt berör "oss" utan är en företeelse som finns i andra länder (Forsberg 2000, 2006). Under senare år har emellertid studier om oskuldens särskilda betydelse bland flickor med utländsk bakgrund belysts av ungdomsforskare. Gemensamt för dessa studier är att de analyserar relationen mellan begreppen rykte, oskuld och heder.

Förståelsen av oskuld som avgränsad till kvinnlig kyskhet, det vill säga frånvaro av föräktenskapliga sexuella relationer och på vilket sätt det påverkar flickors handlingsmöjligheter har uppmärksamats (Andersson 2003, Elden 2003, Forsberg 2005, Wikan 2005). Ryktet om den förlorade oskulden oavsett sanningshalten i detta rykte är vad Eldén (2003) menar är den kulturella kärnan för vad som är vanhedrande.

Krav på avhållsamhet från föräktenskapligt sex innebär i dess mest konkreta innebörd att vara oskuld med mödomen intakt när äktenskap ingås. Förväntningarna och kraven på oskuld är mer explicit uttryckta för flickor med utländsk bakgrund. Kravet på oskuld kontrollerar även andra områden och situationer i flickornas liv än enbart sexualiteten (Andersson 2003, Berg 1994). Flickor hindras från att delta i vissa idrottsaktiviteter eftersom deras familjer tror att det kan skada deras mödom (Salam 2005). En mödomshinna som inte är intakt är enligt vissa traditionella övertygelser symbolen för förlorad heder oberoende av om det förorsakats av ett samlag eller ej (Salam 2005). Även flickornas umgänge och handlingsutrymmen inskränks och det finns exempel på flickor som "lovats bort" i arrangerade äktenskap och tvångsäktenskap (jmf Akpınar 2003, Jemteborn 2005, Schlytter 2004). Oskuldskravets utvidgning är också problematiskt då kollektivets brist på förtroende och ständiga misstänksamhet som riktas mot de unga flickorna, i sig själv kan ge intryck av överdriven sexualisering. Det leder till att unga flickor tvingas att vara vaksamma över alla tänkbara situationer som kan tolkas i sexuella termer (Andersson 2003).

Ungdomars samlagsdebut ger en bild av de föreställningar som styr flickors respektive pojkars sexuella möjligheter i samhället. I Sverige är åldern för samlagsdebuten lägre för flickor än för pojkar bland ungdomar med svensk bakgrund (se exempelvis Edgardh 1992, Lewin & Fugl-Meyer 1998). För ungdomar med utländsk bakgrund råder det omvända förhållandet. Studier där hänsyn tagits till ungdomars härkomst visar att pojkar med utländsk bakgrund, i större utsträckning än flickor med utländsk bakgrund, gör sin samlagsdebut under högstadietiden (Edgardh 2001, Forsberg 2005). Resultatet kan ha sin förklaringsgrund i den mer restriktiva syn på flickors sexualitet (jmf Edgardh 2001) som finns främst bland vissa etniska minoritetsgrupper.

Liknande resultat framgår även av internationella studier. Ungdomar i USA med bakgrund i Asien visar en mer *intolerant* inställning till föräktenskaplig sex och uppger en högre "önskvärd" genomsnittsålder för samlagsdebut (Okazaki 2002). Gymnasieungdomar i Kina och framförallt flickor accepterar i mindre utsträckning sex innan äktenskap i jämförelse med ungdomar i England (Higgins et al 2002). Unga kvinnor med grekisk härkomst har långt mer begränsat sexuellt handlingsutrymme än unga kvinnor bland majoritetsbefolkningen i Australien (Callan och Gallios 1985). Internationella studier pekar även på att oskuldsnormer har samband med ungdomars sexuella hälsa (Keys et al 2006). Normerna kring oskuld kan i viss utsträckning bidra till en genomsnittlig sänkning av oönskade tonårsgraviditeter, de kan också leda till en lägre medvetenhet om sexuella risker och till en sänkning av preventivmedelsanvändning bland tonåringar som gör motstånd mot normerna. Det senare kan leda till en försämrad reproduktiv hälsa, exempelvis på grund av tidiga graviditeter (Keys et al 2006). Studier som kan relateras till ungdomars syn på sexualitet och sexuella erfarenheter har hitintills varit mer inriktade på att undersöka på vilket sätt oskuldskravet påverkar framförallt flickor med utländsk bakgrund. Det finns lite forskning kring huruvida oskuldskravet påverkar pojkar och i så fall på vilket sätt. Inom svensk sexualitetsforskning finns likaså inga studier som kvantitativt studerat ungdomars föreställningar kring oskuldstemat.

METOD

Denna studie består av två enkätundersökningar som genomfördes under 2002 (**studie 1**) och 2009 (**studie 2**) bland högstadieelever i två stora kommuner. Det externa bortfallet är 9 % i **studie 1** och 17 % i **studie 2**. I skolorna finns elever från olika bostadsområden och med skilda socioekonomiska förhållanden.

SOCIAL BAKGRUND

Ungdomarnas *bakgrund* fokuserar på hur länge familjen bott i Sverige. Ungdomar *födda utomlands* utgör den grupp som bott kortast tid i Sverige, dock högst i femton år. Ungdomar som är födda i Sverige har delats in i tre grupper; ungdomar med två svenskfödda föräldrar även kallade ungdomar med *svensk bakgrund*⁴, ungdomar med en *utlandsfödd förälder*⁵ och ungdomar med *två utlandsfödda föräldrar*. Majoriteten av de ungdomar som har två utlandsfödda föräldrar eller de ungdomar som själva är födda utomlands har sin bakgrund utanför Europa. I texten presenteras resultat från gruppen ungdomar med svensk bakgrund, ungdomar med två utlandsfödda föräldrar och ungdomar som själva är födda utomlands. När resultatet refererar till ungdomar med två utlandsfödda föräldrar, *oberoende* av om den unge själv är född i Sverige eller inte används uttrycket *ungdomar med utländsk bakgrund*. Ungdomar med en utlandsfödd förälder utgör en mycket heterogen grupp med svårtolkade resultat till följd. De har därför uteslutits från de flesta analyser.

FÖRESTÄLLNINGAR OM OSKULD

Fem påståenden används för att ta reda på hur vanligt förekommande det är att ungdomar instämmer i normer som begränsar föräktenskapliga sexuella relationer. Ungdomarnas föreställningar som speglar en positiv inställning till respektabilitetsnormer kan tolkas på olika sätt. Dels kan de stå för en traditionell syn på föräktenskapliga sexuella relationer utifrån ett ”självalt” ställningstagande, dels kan de vara grundade i en mer restriktiv syn på sexualitet som också inkluderar och tar hänsyn till omgivningens uppfattning om föräktenskapliga sexuella relationer. Påståendena ”*tjejer ska vara oskuld när de gifter sig*” och ”*killar ska vara oskuld när de gifter sig*” är i första hand mått på det ”självalda” ställningstagandet. Påståendena *föräldrar ska kunna bestämma att deras döttrar ska vänta med sex tills de gifter sig*, ”*föräldrar ska kunna bestämma att deras söner ska vänta med sex tills de gifter sig*” och ”*i min familj förväntas det av mig att jag väntar med sex tills jag gifter mig*” avser mäta föreställningar om den syn på sexualitet som också inkluderar och tar hänsyn till omgivningens uppfattning och krav på oskuld. Den sistnämnda frågan ger inte enbart en förståelse för hur det ser ut i den ungas liv vid tiden för ifyllandet av enkäten utan även hur det kommer att vara framåt i tiden, tills ett eventuellt äktenskap. Svartalternativen för alla fem påståenden utgörs av en fyrgradig skala från ”instämmer inte alls” till ”instämmer absolut”.

Det är viktigt att uppmärksamma att frågorna kan tolkas olika av respondenterna. Exempelvis kan eleverna ha svarat på enkätens frågor utifrån olika utgångspunkter. Detta kan framkalla både under- och överrapportering av tillåtande eller avståndstagande attityder. Påståendena kan också upplevas som känsliga och/eller utmanande av vissa elever och det kan i sin tur föranleda socialt önskvärda svar respektive protestsvar.

RESULTAT

UNDERSÖKNINGSGRUPPENS SAMMANSÄTTNING

Undersökningsgruppens könsfördelning är jämn med något fler flickor i studie 1 och något fler pojkar i studie 2.

Nästan en tredjedel i *studie 1* och *studie 2* har utlandsfödda föräldrar.

SKA MAN VARA GIFT FÖRST?

Ungefär en femtedel av alla högstadiel elever ”*instämmer absolut*” eller ”*instämmer nästan*” i att en tjej respektive en kille ska vara oskuld vid ingåendet av äktenskap. En intressant iakttagelse är att det inte är någon större skillnad i ungdomarnas svar beroende på om frågan avser en flicka eller en pojke. Däremot är det fler ungdomar som ”*absolut inte instämmer*” (47 %) i att en kille ska vara oskuld i jämförelse med 39 % som svarar detsamma när frågan avser en tjej. Nästan en fjärdedel (24 %) av samtliga elever uppger

Tabell 1. Frågor om normer avseende oskuld. Andel (%) efter kön. Studie 1 N=1193 Studie 2 N=2356.

Studie 1	Flickor n=608	Pojkar n=583
Tjejer ska vara oskuld när de gifter sig.	P ³ = ***	P=**
- Instämmer inte alls	43	34
- Instämmer inte	35	40
- Instämmer nästan	12	13
- Instämmer absolut	9	14
Andelen som instämmer nästan/absolut i att en tjej ska vara oskuld tills hon gifter sig	21	27
Killar ska vara oskuld när de gifter sig.	P = n.s	P=**
- Instämmer inte alls	44	49
- Instämmer inte	35	30
- Instämmer nästan	13	11
- Instämmer absolut	8	10
Andelen som instämmer nästan/absolut i att en kille ska vara oskuld tills han gifter sig	21	21
Föräldrar ska kunna bestämma att deras döttrar ska vänta med sex tills de gifter sig.	P=n.s	P=n.s
- Instämmer inte alls	52	46
- Instämmer inte	26	32
- Instämmer nästan	13	14
- Instämmer absolut	9	9
Andelen som instämmer nästan/absolut i att föräldrar ska kunna bestämma att en dotter ska vara oskuld tills hon gifter sig	22	23
Föräldrar ska kunna bestämma att deras söner ska vänta med sex tills de gifter sig.	P=n.s	P=n.s
- Instämmer inte alls	54	55
- Instämmer inte	30	26
- Instämmer nästan	10	10
- Instämmer absolut	6	9
Andelen som instämmer nästan/absolut i att föräldrar ska kunna bestämma att en son ska vara oskuld tills han gifter sig	16	19
Studie 2	Flickor n=1159	Pojkar n=1185
I min familj förväntas det av mig att jag väntar med sex tills jag gifter mig.	P=**	P=***
- Instämmer inte alls	59	72
- Instämmer inte	11	12
- Instämmer nästan	9	7
- Instämmer absolut	21	9
Andelen som instämmer nästan/absolut i att de förväntas vara oskuld tills de gifter sig	30	16

Könsskillnaderna har testats med χ^2 -test¹. *** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05³.

¹ χ^2 -test innebär att resultaten i tabellen testats i förhållande till slumpfaktorn. Testet visar om sambanden i tabellen är statistiskt signifikant.

att de av sina familjer förväntas vänta med sex tills de gifter sig. I det följande redovisas resultat från analyser, där förutom kön, hänsyn även tagits till respondenternas etniska bakgrund.

När hänsyn tas till respondenternas kön framträder ett resultat som visar att fler pojkar än flickor är positiva till att ”tjejer ska vara oskuld innan de gifter sig”. Motsvarande könsskillnad finns inte i påståendet ”killar ska vara oskuld”. Ett mer sammansatt mönster framträder när analysaxlarna rör sig mellan två perspektiv. Den bild som framträder visar både skillnader och likheter mellan olika grupper när det gäller såväl etnisk bakgrund som kön. Ett gemensamt mönster visar att majoriteten av eleverna tar avstånd ifrån normer som begränsar ungdomars föräktenskapliga sexuella handlingsutrymme. När detta resultat kontrolleras för elevernas etniska bakgrund framträder en mer nyanserad bild som visar att andelen som tar avstånd från normer som inskränker på det sexuella handlingsutrymmet är högre bland ungdomar med svensk bakgrund i jämförelse med ungdomar med utländsk bakgrund.

I påståendet ”tjejer ska vara oskuld” svarar en mycket begränsad andel (3 %) av flickorna med svensk bakgrund att de ”*absolut instämmer*” i att en tjej respektive en kille ska vara oskuld när äktenskap ingås. Flickor födda utomlands är de som i störst utsträckning ”*instämmer absolut*” (21 %) i att en tjej respektive en kille (18 %) ska vara oskuld när äktenskap ingås. Resultatet för flickor med utlandsfödda föräldrar är 19 % när frågan avser en tjej och 14 % när den avser en kille.

En liten andel (6 %) av pojkarna med svensk bakgrund ”*instämmer absolut*” i att en tjej ska vara oskuld och 4 % instämmer i att en kille ska vara det. Motsvarande resultat för pojkar födda utomlands är 28 % när frågan avser en tjej och 24 % när den avser en kille. Pojkar med utlandsfödda föräldrar anser att en kille ska vara oskuld (18 %) i mindre utsträckning än en tjej (30 %). När fokus skiftas till könsskillnaderna inom respektive svarsgrupp framträder nya resultat.⁶ Inom gruppen ungdomar med svensk bakgrund instämmer flickor i *mindre* utsträckning än pojkar i påståendet att ”tjejer ska vara oskuld”. Könsskillnaderna inom övriga grupper redovisas ej eftersom de inte är tillräckligt stora för ett statistiskt signifikant resultat.

SKA ANDRA BESTÄMMA?

Tidigare forskning har visat att föreställningar om respektabilitet bottnar i en striktare sexualmoral som i synnerhet innebär en övervakning av flickors handlingsutrymme för att säkerställa deras oskuld (se exempelvis Forsberg 2006). Med utgångspunkt i detta är det rimligt att ta reda på hur ungdomarna ställer sig till att deras sexuella handlingsutrymme begränsas av deras föräldrar. Ungdomarna har fått ta ställning till två påståenden som ämnar fånga upp deras syn på föräldrars inflytande i en dotters respektive en sons föräktenskapliga sexuella möjligheter.

Omkring hälften av de tillfrågade eleverna är mycket kritiska (”*instämmer absolut inte*”) och ungefär en tredjedel är negativa (”*instämmer inte*”) till föräldrars inflytande över en dotters respektive en sons sexuella handlingsutrymme. Ungefär var femte elev svarar ”*ja instämmer absolut*” eller ”*instämmer nästan*” i föräldrars inflytande över ungdomars sexualitet. Skillnaderna är inte stora beroende på om frågan avser en tjej eller kille.

När fokus riktas mot elevernas etniska bakgrund kvarstår de tidigare redovisade skillnaderna mellan ungdomar med olika bakgrund. Bland flickor uppger endast 2 % av dem med svensk bakgrund att de absolut instämmer i att ”föräldrar ska kunna bestämma att en dotter eller en son ska vänta med sex tills de gifter sig”. Bland flickor som själva är födda utomlands instämmer 21 % i påståendet när det gäller en dotter och färre instämmer i detsamma när det gäller en son (13 %). Bland flickor som har utlandsfödda föräldrar instämmer 18 % i föräldrars inflytande i en dotters sexuella handlingsutrymme och en lägre andel (8

Tabell 2. Frågor om normer avseende oskuld. Andel (%) efter kön och etnisk bakgrund. Studie 1 N=1193 Studie 2 N=2356.

Studie 1	Flickor			Pojkar			P ³
	SB ²	UFF ³	SFU ⁴	SB	UFF	SFU	
Tjejer ska vara oskuld när de gifter sig. n=1148							
-Instämmer absolut	3	19	21	6	30	28	***
-Instämmer nästan	5	25	25	9	18	21	
-Instämmer inte	37	30	30	45	28	35	
-Instämmer inte alls	55	25	20	39	25	17	
Andelen som instämmer nästan/absolut i att en tjej ska vara oskuld tills hon gifter sig	8	44	46	15	48	49	
Killar ska vara oskuld när de gifter sig. n=1138							
-Instämmer absolut	3	14	18	4	18	24	***
-Instämmer nästan	7	25	24	8	18	18	
-Instämmer inte	31	42	37	33	23	25	
-Instämmer inte alls	59	20	21	54	42	33	
Andelen som instämmer nästan/absolut i att en kille ska vara oskuld tills han gifter sig	10	29	42	12	36	42	
Föräldrar ska kunna bestämma att deras döttrar ska vänta med sex tills de gifter sig. n=1154							
-Instämmer absolut	2	18	21	4	17	22	***
-Instämmer nästan	6	27	25	10	22	24	
-Instämmer inte	24	29	27	33	27	24	
-Instämmer inte alls	68	27	27	53	35	30	
Andelen som instämmer nästan/absolut i att föräldrar ska kunna bestämma att en dotter ska vara oskuld tills hon gifter sig	8	45	46	14	39	46	
Föräldrar ska kunna bestämma att deras söner ska vänta med sex tills de gifter sig. n=1156							
-Instämmer absolut	2	8	13	4	24	17	***
-Instämmer nästan	5	21	19	7	11	19	
-Instämmer inte	28	43	29	29	19	29	
-Instämmer inte alls	65	29	39	60	45	35	
Andelen som instämmer nästan/absolut i att föräldrar ska kunna bestämma att en son ska vara oskuld tills han gifter sig	7	29	32	11	35	36	
Studie 2	Flickor			Pojkar			
	SB	UFF	SFU	SB	UFF	SFU	P³
I min familj förväntas det av mig att jag väntar med sex tills jag gifter mig. n=2283							
-Instämmer absolut	1	45	49	2	21	22	***
-Instämmer nästan	3	16	19	2	14	13	
-Instämmer inte	11	11	10	8	16	18	
-Instämmer inte alls	85	28	22	88	49	47	
Andelen som instämmer nästan/absolut i att de förväntas vara oskuld tills de gifter sig	4	61	68	4	35	35	

Skillnader utifrån kön och etnisk bakgrund har testats med χ^2 -test⁵. *** p < 0,001, ** p < 0,01, * p < 0,05³.

² SB=svensk bakgrund

³ UFF=utlandsfödda föräldrar

⁴ SFU=den unge själv född utomlands av utlandsfödda föräldrar

⁵ χ^2 -test innebär att resultaten i tabellen testats i förhållande till slumpfaktorn. Testet visar om sambanden i tabellen är statistiskt signifikant.

Tabell 3 Andel (%) ungdomar som instämmer/instämmer⁶ inte i olika påståenden, efter kön och etnisk bakgrund. N=1193

Ungdomar som instämmer i...	FLICKOR				POJKAR			
	P	Svensk bakgrund	Utlandsfödda föräldrar	Själv född utomlands	P	Svensk bakgrund	Utlandsfödda föräldrar	Själv född utomlands
...”att tjejer ska vara oskuld när de gifter sig”, men ej killar (n=1118)	*	3	10	7	**	8	20	18
...”att killar ska vara oskuld när de gifter sig”, men ej tjejer (n=1118)	n.s	5	4	7	**	4	9	12
...”att föräldrar ska kunna bestämma att deras döttrar ska vänta med sex”, men inte söner (n=1141)	***	4	15	18	**	8	19	17
...”att föräldrar ska kunna bestämma att deras söner ska vänta med sex”, men inte döttrar (n=1141)	n.s	3	1	5	n.s	6	14	6
...”i att tjejer ska vara oskuld och att föräldrar ska kunna bestämma att en dotter ska vara oskuld när äktenskap ingås (n=1154)	***	3	32	31	***	6	22	31
...”i att killar ska vara oskuld och att föräldrar ska kunna bestämma att en son ska vara oskuld när äktenskap ingås (n=1155)	***	3	21	23	***	5	18	22
Ungdomar som inte instämmer...								
... i något av de fyra påståendena (n=1151)	***	80	42	34	***	69	33	32

Signifikansnivå (p).*** p<0.001, ** p<0.01, * p<0.05, n.s = ej signifikant

⁶ Svarsalternativen ”instämmer inte alls” och ”instämmer inte” respektive ”instämmer absolut” och ”instämmer nästan” är sammanfogade till två separata svarsalternativ, nämligen ”instämmer inte” respektive ”instämmer”.

%) instämmer i detsamma för en son. Det är framförallt sistnämnda flickor som uttrycker en annan syn på föräldrars inflytande när det avser en dotters sexuella handlingsutrymme än vad de gör för en sons.

Bland pojkarna är det pojkar med svensk bakgrund som är mest negativa till föräldrars inflytande över en dotters (4 %) respektive en sons (4 %) sexuella handlingsutrymme. Det är vanligare att pojkar födda utomlands anger att föräldrar ska kunna bestämma över en dotters (22 %) och/eller en sons (17 %) sexuella handlingsutrymme. Resultatet bland pojkar med utlandsfödda föräldrar är 22 % avseende det förstnämnda och 17 % för det senare.

DET SOM FÖRENAR OCH DET SOM SKILJER ÅT

I tabell fyra skiftas fokus till att ta reda på huruvida ungdomar som instämmer i normer som begränsar exempelvis en flickas sexuella handlingsutrymme även instämmer i normer som begränsningar en pojkes sexuella handlingsutrymme. För att få en överskådlig bild av nyss nämnda mönster presenteras resultat som åskådliggör andelen ungdomar som *endast instämmer i att en tjej ska vara oskuld men inte en kille* och tvärtom. På motsvarande sätt presenteras resultatet för de påstående som avser föräldrars inflytande i oskultsfrågan. I nedre delen av tabell 4 redovisas andelen ungdomar som anger att en tjej eller en kille ska vara oskuld men som också anger att föräldrar ska kunna bestämma i frågan, samt andelen ungdomar som inte instämmer i något av de fyra påståendena. Föreställningarna bland de sistnämnda kan betraktas som en kombination av ett personligt val, på samma gång som svaren rymmer ett erkännande av krav och/eller förväntningar från familj/släkt. Ungdomars föreställningar som refererar till båda förhållningssätten kan även tolkas som ett uttryck för en så kallad ”oskultskontext”.

FÖRVÄNTNINGAR OM OSKULD

Längst ner i tabell 1 och 2 presenteras hur eleverna ställer sig till påståendet om familjens förväntan gällande oskultsfrågan. Resultatet visar att en majoritet *inte* instämmer i att familjen förväntar sig att de ska vänta med sex tills de gifter sig. Andelen flickor som har svarat att de inte alls instämmer i påståendet är 59 procent och andelen som svarat att de inte instämmer är 11 procent. De övriga 30 procenten svarar att de instämmer i att det förekommer en oskultsnorm som innebär en förväntan från familjen om att de ska vänta med sex tills de gifter sig. När det gäller pojkarna är andelen som inte/inte alls instämmer i påståendet 84 procent. Det innebär att sammanlagt 16 procent av pojkarna svarar att de instämmer i att de förväntas vänta med sex tills de gifter sig.

Endast fyra procent av flickorna med svensk bakgrund har svarat att de förväntas av dem att vänta med sex tills de gifter sig. Förväntningar om oskuld vid ingåendet av äktenskap är av flickornas svar att döma avsevärt mycket vanligare förekommande i familjer med utländsk bakgrund. Mer än hälften (61 %) av flickorna som har utlandsfödda föräldrar och 68 procent av flickorna som själva är födda utomlands svarar att de finns en förväntan från deras familjer att de väntar med sex tills de gifter sig. Detta är en sammanslagning av svarsalternativen ”*instämmer absolut*” och ”*instämmer nästan*”. Resultatet visar att flickor med svensk bakgrund har en större sexuell frihet än andra flickor i studien, vilket är förväntat med tanke på att synen på flickors och kvinnors sexualitet är friare i de nordiska länderna än i övriga världen. Bland pojkarna med utlandsfödda föräldrar är motsvarande resultat 35 procent oberoende om pojken själv är född i Sverige eller utomlands. Detta ska jämföras med pojkar med svensk bakgrund där svaret är fyra procent. De sammantagna resultaten visar att en majoritet bland pojkarna med svensk bakgrund inte visar några tecken på förväntningar om oskuld. Emellertid svarar en större andel pojkar i familjer med utländsk bakgrund att de har normer om oskuld.

ENDAST TJEJER SKA VARA OSKULD

Resultatet i övre delen av tabell 4 visar att flickor i större utsträckning står bakom uppfattningen att tjejer och killar ska värderas efter ungefär samma måttstock. Exempelvis är det en begränsad andel flickor som instämmer i att det ena könet ska vara oskuld men inte det andra. Flickor bedömer frågorna ”tjejer ska vara oskuld men inte killar” och omvänt ”killar ska vara oskuld men inte tjejer” ungefär lika.⁷ Resultatet kan tolkas som uttryck för protestsvar som ämnar ta avstånd från rådande könsrollsförväntningar. Om en tjej ska vara oskuld så ska även en kille vara det.⁸ Till skillnad från flickorna visar svaren bland pojkarna att en högre andel instämmer i att endast tjejer ska vara oskuld än omvänt. Resultatet är tydligast bland pojkar med utlandsfödda föräldrar. Bland ungdomar med utländsk bakgrund är det sammanfattningsvis en högre andel som uttrycker att *båda könen* ska vara oskuld när äktenskap ingås.

FÖRÄLDRAR SKA FÅ MER INFLYTANDE ÖVER TJEJERS SEXUELLA HANDLINGSUTRYMME

Tidigare forskning har visat att kravet på oskuld för med sig en rad begränsningar som framförallt gäller flickors sexuella handlingsutrymme (se exempelvis Akpinar 1998, Elden 2003, Mørck 2000, Wikan 2005). Det är därför intressant att närmare studera huruvida ungdomars föreställningar kring föräldrars rätt att bestämma över det sexuella handlingsutrymmet också följer ett könsspecifikt mönster. Synsättet ”att bedöma könen efter ungefär samma måttstock” som åskådliggjorts ovan kvarstår endast bland flickor med svensk bakgrund. Bland flickor med utländsk bakgrund framträder ett nytt mönster som visar en mer accepterande syn avseende föräldrars inflytande i en dotters sexuella handlingsutrymme. Resultatet kan även tolkas som att flickor är mer samstämmiga i sina föreställningar så länge frågan avser föräldrars inflytande i söners sexuella utrymme men att deras åsikter går isär när frågan avser döttrars sexuella handlingsutrymme. En rimlig förklaring skulle kunna vara att flickor med utländsk bakgrund svarar på enkätens frågor med utgångspunkt i en upplevd vardagsverklighet. De definierar sig själva utifrån en betydligt striktare föreställning och krav för hur en ung kvinna ska agera för att inte skada familjens och sitt eget anseende.

Resultatet bland pojkarna följer ungefär samma mönster som för flickorna. Pojkar är generellt mer samstämmiga i sina svar när frågan avser föräldrars inflytande i söners sexuella handlingsutrymme. Emellertid framträder det ett nytt mönster bland pojkar med utländsk bakgrund som inte har sin motsvarighet bland flickor med utländsk bakgrund. Det är framförallt pojkar *födda utomlands* som ger uttryck för en mer accepterande inställning till föräldrars inflytande i en dotters sexuella handlingsutrymme. Pojkar med *utlandsfödda föräldrar* ger uttryck åt en mer likvärdig bedömning av föräldrars inflytande i båda könen sexuella handlingsutrymme. Resultatet kan uppfattas på olika sätt. En tolkning kan vara att pojkar födda utomlands är mer influerade av ett synsätt som förespråkar hårdare kontroll av flickors föräktenskapliga sexuella relationer. Pojkar med utlandsfödda föräldrar har gått i svensk skola från årskurs ett och bott i Sverige hela livet. Sannolikt bidrar deras erfarenheter av det svenska samhället till att dessa pojkar anammat en mer öppen inställning till sexualitet.

Bland pojkar med *utlandsfödda föräldrar* som instämmer i oskuldsnormer finns två mönster. Det första visar att de framförallt uppvisar ”liberala” föreställningar beträffande föräktenskapligt sex när det praktiserar av dem själva.⁹ Det andra visar att de *inte* gör någon skillnad i föräldrars rätt att bestämma över tjejers respektive killars sexuella handlingsutrymme. Även om de förmedlar en mer accepterande syn på föräldrars inflytande i en dotters sexuella handlingsutrymme så förmedlar de en nästan lika accepterande bild beträffande detsamma för en son. Svaren bland nämnda pojkar kan tolkas som att de ger uttryck för en ”dubbelmoral” och på samma gång visar svaren den ambivalens som präglar pojkarnas föreställningar om sexualitet (jmf Hammaren 2003).

OSKULDSNORM

En återhållsam inställning till föräktenskapliga sexuella relationer kan betraktas som ett mer personligt ställningstagande och/eller som ett erkännande av de krav och/eller förväntningar som individen, av familj/släkt väntas leva upp till. I könssegregerade samhällen är dessa två förhållningssätt hårt knutna till varandra. Resultatet i denna studie visar att det finns en grupp ungdomar som väljer att svara att en tjej och/eller en kille ska vara oskuld på samma gång som de svarar att föräldrar inte ska kunna få bestämma över detsamma.

Deras svar kan tolkas som ett mer självvalt ställningstagande.

Det är mer vanligt förekommande bland ungdomar med utländsk bakgrund att acceptera föreställningar som ger stöd åt en så kallad oskuldsnorn, i synnerhet när det avser en flicka. Exempelvis svarar 32 % av flickorna med utlandsfödda föräldrar och 31 % av flickorna och pojkarna födda utomlands att de instämmer i påståendet ”tjejer ska vara oskuld” på samma gång som de också instämmer i påståendet att ”föräldrar får bestämma att en dotter ska vänta med sex tills hon gifter sig”. Färre (omkring 20 %) svarar desamma när det avser en pojke. Pojkar med utlandsfödda föräldrar utgör ett undantag då de svarar ungefär lika oberoende om påståendet avser en flicka eller en pojke. I västvärlden har sexualiteten mer och mer kommit att handla om individens privata angelägenhet och det är mer ovanligt att föräktenskapliga sexuella relationer kritiserar. Svaren bland ungdomar med svensk bakgrund antyder ett synsätt som tydligt tar avstånd från oskuldsnormer. 80 % av flickorna och 69 % av pojkarna med svensk bakgrund instämmer inte i något av påståendena. När resultat jämförs med motsvarande resultat bland ungdomar med utländsk bakgrund framträder tydliga skillnader. Endast omkring 30 % bland sistnämnda ungdomar tar avstånd från oskuldsnormer. Undantaget flickor med utlandsfödda föräldrar där 42 % inte instämmer i oskuldsnormer. Resultatet visar tydligt att kravet på oskuld i första hand gäller flickor med utländsk bakgrund. Med detta sagt är det viktigt att komma ihåg att omkring en tredjedel av pojkarna med utländsk bakgrund också svarar att de förväntas vänta med sex tills de gifter sig. Trots den komplexitet som präglar ungdomarnas svar framträder vissa övergripande mönster. Den tydligaste skiljelinjen går mellan ungdomar med svensk bakgrund och utländsk bakgrund. Andelen ungdomar som ger uttryck för ett avståndstagande från oskuldsnormer är högre bland ungdomar med svensk bakgrund. Ungdomar med svensk bakgrund värderar även i större utsträckning tjejers och killars sexuella handlingsutrymme enligt ungefär samma bedömningsgrund. Det innebär att deras svar i mindre eller ingen utsträckning ger uttryck för ”dubbelmoral” med olika föreställningar för en flicka respektive en pojke. Motsvarande tendenser finns i viss utsträckning bland ungdomar med utländsk bakgrund. Redan 1969 skriver Zetterberg att det återhållsamma sexualmönstret saknar stöd hos majoriteten av befolkningen i Sverige. En svag könsskillnad kunde dock urskiljas då fler opponerade sig mot åsikten om föräktenskapliga sexuella relationer när det gällde kvinnor (Zetterberg 1969). I Forsbergs (2005:167) studie har påståendet » man ska vara gift innan man har samlag« ställts till bland annat högstadiel elever. Där framkommer det inga könsskillnader bland svaren hos ungdomar med svensk bakgrund. En möjlig förklaring kan vara att frågan är ställd på ett sådant sätt som inte beaktar de könsskillnader som framträder när formuleringen av frågan, som i föreliggande studie, definierar om påståendet avser en tjej eller en kille.

SLUTDISKUSSION

I föreliggande studie har föreställningar om oskuldsnormer bland högstadiel elever undersökts. Den tydligaste skillnaden i materialet är den mellan ungdomar med svensk respektive utländsk bakgrund. Därutöver framkommer samband med kön, klassbakgrund och religiositet. Dock ser sambanden olika ut bland

flickor respektive pojkar. När etnisk bakgrund, klassbakgrund samt religiositet kontrolleras mot varandra påverkar de sist nämnda framförallt flickors föreställningar.¹⁰ Starkt troende föräldrar kan i högre utsträckning vara influerade av traditionella tankemönster i sin uppföstran av en dotter, och kan på så vis påverka flickors föreställningar. Föreliggande studie kan dock inte svara på att det förhåller sig så, men det är en viktig fråga som bör beaktas. Flickor som uppger att deras föräldrar inte arbetar är också mer lojala till en återhållsam syn på föräktenskapliga sexuella relationer. En förklaring kan vara att flickor med mindre materiella resurser har svårare att förverkliga sig själva. Sexualiteten blir därför en tillgång som de kan använda för att skapa sig en position i samhället (jmf Berggren 2001). Bland familjer där normer kring oskuld upprätthålls kan en dotters ärlighet skapa en fördelaktig förhandlingsposition vid ingåendet av äktenskap (jmf Akpınar 2003, Schlytter 2004). Föräldrar som inte förvärvsarbetar kan också antas ha mer insyn i ungdomars vardag och kan möjligen också påverka deras handlingsutrymme och föreställningar om exempelvis sexualitet. Socioekonomiska bakgrundsfaktorer samvarierar med flickornas föreställningar kring oskuldsnormer. Således kan en del av skillnaderna i föreställningar bland flickor förklaras med socioekonomisk bakgrund än enbart etnisk bakgrund i sig.¹¹ Ett annat resultat är att yngre ungdomar i större utsträckning accepterar oskuldsnormer som begränsar flickors sexualitet. En del av förklaringen kan bota i att yngre ungdomar i större utsträckning saknar egna erfarenheter av sexualitet och att detta kan ha samband med deras föreställningar. Att ålder visar signifikanta samband med påståenden som skildrar begränsningar i flickors sexuella handlingsutrymme och inte pojkars kan även tolkas som att flickor överlag har ett mer begränsat sexuellt handlingsutrymme och att begränsningar i större utsträckning gäller yngre flickor.

Tidigare forskning har visat att oskuldkravet i stor utsträckning begränsar flickors föräktenskapliga sexuella möjligheter. Resultatet i denna studie visar att pojkar med utländsk bakgrund värderar oskuldens betydelse strängare för en flicka än för en pojke. Flickor med utländsk bakgrund (och utlandsfödda pojkar) är mer positiva till föräldrars bestämmande när det gäller en dotters sexuella utrymme än en sons. Detta medför som tidigare forskning åskådliggjort konsekvenser för de flickor som förväntas leva upp till dessa krav. Oskuldsnormer har även internaliserats av pojkar i förhållande till deras eget sexuella handlingsutrymme och detta begränsar med största sannolikhet även pojkars sexualitet. Skillnaderna i föreställningar mellan ungdomar födda i Sverige med utlandsfödda föräldrar samt ungdomar som själva är födda utomlands är förhållandevis små. Det finns emellertid mönster som indikerar att flickor födda i Sverige med utlandsfödda föräldrar i större utsträckning tar avstånd från oskuldsnormer än övriga ungdomar med utländsk bakgrund (se längst ner tabell 4). Ett annat mönster visar att pojkar födda i Sverige med utlandsfödda föräldrar bedömer föräldrars inflytande i oskuldsfrågan ungefär lika för båda könen i jämförelse med pojkar födda utomlands som bedömer frågan striktare när det avser en dotter. Att ungdomar födda utomlands visar en något mer accepterande inställning till normer som begränsar det föräktenskapliga sexuella utrymmet kan vara ett resultat av att det inom gruppen finns en högre andel relativt nyinflyttade individer som invandrat före den ordinarie skolstarten. Invandringsmönster från slutet av 1990-talet fram tills idag visar att de största grupperna asylsökande har sin bakgrund i länder med en mer traditionell syn på sexualitet (Råbergh 2004).¹² Ungdomar födda och uppväxta i Sverige kan i sin tur vara mer influerade av samhällets syn på ungdomssexualitet. Resultatet bör dock tolkas med försiktighet eftersom skillnaderna i föreställningar mellan ungdomar födda i Sverige och födda utomlands är förhållandevis små. Det är även viktigt att fästa uppmärksamheten på att inte alla ungdomar med utländsk bakgrund instämmer i traditionella värderingar kring sexualitet och att det finns en liten grupp ungdomar med svensk bakgrund som tvärtom instämmer i traditionella normer kring sexualitet.

Ungdomars attityder påverkar troligtvis även deras beteende kring sexualitet. Internationell forskning har visat att bland ungdomar som lever med oskuldskrav minskar benägenheten att söka information eller erkänna att de saknar kunskaper om sexualitet och preventivmedel (jmf Keys et al. 2006). Ett begränsat sexuellt handlingsutrymme behöver inte ha samband med huruvida den enskilda ungdomen är sexuellt

aktiv eller inte. Ungdomar som accepterar föreställningar som kan betraktas ge stöd för en så kallad ”oskuldskontext” kan, men behöver inte vara i riskzonen för en försämrad sexuell hälsa. Detta är en ytterst angelägen fråga för skolans samlevnadsundervisning. Ungefär var tredje högstadiellev med utländsk bakgrund instämmer i att en tjej ska vara oskuld samt att föräldrar får bestämma att en dotter ska vara oskuld vid ingåendet av äktenskap och var femte elev instämmer i motsvarande när det avser en kille/son. Var fjärde elev svarar att han/hon förväntas av sin familj att vänta med sex tills att äktenskap ingås. Över 60 procent av flickorna med utländsk bakgrund svarar så. Skolan måste våga diskutera oskultsbegreppet och dess kontextuella sammanhang. Detta inkluderar förutom fundamentalt skilda uppfattningar om sexualitet även begränsningar i ungdomars liv i övrigt. Att få igång ett samtal om kraven på en flickas respektive en pojkes oskuld och diskutera skillnaden mellan mer självvalda beslut och innebörden av att leva med oskultskrav ökar ungdomars medvetenhet om olika värderingar. Det är även viktigt att diskutera på vilket sätt dessa värderingar påverkar en flicka respektive en pojke. Ungdomar som växer upp med olika normer och ungdomar som exempelvis möter kamrater med ett synsätt som starkt skiljer sig från det som är allmänt etablerat i samhället behöver en plattform där de kan samtala om olikheter.

Normer kring sexualitet ser mycket olika ut i olika samhällen och framförallt är synen på kvinnans sexualitet och lust starkt normerande. Kontroll av sexualitet har genom historien förekommit och förekommer fortfarande i alla samhällen. I vilken utformning och omfattning denna kontroll påverkar enskilda individer och vad som händer när enskilda individer inte erkänner denna kontroll är viktigt att lyfta fram. Internationell forskning visar att ”crimes of honour”, så kallade ”hedersbrott”, utifrån familjens/släktens ståndpunkt kan betraktas som ett resultat av misslyckad kontroll av den enskildes sexualitet (Abdullahi 2005).

Det finns en grupp ungdomar som svarar att en tjej och/eller en kille ska vara oskuld när äktenskap ingås. Deras svar kan tolkas som uttryck för ett mer självvalt ställningstagande som kan, men inte behöver vara påverkat av familjens/omgivningens förväntningar. Det är rimligt att anta att det inom gruppen ungdomar som dessutom ger föräldrar utrymme att bestämma i oskultsfrågan kan finnas de som i större utsträckning begränsas i sitt sexuella handlingsutrymme. Det är viktigt att uppmärksamma dessa ungdomar och vara medveten om de konsekvenser en eventuell ”misslyckad kontroll” av deras sexualitet kan innebära för den enskilda ungdomen (jmf Abdullahi 2005). Att en sexuell relation *förväntas* ske inom ett äktenskap kan inte direkt jämföras med att en sexuell relation bör begränsas till efter ingåendet av äktenskap. Det senare innebär på grund av dess strukturerade principer en kränkning av ungdomars integritet. Oskultsnorm kännetecknas bland annat av principer som bygger på att sexualiteten trots sin privata uttrycksform betraktas som något ”tillgängligt” för andra än individen själv att besluta om. Ungdomssexualiteten som sådan erkänns inte men är högst närvarande i ungdomarnas liv. Det mest avgörande är de könssegregerande principer där det ovanstående i större utsträckning tillämpas för en flicka än för en pojke. Som tidigare studier beskriver gestaltar oskultsnormen kärnan i de hedersrelaterade förväntningarna på den ogifta kvinnan. När det gäller flickorna i studien betraktas frågan om familjens förväntan att en dotter ska vara oskuld när äktenskap ingås som central för den hedersrelaterade värdegrunden, då den tar fasta på en oskultsnorm. För att förstå vad en så kallad oskultsnorm innebär krävs det att värderingar kring oskuld sätts i ett specifikt sammanhang, samtidigt som fokus på helhetsbilden inte glöms bort. Det innebär exempelvis en utvidgad definition av oskultsbegreppet, som inte begränsas till kontrollen av ungdomars sexualitet, utan även inkluderar de föreställningar som upprätthåller och erkänner icke självvalda begränsningar i ungdomars liv. Detta är nyckeln till förståelse av den skillnad som finns mellan ett personligt mer eller mindre självvalt ställningstagande och ett av andra mer eller mindre uttalat krav. Trots de skiljemönster som finns bland elever med svensk respektive utländsk bakgrund är det även viktigt att beakta det som förenar ungdomarna. Exempelvis ställer sig merparten av ungdomarna kritiska till oskultsnormer. De ungdomar som instämmer i oskultsnormer behöver nödvändigtvis inte få traditionella normer kring sexualitet förmedlade till sig. Det är även viktigt att beakta att ungdomar som in-

stämmer i oskuldsnormer kan men behöver inte själva vara begränsade i sitt sexuella handlingsutrymme. Mot bakgrund av den fria synen på sexualitet som överlag råder i det svenska majoritetssamhället är det sannolikt att familjer som immigrerat från ett samhälle med en mer restriktiv syn kan utveckla normer och begränsningar gentemot sina barn, i första hand döttrar men även söner, för att skydda dem mot det nya samhällets influenser. Det innebär att kravet på oskuld kan ta sig helt nya uttryck i familjer som lever i diasporan. Det som har undersökts i den här studien är föreställningar om föräktenskaplig sexualitet och förväntningar från andra än ungdomen själv att vänta med sex tills äktenskap ingås så som det tar sig uttryck i Sverige idag, vilket inte nödvändigtvis behöver stämma överens med hur det uttrycks i andra delar världen.

Mariet Ghadimi, sociolog, verksamhetschef på TRIS, Tjejers rätt i samhället.

1 För mer ingående diskussion om andra bakgrundsfaktorer inverkan och om elevernas svar hänvisas läsaren till de ursprungliga rapporterna Ghadimi (2007) "Om kravet på oskuld – en studie av flickors respektive pojkars föreställningar." *Socialvetenskaplig Tidskrift* 1:2007 samt Astrid Schlytter, Sara Högdin, Mariet Ghadimi, Åsa Backlund och Devin Rexvid (2009) *Oskuld och heder – En undersökning av flickor och pojkar som lever med hedersrelaterad kontroll i Stockholm stad- omfattning och karaktär*. Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.

2 Ungdomar som ingår i Perssons studie har sin församlingstillhörighet inom olika pingstförsamlingar och Evangeliska Fosterlandsstiftelsen.

3 Beverly Skeggs myntade begreppet *respectability* (på svenska respektabilitet). Hon har studerat unga engelska arbetarklasskvinnor och skriver att de på grund av deras kläder, smink och stil ständigt blir bedömda och ifrågasatta av omgivningen. Kvinnorna "lyckas inte" leva upp till bilden av den "rätta" kvinnligheten, det vill säga den respektabla kvinnan och utpekas bland annat som smaklösa, påträngande och arbetarklass (se även Ambjörnsson 2004).

4 Ungdomar med svensk bakgrund har båda sina föräldrar födda i Sverige men de kan ha far- och morföräldrar födda i ett annat land. Även adopterade som själva är födda utomlands finns representerade i gruppen.

5 Ungdomarna i denna grupp är själva födda i Sverige med en förälder född i Sverige och en förälder född i ett europeiskt land. Förhållandevis få har en förälder född i ett land utanför Europa. I gruppen finns undantagsvis ett mycket begränsat antal familjer (nio familjer) där den unge själv tillsammans med en av föräldrarna är född utomlands. Per definition hör dessa ungdomar till gruppen "födda utomlands". Valet att inkludera dessa ungdomar i gruppen "en förälder född utomlands" baseras på att den unge i de flesta fall bor med den svenskfödda föräldern.

6 Med svarsgrupp avses uppdelning utifrån etnisk bakgrund. Det vill säga ungdomar med svensk bakgrund bildar en svarsgrupp, ungdomar med utlandsfödda föräldrar bildar ytterligare en svarsgrupp och så vidare.

7 Resultatet anger jämförelser inom respektive svarsgrupp. Det vill säga exempelvis flickor med svensk bakgrund bedömer frågan om oskuld ungefär lika för båda könen. Resultatet anger inte i vilken utsträckning nyss nämnda grupp instämmer i frågorna.

8 Flickor med utlandsfödda föräldrar utgör ett undantag. En högre andel instämmer i att endast tjejer ska vara oskuld.

9 Se resultat från tabell 4, där pojkar med utlandsfödda föräldrar i större utsträckning instämmer i att "tjejer ska vara oskuld men inte killar" än omvänt "killar ska vara oskuld men inte tjejer".

10 Dock bör man beakta att högre andel av de flickor som uppger att deras föräldrar är mycket religiösa och/eller arbetslösa är flickor med utländsk bakgrund.

11 Socioekonomiska bakgrundsfaktorer samvarierar inte i samma utsträckning med pojkars föreställningar.

12 De tio största asylsökande grupperna mellan 1998-2002 kom från Irak, Serbien, Montenegro, Bosnien-Hercegovina, Iran, Ryska federationen, Somalia, Syrien, Afghanistan, och Turkiet.

Referenser

Abdullah An-Na'im, A. (2005) »The role of 'community discourse' in combating 'crimes of honour': preliminary assessment and prospects«. I (red.) Welchman, L. & Hossain, S. *Honour. Crimes, paradigms and violence against women*. London and New York: Zed Books.

Ahmadi, N. (2003) »Migration challenges views on sexuality«. *Ethnic and racial studies* vol 26 nr 4, s. 684-706.

Akpinar, A. (2003) »The honour/ shame complex revisited«. *Violence against women in the migration context. Womens studies International Forum* vol 26 nr 5, s. 425-442.

Akpinar, A. (1998) *Male's honour and female's shame: gender and ethnic identity constructions among Turkish divorcees in the migration context*. Uppsala: Dept. of Sociology Sociologiska institutionen, Univ. distributör.

Ambjörnsson, F. (2004) *I en klass för sig: genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm: Ordfront.

Andersson, Å. (2003) *Inte samma lika: identifikationer hos tonårsflickor i en multi-etnisk stadsdel*. Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposium.

Awla, R. (2005) »Hedersmord och islam«. I (red.) Johansson, K. *Hedersmord. Tusen år av hederskulturer*. Lund: Lagerbringbiblioteket, Historiska institutionen vid Lunds universitet och historiska media

- Berg, L. (1999) *Lagom är bäst: unga kvinnors berättelser om heterosexuell samvaro och pornografi*. Stockholm: Bilda: Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige ROKS.
- Berg, M. (1994) *Seldas andra bröllop: berättelser om hur det är : turkiska andragenerationsinvandrare, identitet, etnicitet, modernitet, etnologi*. Göteborg: Etnologiska institutionen, Univ. Etnologiska fören. i Västsverige distributör.
- Berggren, I. (2001) *Identitet, kön och klass: hur arbetarflickor formar sin identitet*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Bäckman, M. (2003) *Kön och känsla: samlevnadsundervisning och ungdomars tankar om sexualitet*. Göteborg: Stockholm: Makadam.
- Callan, V.J. and Gallois, C. (1985) »Sex-Role Attitudes and Attitudes to Marriage Among Urban Greek-Australian and Anglo-Australian Youth«. *Journal of Comparative Family Studies* vol 16 nr 3, s. 345-356.
- Darvishpour, M. (1993) »En bild av kvinnornas försämrade situation i Iran«. *Sociologisk Forskning* nr 3.
- Daugherty, R. L. & Burger, M.J. (1984) »The Influence of Parents, Church, and Peers on the Sexual Attitudes and Behaviors of College Students«. *Archives of sexual behavior* vol 13 nr 4, s. 351-359.
- Delaney, C. (1987) »Seeds of honour. Fields of shame«. I Gilmore, D. (red.) *Honour and shame and the unity of Mediterranean*. Washington. DC: American Anthropological Association vol 22 s. 35-48.
- Edgardh, K. (2001) *Adolescent sexuality and sexual abuse: a Swedish perspective*. Stockholm: Karolinska institutet.
- Edgardh, K. (1992) *Tonåringar – sex och samlevnad*. Göteborg: Gothia.
- Eldén, Å. (2003) *Heder på liv och död: våldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis: Univ.-bibl. distributör.
- Farahani, F. (2006) »Slöjan är en bärbar mur«. *Axess* 2006:2.
- Forsberg, M. (2006) *Ungdomar och sexualitet: en forskningsöversikt* år 2005. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Forsberg, M. (2000) *Ungdomar och sexualitet: en kunskapsöversikt* år 2000. 1. uppl edn. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Forsberg, M. (2005) *Brunetter och blondiner: om ungdom och sexualitet i det mångkulturella Sverige*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Fronk, C., Huntington, R.L. and Chadwick, B.A.E. (1999) »Expectations for Traditional Family Roles: Palestinian Adolescents in the West Bank and Gaza«. *Sex Roles*, vol. 41 nr 9-10, s. 705-735.
- Hammarén, N. (2003) »Horor, players och de Andra: Killar och sexualitet i det nya Sverige«. I Johansson, T (red.) *Sexualitetens omvandlingar*. Göteborg: Daidalos.
- Helmius, G. (1990) *Mogen för sex?! Det sexuellt restriktiverande samhället och ungdomars heterosexuella glädje* Uppsala: Univ.
- Henriksson, B. & Lundahl, P. (1993). *Ungdom, sexualitet, könsroller: en intervjustudie*. Göteborg: Institutionen för socialt arbete, Univ.
- Higgins, L.T., Zheng, M., Liu, Y. and Chun Hui Sun, (2002) »Attitudes to Marriage and Sexual Behaviors: A Survey of Gender and Culture Differences in China and United Kingdom« *Sex Roles*, vol. 46 nr 3-4, s. 75-89.
- Högdin, S (2006) »Var går gränsen? Föräldrars gränssättning avseende ungas deltagande i sociala aktiviteter. En jämförelse utifrån kön och etnicitet«. *Sociologisk forskning* nr 4 s. 41-65.
- Jarlbro, G. (1989) *Vad vet vi om svenskarnas sexualvanor? En utvärdering av forskning inom området*. Stockholm: Socialdep., AIDS-delegationen.
- Jeffner, S. (1997). *"Liksom våldtäkt, typ" Om betydelsen av kön och heterosexualitet för ungdomars förståelse av våldtäkt*. Uppsala: Univ.
- Jemteborn, A. (2005) *"Å Stå På Sig, På Egna Ben." En fallstudie om en flicka i en hederskultur och hennes motstånd mot att inordna sig efter släktens krav*. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Socialhögskolan, Stockholms universitet.
- Keys, D., Rosenthal D., Pitts., M. (2006) »Young People, Sexual Practice and Meanings«. I. Aggleton, P, Ball, A, Mane P. (red) *Sex, drugs and young people. International perspectives*. London and new York: Routledge.
- Khader, N. (1998) *Familjeliv och levnadsmönster bland Mellanösterns muslimer*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Lagerberg, D & Sundelin, C (2000) *Risk och prognos i socialt arbete med barn. Forskningsmetoder och resultat*. Stockholm: Gothia/CUS.

- Lewin, B. (1991). *Att omplantera sexualiteten: om latinamerikanska ungdomars sexuella socialisation i Sverige*. Uppsala: Univ., Sociologiska inst.
- Lewin, B., Fugi-Meyer, K. (1998). *Sex i Sverige: om sexuallivet i Sverige 1996*. 3. uppl edn. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Länsstyrelserapport (2002) *Rätten till sitt eget liv*. Länsstyrelsen i Stockholms län. Rapport 2002:13.
- Länsstyrelserapport (2004) *Utsatta flickor i patriarkala familjer*. Länsstyrelsen i Västra Götaland. Rapport 2004:4.
- Lööf, C. & Folkhälsoinstitutet (1999). *Det handlar om personer - inte om kulturer! : sex- och samslevnadsundervisningen i mångkulturella skolor*. 1. uppl edn. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Mörck, Y. (2000). »Hyphenated Danes: Contested fields of Gender, Generation and Ethnicity«. *Young* Vol 8 nr 3.
- Okazaki, S. (2002). »Influences of Culture on Asian Americans' Sexuality«. *Journal of sex research*, vol 39 nr 1, s. 34.
- Okim, S.M. (2002) *Mångkulturalism – kvinnor i kläm?* Göteborg: Daidalos.
- Persson, J. (2003). »Värt att vänta på? Om frikyrkoungdomars syn på sexualitet«. I T. Johansson, & P. Lalander (red) *Sexualitetens omvandlingar. Politisk lesbiskhet, unga kristna och machokulturer*. Göteborg: Daidalos.
- Prieur, A. (2004) *Balansekunstner. Betydningen av invandrerbakgrunn i Norge*. Oslo: Pax forlag.
- Råbergh, C. (2004) *Oviss väntan*. Equal Svenska EFS-Rådet. www.temaasyl.se
- Salam Abdul, S. (2005) »Centre for Egyptian women's legal assistance, 'Crimes of honour' as violence against women in Egypt«. I (red.) Welchman, L. & Hossain, S. *Honour. Crimes, paradigms and violence against women*. London and New York: Zed Books.
- Schlytter, A. (2004). *Rätten att själv få välja: arrangerade äktenskap, kön och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Skeggs, B. (2000) *Att bli respektabel. Konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Daidalos.
- Wikan, U. (2005) »Hederskulturen vill kontrollera privatlivet och dölja det för insyn«. Stockholm: *Axess* vol. 4 nr 1 s 21-23.
- Wikan, U. & Mitchell, C. (2005). *En fråga om heder*. Ny utg. edn. Stockholm: Ordfront.
- Zetterberg, H.L. (1969) *Om sexuallivet i Sverige. Värderingar, normer, beteenden i sociologisk tolkning*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

MENS OCH MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER

EMMA GÜNTNER

MENS OCH MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER

EMMA GÜNTNER, PROJEKTLEDARE FÖR INFORMATION I SVERIGE OM INTERNATIONELLA FRÅGOR, RFSU.

Föreställ dig en dag på jobbet på textilfabriken i Dhaka i Bangladesh. Det är förmiddag. Det är många timmar kvar och oändliga meter av sömmar som ska sys innan dess att du får gå hem. Du har mens, ont i magen och ett svidande underliv. Du har redan samlat ihop överblivna tygbitar från golvet och knölat in i sarin för att samla upp mensblodet. Tyget du arbetar med luktar starkt av färgens kemikalier och under dagen kommer du att fortsätta fylla på med tygtrasor. Du har inte tid att smita iväg på toaletten och det är för jobbigt att förklara varför du behöver en paus för arbetsledaren.

Oavsett vilken dag det är har över 330 miljoner människor mens världen över. Hälften av jordens befolkning kommer att ha runt 3 500 dagar mens under sin livstid. Trots att en så stor grupp människor i världen har mens, är tystnaden kring denna kroppsfunction påtaglig. Det är en privatsak som hanteras i tystnad och under diskretion. Så är det både i Sverige och i världen, men konsekvenserna blir mycket tydligare för fattiga människor i världens låg- och medelinkomstländer, där resurserna är knappare. Det handlar både om att det saknas bra mensskydd och ett privat utrymme med tillgång till vatten, där det går att vara ifred för att kunna tvätta sig och byta skydd. Det handlar också om att det sällan finns system för att hantera använda mensskydd, antingen för att rengöra skydden eller för att slänga dem. Det här, tillsammans med den utbredda uppfattningen om att mens är någonting skamligt, påverkar miljarder människors vardag och tillvaro. Varje månad blir livet helt enkelt rätt mycket krångligare. Normer kring mens inverkar på människors rätt till utbildning, deras inkomst och deras hälsa. Som i förlängningen påverkar såväl individers som samhällens möjligheter att utvecklas.

Myter och föreställningar om mens förekommer på de flesta håll i världen. Kunskapsbristen om menscykeln och hela reproduktionssystemet är stor, både hos män och kvinnor, och på så sätt sprids missuppfattningar och myter. Främst drabbas de flickor och kvinnor som inte vet varför de får mens eller var den kommer ifrån. En studie i Indien, som över 12 000 flickor och kvinnor deltog i, visade att 7 av 10 ansåg att mens var "smutsigt blod". Bara 1 av 3 visste vad mens var innan dess att de själva fick den.

Myter om mens handlar om allt från att undvika havet för att hajar inte ska få vittring på blod, att undvika kalla drycker för att minska mensont till att mensskydd måste begravas så att inte onda andar lockas fram av blodet. På vissa håll präglas hela samhällen av föreställningar kring menscykeln, eftersom flickor och kvinnor förbjuds att delta i dagliga aktiviteter. I Accham i västra Nepal lever sedvänjan chapudi kvar, vilket innebär att flickor och kvinnor inte får komma i kontakt med andra människor, boskap och vattenbrunnar under mens, eftersom de anses vara "orena". Därför flyttar de ut från sina hus till en avskild plats under mens. Majoriteten av alla som har mens praktiserar chapudi, vilket innebär att tiotusentals barn och vuxna uteblir från skolkolektioner och lämnar arbetet under sin mens. Ofta är boendet en enkel isolerad plats som ger dåligt skydd från väder och vilda djur. Oron för att bli utsatt för övergrepp och våldtäkter är överhängande och det är inte ovanligt att så faktiskt sker. Dödsfall förekommer, ibland för att någon fryser ihjäl eller för att det blir syrebrist när en värmande brasa tänds i ett trångt utrymme utan ventilation. Nepalesiska regeringen förbjöd sedvänjan 2005 och den börjar så sakta avta tack vare utbildnings- och biståndsinsatser, men lever kvar i de mer perifera regionerna och på landsbygden.

Hur kommer det sig att mens kan anses så skamligt? Det hänger nära samman med att kvinnokroppar, kvinnors reproduktion och sexualitet ständigt har varit och är föremål för olika grader av social kontroll. På grund av de normer och den tystnad som omgärdar mens, har mens länge glömts bort i arbetet med mänskliga rättigheter. Det finns också begränsat med forskning kring mens, både ur medicinskt och sam-

hällsvetenskapligt perspektiv. Den intresserade hänvisas därför till små och kvalitativa studier, som ibland kan vara svåra att dra statistiskt säkerställda slutsatser utifrån. Mens har i mycket varit en icke-fråga i samhällsplanering och utvecklingssammanhang, trots att kvinnors tillgång till utbildning, välfärd och hälsa påverkas av mens och synen på den.

Fortfarande saknar majoriteten av världens kvinnor ordentliga mensskydd och en privat plats där de kan sköta sin hygien under sin mens. Då används det som finns att tillgå, till exempel trasor, sand, lera och hö. Det är inte ovanligt att trasor tvättas upp utan tvål och sedan stuvas undan under sängen, vid takbjälkar eller längst in i bostaden för att inte synas. När mensskydd aldrig blir riktigt torra är de en grogrund för bakterier och mögelsporer. Det kan leda till allvarliga infektioner, bland annat urinvägsinfektioner, och ibland även infertilitet.

Mensskydd som bara används en gång, som bindor och tamponger, är dyra och få förunnat. Samtidigt får allt fler människor på jorden råd att köpa engångsskydd, som är hygieniska och enkla att göra sig av med. Då växer i stället frågan kring hur sopberget ska hanteras. Engångsbindor och tamponger innehåller ofta plast som tar hundratals år för naturen att bryta ned. Bara i Storbritannien genererar mensskydd över 200 000 ton avfall. Det har gjorts beräkningar som visar att drygt 10 procent av Indiens kvinnor använder engångsbindor, vilket innebär ett avfall på drygt 9 000 ton i månaden. Återanvändbara menskydd, som menskoppar och tvättbara bindor, är bättre för miljön men är bara hygieniska om det finns tillgång till vatten och tvål. Nya ekologiska innovationer börjar se dagens ljus, till exempel finns ett företag i Rwanda som producerar bindor av bananfiber. Förut brukade materialet slängas, men processas nu på ett sådant sätt att det kan bli billiga och ekologiska engångsbindor.

Kvinnor bemannar 80 procent av den bangladeshiska textilindustrin, som totalt sysselsätter fyra miljoner människor. Över hälften av de kvinnliga arbetarna uppger att de använder överblivna tygrester som ligger på fabriksgolvet som mensskydd. Vissa fabriker säljer mensskydd till sina arbetare, men få har råd att köpa dem. Tygresterna från fabriksgolvet är smutsiga och innehåller kemikalier från färgning. Trots att det sällan är förbjudet att besöka toaletten under arbetstid är det få kvinnor som tar paus. En undersökning från Swedwatch visar att många arbetare undviker att dricka för att slippa ta toalettpauser. Det är därför inte ovanligt att kvinnor som har mens fyller på med fler tygrester när de första är fulla med mensblod. En liten studie från Bangladesh visar att 3 av 4 kvinnor i textilindustrin stannade hemma sex dagar i månaden till följd av återkommande infektioner i underlivet. Vid sidan av smärta och obehag innebär sjukfrånvaro också förlorad arbetsinkomst.

Möjligheterna att sköta sin hygien under mens har alltså stor påverkan på den sexuella och den reproduktiva hälsan. Det blir givetvis ännu svårare om förutsättningarna försämras på grund av krig och katastrofer. Efter jordbävningen i Haiti 2010 förlorade många människor sina hem och blev hänvisade till tältläger. Ett reellt problem var att många kvinnor hade problem med vaginala infektioner som en följd av att det saknades mensskydd, av smutsiga bajamajor och dålig tillgång på vatten. För de människor som lever med mensrelaterade sjukdomar, såsom endometriosis, svår mensvärk (dysmenoré) eller pcos (vätskefyllda blåsor på äggstockarna), blir situationen ännu svårare när samhällen är fattiga eller människor befinner sig i flykt och saknar det som krävs för att möta grundläggande behov. Bara i Sverige beräknas 200 000 kvinnor ha endometriosis, vilket gör det till det tredje vanligaste kroniska sjukdomstillståndet hos kvinnor. Även i Sverige är det svårt att få diagnos och behandling för mensrelaterade sjukdomar. Kvinnor som har blivit utsatta för infibulation, vilket är den grävsta formen av könsstympning där yttre och de inre blygdläpparna sys ihop, har ofta problem vid mens. Eftersom mensblodet inte har möjlighet att rinna ut ordentligt kan det hårdna inuti kroppen och skapa stora hälsoproblem. Det går att operera ett underliv som blivit ihopsytt, så att det blir lättare att ha mens. I vissa länder begränsar tradition och ekonomi den möjligheten starkt.

Myter och normer kring mens gör att viktigt kunskap går förlorad för flickor världen över. Unesco uppskattar att 1 av 10 afrikanska flickor uteblir från skolan under sin mens, inte bara på grund av eventuell mensvärk utan på grund av rädsla, och oro för att det ska blöda igenom. I Indien beräknas 2 av 3 av landets flickskolor helt sakna fungerande toaletter. Inte sällan saknas dörrar eller vatten. I Etiopien har till exempel bara en tredjedel av grundskolorna vattentillgång. I Burkina Faso uppger 8 av 10 flickor att det inte finns något ställe i skolan dit de kan gå för att byta mensskydd. Utan toaletter får de som behöver söka sig till oskyddade platser för att byta mensskydd och för att uträtta sina behov, vilket innebär risker för att bli utsatt för trakasserier och övergrepp. En studie i Etiopien visar att över hälften av alla flickor i skolåldern är hemma 1-4 skoldagar varje månad under mensens. Det här innebär veckor av förlorad skoltid och kunskap varje år. I värsta fall hoppar flickor av skolan helt och hållet när de får sin mens. En undersökning från Indien där ett hundratal gynekologer och över tusen respondenter intervjuades indikerar att nästan 1 av 4 flickor slutade skolan när de fick mens. Ett annat skäl till att flickor slutar skolan när de får sin mens är att de anses vara mogna nog att ges mer ansvar i hemmet eller är redo för giftermål.

När människor går miste om kunskap och arbetsinkomst påverkar det deras möjligheter att fatta beslut över sina liv, sina kroppar och sin framtid. Fattigdom är inte bara avsaknad av pengar utan även vilka möjligheter man har att bestämma över sitt eget liv. Det påverkar inte bara den enskilda människan utan också samhället i stort. En undersökning visar att dålig hygien och bristade sanitet påverkar flickors och kvinnors hälsa, skolgång och arbetsmöjligheter, så att det kostar Bangladesh \$21,750,000 dollar. De senaste åren har man börjat prata mer om mens i samband med vatten- och sanitetsfrågor (WASH=water, sanitation and hygiene.) För att ge människor bättre förutsättningar att ta tillvara sina rättigheter är tillgång till rent vatten nödvändig. I FN:s globala mål för hållbar utveckling (SDG, Sustainable development goal, antagna hösten 2015) finns ett särskilt mål som rör vatten och sanitet, där det står att flickors och kvinnors särskilda behov behöver tillgodoses. Ordet mens står inte alls utskrivet, men det kommer att bli intressant att följa hur arbetet utvecklas under kommande decennier.

Saker har med andra ord börjat röra på sig, och mensens betydelse för att människor ska kunna ta tillvara sina rättigheter uppmärksammas allt mer. En viktig förutsättning för det är att bryta tystnaden kring mens. Ett exempel är reaktionen på den kränkning av fyrtio fabriksarbetande kvinnor som skedde i Kerala i Indien. 2014 spreds nyheten om att de blev kroppsvisiterade av sina arbetsledare efter det att en blodig binda upptäckts på toaletten. Genom kroppsvisitationen skulle den skyldiga hittas och avslöjas. När chefen sedan försvarade sina arbetsledare mobiliserade upprörda indier och började skicka både använda och oanvända bindor till ledningen för att belysa det orimliga i kränkningarna. Mens, utveckling och fattigdomsbekämpning är sammankopplade. Det behövs både bättre praktiska förutsättningar för att kunna sköta sin hygien under mensens och påverkan av normer, myter och tabun kring mens. Både män och kvinnor är i behov av utbildning kring kroppen och menscykeln. Det behövs för att främja kvinnors möjligheter att delta i samhället, för att flickor ska kunna använda sin rätt att gå i skolan, och få sin ekonomi att gå runt och för rätten till hälsa. Det gynnar i sin tur hela samhällen. Mens och mänskliga rättigheter hänger ihop.

[Emma Güntner, projektledare för information i Sverige om internationella frågor, RFSU.](#)

Litteraturlista

Government of Nepal: National Population and Housing Census 2011 (National Report), Nepal 2012

Swedwatch: A lost revolution? Empowered but trapped in poverty. Women in the garment industry in Bangladesh want more, Sverige 2012

UNESCO: GOOD POLICY AND PRACTICE IN HEALTH EDUCATION: Booklet 9 - Puberty education and menstrual hygiene management, Frankrike 2014

Wateraid: Menstrual hygiene matters, UK 2012

Water Supply & Sanitation Collaborative Council: Celebrating Womanhood: Menstrual Hygiene Management, Schweiz 2013

Hemsidor och webbartiklar

Menstrual Hygiene Day

Women's Environmental Network/Seeing Red: Sanitary Protection and the Environment

UNICEF Ethiopia/Developing Washable Sanitary Pads and Raising MHM Awareness, Powerpointpresentation

Worldbank/EIN News

Tidningsartiklar

Göteborgsposten: "Mens-tabun i vägen för undervisning", september 2014

The times of India: "70% can't afford sanitary napkins, reveals study", januari 2011

FÖRFATTARE

Fanny Ambjörnsson, docent i genusvetenskap, Stockholms universitet.

Klara Arnberg, fil.dr i ekonomisk historia med inriktning på genus- och sexualitetshistoria, Stockholms universitet. En av redaktörerna till "Sexualpolitiska nyckeltexter" (red Klara Arnberg, Pia Laskar och Fia Sundevall), Leopard förlag 2015.

Andrés Brink Pinto, fil.dr i historia, Lunds universitet.

Anna Dahlgvist, journalist, redaktör för RFSU:s tidning Ottar.

Johan Eriksson, doktor i teoretisk filosofi och privatpraktiserande psykoanalytiker; redaktionsmedlem och ansvarig utgivare för *Divan - tidskrift för psykoanalys och kultur*.

Mariet Ghadimi, sociolog, verksamhetschef på TRIS, Tjejs rätt i samhället.

Emma Güntner, projektledare för information i Sverige om internationella frågor, RFSU.

Mina Gäredal, tidigare hälsohandläggare på RFSL Ungdom.

Helena Hill, idéhistoriker och lektor, Institutionen för kultur och lärande, Södertörns högskola.

Gabriella Håkansson, kulturjournalist, litteraturkritiker och författare.

Vierge Hård, projektledare, RFSL Ungdom, och redaktör för *Transformering.se*.

Sofia Kling, fil.dr i historia.

Katarina Lindberg, lärare i geografi, samhällskunskap och religion.

Inger Littberger Caisou-Rousseau, docent i litteraturvetenskap, Lunds universitet.

Lena Lennerhed, professor i idéhistoria, Södertörns högskola.

Lotta Löfgren-Mårtenson, professor i hälsa och samhälle (inriktning sexologi) och föreståndare för Centrum för sexologi och sexualitetsstudier, Malmö högskola.

Hans Olsson, sakkunnig sexualundervisning, RFSU.

Lena Roos, docent i religionshistoria Uppsala universitet.

Julia Schalk, sakkunnig internationell sexualpolitik, RFSU.

Hugo Wester, undervisningsråd, Skolverket.

Thomas Wimark, fil.dr i kulturgeografi, Stockholms universitet.

Bli medlem genom att sms:a 72980, skriv personnummer (12 tecken) och e-postadress eller gå in på rfsu.se/medlem och anmäl dig. Medlemsavgift 150 kr/år.

RFSU (Riksförbundet för sexuell upplysning)
Box 4331
102 67 STOCKHOLM

